

Makt og maktsentre i vikingtid og middelalder

Maktsentre på Østlandet fra ca. 800 til 1200 e. Kr. i Snorre og arkeologiske kilder

Even Ballangrud Andersen

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

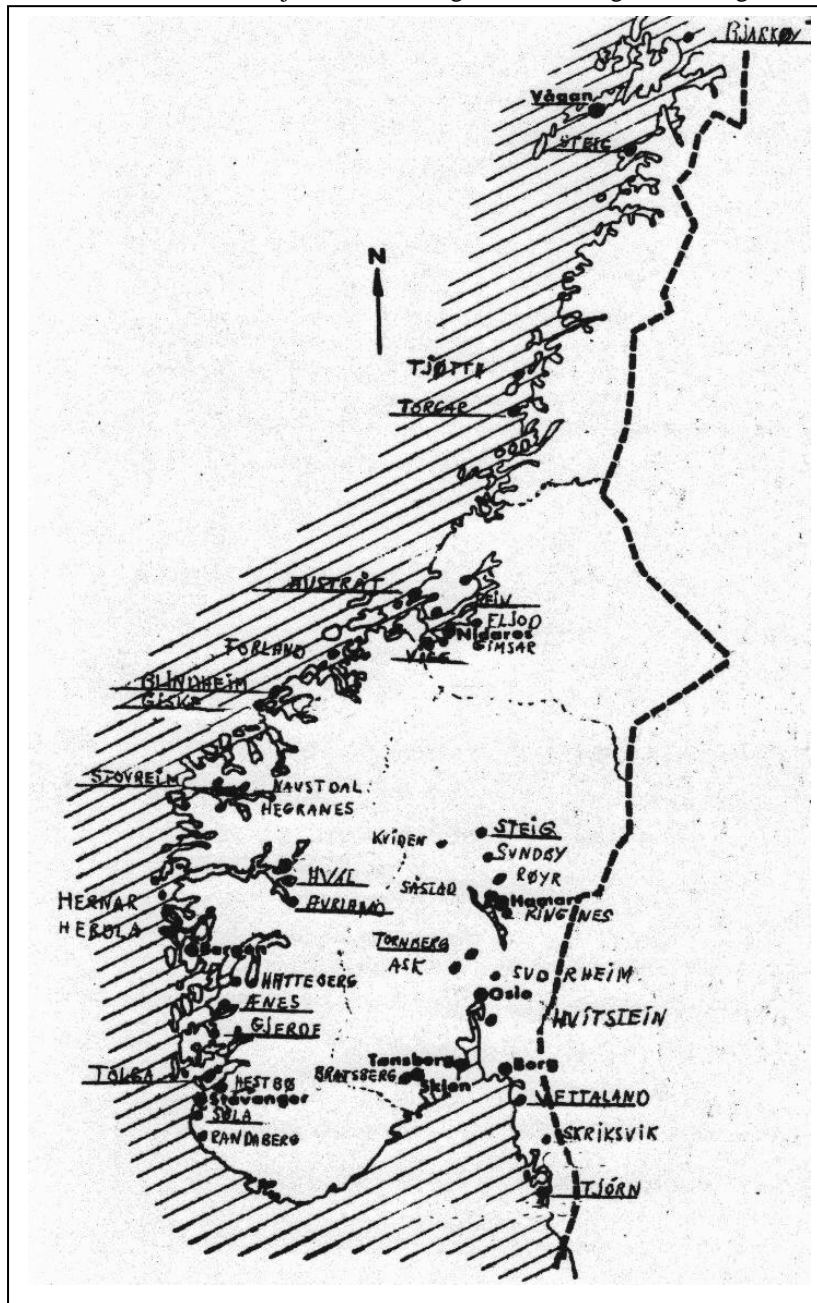
Universitetet i Oslo

Vår 2012

Forord

Jeg må selvfølgelig først takke min veileder professor Jon Vidar Sigurdsson for uvurderlig hjelp underveis i skrivingen av denne oppgaven. Takk også til medstudenter fra masterstudiet ved UiO og til kollegaer både ved Kommunearkivet i Fredrikstad og i Fredrikstad kommune ellers som har vært hjelpsomme og/eller har vist interesse for mine studier og undersøkelse.

Kart over de mest kjente stormannsgårdene i vikingtidens Norge.

Kilde: Kartet er hentet fra Kleivane (1981:129) og hans oversikt over lendmannsgårder i Norge.

Innholdsfortegnelse:

1. Maktstrukturene – undersøkelsens rammeverk – side 4	
1.1 Problemstilling – side 4	
1.2 Teoretisk fundament og rammeverk – side 6	
1.3 Metode – side 8	
1.4 Historiografi – side 9	
1.5 Kilder – side 14	
1.5.1 Skriftlige kilder – side 14	
1.5.2 Arkeologiske kilder – side 17	
1.5.3 Kildekritikk og de skriftlige kildene – side 19	
2. Maktstrukturer og maktsentre i Østfold – side 22	
2.1 Østfold og dets maktsentre i Snorre – side 23	
2.1.1 Snorre forteller – side 23	
2.1.2 Konkluderende bemerkninger til Snorres Østfold – side 32	
2.2 Maktsentre i indre og ytre Østfold – side 33	
2.2.1 Alvheim og Vingulmorkriket – side 33	
2.2.2 Kongsgården Alvheim og dens omland – side 43	
2.2.3 Alvheim og rikssamlingen – side 49	
2.2.4 Maktsenteret Alvheim og vikingtidens stormanssamfunn – side 53	
2.3 Maktsenteret Borg – side 55	
2.3.1 Borg – side 56	
2.3.2 Tingsted – side 57	
2.3.3 Kirkens tilstedeværelse i Borg – side 57	
2.3.4 Borg - maktsenter i middelalderens norske kongedømme – side 60	
3. Maktsentre i Vestfold – side 63	
3.1 Vestfold og dets maktsentre hos Snorre – side 63	
3.1.1 Snorre forteller – side 64	
3.1.2 Konkluderende bemerkninger til Snorres Vestfold – side 70	
3.2 Vikingtidens maktsentre i vestfold – side 70	
3.2.1 Skiringssal – Kaupang – side 71	
3.2.2 Holtan og Borre – side 76	
3.2.3 Geirstad og Gokstadhaugen – side 81	
3.2.4 Kongsgården Tunsberg – side 83	
3.2.5 Kongsgården Sem – side 91	
3.2.6 Ynglingeættens Vestfold? – side 98	
3.3 Middelalderens maktsentre i Vestfold – side 101	
3.3.1 Middelalderbyen Tønsberg – side 101	
3.3.2 Linnestad og Ramnes i Ramnes – side 107	
3.3.3 Kongemaktens Vestfold – side 109	
4. Analyse av maktsentrene på Østlandet og deres utvikling – side 111	
4.1 Maktsentre i Østfold og Vestfold – side 112	
4.2 Maktsentre og sentralplasser i høvdingdømmesamfunn – side 113	
4.3 Høvdingdømmesamfunnet – side 118	
4.4 Epilog – side 125	
5. Litteraturliste – side 126	
Appendix I – side 141	
Appendix II – side 173	
Appendix III – side 188	
Appendix IV – side 205	
Appendix V – side 206	

Forsideillustrasjon: Tegning av en vikinghøvding, tegnet av Rune Borvik.

1. Maktstrukturene – undersøkelsens rammeverk

1.1 Problemstilling

Med basis i tidligere forskning samt skriftlige og materielle kilder har undersøkelsen som hovedmål å undersøke makt og maktsentre på Østlandet i Norge i vikingtid og tidlig middelalder fra ca 800 til ca 1200 e. Kr.. Det vil bli forsøkt gitt en samlet beskrivelse av maktsentrenes organisering og utvikling på Østlandet gjennom vikingtid og utover i middelalder ved både skriftlige og arkeologiske kilder. Undersøkelse vil være interessant da det ikke foreligger noen helhetlig undersøkelse av maktsentre og maktstrukturer på Østlandet. Dette til tross for at området er en av tre sentrale maktområder ved rikssamlingen i Norge, der de to andre er Trøndelag (med Nord-Norge) og Vestlandet.¹ Disse tre regionene fremstilles som tre politiske dynastiske tyngdepunkt rundt Ladejarlætten i Trøndelag med Nord-Norge, Hårfagreætten på Vestlandet og nordre Østlandet samt den danske kongemakten i Viken.² De fleste undersøkelser om lignende tema tar hovedsakelig for seg enkeltområder. Disse har kanskje et kapittel eller avsnitt om maktstrukturer generelt eller de bruker forskjellige sentre som eksempler for å beskrive maktsentre. På grunn av det manglende fokuset på Østlandet og hva slags maktsentre og maktstrukturer som fantes i vikingtid her er det interessant å belyse dette. Det går særlig på hvordan makten var fordelt på høvdinger, stormenn og småkonger³ før utviklingen av en norsk kongemakt, hvordan denne så ble endret og utviklet med kongemaktens utvikling og videre hvordan urbaniseringen og kristendommen påvirket maktstrukturene og maktsentrene.

Problemstillingen i denne undersøkelsen blir derfor å undersøke hva slags makt, maktsentre og maktstrukturer som fantes på Østlandet i vikingtid og hvordan disse utviklet seg gjennom perioden og utover i middelalderen. Dette skal undersøkes med bakgrunn i en hypotese om tilstedeværelsen av sentrale maktsentra i Norge styrt av høvdinger. Høvdingene la seg deretter under de norske rikssamlingskongene da disse kom til makten, eller ble erobret av disse i løpet av vikingtid og middelalder som følge av motstand mot denne kongemakten. Hypotesen innebærer også at urbaniseringen og kristendommen som begge hadde sterk innflytelse på det

¹ Andersen 1977:57; Sigurdsson 1999:68, 2008:13; Tsigaridas Glørstad 2010:212

² Sigurdsson 2008:13; Tsigaridas Glørstad 2010:241

³ Fantet ingen smådronninger? Begrepet småkonger er godt kjent om menn som var konger over mindre regioner, men dronninger er alltid bare dronninger, aldri smådronninger. For ordens skyld, i skriftlige kilder kalles også kongene bare for konger. Det er kun i publikasjoner om perioden de synes å bli kalt småkonger og det bør derfor helst være et moderne begrep.

norske samfunnet i periodene også hadde stor innvirkning på hvordan maktsentrene og maktstrukturene utviklet seg, på lik linje og sammen med kongemaktens innvirkning. Med Østlandet menes hovedsakelig dagens Østlandsfylker samt Båhuslen i Sverige. Undersøkelsen gjennomføres ved en analyse av skriftlige og materielle kilder. Snorre står sentralt blant de skriftlige kildene, men også andre sagaer og skriftlige kilder kan være til hjelp. Arkeologiske kilder som kjennetegner maktsentra i vikingtid vil også være viktig i undersøkelsen.

Det tas utgangspunkt i 18 maktsentre som skal undersøkes nærmere på Østlandet da disse synes å skille seg ut som sentre i perioden (figur 1). Da det er Østfold og Vestfold som har fått mest utskilte maktsentre innen sine regioner, slik man ser i figur 1, vil disse to regionene bli vektlagt i undersøkelsen, mens de andre regionene hovedsakelig brukes til sammenligning. Figur 1 gir en innledende oversikt hvilke sentre som kommer frem både i arkeologiske og historiske kilder. På den måten vil spesielt de hvis navn går igjen i begge kildetypene kunne vektlegges. Ut ifra figuren er det noen sentrale områder. Det er særlig Tune-Rolvsøy-Borg i Østfold, Borre-Kaupang-Oseberg-Gokstad i Vestfold samt Opplandene⁴ der det i figuren nok noe feilaktig ser ut som om hver av disse var større maktsentre. Maktsentrene fra Vestfold i undersøkelsen vil nok heller ikke se helt ut som i denne figuren da fokuset legges på de navnene Snorre nevner. Dette kommer fram videre i undersøkelsen.

Regionene synes hyppig omtalt i sagaene når det gjelder maktsentre og stormenn her og det synes også som de har arkeologiske kilder som støtter opp om dette. Ved hjelp av de utvalgte kildene burde man kunne danne et helhetlig bilde av vikingtidens maktstrukturer og maktsentra og utviklingen av disse på Østlandet gjennom vikingtid og middelalder. Østfold har for eksempel to hovedregioner som markerer seg. Den ene er området på og sør for Raet i ytre Østfold, spesielt rundt Glommas utløp og består særlig av Tune, Rolvsøy, Alvim, Skjeberg, Borge og Sarpsborg (vikingtidens Borg). Dette maktsenteret har blitt kalt for Alvimriket.⁵ Det andre området er i indre Østfold og består av Rakkestad, Eidsberg i Trøgstad, Askim og Spydeberg. Dette har blitt kalt Vingulmorkriket.⁶

⁴ Definisjonen som blir brukt om Opplandene her er Knut Dørums (2004:12) definisjon. Gjennom egen og andre forskeres undersøkelse kommer han fram til en definisjon der Opplandene består av Romerike med Odalen og Solør, Hedmark med Værdal og Biri, Hadeland med Toten og Land, Ringerike og i tillegg Gudbrandsdalen. To arkeologer som definerer Opplandene som Romerike, Hadeland, Ringerike, Hedmark og Gudbrandsdalen er Bergljot Solberg (2000:280) og Tsigaridas Glørstad (2010:265).

⁵ Norseng et al 2003:399

⁶ Norseng et al 2003:399

Figur 1. 18 maktsentre på Østlandet som skiller seg spesielt ut som maktsentre i vikingtid.

Maktsentre og maktområder på Østlandet i vikingtid	Historisk bekreftet	Arkeologisk bekreftet	Navn på regionen i skriftlige kilder	Større arkeologiske kilder herfra
Maktsentre i Østfold			Vingulmork, Øst for Folden, Viken	Gravhauger, ryttergraver, skip
Tune/Rolvøy – Halden/Jellhaugen	*	*	Gloma/Rauma, Alvum, Londe, Borg, Tune	Tuneskipet, Valle, ryttergraver, Jellhaugen
Askim/Spydeberg/Eidsbeg/ Værne	*	*	Marker, Varna, Vingulmork	Gullspore, kloster
Maktsentre i Vestfold			Viken, Vest for Folden, Tunsberg/”Tønsberg”	Gravhauger, ryttergraver, skip
Borre/Holtan	*	*	Borre, Holtan	Borrehaugene
Sem/Tunsberg/Haugar	*	*	Sem, Tunsberg, Kaupang	Osebergskipet
Sandar/Gokstad	*	*	Geirstadir (Gjekstad?)	Gokstadskipet
Utløpet av Lågen (Skiringssal)	*	*	Skiringssal (dvs. Kaupang)	Kaupang
Hedrum	*	*	Tønsberg, Skiringssal (dvs. Kaupang)	Kaupang , større gravfelt, ryttergraver
Brunlanes / (Mølen)	*	*	Tønsberg, Skiringssal (dvs. Kaupang)	Kaupang, større gravfelt, ryttergraver
Lardal	*	*	Laurvig, Tønsberg, Skiringssal (dvs. Kaupang)	Kaupang, større gravfelt, ryttergraver
Oslo – et senter i Vingulmork	*	*	Oslo	Oslo
Maktsentre / -områder i det indre av Østlandet			Opplandene, Hedmark, Romerike, Ringerike, Toten, Hadeland, Gudbrandsdalen	Gravhauger, bosetning, gravfelt, kirker
Romerike	*	*	Romerike/Raumariki	Ryttergraver, Raknehaugen, gravfelt
Ringerike	*	*	Ringerike/Ringariki	Gjermundbu, Stein
Hadeland	*	*	Hadeland	Ryttergraver
Toten	*	*	Toten	Graver
Hedmark	*	*	Hedmark	Ryttergraver (By, Løten)
Gudbrandsdalen/Dovre/Hardanger	*	*	Gudbrandsdalen, Opplandene	Gravfelt, bosetning
Telemark	*	*	Telemark, Bratsberg	
Båhuslen	*	*	Viken, Øst for Folden,	Konghelle

Kilder: Oversikten er basert på arkeologen Lars Forseths (1993:51) undersøkelse av gravmaterialet i Østfold og Vestfold og arkeologen Dagfinn Skres (2001:8) oversikt over det indre Østlandet.

1.2 Teoretisk fundament og rammeverk

For å kunne gjennomføre undersøkelsen og belyse problemstillingen kan et teoretiske fundament med en historisk, kontekstuell og sosial innfallsvinkel på samfunnets oppbygning være nødvendig. Denne fremgangsmåten benytter seg av skriftlige og materielle kilder på lik linje. Problemstillingen vil undersøkes ved å sette vikingtidens maktsentre og maktstruktur inn i en kontekstuell ramme som en viktig del av samfunnet. Den beste måten å studere maktsentrene og få en større og bedre forståelse av selve maktstrukturene er antakelig gjennom dens kontekst. Maktsentrene bør derfor settes inn i en bredere sosial og økonomisk kontekst der stormennenes makt og maktstrukturer regnes som en nøkkelkomponent i studiet

av europeisk middelalder, noe som for øvrig også favner vikingtid.⁷ Makt, maktsentre og maktstrukturer i vikingtid bør også settes inn i sin rettmessige samfunnsmessige kontekst på samme måte som andre sider av samfunn både i fortid og nåtid.⁸ Viktig er det også å huske på at den historiske sammenhengen er en del av konteksten og når man studerer de ulike aspektene i samfunnet må man samtidig ta den historiske konteksten med i betraktning.⁹ Dette gjelder også geografiske hensyn, der hver enkelt region, med ett eller flere maktsentre, må undersøkes i forhold til sin egen kontekst og sin egen regionale forutsetning.¹⁰ Derfor vil det antakelig være størst sjanse for å belyse problemstillingen ved en helhetlig undersøkelse av maktsentrene på Østlandet. Av den grunn vil nok en innfallsvinkel der emnet settes inn i sin rettmessige samfunnsmessige, historiske, kontekstuelle og sosiale sammenheng være lurt.¹¹ Innfallsvinkelen vil antakelig med fordel kunne brukes i en tverrvitenskapelig undersøkelse av samfunnet der både historiske og arkeologiske kilder brukes.¹²

Vikingtidens maktstrukturer og maktforhold blir en sentral del av den historiske konteksten ved at de virker sterkt delaktig innen de fleste sider av samfunnet. Når man undersøker vikingtiden er det også helt nødvendig å undersøke både skriftlige og materielle kilder. Dette spesielt fordi perioden ligger i en såkalt overgangsfase, fra tidligere perioder der kildene hovedsakelig er materielle til perioder der man får mer og mer skriftlige kilder. I tillegg må andre kilder som kan belyse emnet også tas med. Vikingtidens historikere studerer stort sett bare skriftlige kilder, men har i stadig større grad forstått nødvendigheten av også å benytte materielle kilder. På motsatt side må vikingarkeologene også benytte skriftlige kilder, de må være såkalt tekstbasert, på grunn av alle skriftlige kilder som finnes fra perioden og selv om gjenstandene hos dem fremdeles står i fokus. På den måten må begge kildetyper brukes til å belyse hverandre.¹³ Det er derfor i vikingtidsforskning nødvendig med en tverrfaglig innfallsvinkel der man bruker alle tilgjengelige kilder for å få et best mulig bilde av perioden.¹⁴ Ved den innfallsvinkelen kan man belyse politiske, sosiale og økonomiske strukturer i samfunnet, både forandringer over tid og kontinuitet.¹⁵ Siden maktstrukturene

⁷ Halsall 2003:10-12, 19

⁸ Hodder 1986:120, 128-134, 139

⁹ Carman 1997; Gurevich 1995:159; Hodder 1987b:7-8; Jakobsson 1992:21; Sjøberg 2005:31

¹⁰ Iversen 2008:60

¹¹ Bintliff 1991; Bloch 1966; Braudel 1972-73:8; Clark 1999; Hodder 1987b:2; 1987c:2; Iversen 2008:50-60; Kjeldstadli 1992:202-203, 207, 215; 1994:95; Knapp 1992; Kristiansen 1999:176; Price 2002

¹² Bintliff 1991, Hodder 1987a, Knapp 1992, Price 2002:35-36; Spriggs 1984a

¹³ Price 2002:34, 396

¹⁴ Gräslund 2008:249

¹⁵ Hodder 1987b:4-5

spilte både en sosial, rituell, økonomisk og politisk rolle må man undersøke disse som teoretisk sammenkoblet i en samfunnsmessig sammenheng. En slik reproduksjon av samfunnet gjelder både sosiale, politiske, religiøse og økonomiske forhold da de alle var deler av samfunnet som påvirket og ble påvirket av hverandre.¹⁶

Norges historie kan belyses godt gjennom koordinert bruk av mange forskjellige kildetyper.¹⁷ Gjennom en slik samlet bruk av ulike kilder sammen med tilbakeslutninger fra nyere kilder, såkalt retrospektiv metode, kan man få større kunnskap om det eldre middelaldersamfunnets struktur og kulturforhold. Når det gjelder vikingtid og eldre middelalder i Norge vil dette når det gjelder yngre skriftlige kilder særlig si kilder fra høy- og senmiddelalder. Ved studier av perioder med få skriftlige kilder er det fornuftig å bruke teorier som har støtte i et relevant materiale man kan akseptere.¹⁸ På den måten er det også smart med systematiske studier for å sette noe inn i en større sammenheng.¹⁹ Retrospektiv metode er effektivt når man studerer en del av samfunnet som har vært forholdsvis stabil og kontinuerlig gjennom hundrevis av år. Metoden gjør det mulig å sette spredte og ufullstendige middelalderkilder inn i en større sammenheng.²⁰ Man kan slik forsøke å bygge mange deler sammen til et sammenhengende hele og skape en såkalt syntetiserende fremstilling av emnet.²¹ Dette betyr at man setter noe inn i sin rettmessige samfunnsmessige sammenheng, der man setter sammen flere deler til en helhet. Man kan slik skape et mer helhetlig bilde av fortidens samfunn, så også vikingtidens.

1.3 Metode

I denne undersøkelsen skal de kjente storgårdene og stormennene fra Østlandet som Snorre nevner sammenlignes med arkeologiske kilder som viser maktsentre og stormannsgårder, samt eventuelt øvrig tilstedeværelse i en region. Dette vil spesielt være gårdsnavn og stedsnavn som nevnes spesielt i kildene, som for eksempel Borro (Borre i Vestfold) og Londe (Lande i Tune, Sarpsborg) som begge nevnes i Snorre. Områder som var sentralplasser og maktsentre allerede i eldre jernalder vil også kunne bli tatt med i sammenligningen. Spesielt da hvis de fremdeles har denne statusen gjennom vikingtid og inn i middelalder, noe som viser en kontinuitet som maktsentre gjennom periodene. Kontinuitet eller flytting av

¹⁶ Hodder 1982a:185, 1982b:9, 1987b:7-8; Jakobsson 1992:18; Kristiansen 1984:76, 1999:176; Parker-Pearson 1984:60; Spriggs 1984b:4-6

¹⁷ Andersen 1977:31

¹⁸ Andersen 1977:56

¹⁹ Andersen 1977:61

²⁰ Helle 1996:20; Kjeldstadli 1994:205

²¹ Kjeldstadli 1994:202-207, 216

maktsentre med urbanisering, kirke og kongemakt er spesielt interessant. Gjennom å samle disse opplysningene fra kildene vil de kunne settes sammen til et sammenhengende forståelig hele.²² En slik systematisk sammenligning er antakelig en av de mest effektive metodene for å kunne svare på prosjektets problemstilling og gjøre en vellykket analyse.²³ I selve undersøkelsen av maktstrukturer og maktsentre på Østlandet belyses dette altså gjennom både skriftlige og materielle kilder. Fra Østfold er det hovedsakelig Alvim og Borg som undersøkes som maktsentrene herfra og fra Vestfold er det Kaupang, Holtan med Borre, Geirstad med Gokstad, kongsgårdene Tunsberg og Sem, middelalderbyen Tønsberg og gårdene Linnestad og Ramnes.

Mens Snorre er hovedkilden vil andre skriftlige kilder og arkeologiske kilder brukes for å utfylle bildet. Det blir særlig lagt merke til gårder som eksplisitt nevnes som kongsgårder og stormannsgårder i Snorre, i tillegg til navngitte stormenn på disse gårdene generelt på Østlandet. Kongsgårder fra regionen tas også med og også kongene som satt her. Siden Båhuslen var en del av Norge i vikingtid og middelalder er også gårder herfra inkludert, noe som også er nødvendig da regionen var viktig for de norske kongene i vikingtid og middelalder. Det blir fokusert på maktsentrene i Østfold og Vestfold da prosjektets tidsrammer og sidebegrensninger gjør det umulig å ta for seg de øvrige maktsentrene på Østlandet i samme grad, men disse er med i analysen og appendixene.

1.4 Historiografi

Det er gjort en del forskning på maktsentre, maktstrukturer og sentralplasser i Norge i middelalder. Både historikere og arkeologer har studert og undersøkt dette for vikingtid og middelalder, både Norge som helhet og for utvalgte områder av Norge. Det synes likevel som det er flest arkeologer som har studert enkeltregioner som maktsentre mens historikere har vært mer opptatt av statsdannelse som følge av samling av sentre. Likevel blir også skriftlige kilder brukt sammen med de materielle kildene av arkeologene som studerer emnet, og på den måten blir likevel regioner og områder studert også ut ifra skriftlige kilder i større grad enn det ellers kanskje virker som. I studiet av spesifikke regioner er det hovedsakelig Vestlandet og Vestfold som har fått størst oppmerksomhet, ganske sikkert fordi disse regionene regnes som de sentrale områdene for den norske rikssamlingen. Historikerne har naturlig nok hovedsakelig konsentrert seg om skriftlige kilder, for eksempel sagaer, jordebøker, stedsnavn,

²² Kjeldstadli 1994:207

²³ Kjeldstadli 1994:255

diplomer og lover.²⁴ Når det gjelder arkeologene har disse hovedsakelig konsentrert seg om materielle kilder som regnes som kjennetegn på makt og status. Arkeologene synes å ha tatt de skriftlige kildene mer med i sine undersøkelser enn hva historikerne har gjort med de arkeologiske kildene, der de arkeologiske kildene gjerne bare synes brukt som supplement og til å belyse de skriftlige kildene. Dette forholdet har jevnet seg ut de siste tiårene slik at også historikerne har blitt mer klar over nytten i det arkeologiske materialet og det har blitt vanligere for både arkeologer og historikere å benytte begge kildetyper som likeverdige kilder.²⁵ Det kan likevel synes vanligere for arkeologer enn for historikere å bruke begge kildetyper da det finnes flere materielle kilder til vikingtid enn skriftlige kilder om perioden.

En spesiell maktsentertype som har blitt spesielt undersøkt når det gjelder studiet av maktsentre i Norge (og i Sverige) er husebygårdene. Den historikeren som har gjort det mest inngående studiet av disse er Asgaut Steinnes²⁶ og dette verket blir fremdeles brukt av tilsynelatende alle som studerer husebyene i Norge. Husebyene er spesielt interessante fordi de regnes som kongsgårder som ble brukt av konger i vikingtid som deres veitslegårder.²⁷ Steinnes kan også brukes som eksempel på en av de få forskerne som undersøker Østlandet (og Norge) som en helhet hva gjelder maktsentre. Som en spesiell type gårder i maktsentre, eller sentra i disse maktsentrene, står ryttergravene. Her er det spesielt arkeologen Helge Braathen²⁸ som må fremheves. Dette gjelder både undersøkelsen av ryttergravene på landsbasis og for Østlandet som helhet. Som Braathen viser er det nettopp på Østlandet at ryttergravene dominerer. En nyere oversikt er skrevet av Westerdahl og Stylegar.²⁹

Det er noen flere eksempler på forskere som har tatt for seg mindre regioner innen forskjellige landsdeler enn det er for undersøkelser av hele landet eller Østlandet som region. Det er gjort flere viktige studier over maktsentra fra andre deler av landet som ofte blir brukt som referanse til andre studier av maktsentre og sentralplasser. Noen eksempler på dette er arkeologene Frode Fyllingsnes, Ann-Brith Hatleskog, Frode Iversen, Bjørn Myhre og Bjørn Ringstad, som alle skriver om maktstrukturer og godsdannelser på Vestlandet i vikingtid og

²⁴ Andersen 1977:13-39, se særlig oversikten over berettende kilder og kilder av levningsskarakter side 31-37; Kjeldstadli 1992:148

²⁵ Se for eksempel Skre 2007a

²⁶ Steinnes 1955

²⁷ Gårdene som kongene eide og som var deres oppholdssted når de dro rundt til gårdene sine og konsumerte den innsamlende skatten som hadde kommet som naturalier, også kalt veitsle, derav veitslegård.

²⁸ Braathen 1989

²⁹ Westerdahl og Stylegar 2004

middelalder.³⁰ Spesielt bør Bjørn Myhres³¹ publikasjon "Fra smårike til stat" nevnes da denne omhandler en mulig og plausibel inndeling av regioner og maktsentre på Vestlandet med Rogaland og antakelig kan regnes som hovedpublikasjonen når norske arkeologer skal diskutere maktsentre og maktstrukturer i Norge i forhistorisk tid. En av de nyere studiene for Rogaland er arkeologen Arnfrid Opedals³² forskning på kongsgården på Avaldsnes (en av Harald Hårfagres kongsgårder ifølge Snorre) og på området som et viktig maktsenter for de norske kongene. For Trøndelag er doktoravhandlingen til historikeren Merete Røskafts³³ spesielt verdt å legge merke til da den tar for seg sentralgårder her mellom 800 og 1200 e. Kr. Selv om det ikke synes å ha vært mange studier av Østlandet i vikingtid skal studiet av større områder på Østlandet ha tradisjoner tilbake til 1700-tallet i norsk historieforskning.³⁴ På tross av det skal det ha vært manglende interesse for dette området i et rikshistorisk perspektiv, der interessen heller har fokusert på Vestlandet, Trøndelag og/eller Vestfold. Dette gjelder også for undersøkelser av regioner ut ifra et utviklingshistorisk perspektiv, eller da undersøkelser av områder som er i ferd med å utvikle seg fra mindre til større geografiske samfunnsenheter, i denne sammenhengen mot statsdannelse.³⁵ Østlandets samfunnsstruktur i høymiddelalderen er delvis godt undersøkt, men en totalvurdering ut ifra et samlet forskningsmateriale savnes.³⁶

Når det gjelder forskningen på Østlandet i nyere tid er det særlig to forskere som må trekkes fram. Begge har studert kongsgårder, maktsentra, gods og utvikling av disse på Romerike i vikingtid og/eller middelalder. Den første av dem er arkeologen Dagfinn Skre.³⁷ Skre studerte utviklingen av gods og kongsgårdene på Romerike fra jernalder og inn i middelalder ved hjelp av arkeologiske og skriftlige kilder, med et naturlig fokus på de arkeologiske. Historikeren Knut Dørums³⁸ undersøkelse kom senere og bruker Skres avhandling ekstensivt i sin undersøkelse av samme område, men da hovedsakelig middelalder og herunder lenger ut i middelalder enn Skre. Dørum legger mest vekt på de skriftlige kildene, men benytter seg også av de arkeologiske kildene og da som oftest ved hjelp av Skres avhandling. Husebygårdene

³⁰ Fyllingsnes 1999; Hatleskog 1999; Iversen 1999a og b, 2002a og b, 2004, 2008; Myhre 1987a, 1991, 1993; Ringstad 1992

³¹ Myhre 1987a

³² Opedal 1998, 1999, 2005. Sommeren 2011 begynte et nytt utgravningsprosjekt på Avaldsnes under ledelse av professor Dagfinn Skre der man skal undersøke kongsgården.

³³ Røskaft 2003

³⁴ Andersen 1977:65

³⁵ Andersen 1977:65

³⁶ Andersen 1977:218

³⁷ Skre 1996b, 1998

³⁸ Dørum 2004

blir også nevnt og det refereres blant annet til Steinnes.³⁹ Begge tar opp en viktig gravtype fra vikingtid som særlig finnes i slike maktsentre. Dette er de før nevnte ryttergravene, definert som dette på bakgrunn av tilstedeværelsen av stigbøyer og/eller sporer i gravene. Braathens utførlige undersøkelse blir så godt som alltid anvendt når forskere kommer inn på ryttergraver, så også hos Skre og Dørum.⁴⁰ Ryttergravene regnes som sikre stormannsgraver etter menn som var i kongens tjeneste som hans menn.⁴¹ Det området som på Østlandet har fått mest oppmerksomhet i vikingtid og middelalder er likevel Vestfold og herunder særlig Borre. Dette på bakgrunn av Vestfolds betydning for rikssamlingen, selv om det bør nevnes at det de siste tiårene har blitt mer fokus rettet mot Vestlandet og Rogaland som antatt geografisk kjerneområde for den begynnende rikssamlingen i Norge med Harald Hårfagre.⁴²

Selv om Harald Hårfagre opprinnelig var fra Hadeland/Ringerike⁴³ ble Vestlandet det strategisk viktigste området for kontroll av landet. Vestfold og Borre som helt sentrale maktsentra på Østlandet har slik stått helt sentralt i forskningen på statsdannelsen i Norge. Borre har fått sin status som kanskje et av de viktigste maktsentrene på bakgrunn av de mange store gravhaugene her og det rike gravfunnet fra flere av disse. I tillegg har regionen fått betydning takket være sagaene og kanskje spesielt Ynglingesaga og Ynglingatal. Flere av de tidlige norske historikerne tok for seg rikssamlingen og Vestfold, slik som Alexander Bugge⁴⁴ og Edvard Bull den eldre.⁴⁵ Av nyere historikere kan spesielt nevnes Claus Krag.⁴⁶ Av arkeologer som har studert Vestfold og Borre kan man særlig trekke fram Anthon W. Brøgger⁴⁷, Sverre Marstrander⁴⁸, Bjørn Myhre⁴⁹ og Terje Gansum⁵⁰. Skre tar også for seg

³⁹ Dørum 2004:18-21; Steinnes 1955

⁴⁰ Braathen 1989; Dørum 2004:15-30; Skre 1998:328-332

⁴¹ Braathen 1989:141; Skre 1998:330

⁴² Iversen 2008:6; Krag 2000:46; Norseng et al 2003:393; Sigurdsson 1999:67, 2008:13; Tsigaridas Glørstad 2010:255; Tøtlandsmo 1996:64-65

⁴³ Snorre beskriver dette slik; Halvdan Svarte ble konge av Agder, halve Vestfold (Olav Geirstadalv hadde den andre halvdelen), halve Vingulmork og Romerike. Romerike ble erobret av kong Øystein senere, men Halvdan vant det tilbake i et slag mot Øystein. Angriper Hedmark og tok halvparten av dette landskapet, og Toten, Land og Hadeland. Halvdan ble også konge av Sogn på Vestlandet da morfaren Harald Gullskjegg og dennes sønn Harald dør. Etter et slag i Askim/Trøgstad la Halvdan hele Vingulmork under seg. Halvdan fikk Ringerike etter å ha drept Hake berserk som drept kongen på Ringerike, Sigurd Hjort, og giftet seg senere med dennes datter Ragnhild. De fikk sønnen Harald som senere fikk kallenavnet Hårfagre. Halvdan Svarte druknet i Randsfjorden i Ringerike og hodet ble ifølge Snorre lagt i Halvdanshaugen på gården Stein i Ringerike. Stein kan ha vært Halvdan Svartes egen kongsgård og Harald Hårfagre kan kanskje ha vokst opp her og andre steder på Østlandet. (Halvdan Svartes saga (Snorre 2005:41-46)).

⁴⁴ Bugge 1909

⁴⁵ Bull d. e. 1920

⁴⁶ Krag 1990, 1991a og b, 2004

⁴⁷ Brøgger 1916

⁴⁸ Marstrander 1976

⁴⁹ Myhre 1992, 1994, 2003; Myhre og Gansum 2003. I tillegg flere kapitler i Christensen et al 1992

Ynglingasaga og Ynglingatal når han diskuterer Kaupang.⁵¹ Vestfold har som kjent også de to rikeste og viktigste gravene fra norsk vikingtid, nemlig Oseberg og Gokstad. Her bør man også ta med Halldis Hobæks undersøkelse av kongsgården Sem som viser hvordan denne gården med omland kan ha utgjort et større kongsgods i vikingtid og middelalder.⁵² For en interessant beskrivelse av Tønsbergs utvikling fra storgård til by vil arkeologen Jan Brendalsmos publikasjon være verdt å lese.⁵³

Det synes ikke å være gjort mange studier over Østfold og dette fylkets maktsentra, men en undersøkelse bør spesielt trekkes fram. Dette er arkeologen Lars Forseths undersøkelser av maktsentra fra vikingtid i Østfold og Vestfold, med en sammenligning av disse to områdene.⁵⁴ I tillegg bør man nevne Norseng, Pedersen og Stylegar der temaet kommer opp i verket om Østfolds historie.⁵⁵ Nevnte Brøgger skrev en viktig og ofte referert undersøkelse av Rolvsøyætten, og Rolvsøy er en av de mest sentrale maktsentrene i Østfold.⁵⁶ Slik blir også Rolvsøy et eksempel på en undersøkelse av ett senter, slik Borre er det for Vestfold. Steinnes gjorde også en studie av Alvim og det såkalte Alvimriket, der Rolvsøy var sentralt område.⁵⁷ For Buskerud har hovedsakelig Ringerike, Stein og Hadeland blitt trukket fram som maktsentre, og særlig området med Halvdanshaugen.⁵⁸ I tillegg blir selvfølgelig Gjermundbugraven trukket inn i studier av områdets sentrale maktforhold, som en av de rikeste gravene fra vikingtid.⁵⁹ For Hedmark har det hovedsakelig vært Løten⁶⁰, Stange og Vang som har vært vurdert som maktsenterområde, spesielt i forbindelse med Åkerområdet og Åkerfunnet.⁶¹ Disse områdene har størst konsentrasjon av ryttergraver, en gravtype som hovedsakelig forekommer nettopp på Østlandet (spesielt Romerike og Hedmark).

Den foreløpige forskningen har således kommet frem til at det fantes flere maktsentre på Østlandet, karakterisert ved spesifikke områder og regioner. I tillegg fantes det forskjellige gårdstyper som er spesielt verdt å legge merke til som sentre for disse maktsentrene og gårder

⁵⁰ Gansum 1995, 1996, 1997

⁵¹ Skre 2007g

⁵² Hobæk 2008

⁵³ Brendalsmo 1994

⁵⁴ Forseth 1993, 2003

⁵⁵ Norseng et al 2003:335-445

⁵⁶ Brøgger 1922

⁵⁷ Steinnes 1951, Alvim er også med som et kongerike i vikingtid i Steinnes 1955

⁵⁸ Gustafsson 2004; Harsson 2002, 2004; Krag 2004; Rolfsen og Larsen 2004; Stylegar 2004

⁵⁹ Grieg 1947. Gjermundbu inneholdt den eneste vikinghjelm og ringbrynja fra vikingtid funnet noe sted.

⁶⁰ Martens 1969, 2003; Risbøl 1997

⁶¹ Fjeld 1992; Hagen 1992; Nybruget 1992; Rolfsen 1992

for stormenn. Dette er for eksempel husebyene og ryttergravene, i tillegg til gårder som kan stedfestes gjennom skriftlige og materielle kilder. Dette prosjektet tar sikte på å føre undersøkelsene av maktsentre videre og i stedet for å undersøke bare ett område eller en gård vil hele Østlandet undersøkes under ett. Dette skal i tillegg gjøres ved hjelp av både skriftlige og materielle kilder i stedet for å fokusere ensidig på ett materiale der andre kilder bare er belysningskilder. Slik vil en helhetlig undersøkelse av maktstrukturer og maktsentre på Østlandet kunne utføres og forhåpentligvis skaffe ny kunnskap om et viktig område i vikingtid og middelalder både tematisk, historisk og geografisk.

1.5 Kilder

1.5.1 Skriftlige kilder

Snorres kongesagaer⁶² er som nevnt den viktigste skriftlige kilden i undersøkelsen, men også andre sagaer vil kunne benyttes som tillegg til denne. Dette vil hovedsakelig være andre eldre kongesagaer, men også Sverres saga og Håkon Håkonssons saga er aktuelle. Snorres kongesagaer, eller Heimskringla som den også kalles, ble skrevet av den islandske stormannen og historikeren Snorre Sturlasson mellom 1220 og 1230 e. Kr.⁶³ Snorre skrev først Olav den Helliges saga for deretter å utvide den i begge ender.⁶⁴ Dette forklarer nok hvorfor den sagaen utgjør en tredjedel av hele kongesagaen. Snorre startet verket med Ynglingesaga og dermed tiden før Harald Hårfagre (konge ca 872-935 e. Kr) og avslutter med slaget på Re i 1177 e. Kr. omtrent der Sverres saga begynner. Det er også her de andre samtids sagaene slutter.⁶⁵ Snorre bruker andre historieverker som alt er skrevet som kilde og skaldedikt blir brukt i mye større utstrekning enn de andre sagaene.⁶⁶

Kvadene brukes som sikker sannhetsskilde da de regnes for sanne av lærde menn og det å fortelle kvad basert på løgn er hån og ikke ros. Dette er en årsak som Snorre selv oppgir og som fremdeles i dag regnes for sant. Den eneste navngitte kilden Snorre oppgir, når man ser

⁶² I undersøkelsen av Snorre er det hovedsakelig brukt den såkalte Stormutgaven ([2005]). Ved en undersøkelse i en annen utgave (Snorre 1994) ble det oppdaget at noen av sagaene hadde fått andre navn. I Stormutgaven heter det ”Inges saga”, mens i Snorre (1994) heter samme saga ”Haraldsønnes saga”. Magnus Blindes saga som den heter i Stormutgaven heter i Snorre (1994) ”Magnus Blindes og Harald Gilles saga”. I den eldste utgaven av Snorres kongesagaer som finnes, som også inneholder Håkon Håkonssons saga, Codex Frisianus, heter de oversatt Magnus Blindes og Harald Gilles saga (”Magnúss saga blinda ok Haralds gilla”) og Inges og hans brødres saga (Inga sag ok bræðra hans). Det tilsier at det er dette som egentlig er de riktige navnene å bruke.

⁶³ Holm-Olsen og Heggelund 1982:178; Hødnebo 2005:XXI

⁶⁴ Holm-Olsen og Heggelund 1982:180; Hødnebo 2005:XXIX

⁶⁵ Andersen 1977:25-27; Helle 1996:15-16; Holm-Olsen og Heggelund 1982:180-182; Hødnebo 2005:XXII-XXIV, XXIX

⁶⁶ Andersen 1977:25-27; Holm-Olsen og Heggelund 1982:183

bort fra skaldene som ofte blir navngitt, er Are Frode (1068-1148 e. Kr.).⁶⁷ Snorre var en lærd historiker og som andre historikere i middelalderen konstruerte han historien ganske mye og endret og la til der han syntes det passet for å få en mer flytende historie. Dette var vanlig og akseptert i middelalderen siden alle visste at ikke alt var akkurat slik i virkeligheten.⁶⁸

Andre kongesagaer som kan benyttes for å supplere Snorre og undersøke om disse har ytterligere opplysninger som kan belyse problemstillingen er *Historia Norvegia*, *Theodoricus monachus*, *Ågrip*, *Morkinskinna* og *Fagerskinna*. Man kjenner ikke forfatteren til verket *Historia Norvegica*, men ifølge ham selv er dette det første verket som ble skrevet om Norges historie på latin.⁶⁹ Forfatteren kan ha vært Nikolas Arnesson, biskop av Oslo og baglerhøvding.⁷⁰ Dateringen er satt til et mellom 1170 e. Kr. og slutten av 1200-tallet, men den eldste dateringen regnes for mest sannsynlig. De aller eldste Norgeshistoriene ville ha vært Sæmund Frodes (1056-1133 e. Kr.) og Are Frodes verker, men disse er tapt slik at *Historia Norvegia* er det eldste bevarte verket om Norges historie.⁷¹ Forfatteren forteller om Norges konger fra Ynglingesagakongene til Olav den Hellige (konge 1015-1030 e. Kr.). Verket bygger på muntlige tradisjoner og skriftlige kilder, i tillegg ligner den mye på *Ågrip*, noe som tyder på felles kilder.⁷²

Theodoricus monachus (betyr munk) som forfatteren av "Historien om de gamle norske kongene" kalles er egentlig ukjent. To muligheter er erkebiskop Tore av Nidaros (1206-1214 e. Kr.) eller biskop Tore av Hamar (1189/90-1196 e. Kr.) da begge var registrert som studenter ved St. Victorklosteret i Paris med navnet *Theodoricus*. Forfatteren fremstiller seg som den første som skrev Norges historie og har tydeligvis ikke kjent til Sæmund og Are Frodes verker, ei vel heller *Historia Norvegia*. *Theodoricus* begynte sin historie med Harald Hårfagre og stoppet opp med Sigurd Jorsalfares død i 1130 e. Kr.⁷³

Ågrip ble skrevet omtrent ti år etter *Theodoricus monachus* sitt verk og bruker dette flittig.⁷⁴ Verket ble skrevet på norrønt rundt 1190 e. Kr., men man kjenner ikke forfatteren og heller ikke det opprinnelige navnet på boka. Den kalles *Ågrip* (betyr "utdrag") på grunn av at den er

⁶⁷ Andersen 1977:25-27; Holm-Olsen og Heggelund 1982:193; Hødnebø 2005:XXII-XXIV

⁶⁸ Holm-Olsen og Heggelund 1982:193-194; Hødnebø 2005:XXVII-XXXIV

⁶⁹ Holm-Olsen og Heggelund 1982:83

⁷⁰ Holm-Olsen og Heggelund 1982:87

⁷¹ Holm-Olsen og Heggelund 1982:83

⁷² Holm-Olsen og Heggelund 1982:83-86

⁷³ Holm-Olsen og Heggelund 1982:87-88; Hødnebø 2005:XXII, XXIV

⁷⁴ Holm-Olsen og Heggelund 1982:108, 109; Hødnebø 2005:XXIV

veldig kort og det er muligens et utdrag fra et større verk. Boka er overlevert som islandsk håndskrift fra mellom 1200 og 1220 e. Kr. Som *Historia Norvegia* skal forfatteren være nordmann, og det er foreslått at han kan være fra Trøndelag da han har mye lokalkjennskap herfra. Begynnelsen mangler, men har antakelig startet med Halvdan Svarte og fortsatt til omkring 1177 e. Kr. I tillegg mangler deler av verkets slutt og er ellers veldig sporadisk slik at fortellingen i foreliggende utgave slutter i 1150 e. Kr.⁷⁵ Ågrip er tolket som en klar forløper for både *Fagrskinna* og for *Snorre*.⁷⁶

Morkinskinna ble skrevet tidlig på 1200-tallet av en ukjent islending. Den starter med Magnus den Gode (konge 1035-1147 e. Kr.) og slutter også den i 1177 e. Kr., om enn slutten er tapt. Som i *Snorre* brukes skaldedikt som sannhetskilde og bruken av skaldedikt her skal være forløperen til både *Fagerskinna*s og *Snorres* bruk av samme kildetype.⁷⁷ *Fagerskinna* er en ren kongesaga som går direkte på kongene og beskriver deres liv og levnet. Det fortelles om kongene i Norge og deres politikk fra Halvdan Svarte til Magnus Erlingsson i 1177. Verket er regnet som skrevet i Norge, muligens i Trøndelag, i 1220-årene, men mellom 1236 og 1239 er også foreslått.⁷⁸

For å belyse undersøkelsens hovedperiode mer kan også de såkalte samtidssagaene benyttes som kompletterende skriftlige kilder, det vil si *Sverres saga* og *Håkon Håkonssons saga*. De kan brukes retrospektivt ved at de kan ha opplysninger om stormenn og høvdinggårder som med stor sannsynlighet hadde forfedre som var stormenn i vikingtid med gårder som var høvdinggårder allerede da. Alle kongesagaene slutter som man så i overgangen mellom Magnus Erlingssons styre (1161-1184 e. Kr.) og kong *Sverres* styre (1177-1202 e. Kr.). Hovedårsaken til dette er at *Sverre* lot skrive sin egen saga der han selv redigerte og bestemte innholdet. På den måten brukte han historieskrivingen til sin egen og kongemaktens fordel i sagaen om seg selv.⁷⁹ Kongenes bruk av historieskriving for å styrke egen makt var ikke spesielt for Norge, men stemte overens med politikken ute i Europa der konger og fyrster brukte litteraturen for å fremme egen politikk.⁸⁰

⁷⁵ Holm-Olsen og Heggelund 1982:109, 111

⁷⁶ Holm-Olsen og Heggelund 1982:113

⁷⁷ Holm-Olsen og Heggelund 1982:123; Hødnebø 2005:XXII

⁷⁸ Eikill 2007:23-25; Hagland 2007:15-22; Helle 1996:15-16; Holm-Olsen og Heggelund 1982:128-130; Hødnebø 2005:XXIV; Titlestad 2007:7-13. For videre studier av *Fagrskinna* finner man noen referanser til publikasjoner og oversettelser hos Eikill 2007, Hagland 2007 og Titlestad 2007.

⁷⁹ Helle 1996:78-79; Holm-Olsen og Heggelund 1982:94-95; Krag 2005

⁸⁰ Helle 1996:79; Holm-Olsen og Heggelund 1982:95

Sverres saga regnes innen norrøn kongesagalitteratur for hovedverket før Heimskringla (som altså ble skrevet etter denne). Sagaen har kjennetegnene til samtidssagaene, detaljrik, letleselig og underholdende. Særlig første del av sagaen (”Gryla”) ble er mest påvirket av Sverres egen medvirkning.⁸¹ Sverre vil overbevise folk om at han er kongssønn med legitim rett til riket.⁸² Siden sagaen bygger på øyenvitner (særlig Sverre selv) og skrevet kort tid etter begivenhetene fant sted regnes opplysningene som pålitelige. Likevel må den selvfølgelig brukes forsiktig fordi den nettopp er redigert direkte av Sverre og ledende birkebeinere. Hele eller deler av sagaen ble nedskrevet av abbed Karl Jonsson.⁸³

Håkon Håkonssons saga er den siste av de store sagaene som er bevart.⁸⁴ Sagaen om Håkon 4 (konge 1217-1263 e. Kr.) ble skrevet av Snorres nevø Sturla Tordsson (1214-1284 e. Kr.) like etter Håkons død på oppdrag av sønnen Magnus Lagabøte (konge 1263-1280 e. Kr.).⁸⁵ Sagaen har både underholdende og tørre deler, forskjellig fra andre kongesagaer.⁸⁶ Dette skyldes særlig at Sturla bygde fremstillingen sin hovedsakelig på dokumentmateriale fra kongens arkiv (som avtaler, lovtekster, brev og reisefortellinger), og det gjenspeiler hvordan sagaen er skrevet.⁸⁷ Heller ikke denne sagaen er nøytral og upartisk. Sturla skrev under Magnus Lagabøtes overoppsyn og kontroll der kongen ville fremheve farens storhet.⁸⁸ Som Sverres saga er Håkon Håkonssons saga et talerør for birkebeinerkongedømmets og Sverreættens politikk, i tillegg til at de preges av konflikter i samtiden og saker som var viktige for kongemakten.⁸⁹ Sagaen er likevel pålitelig med sin massive bruk av arkivene som hovedkilde til Håkon Håkonssons liv og levnet, slik sett nok også den mest pålitelige.⁹⁰ I tillegg til de øvrige sagaene utenom Snorre vil andre skriftlige kilder bli trukket inn der de kan belyse Snorre. Dette kan eksempelvis være Landnåmabok, Islendingesagaene, Sturlungasaga og Orknøyingasaga som kan ha opplysninger av interesse for undersøkelsen, som navn på stormenn og høvdinggårder på Østlandet.

⁸¹ Helle 1996:78-79; Holm-Olsen og Heggelund 1982:95; Hødnebo 2005:2XXIII-XXIV; Krag 2005:46-49

⁸² Holm-Olsen og Heggelund 1982:96-99; Koht 1995 [1968]:6-8; Krag 2005

⁸³ Helle 1996:79; Holm-Olsen og Heggelund 1982:101; Hødnebo 2005:2XXIII-XXIV; Koht 1995 [1968]:6-8; Krag 2005:46-49. For et studie av Sverre selv og samtidig av Sverres saga er Krag's bok om Sverre å anbefale.

⁸⁴ Av Magnus Lagabøtes saga finnes bare noen få sider. Kong Inge Bårdsson skal ha hatt en egen saga ifølge Sturla Tordsson i Håkon Håkonssons saga (kapittel 10, Soga om Håkon Håkonsson 1963:31) der blant annet en strid kong Inge hadde med trønderne om deres betaling av leidangsskatt og andre skatter, og et påfølgende slag han hadde med dem på Raumatinget, skal ha vært beskrevet. Denne sagaen er forsvunnet.

⁸⁵ Helle 1963:7-9, 1996:16-17, 108-109 Holm-Olsen og Heggelund 1982:194

⁸⁶ Helle 1963:9-13; Holm-Olsen og Heggelund 1982:195

⁸⁷ Helle 1963:9-13; Holm-Olsen og Heggelund 1982:195-196

⁸⁸ Helle 1996:108-109; Holm-Olsen og Heggelund 1981:195

⁸⁹ Helle 1963:7-14, Helle 1996:16

⁹⁰ Helle 1963:9-13, 1996:108; Holm-Olsen og Heggelund 1982:198

1.5.2 Arkeologiske kilder⁹¹

Av forskjellige arkeologiske kilder til stormenn og maktsentre på Østlandet vil arkeologisk materiale fra stormannsgårder, sentralt plasser og tidlige byer fra utvalgte maktsentre på Østlandet bli vektlagt. Dette vil særlig være kilder som spesielt karakteriserer maktsentre, slik som store gravhauger, ryttergraver, rike graver, våpengraver, haller, storgårder, skip, store nausttufter, forsvarsverk og kirker. Ryttergravene på Østlandet er en egen viktig kategori på grunn av sin spesielle karakter som høvdinggraver for kongsmenn og siden de hovedsakelig finnes nettopp på Østlandet.⁹² Rike stormannsgraver her vil stå sentralt og skipsgraver og våpengraver vil inngå spesielt i dette materialet da disse er sentrale for å kunne vurdere ulike sosiale sjikt i samfunnet.⁹³ Skattefunnene vitner om oppsamling av rikdommer og om ulike typer utenlandskontakter og de settes ofte i forbindelse med konflikter.⁹⁴ Av spesielt høvdingrelaterte graver er skipsgraver, storhauger, kammergraver og ryttergraver.⁹⁵ Storhaugene har ofte blitt brukt til å rekonstruere maktsentra i vikingtid og tidligere.⁹⁶

Skattefunn fra vikingtid med sølv og gull er nok et tegn på stormannsstatus.⁹⁷ En stor gruppe gjenstander som spesielt karakteriserer stormannssjiktet i vikingtid er importgjenstandene.⁹⁸ Dette er gjenstander som har kommet til de nordiske landene gjennom kontakt med resten av verden, det være seg gjennom handel i utlandet eller med utenlandske handelsmenn og håndverkere i vikingenes hjemland, eller plyndring og annen krigføring som krigstog, leiesoldattjeneste, danegeld og løsepenger. De fleste stormenn skaffet seg importgjenstander på de fleste av disse måtene, og disse gjenstandene gjør ofte et markant og karakteristisk innslag i funnmaterialet. I tillegg utgjør de noen av vikingtidens ypperste symboler på makt

⁹¹ Siden betegnelsen skriftlige kilder ble benyttet over burde strengt tatt begrepet materielle kilder bli brukt her, eventuelt benytte historiske kilder i stedet for skriftlige kilder som begrep. Dette for å få en mest mulig lik begrepsbruk. Arkeologiske kilder brukes likevel her fordi det nok er mer kjent enn materielle kilder, samt at arkeologiske kilder i bunn og grunn også er en type historisk kilde, hvis man vil skape enda mer forvirring.

⁹² Braathen 1989

⁹³ Forseth 1993, 2003; Hernæs 1985; Solberg 2000:216

⁹⁴ Solberg 2000:216

⁹⁵ Braathen 1989; Christensen et al 1993; Frost 1997; Gansum 1996, 1997, 2004; Marstrander 1986, 1999; Myhre 1992, 1994; Myhre og Gansum 2003; Nicolaysen 1882; Opedal 1998, 2005; Paasche 2010; Ringstad 1992:107, 108-117; Stenvik 1996

⁹⁶ Stenvik 1996:79, se også note 226

⁹⁷ Fuglesang og Wilson 2006; Solberg 2000:223-225. Sølvfunn er mye vanligere enn gull og har blitt funnet i mange former, som mynter, deler av mynter, barrer, stenger, spirallringer, halsringer, armringer og alle slags biter av sølv (såkalt hakkesølv) (Solberg 2000:223-225). Det mest kjente og rikeste skattefunnet er likevel det store gullfunnet fra Hoen i Øvre Eiker, Buskerud (Fuglesang og Wilson 2006).

⁹⁸ Andersen, E. B. 2004a:37; Fabeck og Ringtvedt 1995:19; Hatleskog 1997:11; Ringstad 1992:107, 118-122; Opedal 1998:44-73; Solberg 2000:225, 225-234

og prestisje.⁹⁹ En av de mest markante importgjenstandene som alltid blir trukket fram både som import og stormannsindikatorer er våpen, spesielt sverd.¹⁰⁰ Sammensetningen av våpen i gravene kan også brukes til å tolke sosiale sjikt.¹⁰¹ Gullgubber er en spesiell gjenstand med sterke høvdingsymboler. Dette er små gullplaketter med figurer av mennesker. De er sjeldne og har hovedsakelig blitt funnet i tilknytning til stormannsseter, ofte i hall og langhus. De er klare symboler på herskermakt.¹⁰² Haller er et annet klart tegn på høvding- og stormannsstatus i vikingtid, som i tidligere perioder av jernalder og bronsealder og også inn i middelalder.¹⁰³ Store nausttuffer etter skipsnaust vitner også om tilstedeværelse av en stormann.¹⁰⁴ Byer og handelssteder som er maktsentre i seg selv og som også er påvist arkeologisk fra vikingtid og/eller middelalder på Østlandet er Hamar, Kaupang, Oslo, Konghelle, Sarpsborg og Tønsberg. Kirker bygd i tidlig middelalder er en viktig kilde når det gjelder maktsentre og stormenns gårder da de tidligste kirkene oftest først ble bygd på kongsgårder og på stormenns gårder. Alle disse arkeologiske kildene tolkes som gode maktsenterindikatorer og vitner om tilstedeværelsen av maktsentre og høvdinge i vikingtid og middelalder.¹⁰⁵

1.5.3. Kildekritikk og de skriftlige kildene

Som alltid når det gjelder bruk av skriftlige kilder må man gjøre en kildekritisk vurdering av disse. Det har lenge vært en faghistorisk diskusjon rundt bruken av skriftlige kilder og deres historiske troverdighet. Snorre har for eksempel gått fra å bli tolket fra troen på at alt som står der var historisk korrekt til å tvile på absolutt alt som står der og å tolke alt som oppspinn. Begge deler er nok å gå for langt, men sannheten bør ligge et sted midt i mellom, slik de fleste av dagens historikere synes å tolke det. Det er ikke riktig at ingenting i Snorre har rot i virkeligheten, en tanke beskrevet som absurd.¹⁰⁶ Snorre forsøkte å skrive så sant som mulig og å finne de historiske sannhetene der han kunne. Selv om Snorre la inn dialoger og handlinger

⁹⁹ Fabech og Ringtvedt 1995:14; Opedal 1998:51-73; Pedersen 2000 og 2001a og b; Solberg 2000:225-234; Tsigaridas Glørstad 2010. Eksempler på importgjenstander er gjenstander av gull, sølv, bronse, glass, keramikk, vektlodd, vekter, voks, rav, jet, bronse- og sølvkjeder, ringnåler og -spenner, finere tekstiler og dundyner/-puter

¹⁰⁰ Andersen, E. B. 2004a og b, 2006; Fabech og Ringtvedt 1995:19; Hatleskog 1997:11; Opedal 1998:44-51; Solberg 2000:228-229. Praktsverdtypene ble laget som begrep i Andersen, E. B. 2004a og er typene D, E, K, L, O, R, S, T, V og Z (etter Petersen 1919). Se også Tsigaridas Glørstad 2010:131 som henviser til disse sverdtypepene i sin avhandling gjennom (Ballangrud) Andersen 2006.

¹⁰¹ Solberg 2000:269, se også spesielt Hofseth 1982 og Solberg 1985, 1991, 1994a og b, 1997. Både flere av disse samt Andersen, E. B. 2004a:32-36 tar for seg sverdsammensetningene og våpentingsloven fra Hirdskråen.

¹⁰² Solberg 2000:262-263.

¹⁰³ Dette var spesielt store treskipete langhus, hustypen som var den vanligste i vikingtid. Det hittil største funnet i Norge er Borg i Lofoten og er 83 meter langt. Huseby ved Kaupang er et annet eksempel på et maktsenter som har hatt en hallbygning. Det beste eksempelet på at de også var viktige i middelalderen er Håkon 4 Håkonssons steinhall i Bergen, Håkonshallen. Tønsberg, Oslo og Trondheim har også hatt sine kongsgårder og haller i stein.

¹⁰⁴ Grimm 2002; Myhre 1985, 1987b, 1997; Rolfsen 1992:63

¹⁰⁵ Fabech og Ringtvedt 1995:19

¹⁰⁶ Eriksen 2010:18

som han umulig kunne vite visste samtiden godt at ikke alt var sant. Slike dialoger og handlinger er for øvrig et tegn på hvordan det andre ytterpunktet om at absolutt alt i Snorre er historisk korrekt også kan virke noe absurd. Heimskringla ble helt riktig skrevet som et historieverk som skulle fortelle sannheten. Heimskringla ble skrevet i en muntlig kultur der menneskene hadde kunnskap om forhistorien.¹⁰⁷ Snorre var også del av høymiddelalderens aristokratiske og lærde miljø som godt visste hva som skjedde rundt i verden. I dette miljøet var det også tradisjoner for å skrive historieverk etter visse normer og regler, noe som også Snorre fulgte.¹⁰⁸ Snorre måtte dessuten forholde seg til andres kunnskaper om hendelsene han skrev om og kunne ikke bare dikte fritt. Dette følger Snorres egen forklaring rundt bruken av kvad.¹⁰⁹ I tillegg er dette klart da Snorre skriver at han bruker både eksisterende skriftlige og muntlige kilder han har tilgjengelig, da det var opplysninger som lærde menn tok for sannhet.

Sagaene blir nå vurdert mer kritisk enn tidligere, men de delene som kan kontrolleres ved hjelp av samtidige utenlandske kilder, ved arkeologiske undersøkelser eller ved at kapitlene det er snakk om tydelig er bygd på skaldekvadene blir nå særlig vektlagt.¹¹⁰ Det som i Snorre nok er fri diktning har nok også rot i virkeligheten.¹¹¹ Et nyttig begrep i vurderingen av Snorres Heimskringla og dens kildeverdi er ”historisk sannsynlighet”.¹¹² Sagaforfatternes fortellermetoder ga nok mening for datidens samfunn siden det representerte en tolkning av samfunnet de levde i.¹¹³ Tolkningen ble formidlet uavhengig av forfatterens eget syn ved forhold som gjaldt andre personer og hendelser.¹¹⁴ Siden Snorre var en historiker som jobbet etter historiske prinsipper kan derfor Heimskringla ha rot i virkeligheten og med opplysninger som er historisk sannsynlige.¹¹⁵ Selv om man ikke alltid kan si med sikkerhet om fortellinger i sagaene er historisk troverdige betyr ikke det at de ikke kan være riktige. Dette gjelder også selv om man ikke alltid kan vite sikkert om noe i Heimskringla er sant. Det kan være det, og historisk sannsynlighet er derfor et godt begrep.¹¹⁶ Alle kongesagaene kan derfor å ha en

¹⁰⁷ Bagge 2002; Eriksen 2010:18-19

¹⁰⁸ Kjeldstadli 1994:61, Kjeldstadli bruker ordet klassestandpunkt, men siden vikingtiden og middelalderen ikke hadde noen rene klasser slik man i dag kjenner det passer sosiale sjikt bedre å bruke i denne sammenheng.

¹⁰⁹ Solberg 2000:216; Hødnebo 2005:XXII

¹¹⁰ Andersen 1977:26-27; Solberg 2000:217

¹¹¹ Eriksen 2010:19

¹¹² Eriksen 2010:20; Orning 2004:17

¹¹³ Orning 2004:17

¹¹⁴ Orning 2004:17

¹¹⁵ Bagge 1991:58-59, 239; Eriksen 2010:19; Orning 2004:17

¹¹⁶ Eriksen 2010:20

historisk kjerne, der to viktige faktorer er hvordan avstanden i tid mellom hendelse og nedskriving stadig minsker og at skaldekvad brukes som sannhetskilde.¹¹⁷

Arkeologiske kilder, gravene og tolkning av sosial status: Nyere vikingtidsforskning er i større grad tekstbasert enn tidligere i arkeologien, men tradisjonelle tilnærminger og temaer vektlegges fremdeles.¹¹⁸ Gjenstandene i gravene kan tolkes som standardiserte uttrykk for de døde og deres etterkommeres sosiale status. Samtidig har gravgodset bidratt til å sette de døde inn i en sosial kategori som ble regnet som betydningsfull for både levende og død.¹¹⁹ Funnmaterialet i gravene synes å opptre etter spesielle samfunnsregler for sammensetning og type gjenstander. Av den grunn kan et slikt gjentakende mønster av gravgodsets sammensetning vise hvordan gravene kan vise samfunnets måte å uttrykke sosial status innen en hierarkisk samfunnsorden på, og som identifikatorer for sosiale kategorier.¹²⁰ Vikingtidens våpengraver kan for eksempel brukes slik ved undersøkelser av vikingtidens krigføring og de dødes krigerstatus og rang. En analyse av gjenstandenes sammensetning i gravene kan derfor gi et bilde på samfunnets oppfatning av den dødes sosiale identitet, tilhørighet og status.¹²¹

Om bruken av skriftlige og materielle kilder side om side: Mens arkeologiske kilder og stedsnavn gir opplysninger om viktige sider ved tidens samfunnsliv er det skriftlige kilder som gir kildematerialet økt omfang og ny karakter.¹²² For et best mulig bilde av et steds historiske funksjon må alle funksjonene et sted har tas med i beregningen.¹²³ For et mest mulig helhetlig bilde trengs det en tverrvitenskapelig undersøkelse siden arkeologien kan gi svar på ting historien ikke kan svare på, og historien kan gi svar på ting arkeologien ikke kan svare på.¹²⁴ Skriftlige og materielle kilder må begge tolkes og forstås ut ifra sammenhengen de ble skapt i.¹²⁵ Det burde ikke være betenkelig å bruke kilder fra andre fag enn sitt eget for å belyse problemstillingen, men sees som naturlig og selvfølgelig.¹²⁶ I motsetning til tidligere synes de fleste av dagens historikere å verdsette materielle kilder på lik linje med skriftlige kilder. Det har blitt en større forståelse og enighet i at de må brukes kompletterende.¹²⁷

¹¹⁷ Norseng et al 2003:400; Steinnes 1952:375

¹¹⁸ Tsigaridas Glørstad 2010:14; Price 2002:4

¹¹⁹ Tsigaridas Glørstad 2010:115

¹²⁰ Tsigaridas Glørstad 2010:115

¹²¹ Tsigaridas Glørstad 2010:115

¹²² Helle 1996

¹²³ Harrison 1997:27

¹²⁴ Harrison 1997:28

¹²⁵ Tsigaridas Glørstad 2010:14

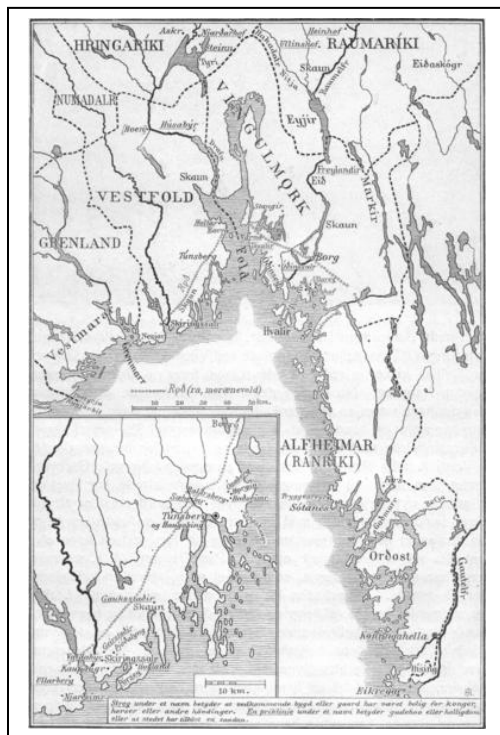
¹²⁶ Tsigaridas Glørstad 2010:14; Price 2002:35

¹²⁷ Andrén 1997:155-158; Tsigaridas Glørstad 2010:14; Price 2002:33-34

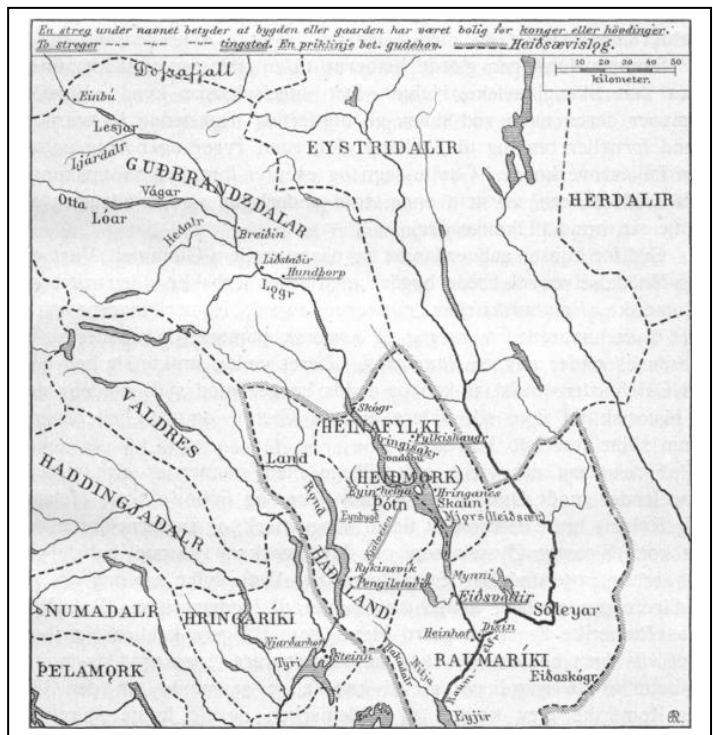
Kapittel 2. Maktsentre i Østfold

I dette kapittelet skal maktsentrene fra Østfolds vikingtid belyses gjennom Snorre og de arkeologiske kildene. I delkapittel 2.1 vil først Snorres fortellinger fra nåværende Østfold bli gjennomgått og diskutert og de maktsentrene som fortelles om her vil bli trukket fram. I delkapittel 2.2 er det maktsenteret Alvheim som står i fokus. Her vil også de arkeologiske kildene trekkes inn for å belyse Alvheim som maktsenter. Delkapittel 2.3 vil belyse det maktsenteret som tok over for Alvheim i middelalderen, nemlig byen Borg. Det bør nevnes en faktor ved valget av Østfold, nemlig at Østfold ikke var noen egen region for seg selv i vikingtid. Det var del av det større Vingulmork, også kalt Vingulmorkriket (se figur 2).

Figur 2: Kart over Viken.

Figur 3: Kart over Opplandene.

Kilde: Kartene er tegnet av Ivar Refsdal (1866-1939) i 1910, først publisert i Bugge 1910, her hentet fra http://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Kart_Over_Viken.png og http://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Kart_Over_Oplandene.png

Vingulmork strakk seg over hele østsiden av Oslofjorden og i en liten bøy nedover mot Vestfold, slik man ser i figur 2. Det har riktignok vært diskusjoner om hvor grensene til Vingulmork egentlig lå og særlig hvor langt regionen strakk seg.¹²⁸ Det som likevel virker mest sannsynlig er at Vingulmork omfattet hele området fra Svinesund og nordvestover helt

¹²⁸ Norseng et al 2003:403-410

til Drammensfjorden.¹²⁹ Nord for Vingulmork lå Romerike og resten av Opplandene (figur 3). Det hadde i undersøkelsen vært mulig heller å undersøke hele denne regionen i stedet for bare Østfold, men på grunn av dagens fylkesinndeling velges det her bare å undersøke Østfold. For en mer kronologisk gjennomgang av hele Snorres fortellinger fra Østlandet der man kan få et innblikk i gårder, stormenn og maktsentre herfra henledes oppmerksomheten på Appendix I der alle benevnelsene og hvor de finnes i Snorre er oppført. Utenom det er selvfølgelig Snorre selv en enda bedre kilde til handlingen.

2.1 Østfold og dets maktsentre hos Snorre

Østfold som navn forekommer altså ikke på denne regionen i vikingtid, men blant annet Snorre nevner flere ganger betegnelsen Øst for Folden. Det er selvfølgelig derfra navnet Østfold kommer fra.

2.1.1 Snorre forteller

Den første opplysningen fra Østfold i Snorre stammer fra Ynglingesaga og omhandler en konge på Varna ved navn Skjold.¹³⁰ Varna er Værne i Rygge, i Østfold. Kong Skjold regnes får å være en sagnkonge, altså en konge som ikke har eksistert annet enn i sagn og myter. Likevel var Varna et senter i vikingtid, om enn kanskje underordnet det mektige Alvheim. Maktsenteret Alvheim begynner man å få innsikt i hos Snorre når han forteller at Gudrød Veidekonge var gift med Alvhild, datter av en kong Alvarin av Alvheim, og fikk halve Vingulmork.¹³¹ Deres sønn var Olav Geirstadalv, en konge som ellers synes å ha hatt mer å gjøre med Vestfold og faktisk Irland enn Østfold. Flere studier kommer inn på at Olav Geirstadalv kan ha vært samme person som Olav Hvite, konge av Irland og kalles Amlaib i de irske kildene, noe som vil tas opp senere i kapitlet.¹³² Snorre kaller Alvheim et eget rike ved siden av Vingulmorkriket og skal ifølge ham ha vært landet mellom Raumelv (nedre del av Glomma) og Göta elv.¹³³ Akkurat denne oppfatningen om Alvheim som eget rike hos Snorre var nok ikke helt riktig. Derimot var det en kongsgård og et maktsenter i dagens Alvim i Østfold. Gudrøds sønn med Åsta het Halvdan (Svarte).¹³⁴ Etter at Gudrød var død tok sønnen Olav Geirstadalv kongedømmet etter ham.¹³⁵ Ifølge Snorre fikk riktignok Olav Geirstadalv

¹²⁹ Norseng et al 2003:410

¹³⁰ Ynglingesaga kapittel 46 (Snorre 2005:37).

¹³¹ Ynglingesaga, kapittel 48 (Snorre 2005:38)

¹³² Nilsen 2008:127-128, 121-133; Smyth 1977:111-112; Steinnes 1952:296, 399

¹³³ Ynglingesaga, kapittel 48 (Snorre 2005:38)

¹³⁴ Ynglingesaga, kapittel 48 (Snorre 2005:39)

¹³⁵ Ynglingesaga, kapittel 49 (Snorre 2005:39)

bare Vestfold da kong Alvgeir tok hele Vingulmork og satte sønnesønnen Gandalfv over det riket. Hvis Olav Geirstadalfv er Olav Hvite er det kanskje en annen forklaring på det, som man skal se senere. Gandalfv og faren Alvgeir skal ha angrepet og tatt mesteparten av Romerike.¹³⁶ I Halvdan Svartes saga fortelles det at Halvdan Svarte blir konge av Agder, halve Vestfold (Olav Geirstadalfv skal altså da ha hatt den andre halvdelen), halve Vingulmork og Romerike. Et slag står i Askim/Trøgstad i Østfold og Halvdan legger deretter hele Vingulmork under seg. Hake, Gandalfvs sønn, flykter derfra til Alvheim.¹³⁷

I Harald Hårfagres saga fortelles det at kong Gandalfv satt i Londe og igangsatte et angrep mot Vestfold over fjorden.¹³⁸ Gustav Storm skriver i en note ved oversettelse av Snorre at Londe var på Vesterøy på Hvaler, men det stemmer ikke. Det riktige stedet er Lande i Tune, i Sarpsborg.¹³⁹ Harald Hårfagre vinner så et slag på Opplandene og legger raskt under seg Ringerike, Hedmark, Gudbrandsdalen, Hadeland, Toten, Romerike og til slutt nordre del av Vingulmork. Deretter slo han Gandalfv og tok hele Vingulmork sør til Raumelv (nedre del av Glomma).¹⁴⁰ Harald Hårfagre må senere ta tilbake makten i Romerike, Vestfold og Vingulmork med områder lenger sørover.¹⁴¹ Harald Hårfagre tar deretter stevne med bøndene i Folden og med bøndene i Romerike.¹⁴² Han legger igjen hele Vingulmork under seg.¹⁴³ Når Harald Hårfagre har erobret Vingulmork har han selvfølgelig også tatt kongssetet Alvheim, kanskje har han sittet der selv i perioder og ellers satt sine egne menn der. Antakelig har noen av hans egne sønner etter hvert blitt satt til å styre Vingulmork herfra, slik Snorre forteller at han gjorde på hele Østlandet.

I Håkon den Godes saga får man vite at Håkon gir nevøene Tryggve og Gudrød kongsnavn, Tryggve over Ranrike og Vingulmork mens Gudrød ble konge av Vestfold.¹⁴⁴ Tryggve var far til Olav Tryggvasson og det er en stor sjanse for at Alvheim har vært hovedsetet hans som konge over både Vingulmork og Ranrike. Tryggve Olavsson er altså underkonge under Håkon den Gode, Harald Hårfagres sønn. Slik er det altså Håkon som er overkonge også over Østfold

¹³⁶ Ynglingesaga, kapittel 49 (Snorre 2005:39)

¹³⁷ Halvdan Svartes saga, kapittel 4 (Snorre 2005:42)

¹³⁸ Harald Hårfagres saga, kapittel 1 (Snorre 2005:47)

¹³⁹ Norseng et al 2003:420-421, 437; Steinnes 1950:390, 1955:218-220

¹⁴⁰ Harald Hårfagres saga, kapittel 2 (Snorre 2005:48)

¹⁴¹ Harald Hårfagres saga, kapittel 13 (Snorre 2005:54)

¹⁴² Harald Hårfagres saga, kapittel 13 (Snorre 2005:54)

¹⁴³ Harald Hårfagres saga, kapittel 15 (Snorre 2005:56)

¹⁴⁴ Håkon den Godes saga, kapittel 2 (Snorre 2005:77)

når Snorre forteller at Håkon legger hele Norge under seg.¹⁴⁵ I Håkon Jarls saga forteller Snorre at Gudrød Eiriksson drar til Viken og over Folden for å møte kong Tryggve for å tilby ham å være med på vikingferd. I stedet for å dra på vikingferd dreper Gudrøds menn Tryggve.¹⁴⁶ Her må det være i Østfold eller Båhuslen som Gudrød treffer Tryggve. Kanskje har han til og med blitt drept på Alvheim, men dette er selvfølgelig bare spekulasjoner.

Rakkestad i Østfold kommer for første gang med i Snorre i Olav Tryggvassons saga. På flukt fra dronning Gunnhild flykter Tryggves kone Astrid med sønnen Olav (Tryggvasson) og kommer til Skaun.¹⁴⁷ Skaun har blitt foreslått på fire mulige steder, Sande i Vestfold, Rakkestad i Østfold, Sørumsund på Romerike eller Stange i Hedmark. Det er nå bred enighet om at det er Skaun i Rakkestad som er riktig sted. Snorre beskriver stedet som en bygd og altså ikke noen gård. Det passer også best at dette Skaun er i Rakkestad når man ser hvilken retning flukten tok inn i Sverige. De bor en stund på gården Vitskar i nærheten.¹⁴⁸ Vitskar var nok bare en vanlig bondegård og ikke en stormannsgård eller kongsgård. Det er ikke mange stedsnavn fra Østfold i Snorre og to av dem har altså ikke noe direkte med storgårder eller maktsentre å gjøre. I Olav Tryggvassons saga får man første gang høre om Harald Grenske, far til Olav den Hellige. Harald Grenske får Vingulmork, Vestfold og Agder til Lindesnes og får kongsnavn. Harald Grenske var da 18 år (født ca 963 e. Kr.).¹⁴⁹ Alvheim kan da ha vært et av Harald Grenskes kongsseter som han dro til på veitsler eller lengre opphold, og han har antakelig satt egne ombudsmenn der mens han selv ikke var til stede. Harald Blåtann gir Eirik Håkonsson jarlsnavn over Vingulmork og Romerike.¹⁵⁰ Eirik jarl drar tilbake til Opplanda etter slaget i Hjørungavåg (ca 986 e. Kr.) og videre øst i riket sitt.¹⁵¹ Dette bør bety Østfold, eventuelt Båhuslen eller begge deler. Harald Hårfagre hadde i sin tid ordnet så det var en jarl i hvert fylke.¹⁵² Det burde så klart også si Vingulmork og andre deler av Østlandet.

Østfold og særlig Sarpsborg har en sentral plass i Olav den helliges saga. Det er også fra Olav den helliges tid at maktsenteret i Østfold skifter fra Alvheim til Sarpsborg. I Snorre merker man skiftet best ved at Alvheim ikke lenger nevnes, men Borg blir stadig nevnt slik at det på den måten ser ut som maktsenteret har flyttet seg litt. Det første man riktignok hører fra denne

¹⁴⁵ Håkon den Godes saga, kapittel 6 (Snorre 2005:80)

¹⁴⁶ Håkon jarls saga, kapittel 4 (Snorre 2005:105-106)

¹⁴⁷ Olav Tryggvassons saga, kapittel 3 (Snorre 2005:111)

¹⁴⁸ Olav Tryggvassons saga, kapittel 3 (Snorre 2005:111)

¹⁴⁹ Olav Tryggvassons saga, kapittel 15 (Snorre 2005:119)

¹⁵⁰ Olav Tryggvassons saga, kapittel 20 (Snorre 2005:123). Eirik jarl var som nevnt sønn av Håkon ladejarl.

¹⁵¹ Olav Tryggvassons saga, kapittel 42 (Snorre 2005:141)

¹⁵² Olav Tryggvassons saga, kapittel 45 (Snorre 2005:144)

regionen i hans saga er når Svein jarl (Eirik jarls bror) trekker seg tilbake etter å ha tapet slaget ved Nesjar (utenfor Brunlaneshalvøya i Vestfold) og seiler over Folden og videre østover i landflyktighet.¹⁵³ Olav drar senere til Viken og de danske stormennene med sysler for danekongen her drar bort. Disse danene må være stormenn i tjeneste hos danskekongen, her Sven Tveskjegg (konge fra ca. 986 til 1014 e. Kr.), som hadde fått len eller da sysler i Østfold og andre steder i Viken. Det viser også hvordan Østfold var under dansk herredømme i mye av vikingtiden. Olav drar innover Viken og blir der hele sommeren. Senere styrer han fra Vestfold øst over Folden helt til Svinesund.¹⁵⁴ Olav drar fra Ranrike og østover inn i Marker og får bøndenes troskap her også.¹⁵⁵ Marker er hovedsakelig indre Østfold, Aremark, Øymark og Rødenes, men også Nordmarka i Sverige.

På sommeren samme år drar Olav nordover i Viken, opp gjennom Glomma til en stor foss kalt Sarp. I dag heter fossen Sarpsfossen. Ved et nes ut i elva ved fossen grunnlegger Olav en kjøpstad kalt Borg. Dette er dagens Sarpsborg og skal ha blitt grunnlagt som by av Olav i 1016 e. Kr. Her må det skytes inn at det ifølge Snorres fortelling blir i 1017, mens det er i Fagerskinna at det blir 1016.¹⁵⁶ Siden Olav overvintrer fra 1016 til 1017 er det også litt vanskelig å si eksakt når han besluttet at det skulle bli en by her. I tillegg til denne vinteren skal Olav ha oppholdt seg i Sarpsborg vintrene 1019/20, 1025/26 og 1027/28.¹⁵⁷

Olav beordrer byggingen av en jordvoll og en jordborg her, og i tillegg en kongsgård og Mariakirke. Han overvintrer altså i Borg og deler også inn tomter i parseller innenfor vollen.¹⁵⁸ Siden det beskrives konkret at kong Olav fikk i stand dette kan antas det at Snorre Sturlasson selv hadde besøkt Borg mens han var i Norge.¹⁵⁹ Olav byr kristen lov her og Snorre passer på å påpeke at det går lett igjennom siden vikværingene var godt kjent med kristendommen allerede.¹⁶⁰ Det var mange kjøpmenn i Viken både vinter og sommer forteller Snorre deretter, både daner og saksere. Her har disse kjøpmennene nok særlig vært i Borg og kanskje handelssteder og begynnende byer i Oslo og Tønsberg. Vikværingene er mye på handelsferder, til England, Saksland, Flandern og Danmark, og mange var også i viking,

¹⁵³ Olav den helliges saga, kapittel 51 (Snorre 2005:220)

¹⁵⁴ Olav den helliges saga, kapittel 61 (Snorre 2005:226) Snorre sier Tønsberg, og da antakelig Tønsberg som kongsgård selv om det kan ha begynt å utvikle seg en by her nå (se kapittel 3 for mer og Brendalsmo 1994).

¹⁵⁵ Olav den helliges saga, kapittel 61 (Snorre, 2005:228)

¹⁵⁶ Norseng et al 2003:433, Sarpsborgs grunnleggelse står i Fagerskinnas kapittel 29 (Fagerskinna 2007:171)

¹⁵⁷ Norseng et al 2003:433

¹⁵⁸ Olav den helliges saga, kapittel 61 (Snorre 2005:228)

¹⁵⁹ Norseng og Eliassen 2005:162

¹⁶⁰ Olav den helliges saga, kapittel 64 (Snorre 2005:229)

forteller Snorre.¹⁶¹ Siden handelsmenn særlig har base i byer er det sannsynlig at Borg var en av byene de vikværske handelsmennene hadde som base og/eller tilreisingssted. Olav drar senere igjen nord i Viken og slår seg ned i Borg om høsten. Beskrivelsen nord i Viken kan antakelig godtas i og med at hele Båhuslenkysten også ble regnet som Viken.¹⁶²

Sigvat Skald og to andre menn drar en gang til Borg, østover Marker og til Sverige, på sendeferd for Olav. Sigvat Skald kommer tilbake til Borg like før jul.¹⁶³ Olav har en stor og velutstykket hall i Borg forteller Snorre her.¹⁶⁴ Siden han var konge er dette en veldig troverdig opplysning og det var nok en hall en konge verdig. Ragnvald jarl av Götaland og Astrid kongsdatter (datter av Olof Skøtkonung av Sverige) kommer senere til Sarpsborg.¹⁶⁵ Olav holder bryllup med Astrid i Borg.¹⁶⁶ Olav sender bud vest over Agder mens han selv ble i Viken om sommeren. Han har nok sittet i Borg da han sendte bud over Agder, noe som også vises gjennom at Snorre deretter forteller at Olav blir i Borg hele høsten og begynnelsen av vinteren.¹⁶⁷ Olav er i Viken igjen om sommeren og overvintrer enda en gang i Sarpsborg. Olav satt også i Sarpsborg om vinteren da Knuts sendemenn kom.¹⁶⁸ Islendingen Gjelle kommer til Olav øst i Viken etter sendeferd til Island.¹⁶⁹ Det er ganske sannsynlig at Olav da satt i Borg. Olav kommer gjennom Sverige ned i Viken, drar nordover i Viken til Sarpsborg og overvintrer der. Sigvat Skald, som også var Olavs stallare, kommer til Olav i Borg.¹⁷⁰ Olav har julegjestebud der og gir Sigvat et sverd med gulltråd rundt grepet og gullinnlagte hjalter.¹⁷¹ Knut den Mektige drar sørover igjen og er også øst over Folden i Borg og blir også tatt til konge der.¹⁷²

Ut ifra Snorres alle fortellinger om Olav den hellige i Borg kan man ta det for ganske sikkert at Borg var et viktig senter for ham under hans regjeringstid. Opprettelsen av en kongsgård og en jordborg betyr en styrking av den kongelige administrasjonen, noe også Borgarting er med og viser. Som Snorre forteller senere blir flere konger hyllet som konger her. Byggingen av

¹⁶¹ Olav den helliges saga, kapittel 64 (Snorre 2005:229)

¹⁶² Olav den helliges saga, kapittel 90 (Snorre 2005:262)

¹⁶³ Olav den helliges saga, kapittel 91 (Snorre 2005:263)

¹⁶⁴ Olav den helliges saga, kapittel 91 (Snorre 2005:265)

¹⁶⁵ Olav den helliges saga, kapittel 91 (Snorre 2005:266) I Stormutgaven av Snorre brukes faktisk navnet Sarpsborg her av en eller annen grunn, ikke bare det tidligste navnet Borg.

¹⁶⁶ Olav den helliges saga, kapittel 92 (Snorre 2005:266-267)

¹⁶⁷ Olav den helliges saga, kapittel 115 (Snorre 2005:296)

¹⁶⁸ Olav den helliges saga, kapittel 133-134 (Snorre 2005:319)

¹⁶⁹ Olav den helliges saga, kapittel 159 (Snorre 2005:361)

¹⁷⁰ Olav den helliges saga, kapittel 160 (Snorre 2005:361)

¹⁷¹ Olav den helliges saga, kapittel 162 (Snorre 2005:362-363)

¹⁷² Olav den helliges saga, kapittel 173 (Snorre 2005:370)

kirker i Borg viser også kongemaktens innvirkning i byen og også kirkens komme hit med alt det innebar av kirkelig administrasjon og styrking av kristendommen. I tillegg styrkes handelen her ved at Olav lot byområdet dele inn i parseller.

Østfold alene figurerer ikke mye i Harald Hardrådes saga. Man kan nok slutte fra det Snorre forteller at Harald lot seg ta til konge også på Borgarting når Harald lar seg ta til konge i alle fylker på alle tingene fra helt øst i Viken.¹⁷³ Etter et felttog beholder Harald bondehæren som bodde nærmest danene hos seg.¹⁷⁴ Dette må være menn fra Østfold og Båhuslen, eventuelt rundt hele Viken. Leidangsbønder, antakelig fra Østfold, tas senere til fange av Svein Ulvssons hær.¹⁷⁵ Den mest interessante fortellingen i denne sagaen er når Skule kongsfostre, sønn av Toste jarl, bror av kong Harald Godwinsson av England og forfar til kong Inge Bårdsson og dennes bror hertug Skule Bårdsson, ber kongen om eiendommer i de byene han sitter. Kongen er Olav Kyrre, sønn av Harald Hardråde og arving av tronen etter Haralds fall ved Stamford Bridge i 1066 e. Kr.¹⁷⁶ Toste jarl får jordeiendommer i Borg samt Konghelle, Oslo, Tønsberg, Bergen og Nidaros. Eiendommene var av de beste som var, og gikk i arv til Skules etterkommere.¹⁷⁷ Dette viser de norske byenes økte betydning i overgangen til middelalderen (Slaget ved Stamford Bridge regnes som gjerne som slutten på vikingtiden). Det viser også at kongene nå hovedsakelig hadde sete i byene heller enn på kongsgårder utenfor byene slik som var vanlig i vikingtiden da kongene dro rundt på gårdene sine på veitsle. I tillegg viser opplysningen hvordan det var viktig for stormennene å være i kongenes nærhet for å opprettholde deres vennskap og gunst. Siden Borg var en av byene er opplysningen med og viser Borgs overtagelse som det viktigste maktsenteret i Østfold.

Magnus Berrføtts saga har ikke mye fra Østfold. En indirekte betegnelse kommer når Magnus om vinteren seiler til Viken (ca februar 1094 e. Kr.) og videre til Halland og herjer der (muligens med Viken-leidang).¹⁷⁸ Han kan da ha seilt nedover kysten av Østfold og Båhuslen før han kom til Halland, selv om han kanskje også bare seilte forbi Oslofjorden til Halland. Magnus rir senere fra Viken opp til Götaland. Etter herjing og borgbygging drar han tilbake til

¹⁷³ Harald Hardrådes saga, kapittel 29 (Snorre 2005:478)

¹⁷⁴ Harald Hardrådes saga, kapittel 34 (Snorre 2005:481)

¹⁷⁵ Harald Hardrådes saga, kapittel 35 (Snorre 2005:483)

¹⁷⁶ Slaget sto 25.09.1066, mens det forutgående slaget ved Fulford sto 20.09.1066. Slaget ved Hastings der hertug Wilhelm av Nordmandie slo kong Harald Godwinsson av England og ble konge av England som Wilhelm Erobreren sto 14.10.1066.

¹⁷⁷ Harald Hardrådes saga, kapittel 98 (Snorre 2005:525)

¹⁷⁸ Magnus Berrføtts saga, kapittel 3 (Snorre 2005:534)

Viken.¹⁷⁹ Magnus herjer på nytt i Vest-Sverige og etter det drar Magnus tilbake nord til Viken.¹⁸⁰ Magnus kan her ha oppholdt seg både i Østfold, kanskje særlig Borg, og Båhuslen.

I Magnussønnes saga er det hovedsakelig fortellingen om Borghild av Store-Dal og kongene Sigurd og Øystein som gir et innblikk fra Østfold. Først er det likevel verdt å ta med at Øystein fikk norddelen av landet og broren Sigurd sørdelen etter faren Magnus Berrføtts død.¹⁸¹ Dette betyr at det var Sigurd Jorsalfare som styrte Østfold og antakelig med residens i Borg når han var der. En annen interessant opplysning er at kong Øystein satt lenge i Sarpsborg vinteren da broren Olav døde.¹⁸² Dette var i 1115 og det skal nå ha blitt så nærme i tid mellom hendelsene og det Snorre forteller at man for eksempel ikke trenger å tvile på at Øystein faktisk hadde vintersete her.¹⁸³ Dette viser igjen byenes betydning som kongelige oppholdssteder der de hadde kongsgårdene sine i byene. Disse var ikke gårder der det ble drevet jordbruk, men nok heller store bygårder og også borger. Slike borger er kjent i Oslo, Tønsberg, Bergen og Trondheim i middelalderen, men Borg fikk nok aldri noen annen borg enn den jordborgen som Olav den hellige skal ha fått bygd. Middelalderens borg i Østfold i høymiddelalderen ble Valdisholm i Eidsberg.

Snorre forteller deretter i denne sagaen om en mektig bonde, Olav i Dal som var en rik mann og bodde på Store-Dal i Åmord (Borge, Østfold). Gården Store-Dal er mest kjent fra eldre jernalder med et veldig rikt gravfelt herfra og et åpenbart maktsenter på den tiden. Dette var en storgård og også et tidligere maktsenter, noe de store gravfeltene og rike gravene herfra fra eldre jernalder viser. Siden Snorre her kaller ham bonde kan dette antakelig tyde på at gården har falt i makt i vikingtid og middelalder og nå bare var en bondegård, om enn antakelig av det større slaget. Gården blir også nevnt i Sverres saga når gården brennes av kong Sverre sammen med mange andre gårder i Skjeberg og nærliggende bygder under en straffeekspedisjon etter at bøndene her var med i den store opprørshæren mot kong Sverre i 1200 e. Kr. Gården var eid av Håvard Bonde da Sverre brant den.¹⁸⁴ Dette viser tydelig at gården i høymiddelalder bare var en vanlig bondegård, om enn fremdeles kanskje en større sådann. Olav i Dal hadde sønnen Håkon Fauk og datteren Borghild. Olav med kone og barn er lenge i Borg om vinteren. Borghild blir god venn men kong Øystein og må forsvare ryktet sitt

¹⁷⁹ Magnus Berrføtts saga, kapittel 12 (Snorre 2005:540)

¹⁸⁰ Magnus Berrføtts saga, kapittel 14 (Snorre 2005:541)

¹⁸¹ Magnussønnes saga, kapittel 1 (Snorre 2005:547)

¹⁸² Magnussønnes saga, kapittel 18 (Snorre 2005:557). Olav Magnusson døde 22.05.1115.

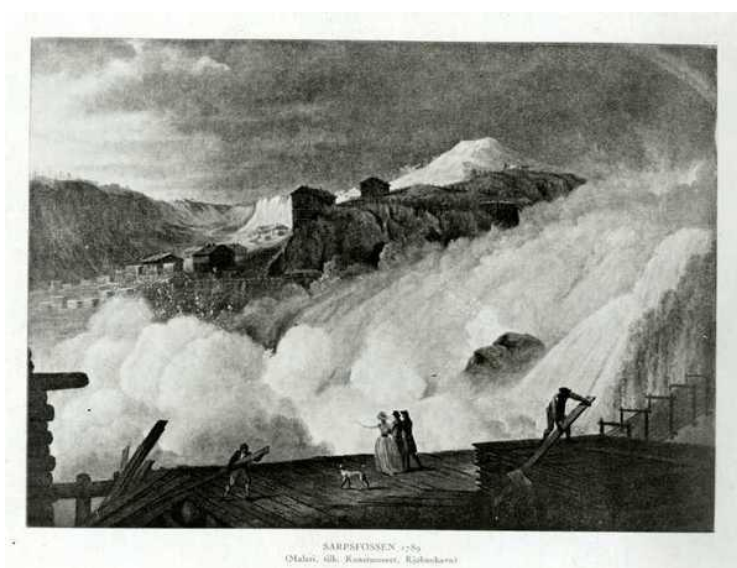
¹⁸³ Norseng og Eliassen 2005:12

¹⁸⁴ Sverres saga, kapittel 169 (Sverres saga 1995:210). Om det eldre jernalders gravfeltet se Petersen 1916

fra sladder om henne og Øystein. Hun bærer jernbyrd i Borg. Sigurd drar til Store-Dal og gjør henne til sin frille. De får sønnen Magnus (Blinde).¹⁸⁵

Magnus Blindes saga forteller om Harald Gille som flykter øst i Viken, noe som sannsynligvis betyr helt til Båhuslen der han hadde kongsgården Fors, dagens Foss i Tunge herred. Harald hadde skip her og dro videre til Danmark.¹⁸⁶ Når Harald kommer tilbake til Norge drar han først til Konghelle og så videre til Sarpsborg. Her tar han Magnus sine to lendmenn til fange. Dette er brødrene Asbjørn og Nereid. Harald henretter dem, men gir dem muligheten til å velge måten dette skal skje på. En av dem må hoppe i fossen Sarpen, altså Sarpsfossen. Asbjørn tar dette på seg da det regnes som den verste døden.¹⁸⁷ Asbjørn og Nereide er de første lendmennene man kjenner fra Østfold, muligens kom de fra gammel slekt på Oddernes.¹⁸⁸ Dette viser hvordan lendmenn nå satt i byer og styrte over større områder på vegne av konger, og Sarpsborgs betydning som residenssted for de som styrte i Østfold.

Figur 4: Sarpsfossen der lendmannen Asbjørn hoppet i døden.

Kilde: Maleri av Sarpsfossen fra 1789, malt av Erik Pauelsen, her etter et fotografi i C. W. Schnitler (1920) via <http://www.digitaltmuseum.no/things/sarpsfossen-sarpsborg-stfold-fotografi-etter/NF/NF.02678-003>

Inges saga åpner sine historier fra Østfold med at dronning Ingerid (kong Harald Gilles kone) drar øst til Viken for å få gjort sønnen deres til konge etter at Harald har blitt drept av Sigurd Slembe. Sønnen er Inge (Krokrygg). Det blir klart at det er til Borg de drar da det så sies at

¹⁸⁵ Magnussønnenes saga, kapittel 19 (Snorre 2005:557)

¹⁸⁶ Magnus Blindes saga, kapittel 3 (Snorre 2005:573)

¹⁸⁷ Magnus Blindes saga, kapittel 4 (Snorre 2005:573). Dette nevnes også i et kvad her. Se figur 4.

¹⁸⁸ Bugge 1916:33; Norseng og Eliassen 2005:16

Inge tas til konge på Borgarting.¹⁸⁹ Dette var et av de viktigste funksjonene til dette tinget, som et ting der aspirerende konger ble hyllet og gjort til konger. Vikværinger og menn fra Bergen synes senere det er skammelig at Sigurd Haraldsson sitter rolig, mens Inge og hans menn verger landet fra øst i Viken, muligens fra Borg.¹⁹⁰ Dette var i 1139 og da var Inge 3 år og Sigurd 5 år så det var nok ikke de selv som bestemte taktikken, men derimot deres rådgivere. Likevel var de konger og ble regnet som ledere av hæren og fikk så vel skyld som heder. Sigurd reiser samme år øst i Viken til broren Inge.¹⁹¹ Dette var kanskje igjen Borg. Det blir et slag mellom brødrene Inge og Sigurd på den ene siden og Sigurd Slembe og Magnus Blinde på den andre ved Holmengrå ved Hvaler.¹⁹² Noe senere fortelles det at kong Sigurd Haraldsson rir på veitsler øst i Viken. Dette kan nok dreie seg om både Østfold og Båhuslen. Han får barn med en tjenestekvinne og sønnen får navnet Håkon (Herdebrei).¹⁹³ Etter at Sigurd er drept av Inges menn, riktignok mot Inges eget ønske, fortsetter konflikten mellom Inge og Øystein. Den skal avsluttes i øst, enten i Østfold eller Båhuslen. Snorre forteller at Øystein tar landveien øst til Viken mens Inge tok sjøveien til Viken. Da var Øystein øst for Folden. Inges menn fanger Øystein og dreper ham der. Vikværinger forteller om jærtegn ved Øysteins grav i Fors (Båhuslen).¹⁹⁴ I og med at Øystein skal ha blitt gravlagt på Fors i Båhuslen kan det tyde på at han også ble drept i området, men han kan også ha blitt flyttet hit fra Østfold for å gravlegges på faren Harald Gilles gård.

Håkon Herdebreis saga forteller at mens kong Inge en gang var i Viken var Gregorius Dagssons i Konghelle.¹⁹⁵ Håkon drar derfor mot Konghelle, men Gregorius Dagssons drar unna for å dra til Inge lenger inn i Viken (antakelig i Borg eller Oslo). Han treffer tilfeldigvis flere av Inges menn på veien (dvs. til sjøs) og returnerer med dem til Konghelle (1159 e. Kr.).¹⁹⁶ Det var kanskje helst Oslo når man senere i denne sagaen ser at Oslo hadde blitt en viktig residensby for kong Inge, og også de tidligere sagaene viser at Oslo var en viktig by for flere av kongene, slik som Sigurd Jorsalfare og Harald Hardråde. Likevel kan det godt også ha vært i Borg kong Inge var i dette tilfellet med bakgrunn i at det var her han først ble tatt som konge. Det bør bety at han har hatt en høy og sterk stilling i denne byen og i Østfold slik at Borg nok også kan ha vært et viktig og sterkt maktsenter for ham. Etter slaget ved Hisingen i

¹⁸⁹ Inges saga, kapittel 1 (Snorre 2005:588)

¹⁹⁰ Inges saga, kapittel 8 (Snorre 2005:595)

¹⁹¹ Inges saga, kapittel 9 (Snorre 2005:596)

¹⁹² Inges saga, kapittel 10 (Snorre 2005:596). Sjøslaget ved Holmengrå ved Hvaler sto 12.11.1139.

¹⁹³ Inges saga, kapittel 18 (Snorre 2005:602)

¹⁹⁴ Inges saga, kapittel 32 (Snorre 2005:614-615)

¹⁹⁵ Håkon Herdebreis saga, kapittel 1 (Snorre 2005:616)

¹⁹⁶ Håkon Herdebreis saga, kapittel 2 (Snorre 2005:616)

Båhuslen, som Inges hær vant, trakk Håkon Herdebrei seg opp i landet. Inge drar nord i Viken med hæren og han og Gregorius overvintrer der.¹⁹⁷ Dette er nok igjen enten Borg eller Oslo. Det første man hører om Østfold (og Båhuslen) i Magnus Erlingssons saga er når Erling Skakke seiler øst over Folden til Konghelle (14.10.1163).¹⁹⁸ Våren 1164 drar Erling fra Konghelle og nord i Viken der tidligere følgesmenn av Markus herjet. Senere får Borg en rolle når kong Valdemar av Danmark krever Viken som avtalt med Erling. Fra Tønsberg sender Erling menn over til Borg og stevner fire fylkesting der. Bøndene der nekter å bli dansk område eller bli danekongens menn så lenge en vikkværing er i live.¹⁹⁹ Erling vil ha Viken for å bli Valdemars mann og Valdemar gjør Erling til jarl med Viken som len.²⁰⁰ Erling Skakke blir altså jarl over Viken, inkluderende selvfølgelig Østfold der han nok ganske sikkert har hatt en residens i Borg.

Mens Erling dro til Viken og ble der om sommeren var tronkreveren Olav og hans menn på Opplanda og noen i Marker.²⁰¹ Om våren reiser Olav ut til Viken. Erling drar mot ham og et slag står på Stanger, Våler i Østfold.²⁰² Etter det andre slaget på Re i 1177 rømmer noen av de tapende birkebeinerne til Marker.²⁰³ Mens byen Borg og de ytre delene av Østfold var under sikker kongelig kontroll hadde indre deler av Østfold blitt et av områdene der fattige opprørsflokker skulle reise seg mot de regjerende kongene helt til Håkon 4 Håkonssons tid (født 1204 av Inga fra Varteig, konge 1217-1263).

2.1.2 Konkluderende bemerkninger til Snorres Østfold

Stedsnavn fra Østfold i Snorre er oppsummert altså Alvum, Londe, Skaun, Vitskar, Borg og Dal (Store-Dal). Av disse er det Alvum, Londe og Borg som peker seg ut når det gjelder maktsenter. De fleste av de navngitte personene i Snorre fra Østfold, eller Vingulmork for den del, er også knyttet til disse stedene. Det er hovedsakelig småkonger som kong Skjold, om enn i Mosseregionen, kong Alvarin, kong Alvgeir, kong Gandalv og Gandalvssønnene. Andre konger som gjorde seg gjeldende her er ynglingekongene Gudrød Veidekonge, Olav Geirstadalv og Halvdan Svarte, der sistnevnte kanskje egentlig ikke var i slekt med ynglingene. Storbonden på Store-Dal gir ikke Snorre noe navn på dessverre og det var også

¹⁹⁷ Håkon Herdebreis saga, kapittel 11 (Snorre 2005:624)

¹⁹⁸ Magnus Erlingssons saga, kapittel 19 (Snorre 2005:647)

¹⁹⁹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 24 (Snorre 2005:651-652)

²⁰⁰ Magnus Erlingssons saga, kapittel 30 (Snorre 2005:655)

²⁰¹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 33 (Snorre 2005:657)

²⁰² Magnus Erlingssons saga, kapittel 34 (Snorre 2005:657)

²⁰³ Magnus Erlingssons saga, kapittel 43 (Snorre 2005:663)

bare i forbindelse med Magnus Blindes fødsel at han var interessant for Snorre. Man kjenner også bare navnene til Magnus Blindes lendmenn i Sarpsborg, Asbjørn og Nereide. Ut ifra Snorre ser man dermed tydelig at det er to maktsentre som peker seg ut i vikingtid og middelalder, først Alvheim og deretter Borg, og da i forbindelse med småkonger og etter hvert rikskonger som Olav Haraldsson og Inge Krokrygg. Borg kan nok sees på som selve maktsenteret i Østfold gjennom hele middelalderen. Det tidligere maktsenteret Alvheim hadde mot slutten av vikingtid mistet makten til Borg, eventuelt kan man si at maktsenteret Alvheim bare ble flyttet til Borg. I tillegg kan det hende, som skal man se, at Borg kanskje lå på noe av området som utgjorde selve kongssetet Alvheim, om enn ikke selve gården Alvheim som i middelalderen ikke lenger hadde samme utstrekning. Denne utviklingen fra maktsenteret Alvheim til maktsenteret Borg ser altså ut til å kunne leses ut av Snorre.

2.2. Maktsentre i ytre og indre Østfold

Østfold i vikingtid var hovedsakelig delt inn i to regioner som utgjorde hvert sitt maktsenter. Det ene lå i de ytre delene av Østfold og det andre i de indre delene av Østfold og kalles henholdsvis gjerne Tune-komplekset og Eidsberg-komplekset.²⁰⁴ Samtidig er det bare Tune som viser seg som et eksisterende maktsenter gjennom hele yngre jernalder, inkludert hele vikingtid. Hele Tune-komplekset hadde som sitt sentrale maktsenter dagens Tune, Rolvsøy, Alvim, Skjeberg, Borge og Sarpsborg (se figur 1 og figur 8 på side 63). Dette maktsenteret har blitt kalt for Alvheimriket av Snorre, men det dreier seg nok kun om en kongsgård og maktsenter og ikke et eget rike. Eidsberg-komplekset i indre Østfold med Rakkestad, Eidsberg, Askim og Spydeberg utgjorde regionen som av Snorre ble kalt Vingulmorkriket.

2.2.1 Alvheim og Vingulmorkriket

Fra Snorre virker det altså som om det er to adskilte riker, Alvheimriket og Vingulmorkriket, men det dreier seg heller om riket Vingulmork der Alvheim var selve maktsenteret og kongssetet til Vingulmorkkongene. Eidsberg-komplekset og dets stormenn kan på sin side ha vært underordnet disse kongene, selv om det også var et maktsenter for seg.²⁰⁵ Passende nok har Tune-komplekset og Alvheim mange av karakteristikkene til jernalderens sentralplasser og maktsentre. Dette er ikke overraskende siden sentralplassene representerte selve makten i jernaldersamfunnet og de hadde mange av de samme funksjonene som byene senere fikk. De

²⁰⁴ Nilsen 2008:92-137; Norseng et al 2003:314, 331-333, 335, 339, 340; Stylegar 1998

²⁰⁵ Andersen 1977:67; Nilsen 2008; Norseng et al 2003:325, 399; 410-417; Schou 1993:229-233; Steinnes 1950, 1952, 1955; Stylegar 1998

kalles derfor gjerne også for før-urbane sentra.²⁰⁶ Tune-komplekset og Alvheim har da også som man skal se de kriteriene som skal til for at det kan kalles både en sentralplass og et maktsenter i vikingtid. Mest markant blant disse er nok de arkeologiske funnene på Rolvsøy som kanskje mer enn noe annet viser at maktsenteret lå akkurat her. De monumentale gravhaugene som lå her kan knyttes til konger og i denne sammenheng konger i Vingulmork. Østfold er også full av sakrale og organisatoriske stedsnavn, særlig i områdene nærmest Alvheim. Mange gårdsnavn og stedsnavn har gudenes navn i seg mens andre viser gårder som krigeres gårder, sistnevnte antatt å tilhøre kongsmenn. Begge disse faktorene er med og viser Alvheim som et maktsenter. De mange husebygårdene viser en klar kongelig organisering av regionen, noe som blir tatt opp igjen senere. Tune, eller da Alvheim, som maktsenter har en plassering i landskapet og funksjoner i forhold til omlandet som gjør at det var et klart maktsenter og sentralplass i Østfold.²⁰⁷ Som man forstår vil maktsenteret Tune og maktsenteret Alvheim være det samme da begge navnene gjerne brukes på dette senteret hos samme forfattere.

Mange stormannsgraver har blitt tolket som tilhørende stormenn som var i tjeneste hos konger. Arkeologen Arnfrid Opedal har sett opp flere faktorer ved gravene som kan tas som indikasjon på at man har å gjøre med nettopp slike stormenn.²⁰⁸ I rekkefølge er dette først at det finnes mange våpengraver i ett område, i forbindelse med hird og kongsmenn. For det andre at det finnes våpengraver på ulike nivåer i et sosialt hierarki, som blir vist gjennom ulike våpensammensetning i graver. Det kan finnes graver på et veldig høyt sosialt nivå. Det kan være likheter mellom våpen i stormannsgraver på høyeste nivå og våpen i kongsgraver på samme sted og fra samme periode. Det kan finnes gjenstander i stormannsgravene som kan tolkes som gaver fra kongen, gjerne av frankisk, irsk eller angelsaksisk opphav. Her er sverd kanskje det beste eksempelet på kongsgaver som også kan kjennes igjen i gravene og kan gi denne tolkningen. Kongsmenns graver kan også vises gjennom en konsentrasjon av slike graver og gravfunn på steder med stor strategisk beliggenhet langs viktige ferdselsårer. Det kan finnes kongelig jordegods på de aktuelle stedene med graver, noe som kan bli påvist i senere skriftlig kilder. Til slutt kan det finnes nausttuffer etter store skip på disse stedene som kan vise makt over kommunikasjonsruter og militær makt til vanns.

²⁰⁶ Norseng et al 2003:320; Stylegar 1998 (Norseng og Stylegar som tar for seg vikingtidens Østfold, antakelig hovedsakelig Stylegar, baserer det meste av sin utredning om Tune-komplekset i denne boken på Stylegar 1998. Dette er tydelig ved lesing av denne artikkelen, selv om det ikke refereres til denne i Norseng et al 2003)

²⁰⁷ Nilsen 2008:4-9; Norseng et al 2003:323; Stylegar 1998:200

²⁰⁸ Opedal 1998:126

Gravhauger, graver og gravfunn

Det er blant annet ut ifra gravhaugenes ganske jevne fordeling i fylket at man kan dele Østfold i to regioner og maktsentre. En interessant fordeling av storhauger i geografiske regioner innen Østfold har blitt gjort og kan være nyttig å fortelle om her.²⁰⁹ De største haugene, ofte kalt kjempehauger eller kongshauger, er mellom 30 og 50 meter i diameter. I Østfold finnes slike i Askim (en haug på Haraldstad), i Skiptvet (1 haug på Skog), i Rakkestad (1 haug på Randum og 1 på Kolshus), i Berg ved Halden (1 haug, dette er Jellhaugen), i Tune/Rolvsøy (2 hauger på Hauger) og i Råde (1 haug på Råde prestegård). Derimot skal det ikke finnes noen hauger av denne karakteren i områder som Idd, Aremark, Marker, Rømskog (østlige grensebygder), Rygge, Moss, Våler og Hobøl (i vest), Spydeberg og Trøgstad (i nord). Ved denne fordelingen finner forfatterne av "Øst for Folden" en regional inndeling i Østfold med to storhaugkomplekser, ett mellom det ytre Raet i nordvest og Berg i Sørøst og ett i indre Østfold mellom Rakkestad i sør og Askim i nord. Mellom og rundt disse kompleksene skal det være tomt for slike kjempehauger. Det er flere av de mindre storhaugene, mellom 25 og 30 meter i diameter, men spredningsmønsteret er det samme som for kjempehaugene. I Østfold finnes slike hauger i Trøgstad (3, på Langset nordre), i Skjeberg (1, på Solberg nordre), i Rygge (1, ved Værne kloster, i Askim (3), i Skiptvet (1), i Rakkestad (1), i Eidsberg (5) og i Råde (1).

Andre områder i Østfold blir først representert ved hauger på det tredje størrelsesnivået, med størrelse mellom 20 og 25 meter i diameter. Slike finnes i Spydeberg (3), Aremark (1), i Borge (6), i Varteig (1) og i Onsøy (5). Hovedmengden av storhaugene på de to stadiene under kjempehaugene, altså mellom 20 og 30 meter i diameter, finnes altså også i samme områder som kjempehaugene. Slått sammen har Rakkestad 9, Tune/Rolvsøy 9 og Råde 6 hauger.²¹⁰ Det bør samtidig nevnes de mange og store gravfeltene som finnes ved Glommas utløp. I tillegg til de godt undersøkte feltene på Hunn i Borge og Store-Dal og Gunnarstorp i Skjeberg har også Tune mange større gravfelt. Det er gravfelt ved Borregård/Kulåsparken i Sarpsborg, man har det såkalte Opstadfeltet, gravfeltet Trompeten ved Tunevannet og i Grålum. Gravfeltet Trompeten strakk seg fra Grålum idrettsplas til Tune kirke (i gjerdet til denne kirken ble Tunesteinen funnet) og Tunevannet. Begge de to siste feltene lå på raet og

²⁰⁹ Norseng et al 2003:313-314

²¹⁰ Norseng et al 2003:313-314

kan opprinnelig ha vært ett helt gravfelt. Dette gjør det i så fall til dagens største kjente største jernaldergravfelt i Østfold.²¹¹

Når det gjelder gravhauger er det for øvrig ikke bare haugenes utseende og størrelse som har betydning, men også innholdet er med å klassifisere mange av dem som tilhørende samfunnets aller øverste sjikt og flere av stormannsgravene har blitt tolket som graver etter kongsmenn, altså menn i kongenes tjeneste. De mest fremtredende stormannsgravene og monumentene fra eldre jernalder i Østfold finnes på Store-Dal og Hunn, i tillegg bør man ta med Jellhaugen selv om dette ikke er noen egentlig grav. Store-Dal er samme gård som er med i Snorre som gården der Magnus Blindes mor kom fra og som i Sverres saga blir brent etter at bøndene i Viken har gått imot Sverre, som fortalt om i kapittel 2.1. Store-Dal har også det gravfeltet der det er gjort flest funn fra merovingertid i Østfold, selv om mange andre funn er gjort fra perioden i dette fylket.²¹² Jellhaugen i Berg i Østfold, like ved Halden, sammenlignes med Raknehaugen i Romerike (heller ikke noen grav) og knyttes til et regionalt, kortvaring overherredømme over en større region i merovingertid.²¹³ Også fra Tune finnes det mange rike graver som må ha tilhørt merovingertids absolutt øverste sosiale sjikt, såpass rikt utstyrte at man kan snakke om et Tune-kompleks allerede da og Jellhaugen kan ha tilhørt dette.²¹⁴ Samtidig og i forbindelse med dette kan det trekkes paralleller mellom disse rike funnene fra Tune, Råde og Onsøy og funnene fra Åker i Hedmark som er et annet markant maktsenter fra merovingertid.²¹⁵ Fra Åker kommer den kjente Åkerspenningen sammen med mange andre forgylte beslag og en sverdknapp med ring tilhørende et ringsverd (symbol på en underordnet høvding under en konge).

Det blir også gjort sammenligninger mellom Jellhaugen og rike gravhauger i Østfold med flere andre hauger av samme karakter andre steder på Østlandet.²¹⁶ Halvdanshaugen i Ringerike blir sammenlignet med Jellhaugen og Raknehaugen i Romerike, det samme blir Sveinhaugen i Ringsaker, de eldste haugene på Borregravfeltet i Vestfold, haugene på huseby i Lier, Hundorp i Gudbrandsdalen, flere store gravhauger finnes på Aker i Vang og på Bjørntvet på Solum i Grenland.²¹⁷ Storhauger av denne karakteren finnes hovedsakelig ved

²¹¹ Norseng et al 2003:322

²¹² Norseng et al 2003:301-304. Om Store-Dals gravhauger og funn fra eldre jernalder se Petersen 1916

²¹³ Norseng et al 2003:300. Merovingertid er første del av yngre jernalder, fra ca 550 – ca 800 e. Kr.

²¹⁴ Norseng et al 2003:304-307, 311

²¹⁵ Norseng et al 2003:306; Nybruget 1992

²¹⁶ Norseng et al 2003:307-316

²¹⁷ Norseng et al 2003:311. For mer om Halvdanshaugen se Rolfsen og Larsen 2004

Østfoldkysten i dette fylket. En klar forskjell mellom indre og ytre Østfold er at førstnevnte mangler graver fra samfunnets aller øverste sosiale sjikt i vikingtid.²¹⁸ Forfatterne av "Øst for Folden" gir en mulig forklaring på dette ved å foreslå at herskerne ved kysten tok makten i indre Østfold og dermed nektet stormenn der å reise slike maktsymboler. Et slikt maktsenter i indre Østfold kan ikke leses ut av annet enn de arkeologiske kildene. I Snorre finnes det ingen ting som tilsier at det er et maktsenter her. På den annen side, hvis det var underlagt maktsenteret Alvheim trengte han heller ikke det siden dette likevel var en del av Alvheimherskernes domene.

Høvdingene i det indre av Østfold, som kanskje kan ha hatt sete på Huseby i Eidsberg, kan på den måten ha blitt gjort til underkonger og vasaller av herskerne i Tune-komplekset.²¹⁹ Haugene ble dermed et maktlegitimerende middel og maktsymbol for Alvheims herskere både ovenfor andre stormenn og sentre i Østfold, ovenfor naborikene til Vingulmork og for riker og reisende fra lenger unna. I tillegg er det spesielt noen gravtyper som skiller seg ut og som kan trekkes fram her som vil vise Alvheim som maktsenteret foran noen annen i Østfold.

Våpengraver

Dette er som navnet tilsier graver med våpen som del av gravgjenstandene, hovedsakelig sverd, spyd og/eller øks, men også skjold i form av skjoldbuler og pilspisser er vanlig. For en fordelig av våpengraver er arkeologen Lars Forseths nevnte verk det mest inngående studiet av disse og andre typer vikingtidsgraver for både Østfold og Vestfold.²²⁰ Både Østfold og Vestfold får større andel våpengraver i yngre vikingtid, spesielt da fra 900-tallet.²²¹ Når det gjelder Østfold er det et klart skille som skjer mellom det indre og det ytre Østfold. Mens det er en markant nedgang i gravfunn i vikingtid i forhold til tidligere perioder i ytre Østfold og ved Glommas munning sees det ikke noen spesiell nedgang i indre Østfold. I tillegg skal Rakkestad, Eidsberg og Trøgstad ha flere funn fra 800- og 900-tallet enn fra eldre jernalder.²²² Mens indre Østfold ligner på resten av Østlandet hva gjelder funnmengde er det et klart skille i ytre deler av Østfold.²²³ Dette gravskikkmønsteret i ytre Østfold er helt likt det danske fra samme periode og dette sier nok noe om hvem som hadde makten i dette området. Sammensetningen av våpen i gravene har også blitt tolket til ulike sosiale sjikt. Graver med

²¹⁸ Norseng et al 2003:360

²¹⁹ Norseng et al 2003:312-313; Westerdahl og Stylegar 2004:124

²²⁰ Forseth 1993, 2003; Hernæs 1985; Hofseth 1982; Petersen 1919; Solberg 1984, 1985, 1994a, 1997, 2000

²²¹ Forseth 1993, 2003; Nilsen 2008:5-9; Norseng et al 2003:340

²²² Forseth 1993, 2003; Norseng et al 2003:340-343. Eldre jernalder var fra 500 f. Kr. Til 550 e. Kr.

²²³ Forseth 1993, 2003; Norseng et al 2003:342

alle tre våpentyper, sverd, spyd og øks, regnes som høyere på rangstigen enn de med to og særlig de med bare ett våpen. Dette viser altså ulikheter i rang og sosial stilling i samfunnet og graver innenfor den mest velutstyrte gruppen med våpen og våpentyper har tilhørt et høyere sosialt sjikt.²²⁴ I tillegg er det et hierarki innen våpentypene og innen våpentypene selv.

Mens sverd regnes som det mest prestisjefylte våpenet som særlig forbindes med høyere sosial status har øksa forholdsvis lav status i forhold. Det er også forskjeller for den enkelte våpentype der kvaliteten og utformingen avgjør mye, for eksempel hva slags sverdtype det var.²²⁵ I ytre Østfold har 26 av 45 graver sverd, eller 58 %. I indre Østfold er det sverd bare i 8 av 28 graver, eller 29 %. Spyd er det vanligste våpenet i indre Østfold, mens sverd og øks er begge dominerende i ytre Østfold som eneste våpen i graven.²²⁶ Det er altså flest sverd i den regionen av Østfold som hadde herskerne og det øverste sosiale sjiktet i fylket. I tillegg er det et spesielt trekk ved gravskikken i ytre Østfold at det bare er noen få veldig rike graver her mens de fleste er enkelt utstyrt, spesielt når det gjelder mannsgraver. Dette er også ganske likt det karakteristiske danske mønsteret i vikingtid, som skal ha en klar sjiktinndeling mellom hva danskene kaller stormannsgraver og bondegraver.²²⁷ Våpengravene i ytre Østfold og Vestfold har mange likhetstrekk, men også noen forskjeller. Hvis man skal inn på våpenkombinasjoner er det derimot Romerike som ligner mest på ytre Østfold, selv om Romerike har mange flere våpengraver.²²⁸ Gravgjenstandene viser noen ganger helt tydelig at de døde i Østfolds våpengraver har hatt en spesiell og høy sosial status.²²⁹ Dette gjelder spesielt når de er kombinert med andre av de spesifikke gravtypene i fylket.

Skipsgraver i Østfold

De tre mest kjente gravene i Norge fra vikingtid er uten tvil de tre skipsgravene Gokstad, Oseberg og Tune. Mens de to første er fra Vestfold er det tredje skipet som navnet tilsier fra Tune i Østfold. Dette kalles derfor Tuneskipet.²³⁰ Det kan være verdt å huske på at også skipsgravene var hauggraver, men at de her er skilt fra hverandre på grunn av den spesielle

²²⁴ Solberg 2000:269, se også spesielt Hofseth 1982 og Solberg 1985, 1991, 1994a og b, 1997. Både flere av disse samt Andersen, E. B. 2004:32-36 tar for seg sverdsammensetningene og våpentingsloven fra Hirdskrån.

²²⁵ Andersen, E. B. 2004a og b, 2006. Praktsverdtypene er ut ifra dette, etter Jan Petersens (1919) sverdtypologi med 26 hovedsverdtyper fra vikingtid, typene D, E, K, L, O, R, S, T, V, Z.

²²⁶ Forseth 1993, 2003; Norseng et al 2003:343-344

²²⁷ Forseth 1993, 2003; Norseng et al 2003:345

²²⁸ Norseng et al 2003:245

²²⁹ Norseng et al 2003:357

²³⁰ Marstrander 1986, 1999; Nilsen 2008:1-5, 95; Norseng et al 2003:246-351; Paasche 2010; Solberg 2000:244, 279

karakteren til disse gravene som nettopp også har blitt gravlagt med skip. Tuneskipet skal riktignok ikke ha vært det eneste vikingskipet som er funnet i Østfold. På omtrent samme sted i Rolvsøy, skal det ha blitt funnet et skip på Rostad i 1751.²³¹ I skriftlige kilder fra den tid fortelles det at det ble funnet et skip uten dekk, laget av eikeplanker og jernbolter og i skipet lå det brente menneske- og hestebein.²³²

Tuneskipet ble funnet i 1867, det første av de bevarte vikingskipene som er funnet.²³³ Det lå i en stor gravhaug på Haugen, som var nabogården til Rostad. Haugen var hele 80 meter i diameter og fire meter høy og kan måle seg med Jellhaugen. Det kan være verdt å nevne her at det skal ha ligget enda to kjempehauger på Haugen, men om de inneholdt skip vites ikke.²³⁴ Tuneskipet var omtrent 20 meter langt og 4,35 cm bredt.²³⁵ I skipet var det et bygd kammer som inneholdt den døde og hans utstyr. Graven hadde dessverre blitt offer for gravrøvere eller maktskifte i området som første til haugbrott slik at våpenutstyret og sikkert mange verdisaker av ymse slag var borte. Det som ble funnet var bein av tre hester, rester av tekstiler, to glassperler, et rør, deler av en ski, en del som kan ha tilhørt en sal, del av en tønne, en spade, en håndspiker, og det ble funnet spor i bakken etter flere jerngjenstander som hadde rustet bort. Blant sistnevnte var det spor etter et sverd, to spydspisser og visstnok en ringbrynje.²³⁶ I tillegg skal det ha blitt funnet en skjoldbule, det som kan ha vært skipsankeret og en spillterning av bein.²³⁷ Det er særlig våpenutstyret som det var spor etter sammen med tekstilbiten, spilleterningen, salen og hestebeinene som er med og viser at dette ikke var en vanlig grav. Skipet i seg selv er selvfølgelig den viktigste gravgaven i det øyemed. Tuneskipet er for øvrig datert til 905-910 e. Kr.²³⁸

En tredje grav som har blitt nevnt som en av tre skipsgraver fra Rolvsøy er graven fra Valle på Rolvsøy, men størrelsen på den gjør at båt bør være en mer riktig betegnelse.²³⁹ Denne er her i stedet tolket som båtgrav på basis av lengdekriteriet som er satt opp som skille mellom

²³¹ Nilsen 2008:1-5, 95; Norseng et al 2003:346; Paasche 2010:28-29; Solberg 2000:279

²³² Norseng et al 2003:346; Paasche 2010:28-29

²³³ Norseng et al 2003:346; Paasche 2010:19

²³⁴ Norseng et al 2003:346; Paasche 2010:26; Solberg 2000:279

²³⁵ Norseng et al 2003:346; Paasche 2010:26

²³⁶ Norseng et al 2003:348, dette baseres på arkeologen Oluf Ryghs egne utgravningsnotater fra 1867; Se også Paasche 2010:26-27, 239

²³⁷ Norseng et al 2003:248

²³⁸ Norseng et al 2003:348

²³⁹ Paasche 2010:29; Solberg 2000:279

skip og båt og siden dette følges av publikasjonen som i denne undersøkelsen brukes som en av basispublikasjonene til Østfold.²⁴⁰ Vallegraven nevnes derfor nedenfor.

Kammergraver i Østfold

Kammergraver er hovedsakelig også høystatusgraver, noe selve gravutstyret kan tas til inntekt for i tillegg til selve gravleggelsen. Kammergraven fra Haugen i Tune like ved der haugen med Tuneskipet lå, der det som nevnt for øvrig også var et kammer oppe i skipet, er et godt eksempel på en slik høystatusgrav.²⁴¹ Det firkantete kammeret var bygd av tømmerstokker, fire i høyden og hver side var 3,75 meter. Hele strukturen lå under en lav haug. Graven inneholdt flere vektlodd, en skålvekt av bronse, to drikkehorn, en ringnål, hesteutstyr som seletøy og munnbitt, tekstiler av silke og av vevd bånd, rester av dundyner og dunputer, to kleberkar, to eller tre bøtter av tre samt bein av minst to store hunder.²⁴² Utenom bøttene og kleberkarene kan det meste av dette utstyret vise mot en rik og mektig mann.

Ryttergraver og båtgraver i Østfold

Som man vil se så er det ofte vanskelig å skulle dele inn gravene etter de kategoriene som er satt opp her, hovedsakelig fordi de som oftest kombineres med hverandre. Dette gjelder særlig våpen som stort sett finnes i alle. Stormannsgraver i haug, skipsgravene, kammergraver, ryttergraver og båtgraver er stort sett også alltid våpengraver. Som nevnt vil også ryttergravene, båtgravene og skipsgravene ha haug over seg og noen ryttergraver er også båtgraver. Ryttergraver selv er som nevnt graver karakterisert av at de inneholder stigbøyer og/eller sporer og således indikerer ryttere.²⁴³ Kanskje den mest markante graven fra vikingtid, utenom skipsgravene, er en ryttergrav. Dette er Gjermundbugraven fra Ringerike i Buskerud.²⁴⁴ Den er veldig rik på utstyr, men det som gjør den mest markant er hjelmen og ringbrynja som er de to eneste som finnes fra vikingtid noen sted i verden.

I tillegg til rytter- og rideutstyr er ryttergravene som oftest rike på gjenstander og ikke minst krigsutstyr. I Østfold er det funnet to ryttergraver, på Hunn og i Mysen, datert til første halvdel av 900-tallet. I tillegg er det funnet en gullspore ved Værne kloster i Rygge som kan

²⁴⁰ Norseng et al 2003

²⁴¹ Brøgger 1921; Nilsen 2008:1-5, 95; Norseng et al 2003:358-366; Solberg 2000:279

²⁴² Norseng et al 2003:361; Solberg 279

²⁴³ Braathen 1989:4-5, Dørum 2004:16, 27, 49; Skre 1998:328-332, Solberg 2000:306-307. Se Appendix IV for en oversikt over ryttergraver fra Østlandet.

²⁴⁴ Grieg 1947

antas å stamme fra en særdeles rik ryttergrav og kan vise området som et senter (figur 5).²⁴⁵ Ryttergraven i Hunn inneholdt to sporer og muligens to stigbøyler. De gjenstandene som er med og viser den døde status som stormann er et sverd, en øks, en skjoldbule og spesielt to drikkerhorn. Ryttergraven fra Mysen inneholdt to sporer, et sverd, et spyd og en øks, i tillegg til sverdslirerester.²⁴⁶ Den hadde altså fullt våpensett, som viser noe av eierens status. Denne ryttergraven kan også være med å vise maktsenteret i indre-Østfold.

Figur 5: Gullsporen fra Værne.

Kilde: Fotografi av forfatter, gjennom monter i Kulturhistorisk Museum i Oslo

I Østfold kan ryttergraver og båtgraver knyttes til hverandre. Mens båtgraver er vanligst i ytre Østfold er hestegraver vanligst i indre Østfold.²⁴⁷ Som hos ryttergravene har båtgravene ofte veldig mange våpen og andre gjenstander i forhold til vanlige våpengraver. I Østfold er dette tydelig i båtgraven fra Valle, men også i båtgravene fra Store-Dal og Roer.²⁴⁸ Faktoren med at det ikke er mange ryttergraver i Østfold og at disse ikke ligger ved kysten passer bra med at ryttergraver hovedsakelig er et innlandsfenomen. De fleste er funnet i Hedmark og på Romerike (15 i Hedmark med den nye fra Engelaug Østre og 15 på Romerike med to som befinner seg i Nationalmuseet i København, se Appendix IV) mens Vestfold kommer på tredjeplass med 7. I tillegg er det funnet 2 i Oppland fylke og 2 i Buskerud fylke. Dette gir også Østlandet en klar dominans av ryttergraver siden det bare er funnet 3 i Rogaland, 1 i Hordaland og 3 i Nord-Tørndelag.²⁴⁹ Passende nok er også de ryttergravene som finnes i kystdistriktene gjerne også båtgraver.²⁵⁰

²⁴⁵ Braathen 1989:93, 94, 100, 101, 124, 184; Norseng et al 2003:353-356

²⁴⁶ Braathen 1989:184; Johansen 1979

²⁴⁷ Norseng et al 2003:332, 340, 352

²⁴⁸ Norseng et al 2003:356

²⁴⁹ Braathen 1989:99-100

²⁵⁰ Norseng et al 2003:356; Paasche 2010:215

Våpenggravene i båt kan som ryttergravene knyttes til menn med spesiell sosial status i samfunnet. I tillegg synes det som om det bare er voksne menn som har fått denne gravleggelsen, noe som i tillegg kan tyde på at rangen og statusen er oppnådd gjennom egne ganskje helst militære meritter. Statusen regnes nemlig som klar militær.²⁵¹ Gravutstyret i båtgravene regnes som klart tilhørende menn med militære lederoppgaver og de kan derfor igjen tolkes på samme måte som ryttergravene.²⁵² En forklaring på at noen i Østfold likevel har blitt gravlagt i ryttergraver kan være at de har fått andre militære oppgaver enn mennene gravlagt i båt.²⁵³ Kanskje var ryttergravens krigere ledere for styrker på land mens båtgravens krigere skipskapteiner.

Når det gjelder båtgraver fra Østfold er det spesielt en som må trekkes fram. Dette er den nevnte graven fra Valle fra Rolvsøy. Skillet mellom båter og skip settes for øvrig ved 15 meter, der de som er under 15 meter selvfølgelig er båtene.²⁵⁴ Båten i Vallegraven skal ha vært 9-10 meter lang og tre meter bred og ut ifra det bør den klart kunne klassifiseres som båt. Den skal ha hatt ganske mange gjenstander, men dessverre som for så mange tilfeldige funn gjort av usakkyndige ble disse tydeligvis bare kastet. Den har blant annet inneholdt et rikt dekorert sverd av det som må å ha vært en praktsverdtype.²⁵⁵ Av andre gjenstander som er bevart er det blant de mest markante en skålvekt av bronse, to vektlodd og en øks.²⁵⁶ Andre eksempler på båtgraver fra Østfold har man fra Store-Dal, Roer i Rygge, Hunn i Borge, Rør Nordre i Rygge, på Kirkøy på Hvaler og i Gjellestad på Berg ved Jellhaugen.²⁵⁷

Maktsenter og sentralplasskompleks

Sammen med gravfeltene og Tune/Alvheims sentrale beliggenhet når det gjelder kommunikasjon og kontroll er haugen med Tuneskipet, den tapte haugen med Rostadskipet, båtgraven fra Valle og kammergraven fra Haugen med på å understreke stedets betydning gjennom i vikingtid. Arkeologiske kilder viser også maktsenterets kontinuitet gjennom folkevandringtid, merovingertid, vikingtid og inn i middelalder.²⁵⁸ De store begravelsene fra

²⁵¹ Braathen 1989:141, 150-158; Norseng et al 2003:357; Paasche 2010:215

²⁵² Norseng et al 2003:357, 360

²⁵³ Norseng et al 2003:360

²⁵⁴ Brögger 1921; Nilsen 2008:1-5, 95; Norseng et al 2003:351

²⁵⁵ Brögger 1921; Norseng et al 2003:351, 352. Ut ifra bildet av sverdhjaltet her kan det ha vært et sverd av K-type basert på dekoren og utseendet som ligner på et av sverdene fra kammergraven fra Hedeby, men det er usikkert siden ikke hele sverdknappen er bevart og man ikke kan se om sverdet har hatt den karakteristiske femdelte knappen (se Petersen 1919, eller Andersen, E. B. 2004a og b, 2006).

²⁵⁶ Brögger 1921; Norseng et al 2003:352

²⁵⁷ Norseng et al 2003:352; Paasche 2010:45

²⁵⁸ Nilsen 2008:1-9; Norseng et al 2003:323, 413; Stylegar 1998:202

Rostad og Haugen, samt en antatt havneplass ved Visterflo, kan tas som uttrykk for forskjellige funksjoner knyttet til Tune-komplekset. Tune i vikingtid hadde typiske sentralplassfunksjoner og sentralplassfaktorer, som handel, håndverk, internasjonale forbindelser samt religiøse og aristokratiske konstruksjoner. På den måten kan Tune kalles et stormannsstyrt sentralplasskompleks i eldre og yngre jernalder.²⁵⁹ De rike vikingtidsminnene fra Rolvsøy knyttes sterkt til dette komplekset og med et slikt regionalt landskapsmessige bilde viser Tune-komplekset seg fram fra kildene, både i de skriftlige og de arkeologiske. Tune som maktsenter har dessuten også blitt sammenlignet med de karakteristiske sentralplassene Gudme i Danmark og Uppåkra i Sverige, som var mektige sentralplasser i jernalderen med rike arkeologiske spor.²⁶⁰

2.2.2 Kongsgården Alvheim og dets omland

Rundt kongsgården Alvheim ligger gamle gårder som Yven, Tune og Lande som nok var underordnet denne og hadde sine egne funksjoner knyttet til kongsgården. Dette var for eksempel ryttergravene og båtgravene som kan ha tilhørt krigere i Alvheimkongens tjeneste, enten denne var underkonge under dansk kongen eller konge på selvstendig grunnlag. Eventuelt kan de direkte ha regnet seg som danekongens menn. Alvheim var også så langt man kan spore bakover i tid den største gården i området. I tillegg må man ta med at Valaskjold på Tune antakelig er det samme som den eldre Eddas Valaskjalf.²⁶¹ I forbindelse med Tune som maktsenter kan det være verdt å si litt mer om stedsnavnene og deres forbindelse til herskerslekten. De forskjellige bosetningsdistriktene rundt Tune og andre sentralplasser ble antakelig brukt av herskerne til å opprettholde Alvim og Tune som maktsenter. Mange stedsnavn og gårdsnavn i Østfold, særlig Tune-området, har norrøne navn som kan forbindes med norrøne guder. Ikke bare Valaskjold, som ifølge Grimnesmål tilhørte Odin, men også slik som Ydaler (Yven) som tilhørte guden Ull, og selvfølgelig selve Alvheim som var selveste Frøys gård. I tillegg har man fra Tune-komplekset navn som Torsnes og Tose (Torshov) (etter Tor), Ullerøy (Ulls øy) og Onsøy (Odins øy).²⁶²

Husebyene i Råde og i Onsøy het tidligere henholdsvis Tesalr og muligens Odinssalr. Sal henleder her mot stormennenes hall og viser dermed til storgårder og her gudenes egne

²⁵⁹ Norseng et al 2003:323, 413; Stylegar 1998:202

²⁶⁰ Norseng et al 2003:330

²⁶¹ Braathen 1989:4-5; Dørum 2004:16, 27, 49; Nilsen 2008:105; Norseng et al 2003:324-325, 330; Skre 1998:328-332; Solberg 2000:306-307; Stylegar 1998:200-202

²⁶² Norseng et al 2003:328; Stylegar 1998:202, 204-206, 208

haller.²⁶³ Som man så hadde også Olav den hellige en hall i Borg. Bosetningsmønsteret i vikingtiden synes således å være karakterisert av jordherrer som kontrollerte større eller mindre jordegods, med basis i sine egne hovedgårder. Noen eksempler på hovedgårder i yngre jernalder i Østfold var Tune, Odinsalr i Onsøy, Tesalr i Råde, Oppsal i Eidsberg og i Rødenes. Den topografiske fordelingen av sentrale navnekomplekser i Østfold forteller at stormennene i denne perioden satt på hovedgårder som var ganske jevnt fordelt i landskapet, henholdsvis da fordelt mellom de to kompleksene i indre og ytre Østfold. Når man også tar med hvordan hovedgårdene nesten alltid sammenfaller med kirkenes plassering i vikingtid og middelalder viser dette hvordan disse som oftest ble reist av stormenn på deres egne gårder eller eiendommer. Dette viser en klar maktkontinuitet.²⁶⁴

Vingulmorkriket og husebyene

En spesiell type stormannsgårder er de såkalte husebyene og de forbindes hovedsakelig med konger, særlig i Vingulmorkriket og kanskje særlig herunder Østfold. De kan her ha vært organisert i et forsvarssystem av selve Vingulmorkriket og dets hovedsete Alvheim. I tillegg viser både skriftlige og arkeologiske kilder deres sosiale posisjon i Norge.²⁶⁵ De tolkes oftest som kongenes egne veitslegårder og finnes både i Norge, Sverige og Danmark. Det blir gjerne poengtert hvordan husebyene ligger tydelig strategisk plassert i landskapet, ofte i nærheten av vannveier og andre kommunikasjonsknutepunkt.²⁶⁶ De ligger som regel også i sentrum av sine respektive bygder²⁶⁷ og ofte har de i tillegg monumentale anlegg i nærheten, slik som store gravhauger og gjerne såkalte kongshauger.²⁶⁸ Dette viser gårdenes klare karakter som sentralplasser og husebyene har nok derfor ganske sikkert hatt et eller annet med den fremvoksende kongemakten å gjøre.²⁶⁹ De defineres gjerne som sentralplasser i et nettverk av plasser med sentrale politiske, administrative, religiøse, økonomiske og militære funksjoner, som til sammen utgjorde et sentralplasskompleks.²⁷⁰ I Østfold/Vingulmork er Alvheim senteret i dette komplekset. Huseby er derfor begrep for en sentralplass, oftest gårder direkte i kongens eie, eller som var konfiskert av kongen og som han brukte når han trengte det.²⁷¹

²⁶³ Norseng et al 2003:329

²⁶⁴ Norseng et al 2003:372-373

²⁶⁵ Brink 2000:70; Myhre 1992:157, 170; Schou 1993:231; Westerdahl og Stylegar 2004

²⁶⁶ Brink 2000:70; Ekman 2000:36, 38; Olausson 2000:126; Solberg 2000:271; Steinnes 1955:32-33; Westerdahl og Stylegar 2004:101, 103, 105, 109, 111-114, 116-119, 125

²⁶⁷ Pettersson 2000:55; Steinnes 1955:32; Westerdahl og Stylegar 2004:101, 112

²⁶⁸ Brink 2000:70; Westerdahl og Stylegar 2004:107-110

²⁶⁹ Brink 2000:67-68; Pettersson 2000:61; Westerdahl og Stylegar 2004:101

²⁷⁰ Olausson 2000:126; Westerdahl og Stylegar 2004:101

²⁷¹ Brink 2000:70; Westerdahl og Stylegar 2004:101, 103, 107, 113-114, 116-117, 125

Husebyene var også sentralplasser som ofte hadde sterk tilknytning bakover i tid, til store enkeltliggende gårder eller maktsentre som kan ha vært gamle høvdingseter og egne riker langt tilbake i jernalderen.²⁷² Disse kan ha blitt konfiskert av kongemakten fra stormenn slik at kongene kom i besittelse av mange sentralplasser som tidligere var eid av andre stormenn. Kanskje fikk de først da navnet Huseby eller det ble lagt en huseby på konfiskert mark.²⁷³ Jordeiendom og fysisk kontroll av området var viktig for å forstå grunnlaget for makten i et område.²⁷⁴ Jordeiendom kan således ha vært et av hovedkriteriene for å være en sentralplass slik som husebyene.²⁷⁵

Disse sentralplassene ble antakelig brukt til å danne og opprettholde makten over en region. I vikingtid måtte kongemaktene i de nordiske landene ha kontroll over flere sentralplasser for å kunne hevde og opprettholde sin makt. De måtte derfor lage et system av slike sentralplasser, noe de gjorde ved erobring av de som allerede fantes og ved å utvikle egne.²⁷⁶ Husebyene var altså nettopp slike sentralplasser og de ble derfor plassert av sentralmakten ved knutepunkter for kommunikasjon, eller ved kommunikasjonsruter, der god tilgjengelighet fra land og vann var ekstremt viktig for å ha kontroll.²⁷⁷ Husebyene kunne således også være multifunksjonelle sentralplasser med et stort fysisk, sosialt, politisk og økonomisk omland.²⁷⁸ Husebyene hadde antakelig fått i oppgav av kongemakten å bevokte og kontrollere en region innen dette riket, både administrativt og militært. I tillegg har de antakelig samtidig trukket til seg handels- og håndverksaktiviteter.²⁷⁹ Husebyene kunne slik tjene flere forskjellige formål, spesielt som kongemaktens forlengede arm.²⁸⁰ Husebyene kan også ha vært Hårfagreættens veitslesentra i historisk tid som de sikkert var for Alvheimkongene på deres ferd rundt i Vingulmork.²⁸¹

Husebyene i Østfold og senteret på Alvheim:

Tre husebygårder i Viken kan føres tilbake til sine eldre navn ifølge arkeologen Stefan Brink²⁸², blant annet Råde i Østfold der husebygården antakelig het Tesalr/Tesaler. I Onsøy var Odinssalr (Odins sal) det gamle navnet på Huseby, mens i Vestfold ble husebyen kalt

²⁷² Theliander 2000:174; Schou 1993:231; Westerdahl og Stylegar 2004:101, 103, 107, 113-114, 116-117, 125

²⁷³ Berg 2000:160; Westerdahl og Stylegar 2004:101, 122, 125

²⁷⁴ Berg 2000:162

²⁷⁵ Berg 2000:165

²⁷⁶ Theliander 2000:167; Westerdahl og Stylegar 2004:101, 103, 107, 113-114, 116-117, 125

²⁷⁷ Theliander 2000:170

²⁷⁸ Andersen 1977:64; Theliander 2000:175; Schou 1993:231; Westerdahl og Stylegar 2004:112-114, 117

²⁷⁹ Steinnes 1955; Theliander 2000:169, 175; Schou 1993:231; Westerdahl og Stylegar 2004:112-114, 117

²⁸⁰ Theliander 2000:169; Schou 1993:231; Westerdahl og Stylegar 2004:117

²⁸¹ Andersen 1977:67; Schou 1993:231; Westerdahl og Stylegar 2004:104

²⁸² Brink 2000:69; Schou 1993:178-180, 231; Westerdahl og Stylegar 2004:107

Skiringssal. Her må det riktignok sies at Brink allerede har nevnt Huseby i Såner, Vestby i Akershus, som antakelig het Såner først, og Huseby i Eidsberg i Østfold som visstnok het Heggem.²⁸³ Da blir det i så fall fem og ikke tre husebygårder i Viken totalt med eldre navn. Steinnes fant spesielt mange husebygårder i Østfold.²⁸⁴ Han nevner syv stykker og alle plassert i det gamle Vingulmorkriket. Det er en Huseby i Spydeberg i Hovin sogn ved Hovin kirke. En annen Huseby er i Eidsberg ved Eidsberg kirke. Her bodde stormannen Erlend av Husabø i begynnelsen av 1200-tallet, her fostret han opp den kommende kong Håkon 4 Håkonsson mens denne var et barn og det var også han som ga Filippus jarl kongsnavn. Andre husebyer er blant annet, Huseby i Berg, Huseby i Borge ved Borge kirke, Huseby i Onsøy ved Onsøy kirke, Huseby i Råde ved Råde kirke og til slutt Huseby i Rygge ved Rygge kirke, like vest for Værne kloster. Gullsporen fra Værne kan godt stamme fra en grav på sistnevnte huseby. Steinnes trekker frem Alvheim som kongsgård særlig i forbindelse med husebygårdene. Man finner nemlig ikke noen husebygård i Tune, men derimot det gamle kongssetet Alvheim ved Sarpsborg.²⁸⁵

Av husebygårdene Steinnes setter fram var det 13 husebygårder i hele Viken. 11 av dem lå som en krans rundt Oslofjorden, et system som Steinnes tolker som et organisert system der det var en i hver bygd.²⁸⁶ Kongssetet Alvheim og de to siste husebygårdene ligger derimot lengre inne i de to skipreidene i Tune, Veme og Heggem. På den måten synes det derfor som om alle bygder i Vingulmorkriket hadde en husebygård.²⁸⁷ Ut ifra dette finner Steinnes bare en mulig forklaring på husebygårdene i Vingulmorkriket. Dette er at Vingulmork må ha vært et eget rike der husebyinndelingen var sterkere og mer konsekvent gjennomført enn andre steder i landet, en inndeling som bare kan sammenlignes med de gamle folkelandene i Uppland i Sverige.²⁸⁸ Alvheim må derfor ha vært hovedsete til dette rikets konger.

Husebyene i Berg, Borge, Onsøy, Råde og Eidsberg ligger i tillegg som vaktposter rundt kongsgården. Ingen av dem hadde en veldig synlig militærstrategisk beliggenhet, men de bør likevel ha hatt militære oppgaver selv om den administrative funksjonen kan ha vært viktigst.²⁸⁹ I tiden for den norske rikssamlingen kan det se ut som om Vingulmork var sitt eget

²⁸³ Brink 2000:69

²⁸⁴ Steinnes 1955:12-13; Westerdahl og Stylegar 2004:104, 109, 119, 121, 124

²⁸⁵ Steinnes 1955:133; Westerdahl og Stylegar 2004:121

²⁸⁶ Steinnes 1955:135

²⁸⁷ Steinnes 1955:135

²⁸⁸ Steinnes 1955:136

²⁸⁹ Steinnes 1955:136

rike med konger sittende på Alvheim.²⁹⁰ Kongene i Vingulmork kan også ha hatt tilholdssted og veitslegårder på gårder med kulnavn, som Ull, Tors, Eid, Ons og da Ullerøy.²⁹¹ Ved begynnelsen på den norske rikssamlingen virker det sikkert at Vingulmork var et eget rike med konger sittende på Alvheim. Steinnes foreslår samtidig at Alvheimætten var av svensk ætt, fra en annen gren av ynglingeætten enn den som endte med at Harald Hårfagre tok makten i Norge.²⁹² De to adskilte maktsentrene som Østfold har blitt delt inn i kan også knyttes til husebyer og gårder med –by navn. Mens det dominerende maktsenteret i ytre Østfold var bygd rundt Tune og Alvheim kan senteret i indre Østfold ha vært sentrert rundt den nevnte Huseby i Eidsberg.²⁹³ Huseby i Eidsberg hadde nemlig en beliggenhet som ga den god kontroll av veiene i og ved Glomma.²⁹⁴ Selv om denne husebyen kan ha vært et senter for seg selv var den altså antakelig underlagt Alvheim og kan fremdeles ha hatt viktige oppgaver for dette senteret, blant annet som en militær vaktpost.

For å forsvare seg mot det sterke og velorganiserte Vingulmorkriket på 800-tallet kan naborikene ha organisert sine egne forsvarssystem.²⁹⁵ Ynglingekongen Halvdan Kvitbein er foreslått som den mulige hovedmannen bak forsvarssystemet mot Vingulmork, med angrepsveier og forsvarssystemer mellom Vingulmork og Vestfold/Romerike.²⁹⁶ Ved Harald Hårfagres rikssamling og den delvise innlemmelsen av Vingulmork var det altså til stede en velutbygd husebyorganisasjon i Viken. Dette kan ha gjort det naturlig for Harald Hårfagre å etterligne dette systemet når han selv skulle organisere et administrativt nettverk andre steder i landet eller for landet som helhet.²⁹⁷ I forbindelse med Vingulmorkriket og husebyene kan det også være verdt å nevne gårdene som het Landir (flertall av Lande) på norrønt.²⁹⁸

Av 13 Landir-gårder i Norge skal 11 av dem på en eller annen måte ha vært knyttet til andre gårder som med stor sannsynlighet har vært kongsgårder eller stormannsseter.²⁹⁹ Landir-gårdene kan ligge helt inntil den gamle storgården, eller med 1 eller 2 (i ett tilfelle 4) gårder imellom. På Østlandet er det 11 Landir-gårder og den mest kjente i Østfold, og antakelig i

²⁹⁰ Steinnes 1955:146; Westerdahl og Stylegar 2004:104

²⁹¹ Steinnes 1955:137, 141

²⁹² Steinnes 1955:146

²⁹³ Westerdahl og Stylegar 2004:124

²⁹⁴ Westerdahl og Stylegar 2004:119

²⁹⁵ Steinnes 1955:162

²⁹⁶ Steinnes 1955:162-165

²⁹⁷ Schou 1993:233; Steinnes 1955:193

²⁹⁸ Steinnes 1950:379-392

²⁹⁹ Steinnes 1955:209

hele landet, er Londe der Gandalv satt etter slaget mot Harald Hårfagre. Denne var klart tilknyttet kongssetet Alvheim.³⁰⁰ Londe, eller Lande, kan ha vært en militær garnison som på Gandalvs tid kanskje faktisk lå på Borg der byen ble liggende.³⁰¹ Kanskje den mest interessante observasjonen når det gjelder Landir-gårdene er at der husebygårdene slutter starter Landir-gårdene.³⁰² Faktoren med at en slik fast militær garnison under kongsgården Alvheim ble brukt som mønster for lignende garnisoner ved andre kongs- og administrasjonsgårder styrker muligheten for at det er husebyorganisasjonen i Viken som var forbildet for den nordafjeldske husebyorganisasjonen. Harald Hårfagre ser ut til å ha tatt lærdom av organiseringen i Alvheimriket i begge tilfeller.³⁰³

Mange kongsgårder gikk nok også over til å bli husebygårder når kongene ikke lenger brukte dem som hovedsete, men heller satt egne ombudsmenn der.³⁰⁴ Husebygårdene kan derfor egentlig kalles annenrangs kongsgårder, brukt på reiser og veitsler, men aldri som setegårder. Andre gårder kan ha blitt ble værende setegårder for konger, men aldri husebygårder. Eksempel på dette er det svenske kongesetet Uppsala, det danske kongesetet Jelling og det norske kongesetet Alvheim.³⁰⁵ Å sammenligne Alvheim med Uppsala og Jelling burde si sitt om den veldig høye statusen Alvheim hadde i vikingtid.

Steinnes fant altså mange husebygårder i Østfold som var organisert i et system.³⁰⁶ Han understreker at husebygårdene antakelig var kongsgårder og kongelig eiendom, både i Østfold og andre steder, og til å bygge opp dette setter han opp flere gode og tungtveiende argumenter med eksempler fra Østfold. Disse argumentene er også med og viser gårdenes fortsatte rolle hos kongemakten også i middelalderen. Værne kloster i Rygge, der gullsporen ble funnet, var et johanitterkloster, eller hospital om man vil, for gamle hirdmenn. Det tyder alene på at klosteret var bygd på en kongsgård, og da antakelig nettopp Huseby på Varna (Værne). Gården må ha blitt gitt til klosteret av kongen, kanskje nettopp for å ha et sted å pensjonere eldre hirdmedlemmer.³⁰⁷ Fra Værne har man som man så også Snorres fortelling fra Ynglingesaga den antatte sagnkongen kong Skjold på Varna. Som Huseby i Stange, Hedmark som var kongsgård på 1200-tallet ble også Huseby i Borge, Østfold gitt til

³⁰⁰ Steinnes 1955:84-90, 209, 211; Westerdahl og Stylegar 2004:101, 103, 107, 113-114, 116-117, 125

³⁰¹ Norseng et al 2003:437; Steinnes 1955:84-90, 209, 211, 218-220

³⁰² Steinnes 1955:215

³⁰³ Steinnes 1955:220

³⁰⁴ Steinnes 1955:220

³⁰⁵ Steinnes 1955:221

³⁰⁶ Steinnes 1955:12-13

³⁰⁷ Steinnes 1955:33

Mariakirken i Oslo. Dette tyder på at også sistnevnte må ha vært kongsgård før den ble gitt som gave til kirken.³⁰⁸

I tillegg til at ganske mye krongods ble gitt av kongene til kirken og forskjellige kirkelige institusjoner ble også en del krongods gitt som gaver til stormenn. Stormannen Havtore Jonsson skal blant annet ha fått kongsgården i Sarpsborg, den senere Borregård, i lønn for tjeneste av Håkon 5 Magnusson (konge 1 299-1319).³⁰⁹ Havtore Jonssons sønn Jon Havtoresson fikk antakelig Huseby i Onsøy som gave fra Håkon 5 da han satt som eier av denne gården senere.³¹⁰ Kanskje ga også Håkon 5 sine to døtre hver sin Husebygård i Østfold, Onsøy og Råde, samt lensbrev på Borgarsysla. Huseby i Råde kan derfor først ha vært kongsgård og deretter del av et adelsgods, for deretter senere å bli bondeeid.³¹¹ Alt i alt tyder det meste på at husebygårdene var kongsgårder i vikingtid og tidlig middelalder, og som senere i middelalderen tjente som gaver fra kongene til kirken, stormenn og slektninger.³¹² I middelalderen skulle byene ta over husebyenes rolle, for eksempel Borg i Østfold.³¹³

2.2.3 Alvheim og rikssamlingen

Snorres fortellinger fra Ynglingesaga, Halvdan Svartes saga og Harald Hårfagres saga bygger opp om inntrykket de arkeologiske kildene gir om Alvheim som kongssete og et større Vingulmorkrike i Østfold (og deler av Akershus). Maktkampene foregikk mellom herskerne i Vingulmork og mellom kongene her og i naborikene. De siste særlig Vestfold og da de begynnende rikskongene. I tillegg kan Halvdan Svartes fremstøt i Viken og Vingulmork hovedsakelig ha vært rene erobringstokt og de kan selv regnes som erobringkonger.³¹⁴ Mye kan nemlig tyde på at Olav Geirstadalv hadde en helt annen og mye større rolle i Viken enn Snorre gir inntrykk av. Olav Geirstadalv kan nemlig ha vært samme person som Amlaib, den irske vikingkongen av Dublin, eller Olav Hvite som var navnet hans på norsk.³¹⁵ Før han i så fall ble konge i Irland kan Olav Geirstadalv ha deltatt på det store vikingtoktet mot Nantes i 843 e. Kr. Dette toktet nevnes i frankiske kilder og skal ha startet i Vestfold i 843, kanskje da

³⁰⁸ Steinnes 1955:34

³⁰⁹ Steinnes 1955:36

³¹⁰ Steinnes 1955:36

³¹¹ Steinnes 1955:38

³¹² Steinnes 1955:37; Westerdahl og Stylegar 2004:125

³¹³ Westerdahl og Stylegar 2004:127

³¹⁴ Nilsen 2008:80, 125

³¹⁵ Nilsen 2008: 54, 70, 73, 74, 75-81, 86-87, 126-129, 131-132, 135-136; Smyth 1977:111-112; Steinnes 1952:399, 1955:48-51. Nilsens avhandling er verdt å lese og adressen til den elektroniske utgaven finnes i litteraturlisten.

med Olav Geirstadalv og Ragnar Lodbrok som to av lederne. Det må også være på dette toktet og andre vikingtokt og erboringer i blant annet Irland og kanskje Northumbria i England at Olav skaffet seg et ry som en stor kriger og hærkonge, et ry som også Snorre gir ham uten at noe av det Snorre selv forteller skulle indikere dette.³¹⁶ Olav skal nemlig også ha styrt i ”det vide landet i Vestmar”. Dette kan ikke være Vestfold, men har blitt tolket til heller å være Nordsjøen eller da Vest-havet. De samme ordene brukes om Amlaib/Olav Hvite der denne var den største hærkongen vest for havet.³¹⁷ Amlaib, eller da Olav Hvite/Olav Geirstadalv som virker mer som sagapersoner, bør kunne sees på som en historisk person og kan dermed ha vært en representant for ættene fra sagaene som har tilhold i Viken.³¹⁸ Det er dermed også trolig at Amlaib, eller da sannsynligvis Olav Geirstadalv, var med i slaget ved Hafrsfjord som Harald Hårfagres motstander. Eventuelt så kan han ha dratt hjem og hjulpet til med forsvaret av Viken/Vingulmork.³¹⁹

Den nevnte Guttorm hertug som Snorre sier er Harald Hårfagres onkel kan ha vært Vikens virkelige hersker og dermed ha vært den personen Olav Geirstadalv/Hvite dro hjem for å hjelpe mot Harald Hårfagre.³²⁰ Fra Fagerskinna får man vite at Guttorm skal ha hatt nedre deler av Glomma med deler av Vingulmork som maktområde og hvis Guttorms tilknytning til Harald Hårfagre er tvilsom kan også Vingulmork eller Viken ha vært Guttorms eget maktområde. I tillegg kan Olav Geirstadalv ha levd mye lenger enn det han gjorde ifølge Snorre, kanskje i 870- eller 880-åra e. Kr.³²¹ Maktkampene i Viken i tiden før og etter Hafrsfjordslaget (som antakelig sto i 880-årene) kan altså ha stått mellom Halvdan Svarte og Harald Hårfagre som erobringkonger og de opprinnelige herskerne i Viken som kanskje Guttorm og Olav Geirstadalv, samt Gandalf og sønnene hans. Høvdinggravene fra Rolvsøy er antakelig minnesmerker etter medlemmer av denne kongeætten som holdt til på kongssetet Alvheim, kanskje til og med etter noen av de som nevnes i Snorre.³²²

Borrehaugene og andre storhauger langs Vestfoldkysten ble som nevnt anlagt der for å synes fra havet og fjorden. De kan ha blitt lagt der for å være et klart signal til danene om hvem som

³¹⁶ Nilsen 2008:126-127, 135

³¹⁷ Nilsen 2008:127; Smyth 1977:111, 112

³¹⁸ Nilsen 2008:128-129, 135; Steinnes 1952:394, 396, 400-402, Steinnes 1955:48-51

³¹⁹ Nilsen 2008:129-132, 135

³²⁰ Nilsen 2008:127-128,

³²¹ Nilsen 2008: 126, 129, 135; Steinnes 1952:402, 1955:49

³²² Schou 1993:233

hersket i Vestfold. Disse danene kan blant annet ha vært de som hersket i Østfold.³²³ Denne tolkningen av maktsymbolikk hos Vestfoldherskerne styrkes ved at det ikke finnes lignende hauger langs Østfoldkysten. Dette viser den antatte dansk dominansen her.³²⁴ Gravhaugene på Rolvsøy fra 900-tallet og gullsporen fra Værne kan være eksempler på en redusert dansk kontroll i Østfold, eller da Vingulmork, etter at Danmark opplevde mer ustabile forhold. Stormennene i Østfold kan ved større handlefrihet ha hatt et markeringsbehov både ovenfor sine tidligere danske herrer, ovenfor hverandre og mot herskere i naboregionene på Østlandet. Dette var kanskje spesielt ovenfor Vestfoldherskerne, samt herskerne i Danmark og Sverige. Østfolds stormenn kan ha klart å bli selvstendige herskere.³²⁵

Det har av den grunn blitt foreslått at kampene og konfliktene i Ynglingatal og Ynglingasaga kan ha vært fortellinger om kamper mellom norske rikssamlingskonger og dette svekkede danske kongedømmet.³²⁶ Det foreslås også at svekkelse innad i det danske riket og utferdsl fra Viken på vikingtokt, som Nantestoktet i 843, og kolonisering kan ha gitt Halvdan Svarte og Harald Hårfagre klar bane for erobringer i Viken.³²⁷ Den historiske kjernen i sagatradisjonene om Alvheim og kongene øst for Folden kan derfor gjerne ha vært stridigheter mellom danske småkonger i Østfold og makthaverne i Vestfold samt stormenn i Østfold.³²⁸ Harald Hårfagre kunne deretter ved hjelp av egne sønner og lojale stormenn i Østfold ta og holde på makten også i Vingulmork.³²⁹ Siden skaldekvad viser at Harald Hårfagre også var på krigstokt på østsiden av fjorden helt til Götaland må han nødvendigvis også ha vært i tilgrensende Østfold. Antakelig forsøkte Harald slik å øke sitt eget maktområde østover inn i Sverige. Eirik Blodøks felttog i Halland og Skåne som underkonge for faren Harald Hårfagre vitner om hvordan også han var på ferde i Viken.³³⁰

Håkon den Gode var også i Østfold når han kjempet mot danene i farvannet utenfor Østfold, Båhuslen, Skåne og Sjælland. Håkon kontrollerte derfor i hvert fall en stund Viken like sør til Götaelv. Videre skal Håkon ha gitt nevøen Tryggve Olavsson kongsnavn og makten øst i Viken ifølge Snorre, dvs Ranrike og Vingulmork.³³¹ Danekongene fikk etter slaget i Svolder

³²³ Norseng et al 2003:393

³²⁴ Nilsen 2008:132-135; Norseng et al 2003:393

³²⁵ Nilsen 2008:56-59; Norseng et al 2003:393-394, 394-396

³²⁶ Norseng et al 2003:399-402

³²⁷ Nilsen 2008:86

³²⁸ Norseng et al 2003:423

³²⁹ Norseng et al 2003:424

³³⁰ Norseng et al 2003:425

³³¹ Norseng et al 2003:425

og med Eirikssønnes hjelp tilbake mye av makten i Viken på 900-tallet. Harald Gråfell skal jo også ifølge Snorre ha lagt under seg Viken. Gjennom allianse med Håkon Ladejarl kvittet Harald Blåtann seg med Harald Gråfjell og fikk igjen sikret en mer direkte makt i Viken under seg selv og senere under sønnen Sven Tveskjegg. Også Håkon jarl skal ha herjet hos Gautene og må derfor ha vært på ferde i Viken, da han gjorde Viken til sitt hærland.³³²

Olav Tryggvasson tok makten fra Håkon jarl og gjorde sin makt gjeldende også østafjells. Viken hadde jo dessuten faren Tryggve Olavsson vært konge over for Håkon den Gode.³³³ Sagaene har av noen blitt forstått slik at Olav Tryggvassons far Tryggve Olavsson falt ved Sotenäs i Båhuslen og de tolker det videre til at Sotenäs kan ha vært hovedsete for både Tryggve Olavsson og sønnen Olav.³³⁴ Olav Haraldsson skal som Olav Tryggvasson ha hatt ættebakgrunn på Østlandet og hans tilknytning til Østlandet burde være ganske tydelig.³³⁵ Det er fra Olavs tid at også Østfold for alvor begynner og innlemmes i det norske kongedømmet, men det kan ha tatt enda noen tiår til etter 1035 før de norske rikskongene hadde full politisk og militær kontroll over Viken.³³⁶

Som vist skiller Tune og Rolvsøy seg ut som kanskje det mest naturlige stedet i Østfold for et høvding- eller småkongesete i vikingtid. Beliggenheten ved utløpet av Glomma hadde stor strategisk betydning da den gjorde det mulig å kontrollere ferdselen både over land langs Østfoldraet og til vanns langs Glomma og andre elver. I tillegg var det lett adkomst til og fra Oslofjorden.³³⁷ Som nevnt kan makthaverne i Tune-komplekset også ha hatt makt i indre Østfold, selv om det arkeologiske gravmaterialet her henger mer sammen med Romerike mens situasjonen i ytre Østfold ligner mer på gravskikken i Danmark. Man ser her hvordan det må ha vært en dansk kulturpåvirkning i Tune-komplekset.³³⁸ Selv om de politiske forholdene i Østfold er veldig usikre når det gjelder vikingtid er det likevel helt sikkert at Tune-Alvheim-Rolvsøy var et maktsenter. Mens sentrumsfunksjonene antakelig har vært fordelt på flere gårder og endret seg frem og tilbake var antakelig maktsenteret Tune og Alvheim herskernes faste sete som de andre kretset rundt. I tillegg må både Valaskjold og

³³² Norseng et al 2003:427

³³³ Norseng et al 2003:427-428

³³⁴ Norseng et al 2003:428

³³⁵ Norseng et al 2003:430

³³⁶ Norseng et al 2003:443-444

³³⁷ Nilsen 2008:97; Norseng et al 2003:418, 437

³³⁸ Nilsen 2008:1-5; Norseng et al 2003:420

Lande ha vært en del av sentralkomplekset på Tune-halvøya.³³⁹ Som nevnt kan Lande der Gandalfv forberedte et felttog ha vært en militær garnison som kanskje til og med lå der byen Borg ble anlagt. Sagaenes fortellinger om kongene i Alvheim og Vingulmorkriket kan nok tas som et minne og en tradisjon om kongssetet på Alvheim i Tune og herskerne der.³⁴⁰

En markant forskjell mellom Østfold og Vestfold er at gjenstander som forbindes med relativ høy sosial status er mye dårligere representert i Østfoldgravene. Ryttergravene er et eksempel på dette. Siden ryttergravene er såpass dårlig representert i Østfold mens det er mange av dem i Vestfold, samt i Hedmark og på Romerike, kan det bety at maktsentre øst for fjorden var svekket som følge av det langvarige styret til danekongene.³⁴¹ Gravgodset synes å vitne om at Østfold i hvert fall kulturelt sett hele tiden fortsatte å være en del av danenes land.³⁴² Viken hadde således en annen politisk og kulturell tilhørighet i vikingtid enn det resten av Norge hadde. Samtidig kan man spore de politiske og kulturelle skillelinjene i Oslofjordområdet. Disse gikk mellom Østfold og Båhuslen, der sistnevnte var tettest knyttet til Danmark, mens resten av Viken hadde et mer indirekte dansk styre og en svakere dansk påvirkning.³⁴³

2.2.4 Maktsenteret Alvheim og vikingtidens stormannssamfunn

Vikingtidens bosetningsmønster kjennetegnes av jordherrer som kontrollerte større eller mindre jordegods, mens de selv kontrollerte dette fra sin egen hovedgård (eller setegård). Eiendommene som de ikke selv styrte direkte over ble nok drevet av treller eller leilendinger. I tillegg kan slike godskompleks ha utgjort selvstendige politiske og økonomiske enheter i vikingtid.³⁴⁴ Hovedgårder fra vikingtid i Østfold var blant annet Tune, Odinsalr i Onsøy, Tesalr i Råde, Oppsal i Eidsberg og Rødenes.³⁴⁵ Disse hovedgårdene var som nevnt jevnt fordelt i landskapet og delt mellom indre og ytre Østfold. I middelalderen bygde de kirker på sine egne eiendommer, noe som viser at de har opprettholdt sin makt fra vikingtid til middelalder.³⁴⁶ Østfold var i vikingtiden et klart stormannssamfunn der graver og andre fornminner viser et hierarkisk oppbygd samfunn som klart vises i landskapet gjennom de store gravhaugene og navnekompleksene.³⁴⁷ Snorres fortellinger kan sies å bekrefte dette.

³³⁹ Norseng et al 2003:420-421

³⁴⁰ Norseng et al 2003:420

³⁴¹ Norseng et al 2003:471

³⁴² Forseth 1993, 2003; Nilsen 2008:1-5; Norseng et al 2003:473

³⁴³ Norseng et al 2003:487-488

³⁴⁴ Norseng et al 2003:372

³⁴⁵ Norseng et al 2003:372; Schou 1993:178-180, 231; Stylegar 1998

³⁴⁶ Norseng et al 2003:373, 377

³⁴⁷ Norseng et al 2003:374-377

De rike gravfunnene man kjenner fra Østfold i vikingtid viser også oppbygningen av maktsentrene her. Disse er nesten alltid funnet innenfor eller like ved disse sentrale kompleksene mens det utenfor disse ligger et bredt område uten gravfunn. Utenfor dette området igjen finnes det igjen gravfunn fra vikingtid.³⁴⁸ Denne godsstrukturen kan skyldes at beboerne i områdene uten funn kan ha vært i et avhengighetsforhold til herskerne og var deres leilendinger eller treller. Hvis det er tilfelle kan de også ha blitt nektet retten til synlige gravmarkeringer.³⁴⁹ Det er gitt flere eksempler fra Østfold med dette mønsteret. Slike komplekser finnes i Våler med gårdene Torsnes, Løken og Haug, ved Eidsberg kirke og dens nabogårder Huseby og Lekum, ved området Mysen/Folkenborg/Sletner i Eidsberg, to konsentrasjoner øst og vest for komplekset Frøshov/Hov/Løken i Trøgstad og flere i Ytre Østfold rundt Os og Rokke kirke i Halden.³⁵⁰ Østfold kan ha hatt en godsstruktur som var mer lik den danske og derfor mangler det mellomsjiktet av befolkningen som ble gravlagt med enkle redskap og utstyr, et mellomsjikt av graver som er vanlig i resten av Norge.³⁵¹

I Alvim, Tune og Rolvsøy finner man sikre arkeologiske spor etter et stort maktsenter i folkevandringstid, merovingertid og vikingtid.³⁵² I merovingertid og vikingtid var dette et småkongedømme og et husebyrike som lå på østsiden av fjorden og som ble kalt Vingulmork (eller Vingulmark).³⁵³ Mange husebynavn skal komme fra senere omdøping av veldig gamle og sentrale gårder, som Huseby ved Kaupang i Vestfold og Huseby i Råde i Østfold.³⁵⁴ Maktsenteret på Tune-halvøya og i Rolvsøy som altså både vises gjennom arkeologiske og skriftlige kilder hadde god adkomst ved flere løp til og fra sjøen langs Glomma.³⁵⁵ Flere av gårdene rundt Lande hadde i tillegg viktige sentrumsfunksjoner i det som var blitt kristen middelalder. Gården som senere ble hetende Borregård var en kongsgård i høymiddelalder og fra begynnelsen av 1300-tallet et adelssete. Alv Erlingssons hadde også maktsetet sitt i Sarpsborg.³⁵⁶ Borregård kan ha blitt adskilt fra Lande i middelalderen og Tune ble et sentralt kirkested, antakelig opprettet av kongemakten i form av Olav Tryggvasson. Valaskjold ble

³⁴⁸ Norseng et al 2003:374

³⁴⁹ Norseng et al 2003:374, 376

³⁵⁰ Norseng et al 2003:376-377

³⁵¹ Norseng et al 2003:377

³⁵² Norseng et al 2003:413; Solberg 2000:279-280; Stylegar 1998:200. Folkevandringstid er fra 400 – 550 e. Kr.

³⁵³ Norseng et al 2003:413-417; Solberg 2000:280

³⁵⁴ Norseng et al 2003:415

³⁵⁵ Norseng et al 2003:416

³⁵⁶ Skeie 2009:100-118

den største prestegården i området. Hovedgården i dette Tune-komplekset kan ha variert, men det er ingen tvil om at det var et stort maktsenter her gjennom lang tid.³⁵⁷

Husebygårdene i området tolkes samtidig som en måte for rikssamlingskongene å kontrollere og forsvare nyerobret land på østsiden av fjorden.³⁵⁸ Tune med Rolvsøy skiller seg ut som et naturlig sted for et høvding- eller småkongesete i yngre jernalder. Beliggenheten ved utløpet av Glommas var av stor strategisk betydning som ga god mulighet til å kontrollere ferdselen til lands og til vanns samtidig som det ga herskerne enkel adkomst til sjøen og skipsleden langs Oslofjorden.³⁵⁹ Tune kirke rolle som fylkeskirke og hovedkirke viser også stedets betydning.³⁶⁰ Mens forskjellige sentrumsfunksjoner kan ha vært fordelt på forskjellige gårder og ha gått frem og tilbake kan selve maktsenteret Tune/Alvim regnes som sikkert og fast.³⁶¹ Det synes sikkert, også ut ifra det Snorre forteller om maktkampene mellom disse rikene og deres herskere før og under vikingtid, at herskerne fra maktsenteret på Alvheim kastet lange skygger over sine naboer i Vestfold, Romerike og det øvrige Østlandet. Det være seg gjennom erobringer, erobringforsøk eller bare kontroll av handel og annen ferdsel. Alvheim synes således å ha vært et sikkert og mektig maktsenter fra eldre jernalder gjennom vikingtid og inn i middelalderen for både Østfold, hele Vingulmorkriket og dets naboriker. Andre maktsentre i Østfold, som Værne eller maktsenteret i indre-Østfold med Huseby i Eidsberg som mulig hovedsete, kan regnes som underordnet Alvheim. Oldfunnene viser sammen med Snorre og de andre kongssagaene at det var et politisk sentrum for større eller mindre deler av dagens Østfold på Tune/Rolvsøy. Dette vises enda tydeligere med dannelsen av Sarpsborg i begynnelsen av 1000-tallet, som nå skal overta Alvheims makt.

2.3 Maktsenteret Borg

Mot slutten av vikingtid virker det ganske tydelig at Borg, eller Sarpsborg, tok over som det viktigste maktsenteret i Østfold. Dette var synlig gjennom kongenes tilstedeværelse og overvintring her når de var i regionen, noe man får et godt innblikk i gjennom Snorre slik man

³⁵⁷ Norseng et al 2003:417

³⁵⁸ Norseng et al 2003:417

³⁵⁹ Eliassen 1978:145; Norseng et al 2003:418

³⁶⁰ Eliassen 1978:145; Halvorsen 1987:57; Norseng et al 2003:418; Stylegar 1998:198. Det var seks fylkeskirker i de tre østlandske fylkene Renafylke, Vingulmork og Vestfold ifølge Borgartings eldre kristenrett. De lå i Konghelle og i Svarteberg i Båhuslen, i Tune i Sarpsborg, på Aker i Oslo, i Sem ved Tønsberg og i Hedrum i Vestfold (Norseng et al 2003:403)

³⁶¹ Norseng et al 2003:420

så i delkapittel 2.1. Kanskje var det også det eneste stedet i Østfold i middelalderen som kan kalles et maktsenter.

2.3.1 Borg

Snorre forteller altså at Borg, dagens Sarpsborg, ble grunnlagt som by av Olav Haraldsson i 1016 (eller overgangen 1016/1017) og er dermed en av Norges første og eldste byer.³⁶² Olav skal ha lagt en jordvoll rundt byen, delt inn byområdet i parseller til bygårder og grunnlagt en Mariakirke her.³⁶³ Vollen kan godt være fra begynnelsen av 1000-tallet og deler av den finnes ennå.³⁶⁴ Tune kan ha vært i sentrum av begivenhetene under bydannelsen, men gårdene Tune, Alvheim, Valaskjold og de andre gårdene i sentrum av Tune-komplekset skal riktignok ha blitt vanlige gårder når man møter dem igjen i skriftlige kilder fra middelalderen.³⁶⁵ I tillegg kan det godt hende at herskerne på Alvheim og Lande hadde en jordborg anlagt her, som da Olav kan ha videreutviklet eller ha anlagt en ny samme sted.³⁶⁶

En interessant hypotese i forbindelse med dannelsen av Borg er muligheten av at Gandalvs Londe kanskje lå der Borg ble liggende. Olavsvollen som vollen kalles nå har blitt beregnet til å ha vært omtrent 650 meter og ha omringet et område på 163,5 dekar. Høyden kan ha vært omtrent 8-10 bred og 2 meter høy.³⁶⁷ I middelalderen kan borgen ha omfattet to plataer, et høyere område rundt midtdelen av vollen lengs vekk fra elven og et lavere område nærmere Glomma og Sarpsfossen. Man kan regne med at hele det eldste byanlegget lå innenfor vollen på det øverste plataet og at dette sammen med selve vollen hadde militære årsaker. Vollen er bygd av tømmer og jord og har antakelig hatt to åpninger eller porter.³⁶⁸ Parsellene, eller bygårdene, er bevist blant annet gjennom biskop Øysteins jordebok. Her nevnes i hvert fall fire bygårder som Olavskirken har eid og fått i gaver fra privatpersoner, der to av disse på 1300-tallet lå utenfor vollen og to lå innenfor. I tillegg fortelles det om en femte bygård som ikke kan plasseres nøyaktig.³⁶⁹ Borg tar altså mot slutten av vikingtid og inn i middelalder

³⁶² Andersen 1977:229-230; Eliassen 1978:145; Norseng et al 2003:432; Roen 1978:422; Sigurdsson 2003:9-12, 14-16; 2008:218

³⁶³ Eliassen 1978:145; Hjørdar og Vike 2011:117, 121; Norseng et al 2003:433; Roen 1978:422. Fagrskinna forteller for øvrig også om dette, i hvert fall byggingen av jordborgen og anla en kjøpstad her

³⁶⁴ Hjørdar og Vike 2011:117, 121; Norseng et al 2003:434, 436-437; Roen 1978:423; Skeie 2009:101

³⁶⁵ Norseng et al 2003:330

³⁶⁶ Norseng et al 2003:437

³⁶⁷ Hjørdar og Vike 2011:117, 121; Norseng og Eliassen 2005:161, 162 og 165-166; Johansen et al 1976:137

³⁶⁸ Hjørdar og Vike 2011:117, 121; Norseng og Eliassen 2005:162, 165-166, Johansen et al 1976:139,186-187, 313, 331, 352, 356

³⁶⁹ Norseng og Eliassen 2005:162, 166-168. For mer om Sarpsborg og Østfold i vikingtid og middelalder se Norseng og Eliassen 2005.

over Alvheims makt og herredømme. I tillegg blir de kongelige, administrative og religiøse funksjonene flyttet til Borg. Den militære funksjonen kan ha blitt videreført her siden det som nevnt kan ha vært en garnison her allerede før Borg ble anlagt som by.

2.3.2 Tingsted

Borgarting lå i Sarpsborg, eller da Borg, og var et av to hovedting på Østlandet. Rettsområdet til tinget var hovedsakelig Vingulmork, eller dagens Østfold, deler av Akershus og Båhuslen i Sverige. Det andre hovedtingen på Østlandet var Eidsivating. Mens landskapslovene var knyttet til Gulating, Frotstating og Eidsivating som lagting fra 900-tallet til 1130 skal visstnok Borgartings rolle som lagting, og ikke bare landskapsting og allting, først komme senere. Lagtingene hadde i tillegg til en dømmende og administrativ funksjon også en lovgivende rolle, i motsetning til alltingene.³⁷⁰ Det er kanskje ikke helt riktig å sette opp tingstedet her som en arkeologisk kilde siden man ikke vet eksakt hvor det lå, men man kan kanskje anta at det lå innenfor området av gamle Borg som raste ut i Sarpsfossen i 1702 e. Kr. I tillegg er det av betydning at det lå et tingsted av denne betydningen i Sarpsborg. Mens mange av de andre funksjonene som maktsenter ble flyttet med Borgs overtagelse som Østfold fremste senter blir Borgarting værende stedet der det ble holdt ting og lov og dom ble avsagt. Selv om ikke selve tinget ble flyttet fikk tinget nye funksjoner og roller utover middelalderen, slik som lagting. I tillegg kan det hende at Borgarting også ble viktigere som kongehyllingsting etter Olav den hellige enn det hadde vært før.

2.3.3 Kirkens tilstedeværelse i Borg

Det er fra Borgartings eldre kristenrett, som for øvrig er det eneste unntatt to sider fra den verdslige retten fra denne loven som er bevart, at man kjenner til de seks hovedkirkene på Østlandet rundt 1100 e. Kr. En av disse var Tune kirke og den andre i Vingulmork var Aker kirke i Osloherad. Hovedkirkene utgjorde religiøse sentra som var knyttet til tidligere maktsentre med administrativ, juridisk og politisk makt. De andre på Østlandet er for øvrig Kongehelle og Svarteborg i Båhuslen, Sem og Hedrum i Vestfold, Stange, Vang og Ringaker i Hedmark, Ullensaker, Nes og Sørums (eller Eidsvoll) på Romerike, Hof på Toten, Gran på Hadeland og Norderhov på Ringerike i Buskerud.³⁷¹ Karakteristisk for plasseringen deres er tilknytningen til stormannsgårder, kongsseter og maktsentre, noe som passer veldig godt på

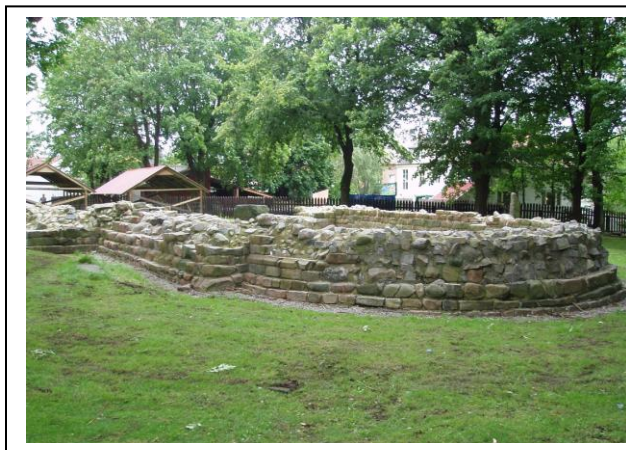
³⁷⁰ Andersen 1977:20, 251, 255; Eliassen 1978:146; Schou 1993:243; for mer utdypende om Borgartingslagen og dens innhold og omfang se Norseng og Eliassen 2005:32-57.

³⁷¹ Andersen 1977:319-321

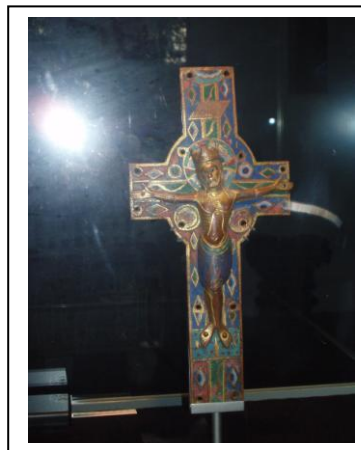
Tune kirke selv om stedet som kirkested ikke kan spores lenger tilbake enn til 1100-tallet. I tillegg var prestegården selveste Valaskjold, noe som også indikerer dens betydning.³⁷²

Flere av disse hovedkirkene hadde også en annen høyere rolle, nemlig som kongsgårdkirke. Dette er kanskje heller ikke så rart siden mange av kirkene ble grunnlagt av kongene på kongemaktens eiendom. Sem i Vestfold er et annet eksempel, som det vil kommes tilbake til i neste kapittel.³⁷³ Tune kirke ligger og lå utenfor selve Borg by og det kan altså ikke ha vært kongskirken inne i byen, men det hindrer ikke at den også kan ha vært nettopp dette. Faktoren med at Tune kirke var en fylkeskirke gjør at man kan tolke bygda Tune som et religiøst senter også i middelalder og selve kirken skal også være omtalt i 1080 e.Kr.³⁷⁴ Nikolaikirken i Sarpsborg som fremdeles står som ruiner inne på Borgarsyssel Museum (figur 6) ble tidligere trodd å ha vært en Mariakirke (hovedårsaken til at hovedgaten i dagens Sarpsborg heter St. Mariagate), men er altså en Nikolaikirke.³⁷⁵ Det ble for noen år siden reddet et krusifiks som hadde tilhørt denne kirken, laget i Limoges i Frankrike en gang mellom 1210 og 1225 e. Kr. og en innskrripsjon bak på korset fra 1700-tallet forteller at det ble funnet i ruinene av en kirke ved Sarpsfossen (figur 7).³⁷⁶

Figur 6: Nikolaikirken i Sarpsborg

Figur 7: Borg-krusifikset

Kilde: Fotografier av forfatter. Krusifikset gjennom monter på Borgarsyssel museum. Ruinene etter Nikolairken befinner seg i dag innenfor Borgasyssel museums område i Sarpsborg. Overbygningene til venstre var til bruk ved ny konservering av ruinene.

³⁷² Norseng et al 2003:490-491

³⁷³ Andersen 1977:320-321

³⁷⁴ Eliassen 1978:145

³⁷⁵ Norseng et al 2003:493, 495-496; Skeie 2009:101

³⁷⁶ Solhaug 2005 :137. For mer om selve krusifikset og hvordan det kom tilbake til Sarpsborg se hele artikkelen.

Den Mariakirken Snorre forteller om i Borg har man først sikre kilder om i Sverres saga der kong Sverre i en drøm er i Borg og i Mariakirken. Dette er også den eneste kirken fra Borg man kjenner til fra sagaene og det regnes som sannsynlig at den faktisk ble bygd etter ordre av Olav Haraldsson.³⁷⁷ Nikolaikirken og en tredje kirke, en Olavskirke, har også vært i middelalderens Borg. Dette vet man fra biskop Øysteins Jordebok fra omkring 1400 e. Kr. som nevner Nikolaikirken og Olavskirken. Såpass langt ut i middelalderen var nok Mariakirken selv nedlagt, kanskje som resultat av at det kan ha vært en trekirke som skulle bli erstattet av en steinkirke. Den nye kirken skal visstnok mest sannsynlig ha vært Olavskirken. Mens Mariakirken lå utenfor Olavvollen skal Olavskirken ha ligget innenfor. Mens Mariakirken var en kongskirke helt til den ble nedlagt, kanskje på 1200-tallet, antas det at Nikolaikirken var bymennenes sognekirke på 1100- og 1200-tallet. Det finnes heller ikke noe igjen av Olavskirken og den kan også antas å ha blitt tatt av raset i 1702. Et kongebrev fra 1656 og en dagboksnotis fra en gjest på Borregård hovedgård i 1672 forteller om to kirkeruiner der den gamle byen var, Nikolaikirken og Olavskirken.³⁷⁸

Når det gjelder kirker fra Østfolds vikingtid er ikke dette så godt kjent.³⁷⁹ Det er derimot bedre oversikt over middelalderens kirker og kirkegods i Østfold, men dette skal ikke gås inn på her da det kommer noe utenfor denne undersøkelsen. Det er også vanskelig å si hvilken kirker som kan ha vært tilknyttet forskjellige storgårder, men at flere av middelalderens kirker antakelig først ble bygd av stormenn, og særlig av kongene, er ganske sikkert.³⁸⁰ Man kjenner til 29 steinkirker fra middelalderen i Østfold og av disse er 20 stykker bevart enten i sin helhet eller som ruiner. Flere av dem er fra 1100-tallet, og til sammen er minst 25 av dem eldre enn midten av 1200-tallet.³⁸¹ Det er dessuten også sannsynlig at de eldre kirkene fra vikingtid og tidligere middelalder lå akkurat der middelalderkirkene sto eller står. Noen av de eldre kan det derfor være spor etter under gulvene på de nyere middelalderkirkene.

Østfold og Båhuslen var takket være danenes herredømme den første regionen i Norge der kristendommen fikk fotfeste og kirkebyggingen kom også tidligere i gang der.³⁸² Tune kirkes rolle som en av fylkeskirkene i Viken viser for eksempel den katolske kirkens økende makt

³⁷⁷ Norseng og Eliassen 2005:162-163, Sverres saga kapittel 10 (Sverres saga side 20-21)

³⁷⁸ Norseng og Eliassen 2005:163-165

³⁷⁹ Norseng et al 2003:489-494

³⁸⁰ Se Norseng et al 2003:492; Norseng og Eliassen 2005:199-227

³⁸¹ Norseng et al 2003:494-501, se også side 500-512; Norseng og Eliassen 2005:271-272, se også side 273-297 for mer om kirkene i Østfold og kirkelivet, også om Værne kloster og johanitterordenen der.

³⁸² Norseng et al 2003:489

her og Østfolds innlemmelse i det norske kristne kongedømmet. Prestegården til Tune, som skal ha vært Valaskjold, har som man så forbindelser til det gamle hedenske maktsenteret på Tunehalvøya. I tillegg var Eidsberg kirkested også et gammelt og sentralt senter siden også Eidsbergområdet var et betydelig maktsenter i vikingtid og tidligere.³⁸³ I tillegg til kirkene i Borg og deres plassering nettopp på dette gamle maktsenteret har man også funnet likheter mellom plasseringen av middelalderkirkene og de gamle hedenske kultstedene. Kirkene ligger ofte på steder med navn som peker mot gammel hedensk kult og kirkene ligger i tillegg som oftest i nærheten av forskjellige lokale sentralplasser og storgårder.³⁸⁴ Dette viser både hvordan kirken som overordnet religiøst organ og selve kirkene tok over rollene til de hedenske kultstedene som religiøs makt og som religiøse sentre i sine lokale lanskaper. Dette gjelder både for kirkene i byene, ikke bare i Borg, og de landlige sognekirkene. Klostrene er selvfølgelig også med og befester kirkens overtagelse av den religiøse makten.

2.3.4 Borg – maktsenter i middelalderens norske kongedømme

Dannelsen av Sarpsborg mot slutten av rikssamlingstiden viser maktsenteret Tune/Alvims betydning som politisk sentrum for hele eller deler av Østfold i vikingtid. Byen ble da også anlagt akkurat i det området av Østfold som man ser var det politiske og økonomiske senteret i merovingertid og vikingtid. Den sentrale strategiske stillingen og beliggenheten som maktsenteret Tune hadde i vikingtid og tidligere gikk på denne måten over til Borg og forklarer byens plassering veldig godt.³⁸⁵ I tillegg kan faktoren med at de gamle kongenes monumentale gravhauger lå like i nærheten og fremdeles kan ha fungert som maktsymboler for kongene som nå hersket, om enn på et kristent og riksomfattende grunnlag, være viktig. Haugene var antakelig med og symboliserte deres egen makt i området, de viste deres overtagelse av makten også i Østfold og hele Vingulmork og samtidig kunne plasseringen av det nye maktsenteret ved haugene også vise at en ny makt hadde overtatt etter stedets tidligere konger. Anleggelsen av det hele kan altså vise maktovertagelsen i regionen.

Olav kan i tillegg ha lagt byen Borg med handelsplass, kongsgård og jordborg på dette stedet for å kunne kontrollere østre del av Viken og dermed sikre det norske kongedømmets makt her ovenfor naborikene.³⁸⁶ Borgen ved Sarpsfossen symboliserte samtidig en kongemakt som hadde med seg en ny tro og en ny religiøs organisasjon til Østfold, som satt sitt preg også

³⁸³ Norseng et al 2003:490-492

³⁸⁴ Norseng et al 2003:502-503 (se særlig kart over sammenfallet side 503)

³⁸⁵ Eliassen 1978:145; Norseng et al 2003:418

³⁸⁶ Eliassen 1978:145; Hjarðar og Vike 2011:121; Norseng et al 2003:439-440; Sigurdsson 2003:14-16

her.³⁸⁷ I vikingtidens og middelalderens byer hadde kongenes og kirkens representanter en dominerende rolle i administrative, politiske, økonomiske og religiøse saker.³⁸⁸ Dette betyr også at byene, herunder også Borg, spilte stor rolle som sentre med slike funksjoner.

Olav den hellige kan særlig ha forsøkt å sikre herredømme i Ranrike ved hjelp av opprettelsen av et nytt støttepunkt, nemlig Borg. Slik ville hele Viken ha blitt sikret mot både svenskene og danskene.³⁸⁹ I tillegg til dette støttepunktet med egen kongsgård og borg skaffet Olav seg også støttespillere blant stormenn ved å gi gårder der til stormenn, både i Østfold og andre steder på Østlandet. Det beste eksempelet på dette er riktignok ikke fra Østfold, selv om Snorre forteller at overrekkelsen av gården fant sted i Borg, og handler om hvordan Olav ga Brynjolv Ulvalde gården Vettaland i Båhuslen. Vettaland var antakelig krongods før Brynjolv fikk det.³⁹⁰ I Agder sørget han for støtte fra Øyvind Urrhorn som hadde slekt og antakelig gård der. Samtidig sørget han for støttespillere i Opplandene gjennom Kjetil Kalv på Ringnes i Hedmark og Tord på Steig i Gudbrandsdalen.³⁹¹ I Snorre får Olav altså en viktig rolle i opprettelsen av handelssteder og byer, både den videre utviklingen av Trondheim og altså Borg.³⁹² Borg har også blitt beskrevet som fungerende som Norges hovedstad i noen år, hovedsakelig da under Olav den hellige.³⁹³

Siden Borgarting var ett av de to hovedtingene på Østlandet viser også dette Alvims, Tunes og Sarpsborgs betydning i vikingtid. En by, kongsgård, tingsted og kirker på samme sted må ha gjort Borg til et særdeles sentralt sted i Viken og for kongemakten i vikingtid. Det passer også veldig godt med et såpass stort og viktig ting i Borg og ved hele maktsenteret som Tune-komplekset utgjorde. Man ser det også mange andre steder både på Østlandet og øvrige Norge hvordan større ting hovedsakelig ligger ved maktsentre og høvdinggårder. Man har for eksempel Haugarting ved Sem og Tønsberg (Vestfold), Eidsivating i Eidsvoll (Akershus), Åkertinget ved storgården Åker i Vang (Hedmark) samt Hundorptinget ved stormannssetene Hundorp og Steig i Gudbrandsdalen (Oppland).³⁹⁴ Borgartings kanskje viktigste rolle i vikingtid og middelalder var som kongshyllingsting. Som man så i kapittel 2.1 forteller Snorre hvordan Knut den Mektige lot seg ta til konge på Borgarting, Harald Hardråde lot seg

³⁸⁷ Norseng et al 2003:447

³⁸⁸ Andersen 1977:341; Eliassen 1978:146

³⁸⁹ Hjärdar og Vike 2011:121; Andersen 1977:119

³⁹⁰ Steinnes 1955:35

³⁹¹ Andersen 1977:119-120; Bagge 2002:185

³⁹² Andersen 1977:137

³⁹³ Roen 1978:423

³⁹⁴ Andersen 1977:255, 256

antakelig ta til konge her og det er også her Inge Krokrygg først ble tatt til konge. For å bli konger måtte kongsemner hylles på et av de faste tingene for nettopp dette, som Borgarting, Haugarting eller Øratinget ved Trondheim som var det mest prestisjefulle i den kapasiteten.³⁹⁵ Borgarting var viktig også i middelalder, noe man har eksempel på ved at Magnus Lagabøtes Landslov av 1274 også måtte vedtas på Borgarting etter å ha blitt vedtatt på Gulating, Frostating og Eidsivating.³⁹⁶ Slik kongene før måtte godtas på tingene måtte nå lovene godtas.

Å ha en by, en kongsgård, et tingsted og flere kirker på samme sted må ha gjort Borg til et særdeles sentralt sted i Viken og for kongemakten i vikingtid. Disse utgjør en utvikling av maktsenteret fra dets karakter og funksjoner i vikingtid til slik det ble utover i middelalderen. Med Borg som det nye maktsenteret kan kirkene i hele Østfold, både i ytre og i indre Østfold, brukes til å vise hvordan den nye makten har spredt seg til hele Østfold. I tillegg til at kirkene i indre Østfold er med og viser at det har vært et maktskifte også her kan man nå si at det bare er ett maktsenter for hele Østfold, nemlig Borg. Det tidligere maktsenteret i indre Østfold har blitt del av det ytre, kanskje på lik fot. Mens det før var to maktsentre i Østfold, der det ene antas å ha vært underlagt det andre kan man antakelig si at begge områder nå på likt grunnlag var underlagt Borg. Dette da et Borg som kongssenter, både administrativt, militært og juridisk, som handelssenter for Østfold og religiøst senter.

I tillegg til at Borg og resten av Østfold var underlagt kongemakten var hele regionen også underlagt den kongelige ombudsmannen, i middelalderen styrte han over det som da var blitt Borgarsysle, som kongens representant.³⁹⁷ Juridisk var regionen underlagt Borgarting. Tune kirke som fylkeskirke lå like utenfor byen og flere større kirker lå også i selve byen. Når det gjelder kirkestyret var hele østsiden av fjorden underlagt Oslo bispedømme, som selvfølgelig igjen var underlagt erkebiskopen i Nidaros (fra 1152/53 e. Kr.). Østfold trer til slutt ut av vikingtidens samfunn, etter rikssamlingen og religionsskiftet, med en enhetlig utbygd lokal militær, rettslig-administrativ og kirkelig organisasjon som var del av to større regionale enheter, Oslo bispedømme og det østnorske lovfellesskapet.³⁹⁸

³⁹⁵ Andersen 1977:259

³⁹⁶ Skeie 2009:111

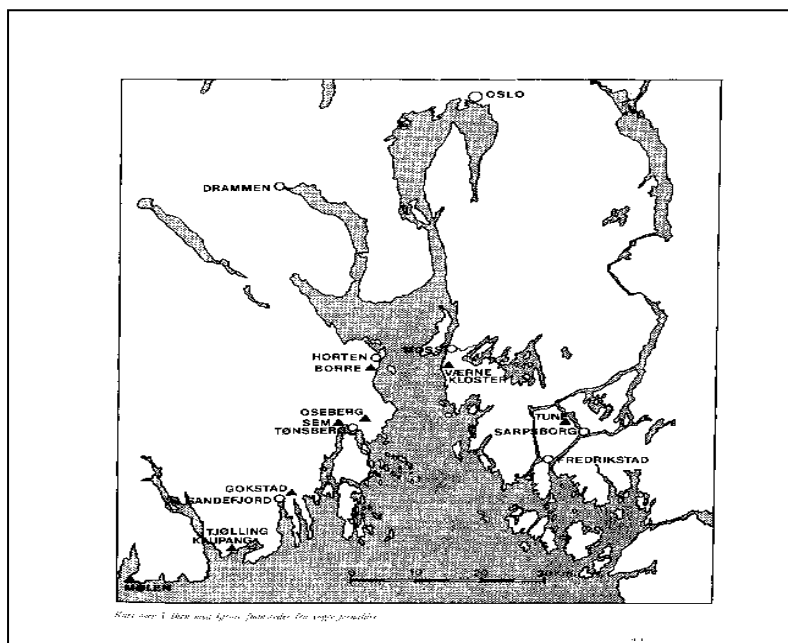
³⁹⁷ Under deler av Håkon Håkonssons tid satt riktignok lendmannen over Borgarsysle på borgen Valdisholm på en øy i Glomma i Eidsberg. Dette var Arnbjørn Jonsson som hadde sin base her fra 1225 til sin død i 1240. Borgen ble anlagt av Håkon Håkonsson på 1200-tallet (Håkon Håkonssons saga kapittel 28, 33-36, 48-51, 54, 62-64, 71, 74, 78, 82, 86, 89, 93, 98, 106, 108, 118-119, 134, 147, 148, 152, 160, 175, 181, 185-187, 195, 211, 213, 226, 333). Borgen er selv et tegn på kongemaktens overherredømme og ruinene etter borgen finnes ennå (Eriksson, Anna-Lena 1995:131-134; <http://www.riksantikvaren.no/filestore/Valdisholmnettutgave.pdf>).

³⁹⁸ Norseng et al 2003:480; Norseng og Eliassen 2005:31-57, 59-77

Kapittel 3. Maktsentre i Vestfold

Etter å ha gjennomgått hva Snorre og arkeologiske kilder forteller om maktsentre, storgårder og stormenn i Østfold skal det samme nå gjøres med Vestfold. 3.1 er en gjennomgang av Snorre mens 3.2 og 3.3 er gjennomganger av maktsentrene i vikingtid og middelalder belyst ved hjelp av arkeologiske kilder. Andre landsdeler og regioner enn Vestfold vil nevnes i 3.1 da de vanskelig kan skilles fra hverandre uten å få det alt for oppstykket. De forskjellige maktsentrene som Snorre nevner er som man skal se Skiringssal (Kaupang), Holtan, Borre, Geirstad, Tunsberg og Sem i vikingtid samt Tønsberg, Linnestad og Ramnes i middelalder. Disse maktsentrene skal belyses videre i 3.2. og 3.3.

Figur 8: Kart over de mest kjent funnstedene og maktsentrene i Vestfold og Østfold i vikingtid (se også figur 2).

Kilde: Kart hentet fra Christensen et al 1992:11. Noen nyere byer er også med på dette kartet.

3.1 Vestfold og dets maktsentre hos Snorre

I motsetning til Østfold så synes Vestfold å ha vært en mer klarlagt region allerede i vikingtid.³⁹⁹ Allerede i 813 dukker navnet opp i en frankisk annal som forteller at de danske kongene Harald og Ragnfrød ikke kunne møte til et stort fredskonsil fordi de var opptatt med å slå ned et opprør i Westarfolda, som lå i det nordvestre hjørnet av riket deres.⁴⁰⁰

³⁹⁹ Se figur 2. Bildet kan sees i større oppløsning ved å gå inn på den refererte nettsiden.

⁴⁰⁰ Christensen et al 1992:282-283; Forseth 1993:66; Gansum og Myhre 2003:94, 96; Helle 2006:39; Hobæk 2008:6; Sawyer, Peter 1988:40; Sawyer og Sawyer 1996:52-53; Skre 2007i:466, 467; Solberg 2000:282

3.1.1 Snorre forteller

Vestfold er en sentral region i de første sagaene i Snorre og særlig i Ynglingesaga. Snorre forteller først om Halvdan Kvitbein som skal ha vært en mektig kong og tok mye av Vestfold i tillegg til deler av Hadeland, Toten og Hedmark. Han skal ha blitt en gammel mann og døde på Toten. Etter hans død ble han flyttet til Vestfold og gravlagt på Skæreid i Skiringssal.⁴⁰¹ Mens Skæreid ikke lenger kjennes som navn er Skiringssal det samme som Kaupang og det samme Skiringssal som Ottar forteller om i sin berømte reisefortelling til kong Alfred av Wessex. Halvdan Kvitbeins sønn Øystein skal ha blitt konge etter ham i Vestfold og Romerike. Han gravlegges senere i Borre i Vestfold.⁴⁰²

Halvdan, Øysteins sønn, arvet riket. Han hadde hovedgård på Holtan i Vestfold, der han døde og ble gravlagt i haug på Borre.⁴⁰³ Hans sønn Gudrød (Veidekonge) arvet riket etter ham. Han var gift med Alvhild, datter av kong Alvarin av Alvheim og fikk halve Vingulmork.⁴⁰⁴ Gudrød og Alvhild fikk sønnen Olav Geirstadalv. Etter Alvhilds død skal Gudrød ifølge Snorre ha giftet seg med dronning Åsa og fikk sønnen Halvdan Svarte.⁴⁰⁵ Olav Geirstadalv tok kongedømmet etter faren Gudrød og han var da 20 år ifølge Snorre. Han og broren Halvdan (Svarte) delte riket seg imellom og Olav fikk vestre del mens Halvdan fikk sørlige deler av riket. Olav skal ha bodd på Geirstad og fikk ifølge Snorre bare Vestfold da kong Alvgeir tok hele Vingulmork og satte sønnesønnen Gandalf over det riket. Som sett kan det ha vært en annen forklaring til at Olav Geirstadalv skulle ha latt seg avspise med bare halve Vestfold. Olav skal ha blitt gravlagt i haug på Geirstad.⁴⁰⁶ Olav Geirstadalvs sønn Ragnvald ble konge i Vestfold etter faren og ble kalt for Heidumhære.⁴⁰⁷ Det er Ragnvald Heidumhære man antar at Ynglingesaga opprinnelig ble diktet for, av skalden Tjodolf fra Kvine.

Halvdan Svartes saga forteller at Halvdan Svarte ble konge av Agder, halve Vestfold (den andre halvdel hadde altså Olav Geirstadalv), halve Vingulmork og Romerike. Romerike ble senere erobret av en kong Øystein, men Halvdan vinner senere et slag mot Øystein og tar tilbake Romerike.⁴⁰⁸ Fra Harald Hårfagres saga fortelles det at mange kongssønner og slektninger av konger som Halvdan Svarte slo i kamp forsøkte å ta tilbake fedrenes riker etter

⁴⁰¹ Ynglingesaga, kapittel 44 (Snorre 2005:37)

⁴⁰² Ynglingesaga, kapittel 46 (Snorre 2005:37)

⁴⁰³ Ynglingesaga, kapittel 47 (Snorre 2005:38)

⁴⁰⁴ Ynglingesaga, kapittel 48 (Snorre 2005:38)

⁴⁰⁵ Ynglingesaga, kapittel 48 (Snorre 2005:39)

⁴⁰⁶ Ynglingesaga, kapittel 49 (Snorre 2005:39). Se også kapittel 2.2.3

⁴⁰⁷ Ynglingesaga, kapittel 50 (Snorre 2005:40)

⁴⁰⁸ Halvdan Svartes saga, kapittel 1-2 (Snorre 2005:41)

Halvdans død. Snorre nevner spesielt Hedmark, Ringerike og Vestfold.⁴⁰⁹ Harald Hårfagre må derfor ta tilbake makten i Vestfold, Romerike og Vingulmork. Harald Hårfagre tar deretter stevne med bøndene i Folden og med bøndene i Romerike.⁴¹⁰ Bøndene i Folden må være bønder på begge sider av Oslofjorden og altså både Vestfold og Østfold. Det opplyses at Harald Hårfagre var i Tønsberg.⁴¹¹ Det er antakelig her snakk om Tunsberg som en kongsgård og ikke en by, noe det først skulle utvikle seg til antakelig mot slutten av vikingtid. Dette vil tas opp senere i dette kapittelet. Guttorm Hertug, Haralds onkel ifølge Snorre, skal ha sittet i Tønsberg og styrte hele Viken, men dette er altså tvilsomt og Guttorm kan kanskje ha vært Vikens egentlige hersker. Hertug var for øvrig ennå ikke en vanlig adelsbetegnelse i Norge i vikingtid, men det hadde blitt det når Snorre skrev Heimskringla.⁴¹²

Etter den første Guttorms død satt Harald Hårfagre sin sønn Guttorm til å styre denne delen av riket.⁴¹³ Vingulmork, Romerike, Vestfold og Telemark gikk til Olav, Bjørn, Sigtrygg, Frode og Torgils.⁴¹⁴ Her er det noe vanskelig å si hvem som fikk styre i hvilket område da Snorre bare nevner fire regioner, men fem sønner av Harald, slik at rekkefølgen de nevnes i ikke kan benyttes. Muligens kan en av regionene ha blitt delt mellom to stykker, men det er umulig å vite hvilken. Riktignok kan man sikkert si at sønnen Bjørn Farmann hersket i Vestfold da Snorre sier eksplisitt at han var i Vestfold og satt i Tunsberg. Antakelig igjen i funksjon av en kongsgård. Bjørn rømmer så til Sem. Det har blitt antatt som sikkert at Sem var en kongsgård, men dette sies ikke direkte. Snorre forteller kun at Bjørn rømmer til Sem, uten faktisk en gang å si at det er en gård, der han om natta blir angrepet av broren Eirik Blodøks. Det kommer til kamp mellom dem og Bjørn blir drept. Han skal ha blitt gravlagt i Farmannshaugen.⁴¹⁵ Haugen ble også lenge trodd å være hans grav, men viste seg å være tom. Bjørns bror Olav ble senere konge over Viken.⁴¹⁶ Olav var far til Tryggve, far til Olav Tryggvasson. Eirik Blodøks er overkonge over hele Norge og slår brødrene Olav og Sigurd ved Tønsberg.⁴¹⁷

⁴⁰⁹ Harald Hårfagres saga, kapittel 1 (Snorre 2005:47)

⁴¹⁰ Harald Hårfagres saga, kapittel 13 (Snorre 2005:54)

⁴¹¹ Harald Hårfagres saga kapittel 13 og 15 (Snorre 2005:54 og 56)

⁴¹² Skule Bårdsson var for eksempel hertug og det var også Håkon Magnusson før han ble konge i 1299 som Håkon 5. Dette er også de to eneste hertugene som Norge har hatt og der bare Skule døde som hertug, og hans gravstein er funnet (Brendalsmo, Selsjord og Plahter 2000)

⁴¹³ Harald Hårfagres saga, kapittel 29 (Snorre 2005:65)

⁴¹⁴ Harald Hårfagres saga, kapittel 34 (Snorre 2005:68)

⁴¹⁵ Harald Hårfagres saga, kapittel 36 (Snorre 2005:70-71). Mer om gårdene Tunsberg og Sem i 3.2.4 og 3.2.5.

⁴¹⁶ Harald Hårfagres saga, kapittel 42 (Snorre 2005:74-75)

⁴¹⁷ Harald Hårfagres saga, kapittel 42 og 44 (Snorre 2005:75)

I Håkon den Godes saga får man vite at Håkons nevøer Tryggve og Gudrød fikk kongsnavn, der Gudrød ble konge av Vestfold mens Tryggve ble konge av Ranrike og Vingulmork.⁴¹⁸ Håkon den Gode legger hele Norge under sitt styre, blant annet ved hjelp av slike underkonger, eller småkonger, deriblant Vestfold.⁴¹⁹ I Eirikssønnes saga får vi vite at Tryggve Olavsson fortsatt styrer i sørøst, nå med Harald Gråfell som overkonge. Gudrød Bjørnsson hersket samtidig i Vestfold.⁴²⁰ Tryggve og Gudrød har til sammen kontrollen over Viken.⁴²¹ Vi får vite mer om Tryggve i Håkon jarls saga. Gudrød Eiriksson drar til Viken og over Folden for å møte Tryggve og tilbyr ham å delta på vikingferd. Tryggve blir lurt og i stedet blir han drept av Gudrøds menn.⁴²² Harald Gråfell kommer så til Viken og Tønsberg sier Snorre. Han angriper og dreper senere også Gudrød Bjørnsson. Harald og Gudrød Eiriksson legger så under seg hele Viken.⁴²³ Eirikssønnene byr deretter ut en stor hær i Viken.⁴²⁴ Dette innebærer selvfølgelig også Vestfold.

Olav Tryggvassons saga åpner Vestfolds deltagelse i denne sagaen med at Harald Grenske er med i hæren når kong Harald Blåtann av Danmark og Håkon jarl kommer til Tønsberg. Folk der går over til Harald Blåtann. Harald Grenske får Vestfold, Vingulmork og Agder helt til Lindesnes av danekongen og blir konge der.⁴²⁵ Snorre understreker senere på nytt at Harald Grenske var konge i Vestfold. Han blir drept på ordre av fostersøsteren sin Sigrid Storråde.⁴²⁶ Harald Hårfagre hadde ordnet så det var en jarl i hvert fylke understreker Snorre, noe som også burde si Vestfold.⁴²⁷ Etter å ha vært fadder i Olav Haraldssons (senere Olav den hellige) dåp drar Olav tilbake til Viken, vest i Viken denne gang og dermed nødvendigvis Vestfold. Om våren dro Olav vestover i Viken og gjestet storgårdene sine.⁴²⁸ Dette kan for eksempel ha vært Borre og Sem, samt Tunsberg som fremdeles antakelig bare var en kongsgård.

Olav den helliges saga åpner fra Vestfold med at Olav vender tilbake til Norge fra vikingferd og drar til Viken, til Vestfold omkring Folden og opp i landet til stefaren Sigurd og moren

⁴¹⁸ Håkon den Godes saga, kapittel 2 (Snorre 2005:77)

⁴¹⁹ Håkon den Godes saga, kapittel 6 (Snorre 2005:80)

⁴²⁰ Eirikssønnes saga, kapittel 1 (Snorre 2005:98)

⁴²¹ Eirikssønnes saga, kapittel 3 (Snorre 2005:100)

⁴²² Håkon jarls saga, kapittel 4 (Snorre 2005:106)

⁴²³ Håkon jarls saga, kapittel 5 (Snorre 2005:106)

⁴²⁴ Håkon jarls saga, kapittel 7 (Snorre 2005:106)

⁴²⁵ Olav Tryggvassons saga, kapittel 15 (Snorre 2005:119)

⁴²⁶ Olav Tryggvassons saga, kapittel 43 (Snorre 2005:143)

⁴²⁷ Olav Tryggvassons saga, kapittel 45 (Snorre 2005:144)

⁴²⁸ Olav Tryggvassons saga, kapittel 65 (Snorre 2005:159)

Åsta.⁴²⁹ Olav styrer senere flåten ut Viken mot slaget ved Nesjar.⁴³⁰ Nesjar var som nevnt utenfor Brunlaneshalvøya i Vestfold. Olav seiler vestover i Viken, til Lindesnes og Nord-Agder, der han tas til konge på tingene.⁴³¹ Dette må bety at han seilte langs Vestfoldkysten. Olav drar innover Viken, og blir i Viken gjennom sommeren. Dette burde være Tønsberg da Snorre sier at han deretter drar fra Tønsberg øst tvers over Folden helt til Svinesund.⁴³² Olav byr kristen lov, og det går lett igjennom da vikværingene var godt kjent med kristendommen, også i Vestfold.⁴³³ Kong Olav drar så til Viken igjen, han kommer til Tønsberg før påske og sitter der lenge utover våren. Tønsberg kan ha begynt å utvikle seg til en virkelig by nå. Kong Rørek av Hedmark, som er Olavs fange, forsøker et av drapsforsøkene på Olav i Tønsberg. Flere av Røreks menn befrir ham og rømmer med ham, men blir på nytt tatt til fang. De bringes tilbake til Tønsberg.⁴³⁴ Islendingen Torarin Nevjolvsson er i Tønsberg hos Olav når hendelsene med Rørek finner sted. Her forteller Snorre den humoristiske fortellingen om Torarins stygge føtter og Olav som vedder med ham om det er noe like stygt som den ene foten hans. Det er Torarin som bringer Rørek til Island.⁴³⁵

Etter forlik med kong Olof av Sverige drar Olav tilbake til Viken med hæren, igjen til Tønsberg ifølge Snorre.⁴³⁶ Noen år etter dette drar Olav Haraldsson igjen til Tønsberg og det var godt år i Viken.⁴³⁷ Olav kaller til seg Erling Skjalgsson mens han sitter i Tønsberg.⁴³⁸ Etter å ha vært innover i landet i Opplandene kommer Olav tilbake til Tønsberg og blir der lenge.⁴³⁹ Knuts sendemenn kommer til Olav mens han er i Tønsberg.⁴⁴⁰ Ved enda et tilfelle drar Olav tilbake til Viken og kommer til Tønsberg igjen.⁴⁴¹ Olav krever leidang fra Viken, noe som også betyr Vestfold. Bøndene og andre unnlater dette da Knut den Mektige, konge av England og Danmark, ryktes å komme med stor hær.⁴⁴² Knut den Mektiges flåte kommer til Viken og legger ikke til land øst for fjorden. Den seiler over Folden til Agder, det vil si forbi Vestfold. Knut kaller til ting og bøndene tar ham til konge over hele landet. Olav er i

⁴²⁹ Olav den helliges saga, kapittel 32 (Snorre 2005:205)

⁴³⁰ Olav den helliges saga, kapittel 47-51 (Snorre 2005:216-220)

⁴³¹ Olav den helliges saga, kapittel 53 (Snorre 2005:221)

⁴³² Olav den helliges saga, kapittel 61 (Snorre 2005:226)

⁴³³ Olav den helliges saga, kapittel 64 (Snorre 2005:229)

⁴³⁴ Olav den helliges saga, kapittel 82-83 (Snorre 2005:253-255)

⁴³⁵ Olav den helliges saga, kapittel 85 (Snorre 2005:256)

⁴³⁶ Olav den helliges saga, kapittel 95 (Snorre 2005:274). Vanligvis brukes Olav som navn på Olof av Sverige også, men for ikke å skape forvirring brukes Olof her.

⁴³⁷ Olav den helliges saga, kapittel 114 (Snorre 2005:296)

⁴³⁸ Olav den helliges saga, kapittel 116 (Snorre 2005:297)

⁴³⁹ Olav den helliges saga, kapittel 128 (Snorre 2005:315)

⁴⁴⁰ Olav den helliges saga, kapittel 131 (Snorre 2005:317)

⁴⁴¹ Olav den helliges saga, kapittel 167 (Snorre 2005:366-367)

⁴⁴² Olav den helliges saga, kapittel 167-168 (Snorre 2005:367)

Tønsberg da Knut seilte forbi utenfor Folden.⁴⁴³ Han seilte derfor inn i Oslofjorden og opp i sjøen Dramn (innerst i Drammensfjorden).⁴⁴⁴ Olav styrer så ut til Tønsberg igjen og ut etter Viken når han hører at Knut den Mektige har seilt til Danmark.⁴⁴⁵

Den eneste delen fra Harald Hardrådes saga som nevner noe fra Vestfold omhandler sønnen Olav Kyrre, som da hadde blitt konge etter farens fall ved Stamford Bridge i 1066. Skule kongsfostre får som man husker eiendommer i byene Olav Kyrre satt, deriblant Tønsberg.⁴⁴⁶ Tønsberg kan nok nå ha blitt en virkelig by. Magnussønnes saga forteller at da Magnus Berrføtt døde ble de tre sønnene hans konger. Øystein fikk norddelen av landet og Sigurd sørdelen av landet etter Magnus sin død.⁴⁴⁷ Vestfold inngikk i Sigurd Jorsalfares landsdel. Magnus Blindes saga forteller at mens Magnus Blinde tas til konge i Oslo som konge for hele landet er Harald Gille i Tønsberg og tas til konge på Haugarting.⁴⁴⁸ En annen gang kommer Harald Gille til Tønsberg etter å ha vært i Båhuslen, Danmark og Sarpsborg.⁴⁴⁹

I Inges saga fortelles det at Magnus Blinde får hærstyrker fra Danmark under ledelse av kong Eirik Eimune. Flåten kommer til Viken, først til Tønsberg, men blir drevet bort derfra og drar til Oslo. Kong Eirik møter motstand over hele fjorden, også fra Vestfold, og Eirik trekker seg tilbake til Danmark.⁴⁵⁰ Når Sigurd Slembe kommer vestfra til Norge igjen herjer han rundt i Viken. Tønsbergmennene samler folk mot ham.⁴⁵¹ Sigurd Slembe herjer langs kysten og dreper kong Inges og kong Sigurds menn.⁴⁵² Begge kystene langs Oslofjorden blir nok rammet av dette. Lodin Sauprud fra Linnestad (i Ramnes i Vestfold) faller på skipet til Magnus Blinde under slaget ved Holmengrå.⁴⁵³ Han fraktes hjem og gravlegges i Tønsberg.⁴⁵⁴ Magnus Erlingsson sagas første fortelling fra Vestfold er at Håkon Herdebrei drar til Tønsberg.⁴⁵⁵ Erling Skakke drar sørover fra Bergen mot Håkon Herdebrei. Sigurd jarl er øst ved Elv mens Håkon Herdebrei er i Tønsberg. Erling Skakke lot hæren legge til ved Rossanes (nordodden av Nøtterøy). Han røyklegger Tønsberg og Håkon trekker seg ut av byen. Erling

⁴⁴³ Olav den helliges saga, kapittel 170 (Snorre 2005:368)

⁴⁴⁴ Olav den helliges saga, kapittel 173 (Snorre 2005:370)

⁴⁴⁵ Olav den helliges saga, kapittel 174 (Snorre 2005:371)

⁴⁴⁶ Harald Hardrådes saga, kapittel 98 (Snorre 2005:525)

⁴⁴⁷ Magnussønnes saga, kapittel 1 (Snorre 2005:547). Broren Olav var for ung til å kunne styre sin egen del.

⁴⁴⁸ Magnus Blindes saga, kapittel 1 (Snorre 2005:570)

⁴⁴⁹ Magnus Blindes saga, kapittel 4 (Snorre 2005:573)

⁴⁵⁰ Inges saga, kapittel 4 (Snorre 2005:591)

⁴⁵¹ Inges saga, kapittel 5 (Snorre 2005:592)

⁴⁵² Inges saga, kapittel 7 (Snorre 2005:594-595)

⁴⁵³ Inges saga, kapittel 10 (Snorre 2005:596)

⁴⁵⁴ Inges saga, kapittel 12 (Snorre 2005:599)

⁴⁵⁵ Magnus Erlingssons saga, kapittel 3 (Snorre 2005:636)

tar alle Håkons skip i Tønsberg og legger hele Viken under Magnus.⁴⁵⁶ Erling, Magnus og hæren drar til Tønsberg. De samler inn skatter i Viken, kanskje mens de selv satt i Tønsberg. Imens må Sigurd jarl ty til ulovlige metoder for å skaffe forsyninger, blant annet ran.⁴⁵⁷ Vikværingene er gode venner av Erling og sønnen Magnus og hadde alltid gitt Inge støtte og hærstyrker forteller Snorre.⁴⁵⁸ Sigurd jarl herjer en stund rundt i Viken.⁴⁵⁹ Erling får deretter bud om at Sigurd vil gå mot ham med en hær. Erling samler hæren utenfor byen hver dag (Tønsberg). Erling får så høre at Sigurd er på Re, der han ifølge Snorre oppholder seg på gården Ramnes. Erling drar derfor for å møte ham til strid. Hærene fylker seg mot hverandre og det første slaget på Re står, med Erling Skakke og kong Magnus som seierherrer.⁴⁶⁰ Re ligger i Re kommune (tidligere Ramnes kommune), nordvest for Tønsberg og det første slaget på Re sto 27.02.1163. Erling vender tilbake til Tønsberg etter seieren og slår seg ned der.⁴⁶¹

Erling drar også senere til Tønsberg og blir der lenge om våren.⁴⁶² Valdemar av Danmark krever Viken som avtalt og Erling vil rådføre seg med menn i Viken. Om høsten reiser han øst i Viken til Tønsberg og sender menn over til Borg som stevner til fire fylkesting.⁴⁶³ Kong Valdemar styrer nord i Viken med en stor hær. Han kommer til Tønsberg og stevner ting på Haugar (Møllebakken), men ingen møter opp.⁴⁶⁴ Valdemar gjør Erling til jarl og han får Viken som len, da også Vestfold.⁴⁶⁵ Han blir dermed jarl av Viken. Kong Magnus reiser øst til Viken om høsten og Orm kongsbror (Inge Krokryggs bror) er med. De slår seg ned i Tønsberg.⁴⁶⁶ Magnus hører at birkebeinerne er på Re og Magnus og Orm drar dit. Det andre Slaget på Re står, i januar 1177, og også nå vinner kong Magnus og Erling jarl. Magnus holder til på gården Ramnes både før og etter slaget.⁴⁶⁷ Snorre sier ikke direkte at Ramnes var en kongsgård, men det er ikke utenkelig. Kanskje ble den konfiskert etter det første slaget på Re etter som Sigurd jarl skal ha oppholdt seg her da og kan ha vært eid av hans støttespillere. Til slutt forteller Snorre om hvordan en bonde etter dette slaget drar til gården Ramnes og

⁴⁵⁶ Magnus Erlingssons saga, kapittel 3-4 (Snorre 2005:636-637)

⁴⁵⁷ Magnus Erlingssons saga, kapittel 9 (Snorre 2005:641). Sigurd jarl hadde gården Rør i Hedmark.

⁴⁵⁸ Magnus Erlingssons saga, kapittel 10 (Snorre 2005:641)

⁴⁵⁹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 11 (Snorre 2005:642)

⁴⁶⁰ Magnus Erlingssons saga, kapittel 12-14 (Snorre 2005:642-645)

⁴⁶¹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 14 (Snorre 2005:646)

⁴⁶² Magnus Erlingssons saga, kapittel 21 (Snorre 2005:649)

⁴⁶³ Magnus Erlingssons saga, kapittel 23-24 (Snorre 2005:650-651)

⁴⁶⁴ Magnus Erlingssons saga, kapittel 27 (Snorre 2005:653)

⁴⁶⁵ Magnus Erlingssons saga, kapittel 30 (Snorre 2005:655)

⁴⁶⁶ Magnus Erlingssons saga, kapittel 42 (Snorre 2005:661)

⁴⁶⁷ Magnus Erlingssons saga, kapittel 42-43 (Snorre 2005:661-663).

forteller Magnus at han har drept kong Øystein Møyla.⁴⁶⁸ Magnus drar etter slaget tilbake til Tønsberg og blir æret av alle.⁴⁶⁹ Slik slutter Snorre.

3.1.2 Konkluderende bemerkninger til Snorres Vestfold

Navnene på gårder og steder Vestfold som Snorre nevner en eller flere ganger er som følger Skiringssal, Holtan, Borre, Geirstad, Tunsberg/Tønsberg, Sem, Linnestad og Ramnes. De fleste av disse blir knyttet til konger, enten av ynglingeætt eller rikskonger. Det er også ganske lett å se at det er ynglingekongene som er de som gis mest plass av navngitte personer hos Snorre, senere Harald Hårfagre og kongene av hans ætt (ekte og påståtte). Noen flere navn på stormenn fra Vestfold, eller stormenn som godt kan ha vært fra Vestfold, er Olav Tryggvassons stefar Lodin, Olavs halvbror Torkjell Nevja samt den eneste sikre stormannen fra Vestfold som Snorre navngir, Lodin Saupprud fra Linnestad i Ramnes. Av maktsentre som peker seg ut fremfor noen i Vestfold er i Snorre særlig Tønsberg, først nok som kongsgård og deretter som en virkelig by. Mens Skiringssal, Holtan, Borre, Geirstad bare nevnes i forbindelse med ynglingekongene, og Sem i forbindelse med småkongen Bjørn Farmann, blir Tunsberg/Tønsberg nevnt gjennom nesten hele Snorre, fra Harald Hårfagres tid til Magnus Erlingssons kongedømme. Slik sett virker som om Tønsberg har vært et maktsenter både i vikingtid og middelalder for ynglingekonger, småkonger, rikskonger og tronkrevende.

3.2 Vikingtidens maktsentre i Vestfold

I dette kapitlet er det de arkeologiske kildene som står i hovedfokus, men de vil også inneholde vurderinger som kan innebære at de skriftlige kildene trekkes inn. I stedet for å gi et eget kapittel bare til de arkeologiske kildene fra de forskjellige maktsentrene blir disse innkorporert i sine respektive maktsentre. Dette for å slippe gjentakelser som det ellers ville blitt og for å skape en større sammenhengende beskrivelse av de forskjellige arkeologiske kildene fra hvert enkelt maktsenter. Betydningen av de forskjellige typene kilder ble også omtalt i forrige kapittel om Østfold slik at dette også gir et bilde av hva slags arkeologiske strukturer man kan vente seg å finne på Vestfolds maktsentre. De fleste av stedsnavnene som Snorre nevner fra Vestfold i vikingtid og/eller middelalder er godt kjent som maktsentre både i andre skriftlige kilder og fra arkeologiske kilder. Noen ganger kan det forekomme typiske arkeologiske indikatorer på stormenn som ligger utenfor et av maktsentrene som tas opp her og i 3.3. Noen ganger finnes lignende indikatorer både på noen av maktsentrene, som

⁴⁶⁸ Magnus Erlingssons saga, kapittel 42 (Snorre 2005:662)

⁴⁶⁹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 44 (Snorre 2005:663)

storhauger, våpengraver eller ryttergraver, og utenfor en av disse. Disse kan likevel ha betydning for helhetsbildet av maktstrukturen i Vestfold og for de forskjellige maktsentrene og de vil i så fall bli tatt opp under delkapitlene de kan passe under. Dette gjelder spesielt der et maktsenter, eller flere, har en spesifikk arkeologisk konstruksjon, men som også finnes andre steder i regionen. Det er i slike tilfeller stor sjanse for at disse har tilhørt gårder som har hatt en eller annen tilknytning til et maktsenter, enten som underordnet høvdingen på maktsenteret, som alliert eller som motstander.

3.2.1 Skiringssal - Kaupang

Den mest kjente skriftlige fortellingen om Skiringssal er den kjente fortellingen til høvdingen og handelsmannen Ottar som på besøk hos kong Alfred den Store av Wessex (konge 871-899) forteller om sin ferd langs norskekysten, via Danmark og til England.⁴⁷⁰ Alfred sørget for at fortellingen hans ble skrevet ned, nødvendigvis før 899, og slik har den blitt bevart. På sin ferd er Ottar blant annet innom Skiringssal. Etter en lang historisk debatt om hvor Skiringssal var fant man ved hjelp av arkeologiske utgravninger stedet der det i dag heter Kaupang. De arkeologiske utgravningene foregikk mellom 1950 og 1970 og ble ledet av arkeologen Charlotte Blindheim. Kaupang ble videre utgravd og undersøkt i det nye Kaupangprosjektet fra 2000 til 2003 og noen feiltolkninger fra de forrige utgravningene ble funnet, sammen med nye funn som hallen på Huseby.⁴⁷¹ Kaupang var et viktig knutepunkt for handel og vareutveksling i vikingtid, med en god strategisk plassering både som en god havn og for handelsveier utover mot resten av verden.⁴⁷²

Hedrumsbygda ved utløpet av Lågen der Kaupang ligger var et sentrum med tett bebyggelse helt tilbake i folkevandringstid og med store og rike gravfelt. Fra dette politiske senteret var det kort vei til Båhuslen og Danmark, der Hedeby var Ottars neste stopp etter at han seilte fra Kaupang og nedover kysten av Båhuslen.⁴⁷³ Skiringssal kan kanskje egentlig ha vært brukt om et geografisk område tilsvarende tidligere Tjølling sogn der sentrum lå ved Tjølling kirke der det kan ha vært både et religiøst kultsenter og et tingsted kalt Tjodalyng.⁴⁷⁴ Storgården Huseby ved Kaupang har ganske sikkert vært det administrative senteret for regionen og fungerte som høvdinggård for herskeren som

⁴⁷⁰ Christensen et al 1992:24-25; Helle 2006:35

⁴⁷¹ Blindheim et al 1981, 1995, 1999; Christensen et al 1992:24-25; Helle 2006:35; Skre 2007a-i; Skre (red) 2007, 2008, 2011

⁴⁷² Christensen et al 1992:25

⁴⁷³ Christensen et al 1992:25-26

⁴⁷⁴ Christensen et al 1992:26; Skre 2007f

kontrollerte Kaupang på en antatt konges vegne.⁴⁷⁵ Hallen på Huseby ble gravd ut i den nye Kaupang-undersøkelsen mellom 2000 og 2003.⁴⁷⁶ Det har blitt spekulert i om det var Ynglingætten som var disse herskerne, men det er kanskje større sjanse for at det var danekongene.⁴⁷⁷ Ifølge Snorre var det jo på Skiringssal at ynglingekongen Halvdan Kvitbein ble gravlagt mens det skal ha vært på gården Gjerstad/Geirstad i Tjølling at Olav Geirstadalv ble gravlagt.⁴⁷⁸ Kaupang og området rundt Tjølling kirke har også hatt mange rike graver, riktignok ingen av en slik karakter at de kan kalles kongsgraver. Det har også ligget mange store gravhauger på gårdene Huseby og Gjerstad/Geirstad, men dessverre er disse fjernet så man vet ikke hva de inneholdt.⁴⁷⁹

De arkeologiske kildene

Funnene fra Kaupang, både fra gravene og fra bosetningsfeltet, gjør at man kan helt sikkert kan regne stedet som en handels- og håndverks plass fra 800 til den ble oppgitt i begynnelsen av 900-tallet, og det kan godt også ha vært Norges første by.⁴⁸⁰ Selve byområdet var omringet av et større gravfelt med rundt 1000 graver før den massive nydyrkingen startet på 1800-tallet.⁴⁸¹ Det arkeologiske materialet viser at Kaupang var et knutepunkt i et handelsnettverk med forbindelseslinjer særlig til Ribe og Hedeby og videre ned i Rhinområdet, men også de britiske øyer, Baltikum og inn i Østersjøen, noe som også ga forbindelser til Svartehavet og Vest-Asia.⁴⁸² Dette kan man se i de arkeologiske funnene gjennom et rikt importfunn av mynter, keramikk, glassmateriale, smykker og mineraler til perleproduksjon.⁴⁸³ Dette materialet viser seg både i gravene og i bosetningssporene.⁴⁸⁴ Myntene som ble funnet på Kaupang var hovedsakelig gjort om til betalingssølv i form av hakkesølv til veiing og mange funn av vekter og vektlodd styrker oppfatningen av Kaupang som en handelsplass.⁴⁸⁵

Kaupang var nok også et handelssenter for sitt eget omland og for resten av Norge. Det ble fraktet varer herfra til Kaupang, som igjen ble en mellomstasjon for norske varer ut i Europa og kanskje lenger. Klebergjenstander, brynesteiner og råjern var blant slike, men pelsverk var

⁴⁷⁵ Brendalsmo 1994:103; Christensen et al 1992:26

⁴⁷⁶ Skre 2007d

⁴⁷⁷ Christensen et al 1992:26; Skre 2007i:445, 463 (se også hele kapittelet, side 445-469)

⁴⁷⁸ Christensen et al 1992:26. en av haugene på Gjerstad/Geirstad skal ha blitt kalt Kongehaugen, vært rundt 20 meter i diameter og hatt en stor bautastein på toppen.

⁴⁷⁹ Christensen et al 1992:26

⁴⁸⁰ Helle 2006:35; Skre (red) 2007, 2008, 2011

⁴⁸¹ Blindheim et al 1981, 1995, 1999; Helle 2006:35; Skre 2007e; Stylegar 2007

⁴⁸² Helle 2006:35-37; Skre (red) 2008, 2011

⁴⁸³ Helle 2006:37; Skre (red) 2007, 2008, 2011

⁴⁸⁴ Helle 2006:37; Skre (red) 2007, 2008, 2011

⁴⁸⁵ Helle 2006:37; Skre (red) 2008, 2011

antakelig viktigst. I tillegg til mange spor etter handel er det også mange spor etter håndverk her, som smiing av jerngjenstander, støping i bronse og andre metaller, tilvirking av perler i bergkrystall, rav og glass, produksjon av andre ravgjenstander, kammakere og tekstilproduksjon.⁴⁸⁶ For å avgjøre om Kaupang virkelig kan kalles en by var spørsmålet om stedet hadde helårsbosetning et av de viktigste og etter de siste utgravningene kom man fram til at det nok var det. Den klare parselleringen og ildsteder i husene tyder på en permanent helårlig bosetning, kanskje med noen hundre beboere.⁴⁸⁷ I sommerhalvåret ville antallet øke med handlende og besøkende fra fjern og nær. Et tettsted av en slik størrelse med en fast bosetning, spesielt i det tynt befolkede Norge, oppfyller det fysiske og strukturelle kravet til å være en by. Kaupang var derfor det første sikre urbaniserte stedet i dagens Norge.⁴⁸⁸

Kaupang var således et knutepunkt i et vidtomspennende handelsnettverk og en regional sentralplass på grunn håndverksproduksjonen og handelen som foregikk på Kaupang, samt virksomheten på Huseby og Tjodalyng. Høvdingsetet Huseby med tingstedet Tjodalyng og byen Kaupang utgjorde til sammen et maktsenter med både administrative, rettslige, religiøse og økonomiske funksjoner. De øvrige funksjonene utenom det økonomiske kan altså ha foregått litt utenfor selve byen Kaupang, men likevel innen en avstand som gjør dette til et viktig maktsenter.⁴⁸⁹ Navnet Skiringssal viser stedets religiøse tilknytning ved at navnet kan komme fra et eldre kultnavn som betyr ”den lysende Ings sal” og er oppkalt etter den norrøne guden Yngve-Frøy. Stedet skal ha vært et blotsenter i tidlig tid ifølge sagaene og støtter opp om den tolkningen av navnet. Det norrøne navnet Tjodalyng, oversatt folkelyngsletten, er opphavet til navnet Tjølling og tolkes altså som navn på et tingsentrum som regnes for å ha ligget i det gamle bygdesenteret Tjøllingvollen 2,5-3 km fra Kaupang. Som maktsenter kan Skiringssal eller Kaupang også ha omfattet denne vollen og senere skulle sognekirken i Tjølling bli reist her på omtrent akkurat på samme sted som det førkristne kultstedet.⁴⁹⁰ Tingstedet Tjodalyng kan senere ha blitt flyttet til Haugarting i Tønsberg.⁴⁹¹ Huseby som skilte seg markant ut gjennom hallen og sine øvrige bygninger var antakelig sete for de lokale makthaverne som kontrollerte Kaupang. I tillegg til hallbygningen som ble funnet her ble det også gjort noen funn av fremmede prestisjegjenstander.⁴⁹² Denne hallen kan ha vært den

⁴⁸⁶ Helle 2006:37; Skre (red) 2008, 2011

⁴⁸⁷ Helle 2006:37; Skre (red) 2007

⁴⁸⁸ Helle 2006:37; Skre 2007h

⁴⁸⁹ Helle 2006:37-38; Skre (red) 2007, 2008, 2011

⁴⁹⁰ Helle 2006:38; Skre 2007f

⁴⁹¹ Skre 2007d, f

⁴⁹² Helle 2006:38-39; Skre 2007d

faktiske Skiringssalen, og både utseende og plassering ligner på to haller som har blitt funnet liggende på lignende plataer på Gamla Uppsala i Sverige.⁴⁹³ Huseby ble dermed både et kultsenter og høvdingsete, med gravplass, handelssted og tingsted like ved.⁴⁹⁴ Huseby og Kaupang kan godt ha vært på danske hender sammen med resten av Vestfold da Ottar var i Kaupang på slutten av 800-tallet og kanskje sto kong Godfred av Danmark bak opprettelsen av Kaupang, på samme måte som han sto bak grunnleggelsen av Hedeby.⁴⁹⁵

Høvdingene på Huseby kan som de andre høvdingene og småkongene i Vestfold noen ganger ha vært i dansk tjeneste eller selv vært dansker som styrte på vegne av danskekongen. Norske konger som tidvis kan ha vært danskekongens menn kan til ymse tider ha gjort opprør, slik som i 813.⁴⁹⁶ De kan ha kontrollert Kaupang både som egne herskere og på vegne av danskekongen, noe de antakelig har gjort med sete på Huseby. Andre ganger igjen kan de ha vært sine egne herskere eller høvdinge under en norsk konge. Ynglingekongene fra Halvdan Kvitbein til Olav Geirstadalv må etter sammenhengen som fortellingen om dem står i ha foregått i andre halvdel av 800-tallet, noe som er innenfor Kaupangs levetid. Forskjellige trekk i Ynglingatal kan tyder på at ynglingene var knyttet til Skringssal og Tjøllingområdet på 700- og 800-tallet, men kan ha holdt til utenfor selve Kaupang.⁴⁹⁷ Etter de nye utgravningene fant man at Kaupang ble nedlagt på begynnelsen av 900-tallet.⁴⁹⁸ Det kan derfor ha begynt å gå nedover med Kaupang som handelssted allerede da Ottar var der. Sesongbosetning kan det ha vært der fremdeles, men arkeologisk har man ikke funnet noe som tyder på helårsbosetning og dermed heller ingen videre permanent bosetning her.⁴⁹⁹

Siden det antakelig var politisk makt som førte til dannelsen av Kaupang er det stor sjanse for at det også var politiske grunner til at byen forsvant.⁵⁰⁰ Det danske kongedømmet ble alvorlig svekket på andre halvdel av 800-tallet og et nytt dynasti overtok Hedeby på 900-tallet. Kaupangs funksjon som maktssenter kan ha blitt stoppet og en konkurrerende høvding med andre hovedseter, som Borre, kan ha overtatt makten til høvdingen over Kaupang.⁵⁰¹ Den danske kongemaktens svekkelse førte til et maktvakum som de norske kongene utnyttet og

⁴⁹³ Helle 2006:38-39; Skre 2007d. Hallens utsende er også lik mange andre lignende haller funnet i Europa.

⁴⁹⁴ Helle 2006:39; Skre 2007d, f

⁴⁹⁵ Helle 2006:39; Skre 2007g, h, i

⁴⁹⁶ Helle 2006:39

⁴⁹⁷ Helle 2006:39; Skre 2007h, i

⁴⁹⁸ Skre (red) 2007

⁴⁹⁹ Helle 2006:39; Skre 2007h, i

⁵⁰⁰ Helle 2006:40

⁵⁰¹ Helle 2006:40; Skre 2007i:466-468, se også side 463-466 og 468-469, samt Skre 2007g og h

særlig ble veien åpen for Harald Hårfagre og hans menn. Det var akkurat i disse tiårene at Harald Hårfagre økte sin makt, også i Viken, og skulle bli Norges første konge.

Skaldestrofene om Hafrsfjordslaget tyder på at Harald kjempet mot høvdinger og krigere østfra, vel væpnet med utenlandske våpen (velske sverd og vestrøne spyd), kanskje da spesielt fra Vestfold og Østfold. De danske makthaverne og herskerne i Kaupang kan ha vært på tapernes side i slaget og ved deres død eller flukt kan Kaupang ha gått ut av bruk.⁵⁰²

Husebyer i Vestfold

I forbindelse med Huseby ved Kaupang kan det være på plass å belyse husebyene i Vestfold slik det ble gjort for Østfold. Under behandlingen av husebyene i Vestfold erklærer Asgaut Steinnes at Huseby i Tjølling (altså Kaupang) helt sikkert var en gammel og stor kongsgård.⁵⁰³ Gården Holtar som ynglinge kongen Halvdan Milde skal ha hatt som hovedgård var som man skal se nedenfor antakelig Holtan i Sandar.⁵⁰⁴ Denne gården har en nabogård kalt Huseby og siden Holtar var en kongsgård er det mulig at Holtan og Huseby i Sandar var samlet i en større kongsgård kalt Holtar.⁵⁰⁵ Det er mulig at den gamle hovedbygningene på kongsgården sto på Huseby og det kan stemme med hallen derfra.⁵⁰⁶

Mens Gudrød, sønn av Halvdan Øysteinsson, hadde hovedsetet sitt på Borre har antakelig de fire kongsgårdene Tjølling i Vestfold, Grue i Solør i Hedmark, Stange i Hedmark og Leikanger i Sogn gått over til å bli husebyer fordi kongen og hans etterkommere etter hvert sluttet å bruke gårdene som hovedseter og heller satt sine egne menn der som administrative høvdinger. Lier kan ha vært Halvdan Kvitbeins kongsgård en gang på 700-tallet før den ble huseby.⁵⁰⁷ Kongsgården Tjølling, altså Huseby ved Kaupang, kan ha vært hovedsete for Øystein Halvdansson og ble huseby da han døde kanskje omkring 800 e. Kr.. Senere kan kongssetet Holtar der dennes sønn Halvdan Øysteinsson bodde, nå altså Holtan og Huseby i Sandar, ha blitt huseby i første halvdel av 800-tallet. Til slutt når det gjelder ynglingen kongsgårder og deres fall til husebyer skulle også Borre komme ut for dette, mens det var i hvert fall sete for Gudrød Halvdansson før det ble huseby.⁵⁰⁸ I

⁵⁰² Helle 2006:40

⁵⁰³ Steinnes 1955:35, 160

⁵⁰⁴ Steinnes 1955:54-55

⁵⁰⁵ Steinnes 1955:55-56, 160-161

⁵⁰⁶ Steinnes 1955:160

⁵⁰⁷ Steinnes 1955:180-181

⁵⁰⁸ Steinnes 1955:181, 220-221. To ganger i Håkon Håkonssons saga blir en Tore av Borre nevnt, først i forbindelse med at en gruppe kongelig lendmenn og sysselmenn får hjemlov og deretter når samme Tore av Borre blir drept av hertug Skules menn, begge deler i 1239 (Håkon Håkonssons saga, kapittel 195 og 203).

Vestfold ser det altså ut til at de fleste husebyene først var kongsgårder før kongene ikke lenger hadde bruk for dem som sitt hovedsete og degraderte dem til husebyer der han satt en av sine høvdinger til å styre.⁵⁰⁹

3.2.2 Holtan og Borre

Som maktsenter kan det være mest riktig å sette Holtan og Borre under ett. Dette fordi de i Snorre har en klar forbindelse til hverandre og fordi gravfeltet Borre trenger et sete.

Både ynglingekongen Øystein Halvdansson Fret og Halvdan Milde ble ifølge Snorre altså gravlagt på Borre og sistnevnte skal ha hatt hovedgård, eller kongsgård, på Holtan.⁵¹⁰

Siden Snorre selv gjorde det ganske klart at det store og markante gravfeltet på Borre var Ynglingekongenes gravsted er det naturlig at det også av nyere tids historikere og arkeologer ble regnet som dette, og det ble en akseptert sannhet.⁵¹¹ I sin gjennomgang av husebyer i Vestfold tok Steinnes også opp Holtan, eller egentlig Holtar som er et eldre navn.⁵¹² Som Borro er lik Borre er altså Holtar det samme som Holtan.

Ved å knytte husebyer til Holtan og Borre kan man tolke Holtan som en tidligere kongsgård, noe Snorre også sier da han forteller at dette var hovedgården til Halvdan Milde. Når husebyene i tillegg ofte var nabogårder til kirker og førkristne kultsteder tyder dette på kongsgårder som har blitt delt. I Vestfold er det fire navn som kan ha fått denne utviklingen og alle nevnes i Ynglingatal og Ynglingasaga, nemlig Holtan, Borre, Skiringssal og Vadla.⁵¹³ Etter å ha vurdert hele ti gårder med navnet Holtar i Vestfold kom Steinnes fram til Holtan i Sandar som den mest sannynlige kongsgården.⁵¹⁴ Det passer også bra med beliggenheten til Borre som gravplassen til ynglingekongene og Holtan i Sandar som noen av disse kongenes sete.⁵¹⁵ Tidligere kan som nevnt den senere gården Huseby som lå ved siden av Holtan i Sandar sammen med den yngre Holtan til sammen ha utgjort kongsgården Holtar.⁵¹⁶ Tolket som dette kan kongssetet Holtar, nå

⁵⁰⁹ Steinnes 1955:220-221

⁵¹⁰ Christensen et al 1992:12-17, 36-39; Skre 2007g, h, i; Ynglingesaga, kapittel 46-47 (Snorre 2005:37-38)

⁵¹¹ Christensen et al 1992:18, 20

⁵¹² Steinnes 1955:43-56, 160. Det synes som om navnene Holtar og Holtan ofte brukes om hverandre.

⁵¹³ Steinnes 1955:43. Vadla kan ifølge Steinnes (1955:44-45) være Velløy, senere Vesterøya, en liten øy mellom Sandefjorden (Sandefjordsfjorden) og Mefjorden (Midtfjorden).

⁵¹⁴ Steinnes 1955:53-56. De gårdene befant seg i Skoger, Sande, Botne, Borre, Stokke, Sandar, Tjølling, Lardal og Ramnes, sistnevnte med to gårder med det navnet.

⁵¹⁵ Steinnes 1955:54-55, 160

⁵¹⁶ Steinnes 1955:54-55, 160

Holtan og Huseby i Sandar, ha blitt huseby i første halvdel av 800-tallet, mens Borre var sete for Gudrød Halvdansson før det også skulle bli huseby.⁵¹⁷

Borre

Gravfeltet på Borre består i dag av syv storhauger og en stor gravrøys, alle mellom 30 og 45 meter i diameter og 5-7 meter høye. Det er også 30 små gravrøyser her samt to storhauger og en gravrøys som bare kan sees som forhøyninger i bakken. Den store samlingen av storhauger gjør at Borre har den største samlingen av monumentale gravhauger i Norden.⁵¹⁸ Borrehaugene er også blant Skandinavias største og kan måle seg med Uppsalahaugene i Sverige.⁵¹⁹ Selv om det er flere andre steder i Skandinavia med lignende storhauger er det sjeldent mer enn tre hauger av den størrelsen på ett og samme sted. Ofte ligger disse ved maktsentre som også ofte blir omtalt i tidlige historiske kilder.⁵²⁰ De eldste storhaugene skal ha blitt bygd mellom 600 og 650 e. Kr. og Borre begynte nok allerede da å utvikle seg til et økonomisk og politisk sentrum i Vestfold.⁵²¹

Ved at Borre ble brukt som gravfelt helt fra 600 e. Kr. til 900-950 e. Kr. kan haugene ha vært graver etter både tidligere kongeslekter, eventuelle ynglingekonger og Harald Hårfagres underkonger. Makt var som man ser et sentralt aspekt ved storhaugene.⁵²²

Borre lå både sentralt og strategisk plassert for å kunne kontrollere Oslofjorden. I tillegg hadde man herfra kort vei over til Østfold og det var lett å kontrollere de rike ressursene fra det indre Østlandsområdet, i fjell- og skogsbygdene her, som for eksempel pels, skinn, jern, horn og kleberstein.⁵²³ Ved kontrollere varetransporten ut og inn av Oslofjorden kan herskerne over Borre ha utviklet en sterk maktposisjon i Viken. På den måten kan Borregravfeltet ha vært herskerslektens gravplass og de kan ha gravlagt sine døde herskere i sentrum av sitt eget rike. Dette var ifølge Snorre helt klart Ynglingene.⁵²⁴ Det bør også nevnes at det nylig har blitt funnet spor etter to hallbygninger på Borre som har blitt tolket som en mulig kongsgård og et klart bevis på Borre som et maktsenter.⁵²⁵

⁵¹⁷ Steinnes 1955:181

⁵¹⁸ Christensen et al 1992:20; Gansum og Myhre 2003; Myhre 1992,1994,2003; Rolfsen og Larsen 2005:117-119

⁵¹⁹ Gansum og Myhre 2003:11, 43-44; Nicolaysen 1854:25

⁵²⁰ Christensen et al 1992:20; Gansum og Myhre 2003:87

⁵²¹ Christensen et al 1992:23; Gansum og Myhre 2003; Myhre 1992, 1994, 2003

⁵²² Gansum og Myhre 2003:87

⁵²³ Christensen et al 1992:23

⁵²⁴ Christensen et al 1992:23

⁵²⁵ Artikkel på nrk.no fra 02.12.2007 på <http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/ostafjells/vestfold/1.4221149>.

Skipshaugen på Borre

Når det gjelder Borrehaugene er det spesielt den rikeste av dem det fokuseres mest på, den såkalte Skipshaugen. Den ble gravd ut av Nicolay Nicolaysen i 1852 etter å ha blitt funnet ved sanduttak i forbindelse med veiarbeid, og det ble også gjort en ettergraving mellom 1988 og 1992.⁵²⁶ Av det mest spesielle funnene som ble gjort i 1852 var det skipsnagler, der noen hadde biter av tre fra skipet på seg, bein fra tre hester og en hund, bruddstykker av et glassbeger, to bisler, fem stigbøylar, flere deler av salen, beslag tilhørende sal og seletøy i sølv og et bittel. Alle beslagene var forgylte enten de ellers var av sølv, bronse, messing eller sink.⁵²⁷ Det ble altså funnet ganske mye rideustyr og vognutstyr i haugen. Takket være alle de forgylte og rikt dekorerte seletøybeslagene med sine dyrefigurer, masker og båndflettinger i Borrestil (det er dette funnet som har gitt stilen sitt navn) dateres graven til mellom 850 og 950 e. Kr., kanskje omtrent samtidig med Gokstadhaugen, i tillegg til at det er med og viser at den døde var en stormann.⁵²⁸

Det ble også funnet fire glasskår fra et såkalt snabelglasset og dette er også blant de mer statusgivende funnene. Praktfunnene som ble funnet viser at graven må ha vært like godt utstyrt som Gokstad og Oseberg. Graven var også en ryttergrav og stigbøylene, det gullkledte seletøyet og øksa viser også at det var en mann som ble gravlagt her, omtrent 900 e. Kr. I tillegg fant man også mange vanlige gjenstander i haugen.⁵²⁹ Det var så godt som ingen ting igjen av selve skipet i graven, kun noen mindre trebiter noen steder, men ellers var det hovedsakelig nagler som viste skipets form og størrelse.⁵³⁰ Til sammen ble det lokalisert, registrert og kartlagt ni storhauger og to store røyser på Borre, der de største haugene var mellom 33 og 51 meter og mellom 3,3 og 7,3 meter høye.⁵³¹ Under de nye utgravningene av Skipshaugen fra 1988 til 1992 fikk man sikkert plassert flere av de forsvunne Borrehaugene, så også Skipshaugen, som alle ble gjenoppdaget gjennom flyfotografering i 1988.⁵³² Under utgravningene fant man blant annet skipsnagler, spiker, jernbeslag og brente bein, en fal til en pilspiss og enda et skår til snabelglasset det allerede

⁵²⁶ Gansum og Myhre 2003:8-9, 43

⁵²⁷ Gansum og Myhre 2003:15-16; Nicolaysen 1854:28-29; Solberg 2000:284. Flere av gjenstandene og haugene, ble tegnet av J. R. Daae og gjengitt som vedlegg i Nicolaysen 1854, og er også gjengitt i Gansum og Myhre 2003:20-23, 27-37, 43

⁵²⁸ Gansum og Myhre 2003:25-26; Solberg 2000:284

⁵²⁹ Braathen 1989:48-51, 180; Christensen et al 1992:20-23; Forseth 1993:326; Gansum og Myhre 2003:24-27; Solberg 2000:284

⁵³⁰ Gansum og Myhre 2003: 39, 42, 43; Solberg 2000:284

⁵³¹ Gansum og Myhre 2003:43-44

⁵³² Gansum og Myhre 2003:46-56, 58-75

var funnet fem skår av.⁵³³ Ved disse funnene kunne man bekrefte at dette faktisk var Skipshaugen som Nicolaysen gravde fram.⁵³⁴ Skipet har nok i hvert fall vært 17 meter som Nicolaysen anslo, naglenes størrelse viser at det var et stort skip der trerestene viser at skipet var ubrent mens de brente beina viser at den døde selv var brent.⁵³⁵

Siden plasseringen av gravhauger og storhauger ikke var tilfeldig, og gravfeltet på Borre allerede hadde fungert som gravfelt med monumentale hauger i nesten 300 år, var nok plasseringen av Skipshaugen bevisst og bestemt av de andre haugenes plassering.⁵³⁶ Skipshaugen var antakelig blant de yngste på Borre og denne og de andre storhaugene her kan vise en herskertradisjon som ble videreført gjennom flere generasjoner og ulike herskerdynastier. Siden stedet hadde stor strategiske og symbolske betydning ble bruken av gravfeltet en såkalt ”ærefull kontinuitet”, der man fulgte den monumentale gravleggingen til tidligere konger. Gjennom å bli gravlagt i en storhaug ved siden av tidligere herskere i deres storhauger fikk man del i disses tidligere storhet, man legitimerte slektens makt og man gjorde seg selv udødelig ved å være gravlagt i et slikt gravmonument.⁵³⁷ De etterlevende sørget gjennom slike monumenter og gravgaver også for å hedre den døde, samtidig som de viste sine egne handlingsevner og evne til å ta over i herskerstet.⁵³⁸ Stigbøylene i graven sammen med det øvrige praktfulle rideutstyret er klare verdighetstegn som viser den døde som en rytter og høvding som tilhørte det øverste sosiale sjiktet i vikingtidssamfunnets.⁵³⁹

Vestfold ryttergraver

Det er til sammen funnet syv ryttergraver fra Vestfold.⁵⁴⁰ Grav nummer en er fra Skjerven i Hem Sogn i Lardal og ble funnet i en gravhaug. Sammen med to stigbøyer er det sverdet av E-type med rik sølvornering på hjalter og knapp samt at klingens hadde ”liksomskrift” (tegn som skulle etterligne skrift, men der sverdsmeden ikke egentlig kunne skrive) som markerer graven som en stormannsgrav.⁵⁴¹ Ryttergrav nummer to er Skipshaugen fra Borre, med blant

⁵³³ Gansum og Myhre 2003:61, 63, 64-65. Nikolaysen fant ikke mye under sin egen utgravning av haugen, kun et spinnehjul i kleber og et glasskår fra det samme begeret som veiarbeiderne hadde funnet fire av året før.

⁵³⁴ Gansum og Myhre 2003:63

⁵³⁵ Gansum og Myhre 2003:43, 58-59, 65-66, 68

⁵³⁶ Gansum og Myhre 2003:54-56

⁵³⁷ Gansum og Myhre 2003:56

⁵³⁸ Gansum og Myhre 2003:77; Opedal 1998

⁵³⁹ Gansum og Myhre 2003:86

⁵⁴⁰ Braathen 1989:47-57, 180. Se også appendix IV. Braathen har nummerert dem og de fra Vestfold er nr 1-7.

⁵⁴¹ Braathen 1989:47-48, 180. Graven hadde også en skjoldbule og en ornamert leirkrukke. samt noen flere vanlige gjenstander.

annet fem stighbøylar.⁵⁴² Dette er en av gravene som viser Borre som et av Vestfolds viktigste maktsentre, kanskje også det aller viktigste, før og under vikingtid. Braathens nummer tre er en av Kaupanggravene, fra Kaupang i Tjølling. Den ble også funnet i en haug og sammen med to stighbøylar ble det av spesielle gjenstander funnet et sverd, riktignok bare en H-type, men med rik sølvdekorert hjalte. I tillegg ble det funnet et spyd, en øks, to skjoldbuler og en pilspiss som også viser at den hadde fullt våpenutstyr.⁵⁴³

Nummer fire er fra Fevang i Sandar og ble funnet i rester av en haug. Den inneholdt to stighbøylar, et sverd bare av I-type, men med Ulfberth-innskrift på klingene, samt et spyd, en øks, syv pilspisser og en skjoldbule som viser at også denne hadde fullt våpenutstyr.⁵⁴⁴ Grav fem ble også funnet i en gravhaug, i Allum i Hedrum. Den hadde en stighbøyle et sverd av O-type, eller muligens R (begge to praksverdtype), et spyd, en øks, tre skjoldbuler og 12 pilspisser. I tillegg inneholder den en skålvekt som også viser dens stormannskarakter sammen med stighbøylene, sverdet, det fulle våpensettet og resten av våpnene.⁵⁴⁵ Ryttergrav nummer seks ble funnet i Odberg, Hvarnes i Hedrum. Den er også fra en haug og i tillegg til to stighbøylar markerer særlig sverdet av praksverdtype S (muligens T) med sølvbelagte hjalter og knapp seg ut av statusfunnene. Med også en øks og et spyd har den fullt våpensett og det er også funnet fire pilspisser her. Denne graven har også en skålvekt.⁵⁴⁶ Nummer syv er fra Grevet i Hedrum, og den er nok også fra en haug selv om funnomstendighetene er ukjent. Den har to stighbøylar, et sverd av V-type, et spyd, en øks og en skjoldbule som viser dens stormannskarakter.⁵⁴⁷ Fullt våpenutstyr med andre våpen i tillegg var altså statusgivende.

Noen fellesobservasjoner kan gjøres her. Kanskje mest spesielt er at ingen av de syv har sporer, bare stighbøylar. De er alle hovedsakelig rike på gjenstander og også ymse redskaper. For fem av de syv er dette særlig gjeldende for. Seks av syv har sverd, og fire av disse igjen er praksverdtype (D, E, K, L, O, R, S, T, V, Z), men H-typen i Kaupang hadde sølvdekor og antakelig også I-typen i Fevang, samt at det hadde Ulfberth-innskrift på klingene. Den eneste av de syv uten sverd var den ekstra rike Borre-graven. Kanskje han var en overkonge i Vestfold og derfor ikke trengte sverd eller våpen i graven. Han var kanskje sverdgiveren som

⁵⁴² Brøgger 1916; Braathen 1989:48-51, 180; Christensen et al 1992:18, 20-23; Gansum og Myhre 2003; Forseth 1993:326

⁵⁴³ Braathen 1989:51, 180. Den hadde også to ringspenner, en ornamentert leirkrukke og mange redskaper og gjenstander.

⁵⁴⁴ Braathen 1989:51-53, 180. Også denne hadde i tillegg en rekke redskaper og utstyr.

⁵⁴⁵ Braathen 1989:53-55, 180. Som de andre hadde også denne flere andre mer vanlige gjenstander i tillegg.

⁵⁴⁶ Braathen 1989:55-56, 180. Samt også her en mengde vanlige gjenstander.

⁵⁴⁷ Braathen 1989:56-57, 180

hadde gitt de andre sverd som en kongsgave. Fem av gravene har også fullt våpenutstyr. I forhold til Østfolds to ryttergraver er de fra Vestfold ekstra rike på gjenstander, men i motsetning til fra Vestfold har de to fra Østfold sporer, samt at Hunn også hadde stighbøyler. Mysen hadde fullt våpensett, mens Hunn hadde sverd og øks, begge sverd av vanlig M-type.

3.2.3 Geirstad og Gokstadhaugen

Geirstad, eller Gjerstad, i Tjølling er mest kjent for å ha vært gården til Olav Geirstadalv, hvor han også ble gravlagt ifølge Snorre.⁵⁴⁸ Arkeologisk kjennes Geirstad best ved at det var her Gokstadhaugen med Gokstadskipet lå. Det lå også en Huseby ved gården og som man så ovenfor har gården også sterk tilknytning til Kaupang, både fysisk og i Snorres fortelling. Utenom Gokstadhaugen har det også blitt funnet mange andre gravhauger på Geirstad.⁵⁴⁹ Gokstad og Geirstad utgjorde enda et maktsenter i Vestfold og lå i Sandar øst for Sandefjord. Funnet av Gokstadskipet førte til mange teorier rundt Ynglingeætten og hvordan en av deres konger sikkert var gravlagt her. Nabogården til Gokstad heter Gjekstad og det er mulig at navnet Gjekstad kommer av gårdsnavnet Geirstad, noe som igjen førte til at man ville at Olav Geirstadalv skulle være den døde i haugen.⁵⁵⁰ Det er liten sjanse for at det faktisk er det, men det kan like lite bekreftes som avkreftes. Stedene Skiringssal, Holtan, Borre og Vadla kan alle ha en forbindelse til Gokstadgårdene, Gokstadelva og Sandar.⁵⁵¹ Sandar prestegård er nabogården til Gokstad og like ved der Gokstadelva ligger er Gokstadhaugen.⁵⁵² Geirstad og Gjekstad kan ha vært samme gård i vikingtid og tidligere og kan i så fall godt ha vært en av ynglingenes kongsgårder.⁵⁵³ Ynglingatal viser gjennom sin oppramsing av ynglingekongene at minst fire av fem konger etter Olav Kvitbein hadde en eller annen tilknytning til området rundt Gokstad og Geirstad, noe som sier mye om stedets betydning som maktsenter.⁵⁵⁴

Gokstadhaugen, også kalt kongshaugen, var 50 meter i diameter og 5 meter høy. Den ble gravd ut av Nicolay Nicolaysen i 1880.⁵⁵⁵ Gravkammeret var plyndret allerede i vikingtid, men noen knokler etter den gravlagte høvdingen viser at det var en mann, først tolket som

⁵⁴⁸ Christensen et al 1992:17, 26, 41; Helle 2006:39; Skre 2007g, h, i; Ynglingesaga, kapittel 49 (Snorre 2005:39)

⁵⁴⁹ Christensen et al 1992:26

⁵⁵⁰ Christensen et al 1992:26, 43; Frost (red) 1997; Holck 2008; Marstrander 1986:Steinnes 1955:52. Både Nicolay Nicolaysen og A. W. Brøgger mente at det sannsynligvis var Olav Geirstadalv som lå i haugen.

⁵⁵¹ Steinnes 1955:43, 46-47

⁵⁵² Steinnes 1955:48

⁵⁵³ Marstrander 1986:51, 53; Steinnes 1955:48-49

⁵⁵⁴ Steinnes 1955:52

⁵⁵⁵ Nicolaysen 1882, se også Christensen 1992:26-29; Frost 1997; Marstrander 1986:50-81; Brøgger og Shetelig 1950; Solberg 2000:283-284

mellom 50 og 70 år da han døde og omtrent 1,85 meter høy.⁵⁵⁶ Gravgodset er veldig rikt og sammenlignes det med Osebergfunnet viser det tydelig at de døde har tilhørt det samme øverste sosiale sjiktet i vikingtidssamfunnet.⁵⁵⁷ Selv om graven var plyndret lå det igjen mange gjenstander av statuskarakter, blant annet hesteustyr og rytterustyr, ganske likt det man kjenner fra Borrefunnet, og graven er fra omtrent samme tidsperiode, altså rundt 900 e. Kr.⁵⁵⁸ Blant de mest markante funnene er selvfølgelig skipet selv og dets utstyr, småbåter, et teltformet gravkammer, en seng med utskårne dyrehoder, en slede, fem ekstra enklere senger, et spillebrett, forgylte beslag, 12 hester og 6 hunder, silketøy og rester av 32 gule og 32 svarte skjold.⁵⁵⁹

Gården Gjekstad kan omkring år 900 ha omfattet stedet der Gokstadhaugen lå. I tillegg til Olav Geirstadalv kan også andre Ynglingekonger ha hatt tilknytning til Gokstad. Dette gjelder særlig Olavs far Gudrød, men muligens også Øystein Halvdansson Fret og Halvdan Milde.⁵⁶⁰ Asgaut Steinnes la stor vekt på at det på Vesterøya finnes en gård kalt Huseby, en gård som må ha vært kongsgård og som igjen kan ha spilt en viktig rolle som et kongelig administrasjonssentrum rundt Huseby og Gokstad / Geirstad. På den måten blir området rundt Sandar med Geirstad og Gokstad en parallell til Tjøllingområdet med Kaupang og storgården Huseby, der dette i så fall blir to maktsentre.⁵⁶¹ Det passer samtidig her å nevne at det nylig ved hjelp av georadar og magnetometer har blitt oppdaget en markeds plass med minst 15 bygninger på hver side av en 80 meter lang gate, en havn, samt flere gravhauger like ved der Gokstadhaugen lå.⁵⁶² Dette er med og understreker Geirstad og Gokstad som maktsenter.

Ifølge Snorre og Ynglingatal skal altså Olav Geirstadalv ha dødd av fotverk et sted ved Oslofjordskysten og blitt gravlagt i en haug på Geirstad.⁵⁶³ Det har vært mange teorier og forslag til hvor Geirstad var, men det synes nå som det hovedsakelig er enighet i at det er Gjerstad i Tjølling som er mest sannsynlig.⁵⁶⁴ Dateringen av graven kunne passet bra med skjelettrestene som ble tolket til å være fra en mann mellom 50 og 70 år da han døde og

⁵⁵⁶ Christensen et al 1992:26-28

⁵⁵⁷ Christensen et al 1992:28

⁵⁵⁸ Christensen et al 1992:28; Solberg 2000:282-284

⁵⁵⁹ Marstrander 1986:54-71; Nicolaysen 1882; Solberg 2000:282-283

⁵⁶⁰ Christensen et al 1992:29, 43; Martstrander 1986:79-81

⁵⁶¹ Christensen et al 1992:29. Det var hovedsakelig på bakgrunn av dette at det ble valgt å skille Geirstad og Kaupang som to separate maktsentre heller enn å regne Geirstad som en del av maktsenteret Kaupang.

⁵⁶² Aftenposten (papirutgave) 12.03.2012; <http://nrk.no/nyheter/distrikt/ostafjells/vestfold/1.8030863> (artikkel av 12.03.2012 og lest samme dag). Strukturene i bakken kan tydelig sees på bildene på de datagenererte bildene.

⁵⁶³ Christensen et al 1992:41

⁵⁶⁴ Christensen et al 1992:41; Helle 2006:39

som var sterkt plaget av leddgikt. I så fall kunne dødsårsaken i Snorre om fotverk passe bra.⁵⁶⁵ Nye undersøkelser utført av legen Per Holck viser noe annet, blant annet at den døde kan ha vært noe yngre og at skjelettet har flere skader som viser at han har blitt drept med flere våpen.⁵⁶⁶ Holcks undersøkelser vise at Gokstadhøvdingen var mellom 181 og 183 cm høy og at han kan ha vært et sted i 40-årene da han ble drept. Spor etter kamp kan sees på knoklene og både sverdhugg og øksehugg samt knivstikk har satt sine spor i den dødes beinknokler, til sammen fem eller seks hugg og stikk kan sees i knoklene. Dateringer fra tømmeret i gravkammeret forteller at han ble gravlagt i 901 e. Kr. og det er i så fall sannsynlig at graven er fra tiden etter at Olav Geirstadalv var død slik at det ikke kan være ham.⁵⁶⁷ Dette er fremdeles gyldig hvis Olav døde mye senere enn det Snorre skriver slik det som vist kan være tilfelle.

3.2.4 Kongsgården Tunsberg

En kongsgården kalt Tunsberg i Vestfold har vist seg som den mest sannsynlige forgjengeren til byen som skulle utvikle seg på stedet mot slutten av vikingtid, nemlig Tønsberg. En veldig interessant undersøkelse når det gjelder dette er gjort av arkeologen Jan Brendalsmo.⁵⁶⁸ Brendalsmo viser Tunsberg som et sannsynlig maktsenter før byen utviklet seg samme sted som et nytt, men likevel gammelt, maktsenter. Arkeologen Jan E. G. Eriksson finner to bosetningsfaser på Tønsberghalvøya før middelalderbyen, først en jordbruksbosetning fram til overgangen vikingtid til middelalder før den i begynnelsen av middelalderen gikk over til en begynnende bybebyggelse med ting og marked. Den regulerte bebyggelsen dateres i den forbindelse til siste halvdel av 1000-tallet.⁵⁶⁹ Samtidig må Snorres datering av Tønsberg som by allerede på Harald Hårfagres tid betviles fordi Heimskringla først ble skrevet i 1220-årene, fordi Tønsberg ikke nevnes så tidlig i noe kvad og fordi det sagaopplysningen alene sier om Tønsbergs alder kan avvises som upålitelig.⁵⁷⁰ Heimskringla er også den eneste kongesagaen

⁵⁶⁵ Christensen et al 1992:43; Marstrander 1986:79-81

⁵⁶⁶ Holck 2008. Se nettversjon av artikkelen på http://www.dnms.no/index.php?seks_id=72568&a=1 for både bilder og beskrivelse av skadene sammen med mange andre interessante opplysninger rundt graven og den døde, samt kommentarer til tidligere undersøkelser av skjelettene. Se også nettsidene til Kulturhistorisk Museum på http://www.khm.uio.no/utstillinger/levd_liv/index.html#anchor_2 om deres utstilling om de døde i Oseberghaugen og Gokstadhaugen som forteller om de nye undersøkelsene på skjelettene, og som også inneholder andre interessante opplysninger om skjelettene og dateringer av gravene (lest 12.12.2011).

⁵⁶⁷ Christensen et al 1992:43, 276

⁵⁶⁸ Brendalsmo 1994. Som Brendalsmo brukes her navnet Tunsberg på kongsgården for å skille mellom den og den kommende byen Tønsberg. For å prøve og unngå forvirring vil dette bli forsøkt tydeliggjort underveis.

⁵⁶⁹ Brendalsmo 1994:8; Eriksson 1989:40, 82

⁵⁷⁰ Thoresen 1997a:3-4

som faktisk nevner Tønsberg som eksisterende i vikingtid. Ingen av de andre kongesagaene før Olav Kyrres tid (konge 1066-1093) kjenner til noe Tønsberg så tidlig.⁵⁷¹

De skriftlige kildene og Tunsberg.

De skriftlige kildene brukes av Brendalsmo sammen med de arkeologiske kildene for å gjøre en best mulig undersøkelse og i tillegg til Snorre bruker han også andre sagaer.⁵⁷² Sentralt står det at Snorre kan ha kjent til et årlig kaupstevne (marked) der Tønsberg ble liggende, som ble holdt hver vår fra første halvdel av 1000-tallet. Det er her Snorres fortelling om Røreks fangenskap hos Olav trekkes inn, blant annet da begge var i Tønsberg, muligens i 1018. Den fortellingen tyder bare på at Olav hadde en gård der på den tiden, ikke at det var noen by. Fra Snorre får man et inntrykk av at Tønsberg på 900-tallet var et sted der kongene var på veitsle og holdt gjestebud og et sted for kongens oppebørsel. Det var nok også allment kjent at Olav oppholdt seg i Tunsberg på vårmarkedet siden han mottok sendemenn fra Knut den Mektige her i 1025.⁵⁷³ En interessant opplysning fra Snorre er fra fortellingen om Røreks drapsforsøk på Olav i en kirke. Dette viser at det antakelig var en kirke i Tunsberg allerede på Olavs tid, nok helst en gårdskirke og kanskje en forgjenger til Lavranskirken i stein fra 1100-tallet. I dag skal ruinene etter denne ligge under domkirken byen, ved ruinene av Håkon 4's kongsgård fra 1200-tallet.⁵⁷⁴ De skriftlige kildene kan tolkes til at Tunsberg fra første gang stedet dukker opp i Snorre på slutten av 800-tallet var et sted med sentrumsfunksjoner utført på vegne av en kongemakt.⁵⁷⁵ Snorre sier også bare at det var en kaupstad i Tunsberg når Harald Hårfagre kom dit, ca 871, ikke at det faktisk var en by med typiske bykarakteristikker. Dette har utviklet seg til en vrangforestilling om Tønsberg som Norges eldste by.⁵⁷⁶

Arkeologiske spor etter gården Tunsberg eller byen Tønsberg?

Funksjoner på kongsgården Tunsberg som tingsamlingssted (Haugarting), veitslegård, samt regionalt og militært kontrollpunkt og samlingssted viser at stedet var et maktsenter med administrative, økonomiske og militære funksjoner både på regionalt og overregionalt nivå.⁵⁷⁷

⁵⁷¹ Norseng et al 2003:465. Det har også blitt foreslått at Snorre forvekslet Tønsberg med Kaupang.

⁵⁷² Brendalsmo 1994:43. Brendalsmo regner sagamaterialet som troverdig kilde i sin sammenheng, som kilde til administrative, økonomiske og sosiale aspekter av samfunnet. De andre sagaene er "Den store saga om Olav den Hellige", Færøingesaga, Egilssaga, Jomsvikingsaga, Grettes saga og "Thorleif thath jarlaskalds saga".

⁵⁷³ Brendalsmo 1994:46; Olav den helliges saga, kapittel 113

⁵⁷⁴ Brendalsmo 1994:46

⁵⁷⁵ Brendalsmo 1994:47

⁵⁷⁶ Brendalsmo 1994:44; Ulriksen 2008:94, 104; Olav den helliges saga, kapittel 13. I forbindelse med at Snorre nok skriver kaupstad i betydningen handelssted og ikke by bør det sies at han også kaller Trondheim og Borg bare for kaupstad.

⁵⁷⁷ Brendalsmo 1994:47

Haugarting skal for øvrig første gang bli navngitt nettopp av Snorre, i forbindelse med Harald Gilles hylling som konge på Haugarting i 1130.⁵⁷⁸ Selv om det synes å ha vært et maktsenter her under hele perioden betyr ikke det at Tønsberg var by hele tiden. Fra slutten av 800-tallet og rundt år 900 ligner Tunsberg mer på en kongsgård med sentrumsfunksjoner, der det også foregikk handel. Fra andre halvdel av 900-tallet og begynnelsen av 1000-tallet utviklet det seg en bebyggelse inndelt i parseller med egne gårder, der en spesiell gård med kirke er kongens eiendom. I denne tettbebyggelsen kan det ha foregått en utstrakt handelsvirksomhet, særlig om våren. I tillegg var stedet tingsted og kanskje et sted der det ble holdt store gjestebud.⁵⁷⁹

De omkringliggende gårdene kan vise at området der Tønsberg skulle ligge var et velegnet sted for en gård, en gård som bør ha hatt navnet Tunsberg.⁵⁸⁰ Gården Tunsberg har antakelig hatt en ganske stor utstrekning i yngre jernalder og synes å ha vært den eneste gården på halvøya der Tønsberg nå ligger.⁵⁸¹ Gunnarsbø som ligger ved siden av kan ha blitt skilt ut som en underordnet gård i løpet av vikingtid og Tunsberg kan derfor ha vært en storgård på Tønsberghalvøya. Noen av de jordeiendommene som har blitt antatt å tilhøre kongsgården Sem kan heller ha tilhørt kongsgården Tunsberg og både Tunsberg og Sem var nok derfor kongsgårder i vikingtid og middelalder.⁵⁸² Ut ifra gravmaterialet kan Tunsberg tolkes som en gammel storgård med større sosial status enn Sem. Inntrykket forsterkes ytterligere hvis fylkestinget ble flyttet fra Tjodalyng ved Kaupang til Haugar omkring 800 e. Kr..⁵⁸³ I neste delkapittel skal man se en tolkning der det derimot er Tønsberg og Gunnarsbø som regnes som gårder i et større Semgods.⁵⁸⁴

Det finnes ingen arkeologiske bevis for at Tønsberg var en handelsplass eller by i vikingtid.⁵⁸⁵ Man kjenner ingen funn fra bygrunnen i Tønsberg som sikkert kan dateres til vikingtid og funn som tidligere ble regnet som fra vikingtid er nok heller fra middelalderen. Hadde det vært en større forhistorisk bosetning her skulle det ha resultert i bosetningsspor og graver. Av forhistoriske gravmonumenter er det bare gravhaugene på Møllebakken som kjennes og disse er fra eldre jernalder. Beboerne på Gunnarsbø i nærheten gravla nok sine døde på egne gravfelt heller enn i ubebodde områder lenger unna, som der byen Tønsberg ble liggende.

⁵⁷⁸ Brendalsmo 1994:46; Magnus Blindes saga, kapittel 1 (Snorre 2005:570)

⁵⁷⁹ Brendalsmo 1994:47-48

⁵⁸⁰ Brendalsmo 1994:49-59. Tunsberg er altså kongsgården Tunsberg, mens Tønsberg er selve byen.

⁵⁸¹ Brendalsmo 1994:59-72

⁵⁸² Brendalsmo 1994:59, 60, 65-67

⁵⁸³ Brendalsmo 1994:72

⁵⁸⁴ Hobæk 2008

⁵⁸⁵ Eriksson 1997a:5; Helle 2006:57; Ulriksen 2008

Snorres utsagn om Tønsberg har derfor ikke blitt styrket. Gravfunnene gjør det sannsynlig med en eller to gårder i vikingtid der Tønsberg senere skulle ligge.⁵⁸⁶

Man må først til slutten av 1000-tallet, altså begynnelsen av middelalder, for flere konkrete opplysninger om bosetning på stedet og også da er de arkeologiske funnene usikre. Under utgravninger i Tønsberg i 1971 fant man en bordlegging fra en mulig bygate og en brønn som kan være fra slutten av 1000-tallet. Noen av gjenstandene som ble funnet kan bidra til å datere levningene, blant annet en beinplate med utskjæringer i Ringerikestil fra slutten av vikingtid og en pilspiss som kanskje er fra vikingtid. I 1972 ble et tykt lag av eldre bygninger under Peterskirken i Tønsberg undersøkt. Disse var følgelig eldre enn selve kirken og byggeteknikken kan tolkes til overgangen fra vikingtid til middelalder. Utgravningene av steinkirken viste at kirken kan ha hatt en forgjenger i tre. Kulturlaget under kirken hadde således en høy alder. Utgravningene i 1974 avdekket levninger etter et hus av forhistorisk type og utgravninger i 1975 avdekket brygger fra siste halvdel av 1000-tallet.⁵⁸⁷ Disse dateringene kan kanskje måtte korrigeres noe da to av fire bygninger man har funnet spor etter har blitt datert til rundt 1000 e. Kr.⁵⁸⁸ Ned mot vannet kan grunnen ha vært delt inn i parseller senest ved år 1000 ut ifra en funnet parsellgrense og en rektangulær kirkegård. Det var nok også annen bebyggelse her omkring 1000 e. Kr..⁵⁸⁹

Samlet sett har ingen av de arkeologiske levningene fra perioden før år 1000 noen urban karakter, men omfatter stort sett spor av jordbruksbosetning.⁵⁹⁰ Man kan ut ifra denne argumentasjonen forklare bebyggelsen på landryggen her, datert fra slutten av 600-tallet til begynnelsen av 900-tallet, som hovedsakelig relatert til jordbruk. Bygningene fra omtrent 1000 kan derimot forstås som en bebyggelse med funksjoner knyttet til sjøen, der den som kontrollerte grunnen i området utparsellerte den slik at flest mulig skulle få adgang til strandområdet.⁵⁹¹ Det vil si kongen.

⁵⁸⁶ Eriksson 1997a:5-6

⁵⁸⁷ Eriksson 1997b:7-8; Ulriksen 2008:95-101. Det eneste man kan si sikkert om datering av huset funnet i 1974 er at det må ha stått der en gang før 1200-tallet, selv om hustypen tyder på et mye eldre hus. Datering av bryggene bygger på deres plassering og antall meter over havet i forhold til vannstand i vikingtid og middelalder samt på gjenstandsmateriale funnet like ved.

⁵⁸⁸ Brendalsmo 1994:77-78; Eriksson 1976, 1997b:7-8

⁵⁸⁹ Brendalsmo 1994:79; Eriksson 1997b:7-8

⁵⁹⁰ Ulriksen 2008:97

⁵⁹¹ Brendalsmo 1994:79; Eriksson 1997a:6

Det er minst tre separate gravfelt på Tunsberghalvøya. Gravfeltet på Gunnarsbø er datert til vikingtid og de to storhaugene øverst på Haugar, Møllebakken til eldre jernalder, antakelig 400- eller 500-tallet. To andre storhauger samme sted skal ha blitt fjernet og det skal også være antydninger til andre urørte graver her. Det tredje gravfeltet skal ha blitt ødelagt da Olavsklosteret ble bygd på slutten av 1100-tallet. Det er undersøkt fem graver herfra, alle datert til vikingtid. To av dem var båtgraver og tre var skjelettgraver med våpen. Det er også undersøkt en fjerde gruppe graver fra samme område og disse stammer fra en tidlig kirkegård der deler av denne også kan stamme fra vikingtid. Gravene herfra var altså kristne og stammer antakelig fra den tidlige byen. De øvrige er norrøne gravfelt fra vikingtid og eldre jernalder. Det arkeologiske materialet med separate gravfelt kan vise at Gunnarsbø antakelig var en egen gård med eget gravfelt i vikingtid, som verken lå under Tunsberg eller Sem.⁵⁹² Det har blitt funnet noen strukturer som kan vise en oppdeling i parseller i Tunsberg, da i form av parsellgrenser, mens andre strukturer i området viser til en tidligere gård, og en fast jordbruksbasert bosetning i yngre romertid og folkevandringstid (200-550 e. Kr.).⁵⁹³

For å få en noe sikrere oppfatning av bosetningens status mellom 200 og 900 e. Kr. må man gå til gravfunnene. Fire av fem undersøkte og sikkert daterte graver fra Gunnarsbø var våpengraver med sverd og av disse hadde to fullt våpensett.⁵⁹⁴ For å sammenligne Tunsberg og Gunnarsbø med andre gravfelt har graver fra Kaupang, Sem og Berg blitt brukt. På Sem er det de rike gravfeltene Lille og Store Gullkronen som benyttes. To gravfelt skiller seg ut med mengde av statusindikerende gjenstander i gravene, nemlig Kaupang og gravfeltet nord på Tønsberghalvøya. Sammenligning viser at Gunnarsbø ikke kan ha vært likestilt med den opprinnelige gården på halvøya.⁵⁹⁵ Forholdet mellom Sem og Tunsberg er interessant når det gjelder forskjeller i sosial status. Hvis man forholder seg til det gravmaterialet viser, altså at det har vært en gård på Tunsberg helt siden romertid (0-400 e. Kr.) og en gård på Sem i hvert fall fra merovingertid (550-800 e. Kr.), blir det lettere å akseptere forholdene i Harald Hårfagres saga slik Snorre beskriver dem. Begge gårdene må således ha vært i kongemaktens

⁵⁹² Brendalsmo 1994:83-85, se også figur og kart side 57; Eriksson 1997a:6; Johnsen, O. A. 1929:26

⁵⁹³ Brendalsmo 1994:91-92. Tre strukturer kan vise en utparsellering i dette området på 900-tallet. En av grensene til Peterskirkens kirkegård tyder på at denne grenset til en allerede plassert parsell. Et gjerde, noen steiner og en bygning tolkes som tilhørende slutten av 1100-tallet.

⁵⁹⁴ Brendalsmo 1994:97. De fem sikre daterte gravene fra Gunnarsbø inneholdt som følger; 1: Tveegget sverd, steinhammer, glassgjenstand; 2: Klebersteinsgryte med jernhank; 3: Tveegget sverd, øks, spydspiss, sigd, klebergryte med jernhank, bryne, jernbiter; 4: Tveegget sverd; 5: Tveegget sverd, spydspiss og øks.

⁵⁹⁵ Brendalsmo 1994:97-99, 101. Gjenstandene som han forbinder med høystatusgraver er importgjenstander, våpen med spesielle utforminger og ornamentikk, smed- og snekkerredskaper, fullt våpensett, spillebrikker, hest- og vognutstyr, båt, menneskeoffer og smykker.

ei, som to kongsgårder ved siden av hverandre. Analysen kan vise at gården Tunsberg kan ha hatt eiere med mye høyere status enn de på Sem. Ut ifra det synes det klart at Tunsberg må ha vært en langt viktigere gård for Hårfagreætten enn det Sem var.⁵⁹⁶ Det går i tillegg an å tenke seg at det først var en stor kongsgård på stedet, men som ble delt så kongen kunne gi den ene av mindre status til sin sønn eller så kan to brødre ha fått hver sin kongsgård som de styrte fra på vegne av faren. Senere kan kanskje begge ha blitt konger etter at faren døde. Slike samkongedømmer er kjent fra både vikingtid og middelalder i Norge.

Både Tunsberg, Sem og Kaupang har nok vært mektigere gårder enn gjennomsnittet i Vestfold i vikingtid når man legger gravmaterialet til grunn. Som kongsgård kan Tunsberg ha hatt større status enn stormannsgården Huseby som antakelig kontrollerte Kaupang, men ellers var det kanskje dette senteret som gården Tunsberg hadde størst likheter med.⁵⁹⁷ Den strandbaserte og utparsellerte bosetningen på 900-tallet og fremover i Tunsberg må som nevnt regnes som en ren jordbruksbosetning heller enn etter bybeboere. Gjenstandsfunn fra dette området kan dateres fra 800-tallet til 1100-tallet og bygningen herfra som er datert til omtrent 1000 e. Kr. motsier ikke dette. Det samme gjelder parsellgrensene og passasjen datert til 900-tallet, om enn disse dateringene er svært usikre, men datering av bygningen til omtrent 1000 e. Kr opprettholdes. Funnmaterialet herfra skulle tilsi at beboere her har deltatt i annen virksomhet enn jordbruk, som handel og håndverk. Dette sier likevel ikke noe om bosetningens karakter eller funksjon og om den var annerledes på 900-tallet enn tidligere.⁵⁹⁸

Det kan derimot bebyggelsen nord under fjellet gjøre siden dette området var delt inn i parseller og det dreier seg om helårsbosetning som hovedsakelig har virksomheter tilknyttet vannet, slik at parsellene også ligger ved vannet. Det er i tillegg mest sannsynlig at det sto en konge bak parselleringen og utdelingen av parsellene. Bosetningen fra begynnelsen av 1000-tallet har karakteristikk som gjør at det bør dreie seg om en by. To av bygningene samt den kristne kirkegården er alle fra omtrent år 1000 og lå i utkanten av den eldre bykjernen. Samtidig som den strandbaserte bybebyggelsen begynte å vokse fram på 900-tallet forsvant gården på sandryggen og dette har antakelig en sammenheng.⁵⁹⁹

⁵⁹⁶ Brendalsmo 1994:101-103, 105. Hobæk (2008) er altså av en annen oppfatning, som man skal se nedenfor.

⁵⁹⁷ Brendalsmo 1994:103. Sammen med Tunsberg, Sem og Kaupang nevner Brendalsmo også Berg.

⁵⁹⁸ Brendalsmo 1994:103-104

⁵⁹⁹ Brendalsmo 1994:104-105

Kongsgården

De to haugene på Møllebakken viser at Tunsberg antakelig var en sentral gård allerede på 400- og 500-tallet og ha vært et sentrum i et daværende høvdingdømme. På 600-tallet synes det som om Tunsbergs makt ble tatt over av Borre og Borre beholdt posisjonen til begynnelsen av 800-tallet. En slik turbulent situasjon på 800-tallet kan forklares med at det i Vestfold i denne perioden foregikk en hard kamp mellom høvdinger og konger om makten i regionen. Tunsberg kan også ha blitt et maktsenter fordi Borre og Kaupang kanskje tilhørte andre herskere og plasseringen mellom dem kunne gi Tunsberg strategiske fordeler.⁶⁰⁰ Fra omtrent 600 til 900 e. Kr. var nok Tunsberg fortsatt en sentral gård med eiere fra det øverste sosiale sjiktet. Den kan ha fortsatt som dette selv om gården eventuelt skulle ha gått over til nye eiere, for eksempel til erobrende krigshøvdinger. På 800-tallet får man et arkeologisk materiale som gjør at Tunsberg kan sees i en større sammenheng, og på slutten av dette tidsrommet kan også sagaene trekkes inn. Gravmaterialet viser at eierne av Tunsberg tilhørte det øverste sosiale sjiktet i samfunnet og gravene fra vikingtid kan vise at Tunsberg var en av de mektigste gårdene i Vestfold. Et tegn på endrede maktforhold for Vestfold og dets maktsentre kan sees ved at det ikke lenger er noen storhauger i Vestfold på 900-tallet. Det er som nevnt også til en kaupstadr Harald Hårfagre skal ha kommet omtrent år 871. Direkte betyr det at han kom til et tettsted der det foregikk handel, ikke at det var en by han kom til, og som storgård ble det brukt som base for senere tokt mot Østfold.⁶⁰¹

Tunsberg må ha vært et viktig strategisk sted for kongemakten i vikingtid og hadde mange forutsetninger for å kunne bli et maktsenter i vikingtid, selv om Sem også kan ha hatt det. Likevel kan verken Snorres fortelling om Bjørn Farmann i 930-åra eller arkeologiske spor etter parseller fra 900-tallet si sikkert at Tunsberg var en by allerede da. To graver på Peterskirkegården i Tønsberg kan gå tilbake til Olav Haraldsons tid og det er også fra denne perioden det finnes arkeologiske indisier på en utvikling til en mer urban bebyggelse i Tønsberg i løpet av 1000-tallet.⁶⁰² Anleggelsen av kirkegården rundt år 1000 eller tidlig 1000-tall peker derfor mot at man snart kan kalle det en by. Snorres beskrivelse av Tunsbergs status i 870-åra som en storgård med handelsfunksjoner trenger heller ikke sies imot.⁶⁰³ Det kan

⁶⁰⁰ Brendalsmo 1994:106-107, 108, 111

⁶⁰¹ Brendalsmo 1994:106-108. Tunsberg settes øverst i status og makt etterfulgt av Huseby med Kaupang og deretter Sem, Gunnarsbø og Berg. Alle disse lå lang over gjennomsnittet for Vestfold, med unntak av Borre, Gokstad og Oseberg.

⁶⁰² Brendalsmo 1994; Eriksson 1991; Helle 2006:58

⁶⁰³ Brendalsmo 1994:107, 111, 113; Ulriksen 2008:105

altså ikke ha vært noen by kalt Tønsberg før begynnelsen av 1000-tallet og Snorre kan heller ikke ha hatt noe pålitelig grunnlag for å skyve byen tilbake 300 år fra sitt eget besøk i 1218.⁶⁰⁴

Derimot kan Snorre antas å ha vært på sikrere grunn når han regnet Tønsberg for kjøpstad i Olav Haraldssons regjeringstid. Igjen kan Røreks fangenskap hos Olav Haraldsson trekkes fram som en interessant fortelling, denne gangen ved hvordan Rørek til slutt havnet på Island og via ham kan islendingene kan ha fått et sterkere forhold til Tønsberg, noe som kan ha gitt en mer pålitelig tradisjon om Tønsberg som by under Olav Haraldsson.⁶⁰⁵ Årsaken til at Ottar bare nevner Kaupang og ikke Tunsberg i sin fortelling til kong Alfred kan skyldes at Kaupang på Ottars tid var et større og mer etablert handelssted enn det Tunsberg var og hadde en mer internasjonal karakter. Kaupang og Tunsberg kan således begge ha hatt kaupfunksjoner samtidig, men på forskjellig sosiale og geografiske nivåer. Ottar tok med det som var viktig i sin fortelling mens Snorre tok med det som var viktig i sin.⁶⁰⁶

Arkeologiske utgravninger av det eldste byområdet i Tønsberg fra de siste tiårene kan altså ikke avdekke noen klare spor etter bymessig bebyggelse og virksomhet før inn på 1000-tallet.⁶⁰⁷ På Tunsberg kan det før og muligens litt inn på 900-tallet ha vært sesongmessige kjøpstevner på et egnet sted på en av kongens gårder. Fra den sesongmessige handelsplassen kan det så ha utviklet seg mer fastboende handelsmenn utover på 900-tallet som hadde sine egne parseller ved vannet der kongen samtidig kan ha flyttet sine egne bygninger for å kontrollere og beskatte handelen.⁶⁰⁸ Mangelen på arkeologiske spor etter handel og håndverk så tidlig kan tolkes til at Tønsberg i den eldste tiden som by hovedsakelig hadde en kongelig og kirkelig sentralfunksjon. Det arkeologiske materialet gir derfor ingen grunn til å tvile på Snorres påstand om Tunsberg på slutten av 800-tallet som en storgård hvor det innimellom ble holdt marked. Gravmaterialet viser en gård med beboere fra det øverste sjiktet i samfunnet og selv om det ikke finnes noe boplassmateriale som kan bekrefte Snorres påstand så kan gravenes innhold tas som et godt nok indirekte bevis.⁶⁰⁹ Tunsberg skulle forbli et maktsenter utover i middelalderen, nå som byen Tønsberg, noe man lese mer om i kapittel 3.3.1.

⁶⁰⁴ Helle 2006:57. Det er fra Orknøyingasaga man har den første pålitelige skriftlige kilden om Tønsberg som by, men det er først rundt 1120 e. Kr. da sagaen omtaler en gjaldker.

⁶⁰⁵ Helle 2006:58. Det omvendte kan kanskje tas til inntekt for at så lite fra Østfold finnes i kongesagaene, fordi islendingene ikke hadde så stor kunnskap om dette fylket.

⁶⁰⁶ Brendalsmo 1994:108

⁶⁰⁷ Helle 2006:57, med referanse blant annet til Brendalsmo 1994 og Eriksson og Thoresen 1997

⁶⁰⁸ Brendalsmo 1994:105

⁶⁰⁹ Brendalsmo 1994:108; Helle 2006:58

3.2.5 Sem kongsgård

Navnet Sem kommer fra navnet Sæheimr og betyr heimen ved sjøen. Gården kan ut ifra navnet dateres til minst vikingtid, men arkeologiske kilder må til for en sikrere datering. Et gravfeltet fra de første århundrene e. Kr. tyder blant annet på at gården er eldre.⁶¹⁰ I middelalderen tilhørte gården Sem kongemakten, men også i jernalderen og herunder spesielt vikingtid kan det ha vært en kongsgård her, da nok for småkongene som hersket i Vestfold på den tiden.⁶¹¹ Noe som viser gårdens spesielle status i middelalderen er at det var på Sem fylkeskirken ble reist, og den var sammen med Hedrum de to hovedkirkene i Vestfold fra begynnelsen av 1100-tallet.⁶¹² I tillegg til å være hovedkirker var noen av fylkeskirkene også kongsgårdkirke, noe Sem er et eksempel på.⁶¹³ Sem kan ha vært kongenes veitslegård før byen Tønsberg ble etablert, kanskje sammen med kongsgården Tunsberg. I Sem kirke skal Harald Gille ha gått jernbyrd foran Sigurd Jorsalfare og hans hird.⁶¹⁴ Sem skulle få stadig mindre betydning utover i middelalderen, men var fortsatt en kongsgård der man lagret skatteinntekter (oppebørsel).⁶¹⁵

Det er hovedsakelig fra sagaene at Sem har blitt tolket som en kongsgård i vikingtid, men det var bare indirekte da dette ikke nevnes direkte (se 3.1). Hele historien om Bjørn Farmann i Snorre må som nevnt i forrige delkapittel antakelig betviles, noe som fører til at opplysningen om Sem som kongsgård må betviles, og dette gjør at verken stedsnavn eller skriftlige kilder kan gi noe sikkert grunnlag for å datere Tønsberg til vikingtid.⁶¹⁶ Slik sett virker det også litt merkelig at det ofte blir slått fast at Sem var en kongsgård i vikingtid, mest ut ifra at den mer beviselig var kongseid i middelalder. I Snorre fortelles det altså bare at Eirik Blodøks drepte sin bror Bjørn Farmann og at han ble gravlagt på Sem. Det foreligger tydeligvis fremdeles misforståelser angående dette og til og med i nyere undersøkelser blir det hevdet at Sem omtales som kongsgård i sagaene og det hevdes direkte at Snorre sier det var en kongsgård.⁶¹⁷ Det gjør Snorre altså ikke, han skriver ikke en gang at det var en gård og derfor lang ifra en kongsgård. Begge deler har altså bare blitt antatt som sannsynlig. Den neste kongen som nevnes på Sem er Sigurd Jorsalfare, som nevnt ovenfor.⁶¹⁸ Sem skal også være nevnt i flere

⁶¹⁰ Eriksson 1997a:7, Thoresen 1997a:5; Johnsen, O. A. 1945:317

⁶¹¹ Andersen 1977:295, 317; Tsigaridas Glørstad 2010:255

⁶¹² Andersen 1977:319-321. Slik Tune kirke var fylkeskirke i Østfold.

⁶¹³ Andersen 1977:320-321; Hobæk 2008:48

⁶¹⁴ Belsvik 1997:22; Johnsen, O. A. 1945:317; Ågrip, kapittel 58

⁶¹⁵ Johnsen, O. A. 1945:318

⁶¹⁶ Thoresen 1997a:5

⁶¹⁷ Hobæk 2008:6, 7, 44, 68

⁶¹⁸ Ågrip, kapittel 58, se også Belsvik 1997:22; Hobæk 2008:44; Johnsen, O. A. 1945:317

kilder på 1300-tallet og på 1500-tallet skal Sem bli omtalt som Kongs-Sem i kildene. Sistnevnte kan tas som en klar indikasjon på hvem som eide gården.⁶¹⁹

Semgodset

Gårder i Tønsbergområdet som har vært heleide av kongen eller av Olavsklosteret i Tønsberg regnes som del av Semgodset.⁶²⁰ Blant de kongseide gårdene er Sem og Tunsberg. Sistnevnte må også ha vært kongseid i middelalderen sier Hobæk og refererer til Brendalsmos undersøkelse, foreløpig uten å nevne at hun regner hans Tunsberg som del av Semgodset.⁶²¹ 11 kongseide gårder regnes som del av dette godset i middelalder, mens andre gårder sannsynligvis tilhørte godset.⁶²² Blant de sikre er Sem gamle prestegård, og steinkirken som står her er den gamle middelalderkirken. Dette tilsier at gården tidligere tilhørte kongen og i tillegg var fylkeskirke.⁶²³ Oseberggårdene antas også å ha vært i kongens eie før noe av det gikk over til adelige eller kirken. Dette er lille og store Oseberg samt Oseberg-Ødegården, der sistnevnte er stedet Oseberghaugen lå. I 1580 skal for øvrig sistnevnte ha vært en heleid gård tilhørende Lavranskirken i Tønsberg og dette indikerer tidligere kongseie.⁶²⁴ Sem kan også ha vært kjernen i et gods som ble gitt til kirkelige institusjoner i Tønsberg i middelalderen.⁶²⁵ Store heleide gårder rundt Sem og byen Tønsberg var eid av Olavsklosteret, og klosteret var den største godseieren i Vestfold og særlig Tønsbergområdet i middelalderen.⁶²⁶ Kjernen av klostergodset regnes som opprinnelig krongods gitt til klosteret av kongen.⁶²⁷

Ut ifra skriftlige kilder kommer Hobæk fram til en godsstruktur rundt Sem som i middelalderen omfattet 54 gårder, kalt Semgodset og som kan ha vært eid av kongsgården Sem. Dette tallet omfatter bare gårdene hun fant som sannsynligvis hadde tilknytning til godset og det har sikkert vært flere. Dette kan videre vise at Semgodset var et stort gods som var noenlunde lik i størrelse som de undersøkte kongsgårdsgodsene på Vestlandet.⁶²⁸

⁶¹⁹ Hobæk 2008:44; Johnsen O. A. 1945:327. Sem gikk over til adelig eierskap som setegård for Jarlsberg grevedømme i 1672. Grevedømmet omfattet hele det gamle Tønsberg len bestående av Sem, Stokke, Andebu, Nøtterøy, Borre, Svarstad, Hof, Botne, Vale, Ramnes og Sande hovedsogner.

⁶²⁰ Hobæk 2008:47

⁶²¹ Brendalsmo 1994:67; Hobæk 2008:47

⁶²² Hobæk 2008:48-53

⁶²³ Hobæk 2008:48

⁶²⁴ Hobæk 2008:52

⁶²⁵ Eriksson 1993:104; Hobæk 2008:7, 53, 63-68, 69, 86, 98; Iversen 2006:14; Johnsen, O. A. 1929, 1945:318

⁶²⁶ Hobæk 2008:44, 53, 63-68, 69, 86, 98; Johnsen, O. A. 1945:318

⁶²⁷ Hobæk 2008:45-47, 69, 86, 98; Johnsen, O. A. 1945:318

⁶²⁸ Hobæk 2008:54, 68; Iversen 1999a:37-41, 2004:318, 2008. Semgodsets 45 gårder rundt Sem og Jarlsberg kan ha omfattet 42 sikre og 12 sannsynlige gårder i middelalderen etter Hobæks undersøkelse.

Arkeologiske kilder

Hobæk har funnet 184 graver fra jernalderen fra sitt undersøkelsesområde og som kan knyttes til gårder i dette området.⁶²⁹ Det forekommer også noen heleide kirkesamlinger eid av Olavsklosteret i Tønsberg, Oslo bispesete og andre kirkeinstitusjoner.⁶³⁰ Godsstrukturen i Sems omland kan blant annet ut ifra fordelingen av gravhauger vise at det her satt personer som var knyttet til samfunnets øvre sosiale sjikt, både i yngre jernalder og middelalder.⁶³¹ På Sem gård selv er det kjent 52 ulike gravhauger, en gravrøys samt en steinsetning. 37 av gravene ligger på Store og Lille Gullkronen mens Farmannshaugen ligger for seg selv.⁶³² 19 gravhauger har blitt regnet som storhauger innen Hobæks undersøkelsesområde, blant annet ni Borrehauger, Farmannshaugen, Oseberghaugen og haugene på Møllebakken.⁶³³ Det ligger også mange gravhauger på gårder i nærheten av Sem, som på Tomsbakken og på Kjærnes.⁶³⁴ Det forekommer altså gravminner på flere av gårdene som tolkes som del av Semgodset samt selve gården Sem. Dette stemmer godt overens med at eierne av slike gods markerte odelsrett og eiendomsrett ved hjelp av synlige graver på setegårdene sine i jernalderen.⁶³⁵

Gårdene Tunsberg og Gunnarsbø

Hobæk regner som sagt både Tunsberg og Gunnarsbø som to sikre gårder i Semgodset i middelalderen, direkte i motsetning til Brendalsmo som regner Tunsberg som en egen kongsgård slik det ble vist ovenfor.⁶³⁶ Fire av seks daterte graver fra Gunnarsbø skal ha ligget på Tunsbergs område og Hobæk gjengir at de skal ha blitt funnet ved graving av ”kongsgården i byen”, der dette står i anførselstegn vel for å vise at hun ikke tror at det var en kongsgård.⁶³⁷ Litt nedenfor sier hun at hun ikke kan avvise Brendalsmos tolkning av at Tunsberg må ha vært en mye viktigere gård for Hårfagreätten enn Sem og at beboerne der hadde høyere sosial status enn de på Sem i vikingtid ut ifra gravmaterialet, men det er ganske tydelig at det er det hun gjør likevel.⁶³⁸ Hun argumenterer med at det er mange flere graver med våpen, båter, smykker og andre statusgjenstander fra gravfeltene på Sem enn på Tunsberg, men det er ikke merkelig med tanke på bybebyggelsen i nyere tiders Tønsberg. I

⁶²⁹ Hobæk 2008:34, 72, 79-80. For en grundigere beskrivelse av gravmaterialet se side 71-98

⁶³⁰ Hobæk 2008:79

⁶³¹ Hobæk 2008:80

⁶³² Hobæk 2008:83; Rolfsen og Larsen 2005:119-120

⁶³³ Gansum 1995:155; Hobæk 2008:83; Rolfsen og Larsen 2005:119-120

⁶³⁴ Hobæk 2008:84-86. På store Kjærnes ble det eksempelvis funnet en rik mannsgrav med blant annet våpenutstyr, en fingerring og bronsebeslag til to drikkehorn

⁶³⁵ Hobæk 2008:86; Iversen 2004:186. Synlige graver er både hauger, røyser, steinsettinger og skipssettinger.

⁶³⁶ Brendalsmo 1994; Hobæk 2008:88, 90-92

⁶³⁷ Hobæk 2008:89

⁶³⁸ Brendalsmo 1994:102; Hobæk 2008:89

tillegg nevnes en faktor med at en anleggelse av byen Tønsberg på det som var kongens hovedgård, og ikke en nærliggende kongseid gård, skiller seg sterkt fra det som var vanlig andre steder, som middelalderbyen Bergen og kongsgården Alrekstad ved siden av.⁶³⁹ Hvis Tønsberg var en kongsgård passer derimot plasseringen av et handelssted her veldig godt.

Oseberg og Oseberghaugen

Det er også funnet graver på Oseberggårdene, Oseberg-Ødegården med Oseberghaugen, Horgen og Søndre Bø. Alle sammen var antakelig kongseide eller adelseide, de ligger også ved veier og har graver med overbygning, men de regnes ikke som del av Semgodset.⁶⁴⁰

Oseberghaugens avstand til Sem gård viser tydelig hvordan storhauger med rikt gravgods var nært forbundet med maktsentre. Avstanden fra Oseberghaugen til gravfeltene på Kongs-Eik er omtrent 500 meter og den korte avstanden gjør det trolig at graven må ha hatt en eller annen relasjon til Sem. Andre aktører har nok ikke kunnet anlegge en så statusmarkerende grav som Oseberghaugen like ved Sem.⁶⁴¹ Slik sett bør Sem, Tønsberg og Oseberghaugen ha hatt tilknytning til hverandre og viser antakelig kongseie og kongemakt alle sammen. Ved å tolke Oseberggårdene som tilknyttet Semgodset kan man lettere sette Oseberghaugen inn i en større kontekst, da det ellers er vanskelig å skulle koble graven til et bestemt maktsenter.⁶⁴²

På de fem gårdene i dette området er det kjent 48 graver med overbygning, men dette er et minimumstall og i sin avhandling om Slagendalen kommer Terje Gansum fram til ca. 400 gravminner i dette området.⁶⁴³ Antallet graver som kan ha vært i Slagendalen tyder på en større forekomst av gravminner her enn det som ellers er typisk for jernalderen og Osebergskogen omtales også som stedet med høyest konsentrasjon av gravminner.⁶⁴⁴ Det høye antallet gravminner som antakelig har vært her og Osebergfunnet selv tyder på at dette området har vært spesielt i yngre jernalder. Senere kan steinkirken Slagen kirke som ble bygd før 1250 e. Kr. ha vist at dette stedet fortsatt hadde en spesiell betydning i middelalderen.⁶⁴⁵ I tillegg har det også på andre gårder i dette området blitt funnet flere rike graver.⁶⁴⁶ Gårder i disse to områdene har dermed stort sett vært eid av kongen eller av personer fra datidens elite

⁶³⁹ Hobæk 2008:89

⁶⁴⁰ Hobæk 2008:93

⁶⁴¹ Hobæk 2008:93

⁶⁴² Hobæk 2008:102

⁶⁴³ Gansum 1995:49-61; Hobæk 2008:93

⁶⁴⁴ Gansum 1995:106; Hobæk 2008:94

⁶⁴⁵ Hobæk 2008:94

⁶⁴⁶ Hobæk 2008:94. Blant annet en stor gravrøys med en ringspenne av sølv

i middelalderen. Det er derfor mest sannsynlig at Osebergområdet hadde en eller annen tilknytning til Sem gård og gods i yngre jernalder, heller enn at det var et eget senter.⁶⁴⁷

Osebergskipet og resten av det rike gravfunnet fra Oseberghaugen kan kanskje mer enn noe annet funn fremheve Vestfold som vikingtidens norske sentrum.⁶⁴⁸ Skipet ble først funnet i 1903 og utgravningen startet i 1904.⁶⁴⁹ Haugen var på over 40 meter i diameter og av gravfunnene var selvfølgelig også her skipet det mest markante. Av andre mer spesielle funn er en praktfull vogn, fire praktfulle sleder, en seng med dekorative sengestolper, utskårede dyrestolper, billedvev, kister og en mengde andre forskjellige gjenstander både av praktkarakter og av vanligere karakter.⁶⁵⁰ En haug av denne størrelsen skulle man tro at Snorre ville ha lagt vekt på i sin fremheving av Vestfold så kanskje han ikke kjente til den.⁶⁵¹ Hvis han da ikke faktisk gjorde det, men at den døde i graven var fra en annen slekt enn den han ville fremheve og bevisst unnlot å nevne den.

Oseberghaugen ligger strategisk anlagt på samme måte som Gokstadhaugen. Av tre mulige gårder som kan ha vært den dødes setegård eller kongsgård skal det være større sjanse for at det er Eik eller Bø og ikke Oseberg som hadde denne rollen.⁶⁵² Plasseringen av haugen er en klar markering av en høvdingslekts maktposisjon rundt 800 e. Kr..⁶⁵³ Haugen inneholdt to gravlagte kvinner og det er spekulert i at en av dem var dronning Åsa, kong Gudrøds kone.⁶⁵⁴ De to døde i graven var en kvinne mellom 60 og 70 år og en yngre mellom 30 og 40.⁶⁵⁵ Det ble lenge antatt at den eldste kvinnen måtte være ”dronningen”, men man har nå kommet fram til at det like gjerne kan ha vært den yngre kvinnen som var herskerinnen av de to om enn det er mer tvilsomt om hun var dronning.⁶⁵⁶ En av døde kan ha tilhørt Ynglingeættens herskerslekt, men dette er heller ikke sikkert. Gudrøds første kone, Alvhild har også blitt foreslått som den gravlagte i haugen, men med dateringen 834 e. Kr. for byggingen av haugen blir både Åsa og

⁶⁴⁷ Hobæk 2008:95

⁶⁴⁸ Christensen et al 1992:32; Marstrander 1986:84-153

⁶⁴⁹ Christensen et al 1992:32; Marstrander 1986:84-85

⁶⁵⁰ Christensen et al 1992: 85-223; Marstrander 1986:91-141

⁶⁵¹ Christensen et al 1992:32

⁶⁵² Christensen et al 1992:33

⁶⁵³ Christensen et al 1992:33

⁶⁵⁴ Christensen et al 1992:32, 40

⁶⁵⁵ Christensen et al 1992:40-41

⁶⁵⁶ Christensen et al 1992:41

Alvhild tvilsomme kandidater til å være den døde ”dronningen”.⁶⁵⁷ Kanskje kan en av dem ha vært i slekt med Semherskeren, med tanke på nærheten mellom Oseberg og Sem?

Farmannshaugen

Oseberghaugen og Farmannshaugen viser sammen med storhaugene på Møllebakken hvordan denne delen av Vestfold var et viktig politisk sentrum også før byen Tønsberg ble anlagt.⁶⁵⁸ Farmannshaugen lå på gården Sem og var opprinnelig 35 meter i diameter og 4 meter høy. Som nevnt gjentatte ganger er det likevel ikke Bjørn Farmanns grav slik man lenge trodde. Haugen ble gravd ut av A. W. Brøgger i 1917 og 1918, men i stedet for å være av samme kvalitet som Oseberg viste den seg å være tom.⁶⁵⁹ Brøgger foreslo at haugen kunne være en kenotaf, en minnehaug over en høvding eller annen stormann. En senere C14-datering av en trespade funnet i haugen, sammen med en bærebåre av tre, begge nok brukt under byggingen av haugen, viste at haugen var fra 200-300-tallet e. Kr og dermed mye eldre enn vikingtid og for gammel for noen av Ynglingeætten.⁶⁶⁰ Den synes derfor å være fra eldre jernalder og kan heller ikke ha vært en minnehaug over en stormann fra vikingtid.⁶⁶¹ Både denne og haugene på Møllebakken kan likevel være med å vise at stedet var et politisk maktsenter allerede i tidlig jernalder.⁶⁶² I tillegg kan man antakelig knytte Oseberghaugen og de rike gravfunnene herfra til samme sted og det kan settes i sammenheng med et slikt tidlig maktsenter. Dette kan være bakgrunnen for at byen Tønsberg vokste frem akkurat her i middelalderen.⁶⁶³

Gulli

Like nord for Semgodset ligger Gulli, som nok ikke var en del av Semgodset, men som selv har et veldig høyt antall graver, tre udaterte og 22 daterte. Av de siste er tre fra eldre jernalder mens 19 er fra yngre jernalder. Under utgravninger på Gulli i 2003 og 2004 ble det funnet 60 graver.⁶⁶⁴ 20 av dem var ganske godt bevart og av disse var 16 fra vikingtid. Alle 20 var skjelettgraver, åtte av dem var båtgraver og var velutrustet med våpen,

⁶⁵⁷ Christensen et al 1992:41. For mer om utgravningen av Oseberghaugen se Christensen et al 1992:51-84, om gravutstyret utenom skipet, se side 85-137 og 167-223, om selve skipet se side 138-166 og mer om hvem Osebergdronningen kan ha vært se side 224-257.

⁶⁵⁸ Christensen et al 1992:29

⁶⁵⁹ Christensen et al 1992:29-30; Gansum 2004:76-84; Hobæk 2008:83-89

⁶⁶⁰ Christensen et al 1992:30. Dette stemmer også overens med en eldre beretning fra 1749 om at grev Frederik Anton I beordret gravning i haugen og bare fant leirkrukker og rester etter et sverd.

⁶⁶¹ Christensen et al 1992:30; Gansum 2004:76-84

⁶⁶² Christensen et al 1992:32

⁶⁶³ Christensen et al 1992:32

⁶⁶⁴ Gjerpe 2005:11-18, 24-104, 131-141; Samdal 2005:105-130. Hobæk har også med Gulli i sin undersøkelse.

smykker, redskaper og annet.⁶⁶⁵ Arkeolog Lars Gjerpe tolker gravene på Gulli som gravene til medlemmer av Vestfolds aristokrati, særlig på bakgrunn av båtgravene og kammergravene, der medlemmene hadde militære oppgaver.⁶⁶⁶ Gulli ska også ha vært et gammelt tingsted for Sem og Slagen, samt en stund for Nøtterøy.⁶⁶⁷ De gravlagte stormennene var nok gårdens eiere og de kan ha fått den som gave fra kongen eller en annen mektigere stormann mot at de gjengjeldte gaven gjennom militærtjeneste.⁶⁶⁸ Denne tolkningen kan stemme godt overens med både gårdens beliggenhet ved nordgrensen av Semgodset og modellen med frie allierte i området like i nærheten av Semgodset.⁶⁶⁹ Ut ifra dette kan altså eierne av Gulli ha regnet seg som Semgodsets menn. Gravfeltet på Søndre Berg der det har blitt funnet våpengraver og båtgraver kan kanskje tolkes på samme måte som Gulli og begge gårdene kan ha tilhørt menn i Semherskernes tjeneste.⁶⁷⁰

Kongsgård og kongsgods

Etter at det virker ganske klart at det var et Semgods både i vikingtid og tidlig middelalder er det også ganske klart at Sem var et maktsenter i yngre jernalder, noe det godt kan ha vært med Tunsberg som en egen kongsgård og maktsenter.⁶⁷¹ Hvis en kongsgårds nærhet til et handelssted eller by skulle være relevant for tolkningen av Sem som kongsgård må man ta med at en kongsgård på Tunsberg der byen Tønsberg ble liggende selvfølgelig er mye nærmere enn det Sem er og i så fall er det større sjanse for at Tunsberg var kongsgård for den voksende byen Tønsberg. Likevel er det som man så ovenfor stor sjanse for at både Sem og Tunsberg var kongsgårder da begge nok lå på kongens eiendom. Eventuelt kunne man tenke seg at begge deler en gang utgjorde samme kongsgård som deretter ble delt en gang i jernalderen slik det ble foreslått i forrige delkapittel. Det er fremdeles et åpent spørsmål hvem som eide gården Sem ved overgangen til middelalder da hverken arkeologisk kilder eller Snorre kan bevise at det var kongsgård. Et godt argument for at Sem var kongsgård er at Sem kirke var en fylkeskirke i Vestfold i middelalder. Steinkirken har antakelig hatt en forgjenger i tre fra 1000-tallet og kanskje var dette kirken der Hårek skal ha prøvd å drepe Olav. De første

⁶⁶⁵ Gjerpe 2005:11-18, 24-104; Samdal 2005:105-130

⁶⁶⁶ Gjerpe 2005:165,166-167; Hobæk 2008:100

⁶⁶⁷ Johnsen, O. A. 1945:66

⁶⁶⁸ Gjerpe 2005:142, 165, 166-167; Hobæk 2008:101

⁶⁶⁹ Hobæk 2008:101

⁶⁷⁰ Hobæk 2008:101-102

⁶⁷¹ Hobæk 2008:96, 98, 102

kirkene ble hovedsakelig bygd på kongenes ordre og nok derfor plassert på kongenes eiendom. I så fall bør også Sem ha vært en kongsgård i vikingtid og middelalder.⁶⁷²

3.2.6 Ynglingeættens Vestfold?

Selv om arkeologisk kildemateriale sjeldent kan knyttes til navngitte historiske personer er situasjonen i Vestfold spesiell fordi man har en såpass utførlig beskrivelse av en herskerslekt i denne regionen samtidig som man har monumentale gravhauger og rike graver som helt tydelig har tilhørt det øverste sosiale sjiktet i vikingtiden.⁶⁷³ Om dette er Ynglingeætten er derimot umulig å si. Det har til og med vært tvilt på om Ynglingeætten i det hele tatt har hersket i Vestfold og det er få sikre spor å gå etter i Snorre for å finne ut hvem som ligger begravd hvor i Vestfold.⁶⁷⁴ Faktoren med at det er hele 600 år mellom Halvdan Kvitbein og Snorre Sturlasson og omtrent 300 år mellom Harald Hårfagre og Snorre bør også tas med i beregningen.⁶⁷⁵ Det er også vanskelig å vite hvor mye man egentlig kan stole på Snorres kilder, altså hva Ynglingatal selv, andre skaldekvad, kloke menn og noen gravhauger egentlig kunne fortelle ham om situasjonen i Vestfold.⁶⁷⁶ Det blir bare nevnt seks konger i Ynglingatal og en dronning (Åsa), men det er Snorre selv som gjør henne til kong Gudrøds kone og Halvdan Svartes mor. I tillegg står det ikke noen steder hvor hun ble gravlagt. Som vist er det bare Skiringssal (Kaupang), Borre og Geirstad som trekkes fram i Ynglingatal som gravsteder for noen av kongene.⁶⁷⁷

Med alle disse opplysningene som ikke finnes i Ynglingatal er det bare ut ifra Snorres egne fortellinger i Ynglingesaga at man har kunnet argumentere for hypotesene om gravstedene.⁶⁷⁸ Av den grunn blir også kildene som kobler Halvdan Svarte og Harald Hårfagre til Ynglingeætten ganske usikre.⁶⁷⁹ Det har derfor blitt foreslått at Snorre kan ha smeltet sammen to forskjellige Gudrøder og på den måten gjort Halvdan Svarte til Ynglingekongen Gudrøds sønn med en annen kone. Olav Geirstadalv og Halvdan skulle i

⁶⁷² Eriksson 1997a:7

⁶⁷³ Christensen et al 1992:11; Skre 2007g, h, i

⁶⁷⁴ Christensen et al 1992:11, 258-259; Gansum og Myhre 2003:90-99

⁶⁷⁵ Christensen et al 1992:259

⁶⁷⁶ Christensen et al 1992:259; Gansum og Myhre 2003:91

⁶⁷⁷ Christensen et al 1992:259; Skre 2007g, h, i

⁶⁷⁸ Christensen et al 1992:259. Arkeologer har ofte i forskning på Ynglingeætten hovedsakelig latt være å ta hensyn til den historiske kildedebatten og har derfor ofte brukt Ynglingesagaen som argument for sine konklusjoner. På sin side har historikerne bare brukt arkeologiske kilder og foreldete tolkninger av disse til å bekrefte sine undersøkelser. Det kan se ut som det siden 1992 har skjedd en endring i dette, noe arkeologen Dagfinn Skre 2007g er et eksempel på i sin Kaupangforskning.

⁶⁷⁹ Christensen et al 1992:261-262

så fall være halvbrødre og ved å dele Vestfold mellom dem har Snorre også klart å koble denne regionen til Halvdan og enda viktigere Harald Hårfagre.⁶⁸⁰ Snorre fikk også gjort Harald Hårfagre ættet både til Ynglingene i Sverige og Skjoldungene i Danmark og kunne slik legitimere Haralds rett til hele Viken overfor både dansker og svensker.⁶⁸¹

Storhaugene og maktkampene i Vestfold i vikingtid.

Arkeologiske kilder kan vurderes på samme måte som skriftlige kilder og kan på samme måte uttrykke et politisk budskap og ha et ideologisk innhold. Gravhauger kan derfor være både et minnesmerke over en død person og samtidig fortelle om eiendomsforhold, arverettigheter og/eller maktfordeling i samfunnet. Den dødes slektninger eller den som nå beordret byggingen av gravmonumentet ville ganske sikkert fortelle noe spesielt med dette og ikke bare ære den avdøde, noe man må ta med i betraktningen for å kunne tolke både monumentet og samfunnet det var en del av riktig. Den forhistoriske haugbyggeren var også påvirket av sin egen tid og sitt eget miljø når han bygde haugene og også han var i den situasjonen at fremstillingen hans av virkeligheten ble påvirket av samfunnet han var en del av, bevisst eller ubevisst.⁶⁸²

Storhaugene i Vestfold viser den dødes makt samtidig som det manifesterer den daværende herskerens ideologi. Selv om dette nok stemmer kan man ikke si sikkert om det er Ynglingeættens konger og deres makt som blir dette til del.⁶⁸³ Siden det er eksempler på slike store gravmonumenter i alle norske sentralbygder både fra bronsealder og hele jernalder er det ikke noe som skulle tilsi at nettopp haugene i Vestfold tilhørte ett spesielt dynasti. Dette blir enda klarere når man tar med i betraktningen at mange av de haugene man lenge trodde var fra vikingtid er mye eldre.⁶⁸⁴ Som det også tidligere har blitt kommentert trenger heller ikke storhauger bare markere makt til etablerte herskerdynastier, de kan også være med å markere overtakelsen av makten til et nytt dynasti og dennes etablering som de nye herskerne på stedet. Disse igjen kan ha stoppet å bygge hauger når de hadde sikret sin egen makt her.⁶⁸⁵ Det er også mulig at de mange storhaugene nettopp i Vestfold viser at Ynglingenes herredømme over Vestfold var ustabil og usikkert, noe som kan ha resultert i massive maktkamper med konkurrerende

⁶⁸⁰ Christensen et al 1992:261-262

⁶⁸¹ Christensen et al 1992:262

⁶⁸² Christensen et al 1992:280-281

⁶⁸³ Christensen et al 1992:280, 281

⁶⁸⁴ Christensen et al 1992:282

⁶⁸⁵ Christensen et al 1992:282; Gjerpe 2005:142-146; Rolfsen og Larsen 2004:63-65

slekter og herskere.⁶⁸⁶ Den nesten konsekvente ødeleggelsen av haugene gjennom haugbrott kan også vise at det er en konkurrerende slekt som har overtatt makten og vil bryte ned den gamle herskerslektens makt på den måten.⁶⁸⁷

Hvis dette er tilfellet vil ikke gravfeltet på for eksempel Borre vise et fast og sikkert herredømme, men i stedet en region preget av maktkamp, konflikt og krig.⁶⁸⁸ Mens noen storhauger kan ha blitt bygd av konkurrerende herskere som selv ønsket herredømme over Vestfold kan de plyndrede storhaugene bli liggende som symboler på tidligere herskere og deres fall. Det er ikke bare Borrehaugene som kan ha fått en slik skjebne, men også hauger som Oseberg og Gokstad som også var brutt opp.⁶⁸⁹ Et slikt nederlag kunne i så fall bli snudd til seier av senere skaldar og historiefortellere ved at de koblet sin egen tids herskere til fortidens mektige slekter, og gjorde alle storhaugene fra disse slektene og fra enda eldre tider til herskernes egne forfedrehauger og maktsymboler. Om Ynglingeætten virkelig var forfedrene til Harald Hårfagre eller ikke brukte i hvert fall Snorre både dem og storhaugene i Vestfold for alt det var vært for å fremheve Hårfagreætten.⁶⁹⁰

Mange av Vestfolds storhauger ble bygd i perioden da dansk makt i Viken var svakest og norske makthavere kan ha tatt over. De døde i Gokstad, Oseberg og Borrehaugene kan alle ha vært deltagere i denne maktkampen og tilhørt den ene eller andre siden, som selvstendige konger i Vestfold slik Ragnvald Heidumhære kan ha vært, som underkonger for Harald Hårfagre eller stormenn i dansk tjeneste. På den måten ble Borre et gravfelt for forskjellige og skiftende dynastier og stormenn som hersket her både etter hverandre og som konkurrerte med hverandre om makten.⁶⁹¹ Høvdingen i Skipshaugen på Borre har antakelig levd mens de hardeste maktkampene i Viken og Vestfold raste. Da Harald Hårfagre tok over makten kan høvdingen i Skipshaugen ha deltatt i maktkampen på den ene eller andre siden eller ha forsøkt å opprette sin egen maktbasis. Det er stor sjanse for at han, eller hans etterkommer, måtte underkaste seg Harald Hårfagre som dennes lokale

⁶⁸⁶ Christensen et al 1992:282-283

⁶⁸⁷ Christensen et al 1992:283, Gansum og Myhre 2003:12, 14; Gjerpe 2005:142-146; Nicolaysen 1854:26-27; Rolfsen og Larsen 2004:63-65; Solberg 2000:284

⁶⁸⁸ Christensen et al 1992:283

⁶⁸⁹ Christensen et al 1992:283

⁶⁹⁰ Christensen et al 1992:283

⁶⁹¹ Gansum 1997; Gansum og Myhre 2003:95; Myhre 1994. Selv om det var kvinner som var gravlagt i Oseberghaugen har nok også kvinnene i dette øverste sosiale sjiktet deltatt i maktkampen som foregikk, om enn nok på en annen måte enn mennene. Snorre viser gjentatte ganger hvordan kvinner hadde innflytelse og makt.

høvding og representant siden høvdingen i Skipshaugen døde omkring 900 e. Kr.⁶⁹² Slike utskiftninger og endringer i makteliten kan ha skjedd flere ganger på denne tiden. Det er nok ikke tilfeldig at det akkurat i dette tidsrommet med bare få års mellomrom ble gravlagt tre høvdinge i Viken i store gravhauger med skip og rike gravgaver. I tillegg til Skipshaugen på Borre og Gokstadhaugen i Vestfold er den tredje Tuneskipshaugen i Rolvsøy i Østfold. Disse høvdingene må ha kjent hverandre, kanskje var de fiender eller kanskje de var allierte mot en felles fiende i denne maktkampen.⁶⁹³

3.3 Middelalderens maktsentre i Vestfold

Man kan kanskje si at det egentlig bare var ett virkelig maktsenter i Vestfold i middelalderen, nemlig Tønsberg, et inntrykk man i hvert fall får fra Snorre. De fleste av vikingtidens maktsentre synes å ha gått ut av bruk på denne tiden og de som fortsatt eksisterte var ikke lenger noe egentlig maktsenter. Sistnevnte gjelder særlig kongsgårdene Sem og Tunsberg der sistnevnte utvikler seg til byen Tønsberg. To andre storgårder som Snorre nevner fra middelalderen må også belyses, nemlig Linnestad og Ramnes.

3.3.1 Middelalderbyen Tønsberg

Dette delkapittelet tar for seg Tønsberg som maktsenter i middelalderen, da det var blitt en by her og belyser de arkeologiske kildene som fremhever byen som et maktsenter. Ut ifra de skriftlige kildene er det ganske tydelig at Tønsberg var maktsenteret fremfor noen i middelalderens Vestfold. Snorre selv gir godt belegg for dette, men også sagaer som Sverres saga og Håkon Håkonssons saga vitner om det. De arkeologiske kildene er med og bekrefter dette, spesielt i form av ruiner etter kongemaktens og kirkens mektigste maktsymboler i perioden, steinbygningene. Mens Kaupang var borte i middelalderen ble de unge norske byene på 1100-tallet, blant annet Tønsberg, sterkt preget av å være sentra for kongedømmet og kirken, der deres representanter spilte en dominerende politisk og økonomisk rolle.⁶⁹⁴

Den tidligste middelalderbyen

Ut ifra det materialet som foreligger kan det være interessant først å se hva man sikkert kan vite om Tønsbergs alder fra skriftlige kilder. I 1130-årene nevner Ordericus Vitalis Tønsberg

⁶⁹² Gansum og Myhre 2003:97

⁶⁹³ Brøgger 1916; Gansum og Myhre 2003:99; Nicolaysen 1882; Shetelig 1917

⁶⁹⁴ Eriksson 1997; Andersen 1977:341; Helle 2006:43-44, 59, 61; Thoresen 1997b-d. De andre byene var Oslo, Borg, Konghelle, Nidaros, Bergen, Stavanger og Hamar

som en av seks byer i Norge og byen må altså være eldre enn dette.⁶⁹⁵ Adam av Bremen omtaler en by i Oslofjorden rundt 1075 og kaller den Vik. Dette kan ha vært Tønsberg, men Oslo eller Sarpsborg er like mulig.⁶⁹⁶ Man kan være ganske sikker på at Tønsberg var en by på 1100-tallet, men om Tønsberg også var en reell by på 1000-tallet kan man fremdeles ikke si sikkert.⁶⁹⁷ Det er heller ikke mange arkeologiske kilder til Tønsberg fra 1100-tallet.⁶⁹⁸ Ikke overraskende er det steinbygningene man vet mest om og på 1100-tallet vil dette hovedsakelig si kirkene. Typisk for 1800-tallet ble to av dem revet uten at dokumentasjonen om dem en gang var sikret.⁶⁹⁹ Dette var Lavranskirken og Mariakirken som begge nevnes i skriftlige kilder fra 1200-tallet, men tegninger av dem viser at de var bygd i romansk stil og dermed må ha vært bygd på 1100-tallet.⁷⁰⁰ Tre andre kirker som fantes i Tønsberg i middelalderen er i hvert fall fremdeles bevart som ruiner der de ble reist, følgelig Olavskirken, Peterskirken og Mikaelkirken. Disse har alle blitt delvis arkeologisk undersøkt. Mikaelkirken på Slottsfjellet ble første gang nevnt i bevarte skriftlige kilder i 1191, første gang Olavskirken vites nevnt er i 1207 mens Peterskirken først omtales 1298. Thomaskirken skal ha vært en sjetten kirke, men denne har ikke blitt funnet.⁷⁰¹ Lavrans-, Peters-, og Mariakirken var sognekirkene i Tønsberg i middelalderen og Lavranskirken kan ha vært kongens gårdskirke.⁷⁰² En interessant opplysning gis av Saxo Grammaticus i *Gesta Danorum* da han forteller at kong Valdemar av Danmark lot være å brenne Tønsberg i 1165 på grunn av alle kirkene mellom husene som da også ville ha brent. Mange av de nevnte kirkene var nok blant disse.⁷⁰³

Den verdslige bebyggelsen i Tønsberg på 1100-tallet er mindre kjent. Den påståtte eldste kjente bygården her skal ha tilhørt en Ravn Holmgardfarer, en opplysning fra *Færøyingasaga* for hendelser fra 900-tallet. I *Grettes saga* omtales to gårdeiere i det påståtte Tønsberg fra begynnelsen av 1000-tallet. Mer troverdig er opplysningene om en bygård fra slutten av 1100-tallet kalt Åsleifgård.⁷⁰⁴ Utgravningen i byen i 1975 viste at det ikke lå noen bebyggelse nord og nordøst for Lavranskirken i Tønsberg. Det skal også være tvilsomt om det var noen

⁶⁹⁵ Thoresen 1997b:8

⁶⁹⁶ Andersen 1977:223. Per Sveaas Andersen sier her Tønsberg, men ikke hvorfor dette skulle være sannsynlig.

⁶⁹⁷ Helle 2006:57-58; Thoresen 1997b:10

⁶⁹⁸ Eriksson 1997c:10; Ulriksen 2008:97-99

⁶⁹⁹ Eriksson 1997c:10. De fleste av middelalderen steinkirker og stavkirker led dessverre den skjebnen.

⁷⁰⁰ Eriksson 1997c:10-11; Johnsen 1929:177-199; Ulriksen 2008:106

⁷⁰¹ Eriksson 1997c:11; Johnsen 1929:163-176; 177-232, 205-206; Ulriksen 2008:99-100, 106. Man har antatt at Mariakirken og Lavranskirken var de eldste av disse kirkene, men valg av bygningsmateriale, planløsningen for kirkene og oppbyggingen av disse viser at de alle sammen hører til den såkalte romanske perioden.

⁷⁰² Brendalsmo 1994:69, 71. Se også Brendalsmos appendix om Tønsbergs kirker, kapell og sogn.

⁷⁰³ Eriksson 1997c:11; Ulriksen 2008:99-100

⁷⁰⁴ Eriksson 1997c:11

bebyggelse nordøst for Peterskirken på midten av 1100-tallet. Man fant både brygger og kaier fra 1100-tallet flere steder under utgravningene i 1973. Det eldste laftehuset i Tønsberg sto også her og lå helt i bryggekanalen og har bevart deler av et gulv og to vegger. I tillegg til dette huset ble det funnet levninger av et uthus, en lagerbinge og en primitiv stall.⁷⁰⁵

Høymiddelalderbyen

Byens voksende betydning for både kirken og kongemakten utover i høymiddelalderen vises gjennom alle de nye og betydningsfulle bygningene som nå ble reist. De fleste av de offisielle bygningene var av mer eller mindre monumental karakter og fremst av disse er Tunsberghus på slottsfjellet og Håkon Håkonssons kongsgård.⁷⁰⁶ Kirken fikk med kongens støtte reist bygninger av stein som Olavsklosteret, Fransiskanerklosteret, St. Stephans og St. Jørgens hospital og Thomaskirken. I tillegg ble antakelig bispegården på Teie reist mot slutten av høymiddelalder.⁷⁰⁷ En gravhelle i Gråbrødregaten, en funnet signetring fra klosteret samt bygningsrester plasserer fransiskanerklosteret (Gråbrødrenes kloster) mellom Torvet og Møllebakken. I 1971 fant man antakelig spor etter Olavsklosteret i form av murer etter en antatt kjellerbygning fra middelalderen.⁷⁰⁸ Man vet også veldig lite om bispegården Teie. Oppmålinger av muren ble gjort i 1820-årene og man traff på murene ved grøftearbeid i 1828. Utenom det vet man bare at det var en hallbygning og et kapell her ifølge skriftlige kilder.⁷⁰⁹

Borgen Tunsberghus på Slottsfjellet (figur 9) hadde stor betydning for den norske kongemakten, og også for baglerne under borgerkrigene på slutten av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet.⁷¹⁰ Borgen var et befestet anlegg allerede på slutten av 1100-tallet, noe også kongesagaene vitner om, spesielt Sverres saga med Sverres egen beleiring av borgen vinteren 1199/1200 e.Kr..⁷¹¹ I 1220-årene med større utbygninger av borgen kan det se ut som om stedet var planlagt brukt som fast kongssete.⁷¹² Under utgravningene og kartleggingen av borgen i 1920- og 1930-årene fulgte man restene av den ytre ringmuren med gjenværende kasteller stort sett rundt hele fjellet.⁷¹³ Både den nordre og søndre av murens hovedporter var

⁷⁰⁵ Eriksson 1997c:11-12; Ulriksen 2008:97-102

⁷⁰⁶ Eriksson 1997d:17; Johnsen 1929:137-176; Ulriksen 2008:104-106

⁷⁰⁷ Eriksson 1997d:17-18; Johnsen 1929:137-176, 177-245, 237-240; Ulriksen 2008:106

⁷⁰⁸ Eriksson 1993 a og b, 1997d:17; Johnsen O. A. 1929:206-232; Lunde 1987:97-98, 1993

⁷⁰⁹ Eriksson 1997d:17-18; Johnsen 1929:240-245. Det er selvfølgelig biskopen av Oslo sin bispegård.

⁷¹⁰ Broch og Eriksen 1971, 1998; Eriksson, Anna-Lena 1995; Ersland 2000:93; Fischer 1971, 1998; Johnsen 1929:139-176; Ulriksen 2008:104-106. For flere illustrasjoner av Tunsberghus finnes det blant annet noen i Fischer 1998 og en nyere en tegnet av Kjersti Hjelmeland Brakstad i 1999, publisert i Ersland 2000:94-95.

⁷¹¹ Ersland 2000:93

⁷¹² Fisher 1998:4

⁷¹³ Fischer 1998:3, 7-8; Johnsen 1929:163-176

bevart i større grad og også kastellruinene som bevoktet disse.⁷¹⁴ Den eldste ringmuren kan ha blitt bygd i 1220-årene, mens den eldste steinbygningen på fjellet er Mikaelkirken og kan ha blitt bygd på 1100-tallet.⁷¹⁵ Kirken antas ut ifra det å ha vært den eneste steinbygningen på Slottsfjellet før ringmuren og kastellene ble bygd. Håkon 4's konghall her, Breidastova eller Bredestuen, ble antakelig bygd i 1230-årene.⁷¹⁶ Man fant også ruiner etter den eldste borgen og den indre ringmuren her samt flere andre kasteller, blant annet Magnus Lagabøtes Teglkastell.⁷¹⁷ Den ytre ringmuren som ble til under en veldig utbygging på 1200-tallet måler 340x170 meter, mens den indre muren måler 125x70 meter.⁷¹⁸

I tillegg til murene, kastellene og kirken ble det funnet ruiner etter flere lagerbygninger i stein, brukt til lagring av skatter og avgifter både i naturalier og i penger, samt sikkert også til forsyninger til garnisonen på borgen i form av både mat, våpen og annet militært utstyr.⁷¹⁹ Det bør også nevnes at det i tillegg til bygningene også har blitt funnet mange forskjellige funn på borgområdet bestående av mynter, våpen, redskaper, smykker og relikvier. Kanskje mest interessant og som viser hvordan Tønsberg også ble myntslagningssted er funnet av flere av myntene fra dens første tid som dette, med inskripsjonen "Castrum Tunsbergis".⁷²⁰

Figur 9: Tunsberghus slik borgen kan ha sett ut i middelalderen.

Kilde: Bronsemodell av borgen i dag stående på Slottsfjellet i Tønsberg. Gjengitt med tillatelse fra http://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Tunsberghus_modell.jpg

⁷¹⁴ Fischer 1998:3-4, 7-8; Johnsen 1929:163-176

⁷¹⁵ Eriksson, Anna-Lena 1995:33-36; Fischer 1997:4, 7-8; Johnsen 1929:144-153, 163-76

⁷¹⁶ Eriksson, Anna-Lena 1995:40-43, 44-60; Fischer 1998:4, 7-8; Johnsen 1929:153-159. Dette er ikke samme hall som kongsgården som lå nede i byen.

⁷¹⁷ Eriksson, Anna-Lena 1995:36-40, 53-60; Fischer 1998:4-5, 7-8; Johnsen, O. A. 1929:159-163.

⁷¹⁸ Eriksson, Anna-Lena 1995:44-60; Ersland 2000:93. I Håkon Håkonssons saga blir det fortalt at kong Håkon i 1232 satte i stand steinmuren rundt Berget og at han bygde flere hus til en kongsgård her, kanskje blant annet Bredestuen (Håkon Håkonssons saga kapittel 179 (Soga om Håkon Håkonsson 1963:173).

⁷¹⁹ Fischer 1998:8

⁷²⁰ Broch 1998:4

I 1960 ble kongsgården til Håkon Håkonsson i selve byen funnet. Levningene man har funnet er sannsynligvis etter kjellere og deler av en mur er antakelig en del av ringmuren rundt kongsgården. I 1960 kunne ikke arkeologene gjøre annet enn å frilegge muren da moderne byutvikling måtte gå foran alt annet og gulvlagene kunne derfor ikke undersøkes. Mer tilfeldig dukket det opp gjenstander fra gulvlaget, blant annet keramikk under gulvhellene, som bekrefter sagaens opplysninger om at kongsgården ble bygd på 1200-tallet. I 1976 skulle også et stykke av ringmuren bli funnet etter grøftegraving i Nedre Langgate, liggende i samme retning som den som ble funnet tidligere.⁷²¹ Teglverket i Teglhagen, laget for å forsyne konge og kirke med byggemateriale, ble undersøkt i 1952.⁷²²

Når det gjelder vanlige byborgeres hus er dette vanskeligere å si noe om. Et 1200-tallets bolighus ble gravd ut i 1973 i Nedre Langgate 45 og enda et hus sørover mot bryggene. Spor av gater og passasjer fra denne tiden ble også funnet. Flere gater og brygger, samt veiter, dråpefall og dreneringskonstruksjoner fra 1100- og 1200-tallet i tillegg til flere brønner og kaifronter ble også funnet under utgravningene på 1970-tallet.⁷²³

Tønsberg – kongenes by

Som middelalderby har man også flere skriftlige kilder om Tønsberg og særlig kongesagaene som for denne perioden var mer pålitelig enn tidligere fordi de var skrevet i forfatterens samtid, altså de såkalte samtidssagaene. Snorre var selv i Tønsberg i 1218 og fikk førstehånds kunnskap om byen, en kunnskap han kanskje brukte til å føre byen helt tilbake til Harald Hårfagre. Det han skriver om byen fra slutten av 1100-tallet og på 1200-tallet kan nok regnes som sant, i motsetning til det han skriver om Tønsberg på Harald Hårfagres tid. Sturla Tordsson som skrev Håkon Håkonssons saga og Magnus Lagabøtes saga ble nok også godt kjent med Tønsberg under sitt arbeid for kong Magnus. Han kan til og med ha sittet i Tønsberg i lengre tid, noe som i hvert fall er sannsynlig de gangene kongen selv satt i byen.⁷²⁴ Byen som Tønsberg utviklet seg til gjennom 1000-, 1100- og 1200-tallet skulle bli et av hovedsentrene for den norske kongemakten i middelalderen. Byen utviklet seg såpass at 1200-tallet kalles Tønsbergs storhetstid.⁷²⁵

⁷²¹ Eriksson 1997d:18; Johnsen, O. A. 1929:137-139. Ifølge Håkon Håkonssons saga lå kongsgården vest for Lavranskirken og beliggenhet var kjent rundt 1750 og Nicolay Nicolaysen kjente den på slutten av 1800-tallet.

⁷²² Eriksson 1997d:17-18

⁷²³ Eriksson 1997d:18-22; Ulriksen 2008:100-101. Fra skriftlige kilder kjenner man bare til ett hus fra 1200-tallets Tønsberg. Dette er den såkalte Målstuen som omtales noen ganger og fungerte blant annet som tingstue.

⁷²⁴ Johnsen, O. A. 1929:137; Thoresen 1997c:12-13

⁷²⁵ Thoresen 1997c:12

Kongens menn ble et dominerende innslag i byen. Det var en fast garnison under ledelse av en kommandant på Tunsberghus og det var flere andre kongelige embetsmenn i byen. I tillegg var mange av kongens hirdmenn i byen og mange stormenn i kongens hird hadde egne bygårder her. Den viktigste kongelige embetsmannen i Tønsberg i tidlig middelalder var gjaldkeren.⁷²⁶ Som verdslig sentrum ble Vestfold med Sandsvør et egen sysle i andre halvdel av 1100-tallet og sysselmannen skulle da utkonkurrere gjaldkeren som kongens øverste embetsmann. Han fikk også sete i Tønsberg og byen ble på den måten et permanent administrasjonssentrum for en større region på Vestfoldsiden av Oslofjorden.⁷²⁷ Haugarting lå innenfor byens takmarker og var et av de viktigste kongehyllingstingene på 1200-tallet.⁷²⁸ Lagmannen ble kongens viktigste juridiske representant i byen.⁷²⁹ Dette tinget kan ha vært et gammelt fylkesting og således rettslig sentrum for hele Vestfold tilbake til tidlig vikingtid, men tinget kan ikke føres lenger tilbake enn til borgerkrigstiden i 1130-årene da Harald Gille ble tatt til konge her.⁷³⁰ Det betyr ikke at det ikke var et ting her tidligere, bare at det er det tidligste man kan si at det faktisk var et ting der. Det er en klar sammenheng mellom høvdinggårder eller kongsgårder og nærliggende tingsteder, som Haugarting og kongsgårdene Sem og Tunsberg.⁷³¹

På Østlandet konkurrerte Tønsberg med Oslo om å være den viktigste byen for kongemakten og skulle flere ganger fungere som hovedstad når kongen og hans hoff i lengre perioder oppholdt seg her. Det var også på 1200-tallet at Tunsberghus på Slottsfjellet skulle utvikles til kanskje den sterkeste festningen i landet og borgen og byen ble et viktig støttepunkt for kongemakten.⁷³² I tillegg å være et administrativt senter for kongemakten var Tønsberg et viktig kirkelig senter i Vestfold. Fylket ble et eget prostedømme i Oslo bispedømme, og prosten hadde tilhold i Lavranskirken i Tønsberg.⁷³³ Med sine geistlige bygninger og følgende

⁷²⁶ Belsvik 1997:97-129; Thoresen 1997c:13, 14; Paulsen 2006:64; Ulriksen 2008:100. Gjaldkerens status var lik i de andre middelalderbyene. Solmund Sigurdsson var gjaldker i Tønsberg for Harald Gille (Orknøyingasaga).

⁷²⁷ Belsvik 1997:97-129; Thoresen 1997c:12, 15-16. Sysselmannen administrerte lenet ved hjelp av underordnede lensmenn i distriktene. Navngitte sysselmenn i Tønsberg kjennes fra tidlig 1200-tallet. Fra slutten av 1200-tallet eller begynnelsen av 1300-tallet tok fehirden over som viktigste embetsmann.

⁷²⁸ Andersen 1977:259; Belsvik 1997:130-132, 140; Thoresen 1997c:14-15. Haugarting skal ha blitt tatt i bruk for siste gang i 1319 da Magnus Eriksson ble konge etter morfaren Håkon 5 Magnusson.

⁷²⁹ Belsvik 1997:132-139; Johnsen, O. A. 1929:137-254; Thoresen 1997c:16; Ulriksen 2008:100-106

⁷³⁰ Andersen 1977:259; Belsvik 1997:130-132, 140; Helle 1974:42; Thoresen 1997c:15

⁷³¹ Andersen 1977:249. Andre eksempler fra Østlandet er Åkertinget ved storgårdene Åker og Vang i Hedmark, Hundorptinget ved storgårdene Hundorp og Steig i Gudbrandsdalen samt Borgarting og Alvim og Borg.

⁷³² Fischer 1998; Johnsen, O. A. 1929:144-176; Thoresen 1997c:12; Ulriksen 2008:104-106

⁷³³ Thoresen 1997c:12; Johnsen, O. A. 1929:177-260. Så vidt man vet var bare Oslo av de norske bispedømmene oppdelt i prostier. Sandsvør i Buskerud utgjorde en del av prostiet Vestfold. Det var tidligere en egen kommune i Buskerud, men er nå slått sammen med Kongsberg. Før det var det en del av Akershus amt fram til 1760. (Store Norske Leksikon, <http://snl.no/Sandsv%C3%A6r>; Wikipedia (<http://no.wikipedia.org/wiki/Sandsv%C3%A6r>))

store antall geistlige ble kirkens menn et annet dominerende innslag i Tønsbergs bybilde i denne perioden.⁷³⁴

3.3.2 Linnestad og Ramnes i Ramnes

Merkelig lite synes å være skrevet om gårdene Linnestad og Ramnes i Ramnes kommune (i dag Re kommune) i middelalderen enda den første var hovedgården til stormannen Lodin Sauprud. Linnestad er den eneste sikre privateide stormannsgården man kjenner i Vestfold i Snorre, muligens med unntak av Ramnes gård som også kan ha vært det. Det første man hører om gården Ramnes er som man så i 3.1.1 at Sigurd jarl oppholder seg der før det første slaget på Re den 27 februar 1163. Neste gang Ramnes er med i historien er før og etter det andre Slaget på Re i januar 1177 da det fungerer som oppholdssted for kong Magnus Erlingsson både før og etter slaget.⁷³⁵ Snorre sier ikke noe om hvorvidt Ramnes var en kongsgård, men det er en stor sjanse for akkurat det. Siden Sigurd jarl oppholdt seg her før det første slaget på Re kan gården ha vært eid av en av hans støttespillere, eller eventuelt direkte av Sigurd jarl. I så fall har nok Erling Skakke og kong Magnus konfiskert gården etter slaget og det kan forklare hvorfor han satt der ved det neste slaget på Re. På den annen side forteller Snorre hvordan Sigurd jarl og hans menn herjet rundt Viken slik at Ramnes også kan ha vært en gård de okkuperte, der enten eieren var en nøytral bonde eller stormann, eller eid av en av kong Magnus og Erling Skakkes allierte og derfor tatt av Sigurd jarl.

Det ligger til sammen fem storhauger i Ramnes og to av dem er på Linnestad (søndre og nordre), to er på Hole vestre og en på Klop øvre.⁷³⁶ Den fra Linnestad søndre er en gravrøys og har ikke andre synlige gravminner i nærheten.⁷³⁷ Den store haugen på Linnestad nordre ligger 900 meter nordvest og det har antakelig vært god sikt mellom de to storhaugene slik at de sammen kan ha behersket det samme landskapet.⁷³⁸ Røysa ble gravd ut i 1960 og inneholdt en steinkiste med en ubrent grav datert til 500-550 e.Kr.⁷³⁹ Halldis Hobæk fant 184 graver fra jernalderen fra sitt undersøkelsesområde som kan knyttes til gårder i dette området.⁷⁴⁰ Ramnes ble arkeologisk registrert i 1933, men minst to nye graver har kommet til etter det. Ramnes

⁷³⁴ Thoresen 1997c:13, 14; Ulriksen 2008:100

⁷³⁵ Inges saga, kapittel 10, 12 (Snorre 2005:596, 599); Magnus Erlingssons saga, kapittel 12-14, 42-44 (Snorre 2005:642-646, 661-663)

⁷³⁶ Gansum 1995:154, 155; Hobæk 2008:83. Haugene er henholdsvis 23-25 m, 31 meter, 23 meter, 20 meter og 20 meter i diameter.

⁷³⁷ Gansum 1995:173; Grieg 1943:209-210

⁷³⁸ Gansum 1995:173

⁷³⁹ Christensen og Straume 1963:7-23; Gansum 1995b:173

⁷⁴⁰ Hobæk 2008:34, 72. For en grundigere beskrivelse av gravmaterialet se side 71-98.

har høyere andel gårder med graver enn både Slagen og Nøtterøy og det har ganske sikkert vært mange flere gravhauger her enn det som nå er registrert, men som har blitt fjernet ved jordbruk.⁷⁴¹ Ramnes sogn og Arnadal Skipreide er områder i Semgodsets utkant med sterk tendens til privateie i middelalderen og en veldig høy forekomst av graver som markerte eiendomsrett i yngre jernalder. Det ser derfor ut som om det i dette området var mye privateid gods.⁷⁴² Dette passer bra med sagaenes Lodin Sauprud på Linnestad. De tre Ramnesgårdene utgjør også en egen kirkesamling, eid av Ramnes kirke. Her kjenner man ikke til gravhauger, gravrøyser eller steinsetninger fra jernalderen, noe som kan bety at de som drev gårdene ikke var selveiere.⁷⁴³ Selve Ramnes kirke er en middelaldersk steinkirke fra 1100-tallet.⁷⁴⁴

Fra 2007 til 2010 foregikk det et prosjekt om nettopp slagene på Re og dette kan kanskje belyse gårdene Linnestad og Ramnes noe, samt at det gir et interessant innblikk i slagene.⁷⁴⁵ I Fagerskinna forekommer et annet navn enn Ramnes for hvor Sigurd jarl skal ha oppholdt seg før slaget, nemlig Dinnuxstodum/Dyndugsstadir. Ut ifra det har det blitt foreslått at Dyndugsstadir kan ha vært en feilskrivning av Lindugsstadir, altså Linnestad i Ramnes.⁷⁴⁶ Etter de nye undersøkelsene fant man også ut at slagstedet på Re passer veldig godt med gården Linnestad søndre, noe som tyder på at slaget faktisk kan ha stått på Linnestad.⁷⁴⁷ Dette kan videre bety at det faktisk var på gården til Lodin Saupruds etterkommere at Sigurd jarl oppholdt seg før slaget og kanskje var de to også frender. Eventuelt kan jarlen og Lodins etterkommere ha vært allierte.

Den store haugen på Linnestad kalles også Kongehaugen og også nabogården skal ha en slik haug. Det er et godt argument at det ikke kan ha vært noen liten gård som skal ha hatt plass til 600 menn før slaget. Haugen vitner om at Linnestad har vært en betydelig gård helt fra eldre

⁷⁴¹ Hobæk 2008:77

⁷⁴² Hobæk 2008:77

⁷⁴³ Hobæk 2008:80

⁷⁴⁴ http://no.wikipedia.org/wiki/Ramnes_kirke; <http://www.kirken.no/tunsberg/tekstsider.cfm?id=141945>; <http://www.re.kirken.no/index.phtml?pid=971>

⁷⁴⁵ Rapporter fra prosjektet finnes på <http://slagenepare.com/artikkel.aspx?Mid1=477&Aid=2694> eller direkte på <http://slagenepare.com/Filnedlasting.aspx?Mid1=493&FilId=1204> (rapport for 2009) og <http://slagenepare.com/Artikkel.aspx?Aid=2625&back=1&Mid1=267> (rapport for 2010). Prosjektbeskrivelsen for prosjektet kan leses på <https://www.re.kommune.no/artikkel.aspx?Aid=2146&Back=1>. Det er også skrevet flere avisartikler om funnene her, og et enkelt googlesøk på slagene på Re+prosjekt gir mange gode resultater, også i form av youtubevideoer med intervjuer av prosjektlederen.

⁷⁴⁶ Jacobsen 2010. Dette er en artikkel om resultatene fra prosjektet skrevet av prosjektleder Kjersti Jacobsen og finnes på <http://fortidenforfremtiden.com/2011/10/25/bakteppe-slagene-pa-re/>. Se også intervju med Jacobsen i avisartiklene i Tønsberg blad på <http://tb.no/kultur/sirkler-inn-slagene-pa-re-1.5612757> og <http://tb.no/kultur/dette-er-en-verdenssensasjon-1.5700721>. I den oversatte versjonen av Fagerskinna, i kapittel 104, heter det Dyndugstad (Fagerskinna 2007:382).

⁷⁴⁷ Jacobsen 2010. Se særlig de forskjellige punktene Jacobsen stiller opp som gode argumenter for dette.

jernalder. Også Jacobsen trekker fram det merkelige i at Sigurd jarl oppholder seg på gården før det første slaget mens hans motstander kong Magnus plutselig oppholdt seg der før og etter det andre slaget. Hun foreslår at Snorre kanskje brukte navnene Re og Ramnes fordi dette var navnene han hørte om under sitt opphold i Tønsberg i 1218.⁷⁴⁸ Hvis det faktisk var på Linnestad at Sigurd jarl oppholdt seg og ikke en av Ramnesgårdene kan det ha vært Lodin Saupruds etterkommere som fikk sin gård konfiskert av Magnus Erlingsson. En konfiskasjon av gården kunne også tenkes å være gjort allerede etter slaget ved Holmengrå i 1139 siden Lodin støttet tapersiden og kongsbrødrene Inge og Sigurd kan ha tatt gården da. Siden det senere utviklet seg til konflikt mellom Inge og Sigurd kunne det bety at det var Sigurd eller broren Øystein som fikk denne gården og dermed kunne bli Sigurd jarls oppholdssted da han støttet etterkommerne etter Sigurd mens Magnus Erlingssons far var Inge Krokryggs mann.

Flere faktorer viser således at Linnestad og Ramnes må ha vært storgårder i vikingtid og middelalder. Dette gjelder spesielt Linnestad med de to storhaugene fra jernalder som viser en kontinuitet av stedet som en storgård, noe fortellingen om Lodin Sauprud og Linnestads forbindelse til slagene på Re også viser. Ramnes kirke er med og viser Ramnesgårdens, eller gårdenes, fortsatte kontinuitet som storgård. Når det gjelder Ramnes er også Sigurd jarl og kong Magnus Erlingssons opphold her ved slagene med og viser denne gårdens betydning, om enn det kan ha skjedd en forveksling med Linnestad.

3.3.3 Kongemaktens Vestfold

I Vestfold hadde de fleste av vikingtidens maktsentre forsvunnet eller i hvert fall mistet sin maktsenterfunksjon i løpet av vikingtid. Andre skulle fortsette som nye maktsentre. Hovedsakelig dreier dette seg om kongsgården Tunsberg som utviklet seg til middelalderbyen Tønsberg. Det var særlig faktoren med at byen ble en av kongenes viktigste residenser i landet i middelalderen, og kanskje Østlandets viktigste residensby før Håkon 5, som skaffet Tønsberg denne statusen.⁷⁴⁹ Alle de middelalderske steinbygningene her er med og viser byens stilling. Tønsberg lå godt strategisk plassert også militært, blant annet for å ha kontroll over større områder og for krigstokt. Tønsberg var derfor viktig både som politisk og militært senter for kongemakten. Angrepet fra danskene i 1137 der Tønsberg ble mye bedre forsvart enn Oslo kan kanskje vise at Tønsberg hadde større betydning for kongemakten enn Oslo.

⁷⁴⁸ Jacobsen 2010

⁷⁴⁹ Belsvik 1997:20-38; Helle 2006:75-76; Thoresen 1997d:22. Håkon 5 ble konge i 1299 og da ble Oslo det viktigste kongssetet i landet, blant annet grunnet Akershus festning som Håkon fikk bygd. Håkon 5 døde i 1319.

Dette antakelig fordi Tønsberg var det administrative senteret for kongemakten på Østlandet på denne tiden.⁷⁵⁰ Med Tønsberg økende betydning som militært sentrum og handelsknutepunkt gjorde det også at byen mer enn før fungerte som rikshovedstad. Tønsberg ble særlig satset på som Østlandets viktigste by på 1200-tallet under Håkon 4 og hans sønn Magnus Lagabøte og det kan kalles et østnorsk kongelig sentrum og møtested. I hele Håkon Håkonssons saga synes kongen oftere og oftere å sitte i Tønsberg og styre derfra.⁷⁵¹

I tillegg ble også Tønsberg et kirkelig sentrum for Vestfold, om enn kanskje Oslo var viktigere som dette på Østlandet på grunn av Hallvardskatedralen.⁷⁵² Det kan derfor også se ut som om Tønsberg var en viktigere by for kongemakten i middelalderen enn det var for kirken, hovedsakelig grunnet at Oslo fikk bispesetet i Viken og dermed trakk til seg veldig mye av den kirkelige makten. Prostens status i bispedømmet kan vises ved at han også var korsbror ved Hallvardskatedralen i Oslo, men det viser også at det var Oslo bispedømme som var den viktigste kirkelige makten i Viken.⁷⁵³ Oslo kan også ha blitt viktigere rundt år 1300 e. Kr., særlig fra Håkon 5, kanskje nettopp på grunn av at bispesetet var her.

I middelalderen er det derfor Tønsberg som er det virkelige maktsenteret i Vestfold, mens de to eneste andre sentrene som Snorre nevner herfra i middelalder er storgårdene Linnestad og Ramnes. Linnestad, som for forvirringens skyld ligger i Ramnes sogn, var som man så nok en privateid storgård mens Ramnes antakelig var en kongsgård når den omtales i Snorre, men som tidligere kan ha tilhørt en stormann. Det var således hovedsakelig kongemakten som gjorde Tønsberg til et mektig senter i middelalder, noe både skriftlige og arkeologiske kilder viser, og det må kunne kalles det eneste virkelige maktsenteret i Vestfold. Fra en region med mange maktsentre i vikingtid hadde Vestfold således tydeligvis utviklet seg til en region med kun ett virkelig maktsenter, under kongemaktens herredømme.

⁷⁵⁰ Belsvik 1997: 20-38, 97-129; Fischer 1998; Thoresen 1997c:12, 1997d:22

⁷⁵¹ Belsvik 1997:20, 22-30; Helle 2006:76; Håkon Håkonssons saga; Thoresen 1997d:23

⁷⁵² Belsvik 1997:22; Johnsen 1929:246-260; Thoresen 1997c:12

⁷⁵³ Thoresen 1997c:15

4. Maktsentrene utvikling på Østlandet

I dette kapittelet vil høvdingmakten og kongemakten på Østlandet analyseres nærmere ved at maktsentrene blir satt inn i en større samfunnsmessig og historisk kontekst. Eksemplene fra Østlandet vil hovedsakelig være de undersøkte maktsentrene fra Østfold og Vestfold i vikingtid og middelalder, men også de andre Østlandsregionene vil være med for å belyse maktsentrene på Østlandet i denne konteksten. Analysen vil vise utviklingen av maktsentrene og høvdinggårdene i regionen og deres utvikling gjennom vikingtid og inn i middelalder. Dette ble forhåpentligvis også tydeliggjort i kapittel 2 og 3 med belysningen av de forskjellige maktsentrene i vikingtid og middelalder i Østfold og Vestfold. Det bør ha kommet fram hvordan maktsentrene og høvdinggårdene på Østlandet utviklet seg, særlig i forbindelse med utviklingen av en stadig sterkere kongemakt samt kirkens vekst og utviklingen av byer.

En oversikt over de høvdinggårdene og stormennene fra Østlandet som finnes i Snorre er satt opp i appendix V. For en kronologisk gjennomgang av alle Snorres benevnelser om Østlandet, inkludert Båhuslen, henvises det også til Appendix I, II og III. Appendix II og III en god oversikt over resten av Østlandet i Snorre fordelt på de andre regionene utenom Østfold og Vestfold. Snorre har med en rekke gårder også fra Østlandet og flere kjenner han også navnet på, dessverre ofte veldig lite ellers og der stormenn og høvdinger nevnes er det ofte ikke samsvar med de gårdene eller andre storgårder som nevnes. Ved noen tilfeller blir både stormannen og dennes gård nevnt, men ofte er det ikke tilfelle. Dette kommer antakelig av at Snorre rett og slett ikke kjente disse fra Østlandet og ikke var så godt kjent i den landsdelen.

Eksempler på høvdinger med kjente gårder er Brynjolv Ulvalde med Vettaland i Båhuslen, Tore på Steig i Gudbrandsdalen, Kjetil Kalv på Ringnes i Hedmark, Sigurd på Rør i Hedmark og Gregorius Dagsson på Bratsberg i Telemark. Eksempler på høvdinger uten kjent sete er Håkon jarl Ivarsson, Orm jarl og Øyvind Urarhorn. Håkon Ivarsson jarl er et godt eksempel på en sentral skikkelse i Harald Hårdrådes saga som Snorre ikke forteller mer om hans bosted og høvdingsete annet enn at han hadde gårder og jarledømme på Opplandene. Til å være en person som tydeligvis var såpass mektig som han var ifølge Snorre er det merkelig at ikke en gang hans setegård er kjent. Noen ganger kan man supplere Snorre fra andre sagaer, men noen ganger kan også andre sagaer skape forvirring ved å gi helt andre opplysninger.

4.1. Maktsentrene i Østfold og Vestfold

Ut ifra Snorre så man tydelig at det var to maktsentre som pekte seg ut i Østfold i vikingtid og middelalder, først Alvheim og deretter Borg. Det første var styrt av småkonger og det siste av rikskonger. Disse maktsentrene peker seg også ut gjennom de arkeologiske kildene. Mot slutten av vikingtid er det tydelig at Borg tok over som det viktigste maktsenteret i Østfold og hadde denne funksjonen gjennom hele middelalderen. Borgs betydning i vikingtid og delvis middelalder var tydelig gjennom kongenes tilstedeværelse og overvintring her når de var i regionen, slik man så i Snorre. Olav den hellige kan ha forsøkt å sikre sitt eget herredømme i Ranrike ved hjelp av opprettelsen av Borg som et nytt støttepunkt. Viken ble dermed sikret mot både svenskene og danskene.⁷⁵⁴ Borg ble et sentralt sted i Viken og for kongemakten i vikingtid, om enn nok viktigst i Østfold. Tønsberg, Oslo og Konghelle ble nok alle viktigere enn Borg av byene i Viken. Viktigheten av å sikre makten i Østfold og Båhuslen overfor svensker og dansker ser man også i middelalder gjennom Sigurd Jorsalfare som kan ha styrket Konghelle som by av frykten for svensk ekspansjon i Gautelvområdet.⁷⁵⁵ Siden alle disse tre byene synes å ha blitt viktigere på grunn av bedre strategiske plasseringer kom nok Borg noe i bakgrunnen i forhold til disse. Dette inntrykket får man både i sagaene og arkeologisk ved at de andre byene får flere og større kongelige og kirkelige steinbygninger.

I Vestfold er det et markant trekk hos Snorre at de fleste gårder og steder han navngir fra vikingtid knyttes til konger, enten de er av ynglingeætt, småkonger eller rikskonger. Det er som vist Tunsberg/Tønsberg som peker seg ut fremfor noen som et maktsenter i Snorre, først som kongsgård og deretter som en by. Mens Skiringssal, Holtan, Borre og Geirstad bare nevnes nærmest i forbifarten i forbindelse med ynglingene og det samme med Sem når det gjelder Bjørn Farmann, blir Tunsberg og Tønsberg nevnt gjennom nesten hele Snorre, fra Harald Hårfagres tid til Magnus Erlingsson. Det er tydelig at kongsgården Tunsberg og byen Tønsberg var et maktsenter både i vikingtid og middelalder, for ynglingekonger, småkonger, rikskonger og tronkrevende. De andre av vikingtidens maktsentre hadde stort sett gått ut av bruk før middelalderen og de som fremdeles fantes hadde mistet sin stilling som maktsenter. Kaupang hadde for eksempel forsvunnet helt mens Sem i hvert fall fortsatte som en kongseid gård av mindre betydning. Kongsgården Tunsberg ble som vist svelget av byen Tønsberg og kongemaktens nye maktsymboler steinbygningene. Tønsberg spesielle status både på Østlandet og i hele landet hang sammen med at byen ble en av de viktigste residensene i

⁷⁵⁴ Hjardar og Vike 2011:121; Andersen 1977:119

⁷⁵⁵ Andersen 1977:183

landet for kongene i middelalderen.⁷⁵⁶ Tønsberg lå godt strategisk plassert, særlig militært så man lettere kunne ha kontroll mot både Danmark og Sverige til både forsvar og angrep. I tillegg var byen godt strategisk plassert for å kontrollere Vikenområdet, selv om Oslo og senere også Hamar nok lå bedre til rette for å kontrollere de indre Østlandsområdene. Denne strategisk viktige plasseringen både politisk og militært kan ha vært den viktigste årsaken til at Tønsberg ble et såpass viktig senter for kongemakten. Den økende betydningen som militært sentrum og handelsknutepunkt gjorde også at byen oftere også fungerte som rikshovedstad. Tønsberg ble derfor et østnorsk kongelig sentrum og møtested. En merkbart trekk i Snorre er hvordan det etter hvert hovedsakelig er byene som nevnes flere ganger, de viktigste forholdsvis ofte, mens både kongsgårder og høvdinggårder bare blir nevnt en gang, eller høyst noen få ganger. På Snorres Østlandet er Tønsberg selv det beste eksempelet på det.

I Snorre kan man på den måten se hvordan hele Østlandet ble stadig mer innlemmet i det norske kongedømmet gjennom vikingtid og middelalder, spesielt fra konger som Olav Tryggvasson, Olav Haraldsson, Harald Hardråde og deres etterfølgere. Dette var tilfelle selv om deler av regionen innimellom igjen var under dansk herredømme, hovedsakelig da Viken og særlig Østfold.⁷⁵⁷ I 1135 var Borg og Tønsberg sammen med Bergen, Nidaros, Oslo og Konghelle landets seks viktigste byer, i tillegg til de viktigste maktsentrene.⁷⁵⁸

4.2. Maktsentre og sentralplasser i høvdingdømmesamfunn

Med bakgrunn i høvdinggårdenes betydningen som maktsentre og sentralplasser samt de foregående kapitlenes studie av maktsentrene i Østfold og Vestfold kan det være interessant å belyse sentralplassenes rolle og betydning i et høvdingdømmesamfunn. Dette kan belyse sammenhengen mellom sentralplasser, maktsentre og høvdinggårder, noe som også ble bemerket i kapittel 2 og 3. Det er spesielt to viktige forhold som avgjør om en gård eller sted kan kalles sentralplass, sentral beliggenhet i landskapet og funksjonskontinuitet. Med beliggenhet menes først og fremst at stedet gjerne var kommunikasjonsknutepunkt langs handels- og ferdselsveier. For Norges del hovedsakelig ved vann, enten ved kyst eller elv. Dette ga plassene en sentral plassering for kommunikasjon, ferdsel og handel, i tillegg til kontroll over større områder, både i forhold til ressurser og mennesker. De hadde gjerne et stort og vidt kontaktnettverk også til Europa og Middelhavsområdet. De kunne ofte være

⁷⁵⁶ Belsvik 1997:20-38; Helle 2006:75-76; Thoresen 1997d:22

⁷⁵⁷ Sigurdsson 2008:28

⁷⁵⁸ Sigurdsson 2008:218

kontaktknutepunkt i flere hundre år, gjennom hele jernalderen og utover i middelalderen, til sentralplassene ble byttet ut av byene som tok over dette nettverket.⁷⁵⁹ Dette så man eksempler på i Østfold og Vestfold. En sentral plassering var derfor et viktig maktgrunnlag for herskerne på sentralplassene, også på maktsentrene i Østfold og Vestfold.⁷⁶⁰ Disse herskerne var selvfølgelig da høvdingene over disse maktsentrene.

Sentralplasser og maktsentre hadde også gjerne en veldig sentral plassering i et tett bosatt område og fungerte på den måten som en base for politisk og religiøs kontroll over større områder.⁷⁶¹ Kontroll av ferdselsveiene var selvfølgelig også viktig og en gunstig plassering for dette var nødvendig.⁷⁶² De var gjerne sentralt beliggende ved havn og med tilhørende såkalt satelittbebyggelse med forskjellig status og funksjoner i forhold til sentralplassen. Sentralplassens omgivelser er nemlig også viktig for å kunne forstå dens funksjoner og betydning.⁷⁶³ Husebyene og ryttergravene var begge spesielle typer sentralplasser og begge forbundet med kongemakten.⁷⁶⁴ I vikingtid og særlig middelalder ville disse stedene også få en kirke og bli hovedgårder for en stormann enten som selvstendig høvding eller i en konges tjeneste. Kirken ble da også en måte å kontrollere omgivelsene på. De 50 til 60 hovedkirkene som fantes i Norge ble som oftest bygd i tilknytning til et maktsenter eller gamle maktsentre og storgårder.⁷⁶⁵ Tune kirke ved Alvim og Sem kirke på Sem er to gode eksempler på det. Som man har sett i de foregående kapitlene hadde Østlandets maktsentre nettopp en slik sentral beliggenhet som markerte seg med samme type maktstrukturer.

Funksjonell kontinuitet er det andre av de to viktigste kriteriene for å definere et sted som en sentralplass. Det vi si at stedet eller senteret har hatt sentralplassfunksjoner over lengre tid, gjerne helt fra eldre jernalder og inn i middelalder.⁷⁶⁶ Sentralplasser kunne ha funksjoner av forskjellig karakter, spesielt politiske, juridiske, religiøse, økonomiske, administrative og

⁷⁵⁹ Hårdh 2002

⁷⁶⁰ Fabech 1997:147-148, 153; Gustafson 2004:127

⁷⁶¹ Callmer 2001:133; Hedeager 2002:6-7

⁷⁶² Näsman 1997:55

⁷⁶³ Fabech 1997:153

⁷⁶⁴ Se kapittel 2.2.2., samt Dørum 2004:15-30; Berg 2000; Brink 2000; Braathen 1989; Ekman 2000; Pettersson 2000; Olausson 2000; Skre 1998:328-332; Solberg 2000:271; Steinnes 1955; Theliander 2000; Westerdahl og Stylegar 2004

⁷⁶⁵ Sigurdsson 2008:183

⁷⁶⁶ Det kan her påpekes at folkevandringstid og merovingertid inngår sammen med vikingtiden i europeisk middelalder. Jernalderen i Norge deles inn i førromersk jernalder (500 f. Kr – 0), romersk jernalder (0-400 e. Kr), folkevandringstid (400-550 e. Kr), merovingertid (550-750/800 e. Kr) og vikingtid (750/800-1066 e. Kr). Europeisk middelalder regnes gjerne som innledet ved delingen av Romerriket i Vestromerriket og Østromerriket i 395 e. Kr.

militære, der en eller flere kunne være stedets hovedfunksjon.⁷⁶⁷ Som man ser er dette samme funksjoner som hos høvdinggårdene, noe som viser at sentralplassene og høvdinggårdene ofte var de samme. I definisjoner av sentralplasser står ofte deres rolle som steder med bestemte og viktige funksjoner for et større eller mindre område sentralt, slik man så at høvdinggårdene også hadde. En sentralplass kan blant annet defineres som et sted hvor en eller flere sosiale funksjoner er konsentrert på en slik måte at stedet har blitt dominerende i regionen.⁷⁶⁸ Forskjellige sentralplasser kunne også ha forskjellige funksjoner, mens andre funksjoner kunne være de samme.⁷⁶⁹ En slik funksjonell kontinuitet innehadde som man så flere av maktsentrene i Østfold og Vestfold, om enn det vekslet noe i hvor lenge det enkelte var maktsenter til det eventuelt hadde mistet sin funksjon som dette.

Sentralplasser defineres også som plasser som kan sees som boplasser med overregionale funksjoner innen retts- og trosutøvelse, og gjennom sin funksjon som knutepunkt for handel og håndverk kan de også sees som forløpere til de tidlige byene fra 700-tallets Skandinavia, som Kaupang, Birka, Ribe og Hedeby.⁷⁷⁰ Stedsnavn har ofte blitt brukt for å definere steder som sentralplasser, særlig for å kunne si hvilken funksjon(er) den enkelte sentralplass kan ha hatt, både av administrativ, politisk, militær og kultisk art.⁷⁷¹ Navnene i seg selv karakteriserer dem således ofte som sentralplasser.⁷⁷² Her kommer husebygårdene inn, som sentralgårder og kongens veitslegårder. Rundt sentralplassen finnes det forskjellige gårder med navn som vitner om forskjellige funksjoner, for eksempel gårder med rettsfunksjoner, kultfunksjoner og militære funksjoner.⁷⁷³ Dette har man sett også gjelder for maktsentrene i Østfold og Vestfold.

Som man har sett i de ovenforliggende kapitlene forekommer det mange forskjellige arkeologiske kilder som karakteriserer maktsentrene i Østfold og Vestfold som nettopp dette. Disse arkeologiske funnene og strukturene som karakteriserer stedene som maktsentre viser seg å stemme veldig godt overens med en rekke arkeologiske sentralplassindikatorer som har blitt satt opp for eldre jernalder, yngre jernalder med vikingtid samt middelalder (figur 10).⁷⁷⁴

⁷⁶⁷ Harrison 1997:27; Näsman 1997:55

⁷⁶⁸ Harrison 1997:25; Hårdh 2002:27

⁷⁶⁹ Hårdh 2002:61

⁷⁷⁰ Fabech 1997:147; Näsman 1991

⁷⁷¹ Brink 1996, 1999; Fabech 1997:152

⁷⁷² Brink 1996:248-266; 1999:424 Navn og navneendelser som har antakelig vært brukt på sentralplasser og andre sentra er for eksempel huseby, salr, bo/bosgård, hof/hov, vi/væl, væ, *æl, haugr/høggher, tuna, *husar, akr/åker, vangr, harg/horg, stafr, vall/vollr og Hilla.

⁷⁷³ Fabech 1997:152

⁷⁷⁴ Fabech 1997:147; Fabech og Ringtvedt 1995:19, 21; Helgesson 2002:333; Hårdh 2002:62; Lundqvist 1997:179; Stylegar 1998:198

Gullfunn er en spesielt god indikator på sentralplasser i eldre jernalder og de viser et såkalt maktens landskap i folkevandringstid. I vikingtid viser runesteiner, sølvskatter og rike gravfunn den samme typen ”maktens geografi”. Særlig rike gravfunn har man sett flere eksempler på fra Østfold og Vestfold. I middelalderen viser kirker, hovedgårder og kongsgårder det samme, som det også er vist eksempler på.⁷⁷⁵

Figur 10: Arkeologiske sentralplassindikatorer fra jernalder til middelalder

<u>Arkeologiske anlegg:</u>	<u>Plassering i landskapet:</u>	<u>Stedsnavn:</u>
Hallbygning Større bosetninger Større gravplasser Havn	Kommunikasjonsknutepunkt Ressursmessig knutepunkt Sentralplassfunksjoner spredt over et større areal	Organisatoriske navn Sakrale navn
<u>Strukturell / tidsmessig kontinuitet (utover i vikingtid og middelalder):</u>	<u>I tillegg fra vikingtid og middelalder:</u>	
Runesteiner	Storhauger (kongshauger og lignende) Store gravfelt	
Sølvskatter (depoter) Tidlig romanske kirker Kongelige eiendommer og gods Forsvarsverker Adelige eiendommer og gods	Rike gravfunn Gull og sølvgenstander Importfunn Handelssted og havn	Praktvåpen Haller

Kilde: Oversikten baserer seg på Fabech og Ringtvedt⁷⁷⁶, som er publikasjonen som hovedsakelig brukes når arkeologer referer til sentralplassindikatorer.

De ulike sosiale og romslige nivåene avspeilte seg gjerne i det arkeologiske materialet, der overordnede sentralplasser var kjennetegnet med visse typer funn og anlegg, mens sentralplasser på lavere nivåer ga andre typer funn.⁷⁷⁷ Historiske kilder kan bevitne kirkebygg, stormannsgårder og gods samt kongsgårder og eiendommer, noe man også har eksempler på i Snorre. Dette igjen viser spesielt senterets strukturelle og funksjonelle kontinuitet. I tillegg viser det hvordan høvdinggårder og sentralplasser gjerne hadde samme funksjon og betydning. Selv om dette er naturlig siden førstnevnte fungerte som sistnevnte så var det nok likevel ikke alle sentralplasser som var høvdinggårder eller omvendt. Maktkontinuitet var viktig og sentralplasser som eksisterte på tilnærmet samme sted over lengre tid, enten med samme eller skiftende funksjoner, og gjerne over flere hundre år, viser et klart maktsenter. Høvdinggårdene i vikingtid og middelalder viser ofte en slik kontinuitet, som for eksempel maktsentrene i Østfold og Vestfold, samt høvdinggårder i Opplandene og Båhuslen.

⁷⁷⁵ Fabech 1997:157

⁷⁷⁶ Fabech og Ringtvedt 1995:19

⁷⁷⁷ Fabech og Ringtvedt 1995:13

Sentralplassenes utvikling: Med utviklingen av det norske kongedømmet og svekkelsen av de selvstendige høvdingdømmene skjedde det også endringer for sentralplassene. Det er en forbindelse mellom yngre jernalders sentralplasskomplekser og middelalderens byer og hovedgårder. Dette viser en kontinuitet for periodens maktsentre.⁷⁷⁸ Sentralplassenes utvikling var på den måten gjerne en utvikling fra stormannsgårder med hall til hovedgårder med kirke. Dette viser at man for å forstå middelalderens godsdannelse må ta utgangspunkt i overgangen mellom eldre og yngre jernalder.⁷⁷⁹ Nå er dette selvfølgelig ikke den eneste utviklingslinjen mulig for sentralplasser eller maktsentre. Storgårder fra vikingtid utviklet seg nødvendigvis ikke alltid til et middelaldergods, men kunne like gjerne minske i makt eller forsvinne helt. Det var sosial og politisk nivådeling av de arkeologiske lokalitetene basert på deres struktur og funksjon. Gårder kunne ha en sentral og viktig posisjon lokalt, men være betydningløs på et overregionalt nivå, noe som igjen også gjaldt for høvdinggårder.⁷⁸⁰ Sentralplasser må derfor sees i et vidt geografisk perspektiv, både lokalt, regionalt og overregionalt.⁷⁸¹

Et interessant spørsmål angående sentralplasser og dets omland er ”sentralplass ja, men sentral for hva”.⁷⁸² Et slik forbehold bør også tas for maktsentre siden disse stort sett også var sentralplasser. En sentralplass kan ikke ha fungert som en sentralplass alene, men må ha vært senter for et større eller mindre omland med flere andre bebyggelser. Utviklingen av sentralplasser i Norge, Danmark og Sverige viser samfunnenes vei mot et integrert politisk og økonomisk system der samfunnene har stadig mer sentraliserte maktstrukturer.⁷⁸³ Utviklingen fra høvdingdømmer og høvdinger til kongedømme og kongsmenn er en del av dette. Sentralplasser danner et bosetningskompleks slik at ett enkelt sted eller gård ikke nødvendigvis representerer hele sentralplassen.⁷⁸⁴ Man kan dele inn sentralplassene i tre nivåer av betydning og maktrekkevidde, eller da et sosialt og politisk hierarki av bosetninger. Dette er sentralplasser på de nevnte lokale, regionale og overregionale nivåene.⁷⁸⁵ En mulig utvikling av sentralplassene synes å være fra en enkelt sentralplass til flere. Vikingtidens sentralplasser var på den måten kanskje mer et kompleks av flere sentralplasser, eller sentrale steder, enn bare en enkelt gård.⁷⁸⁶ Dette kalles gjerne sentralplasskomplekser, eller da

⁷⁷⁸ Fabech 1997:148

⁷⁷⁹ Fabech 1997:149-150

⁷⁸⁰ Fabech 1997:150-151

⁷⁸¹ Fabech 1997:154

⁷⁸² Näsman 1998:1

⁷⁸³ Näsman 1997:55

⁷⁸⁴ Fabech 1999:457

⁷⁸⁵ Fabech 1999:457

⁷⁸⁶ Brink 1999:434

maktsentre. Et annet ord for sentralplasssystemene er multifunksjonelle sentralplasskomplekser.⁷⁸⁷ Selv om det kan ha vært flere sentralplasser innen et slikt kompleks eller senter, var det nok likevel en gård som var hovedgården her og derfor mer sentral enn de andre sentralplassene. Dette vil i så fall ha vært selve høvdinggården der høvdingen satt i sin hall med flere underliggende gårder som var del i dennes sentralplasskompleks. Maktsentre og sentralplasskomplekser synes således å være det samme. En enkelt sentralplass trenger derfor altså ikke alltid ha utgjort et maktsenter alene, selv om det kan ha vært det. Det bør derfor også tilsi at høvdinggårdene og maktsentrene på Østlandet også utgjorde sentralplasskomplekser.

4.3. Høvdingdømmesamfunnet

Vikingtidens samfunn kan kalles et høvdingdømmesamfunn. Fra samtidige skaldekvad og fra Snorre og andre kongesagaer får man et klart inntrykk av et samfunn som i vikingtid var lagdelt og høvdingdominert.⁷⁸⁸ Et slikt samfunn var karakterisert av at hele samfunnet var bygd opp og sentrert rundt høvdingene og deres gårder. Landet var inndelt i større og mindre høvdingdømmer der de øverste høvdingene hadde rang som jarl og småkonger. Disse større organiserte samfunnene kalles også småriker, som hver hadde ett eller flere maktsentre, og det var disse som kjennetegner den politiske situasjonen i begynnelsen av 800-tallet.⁷⁸⁹ I Norge kan det ha vært rundt 20 slike småriker i dette hundreåret.⁷⁹⁰ Dette var normen i den tidligste vikingtiden, men skulle endre seg med utviklingen av den norske kongemakten fra Harald Hårfagres dager og utover i middelalderen. Dette har man fått eksempler på ved å studere maktsentrene i Vestfold og Østfold i vikingtid både i Snorre og ved arkeologiske kilder.

Samfunnet på 900- og 1000-tallet var likevel et hierarkisk samfunn der høvdingene satt på toppen og inngikk allianser og fiendskap med hverandre og hadde andre stormenn og bønder under seg som var bundet av troskapsbånd til sin høvding.⁷⁹¹ Noen høvdinger var mektigere og rikere enn andre, og også denne rikdommen var først og fremst bygd på mye og rik jord.⁷⁹² Noen ganger kan en enkelt høvding ha dominert en region og andre ganger kan det ha vært flere forholdsvis likestilte høvdinger som styrte.⁷⁹³ Det var nok særlig handel og andre typer

⁷⁸⁷ Brink 1996:238

⁷⁸⁸ Andersen 1977:218; Krag 1995:59; Solberg 2000:261-262

⁷⁸⁹ Andersen 1977:47; Krag 1995:59; Solberg 2000:278

⁷⁹⁰ Solberg 2000:278

⁷⁹¹ Skre 1996a:27

⁷⁹² Krag 1995:59; Solberg 2000:270-271

⁷⁹³ Krag 1995:59

vikingekspedisjoner som i perioden ga enkeltpersoner og slekter fortrinn fremfor andre høvdingslekter. Det var nødvendig å bygge opp et slikt grunnlag for å kunne danne og opprettholde en fyrstelig makt av høvdingkarakter.⁷⁹⁴ Over de enkeltstående høvdingene var det overhøvdinger, men disse skulle etter hvert utvikle seg til overkonger.

Det var Harald Hårfagre som introduserte overkonedømmet i Norge der det satt en overkonge, ham selv, med flere underkonger eller småkonger under seg.⁷⁹⁵ Jarledømmet kan sidestilles med et slikt underkonedømme og ble godtatt av norske rikskonger som styringssystem der deres egen makt ikke var sterk nok.⁷⁹⁶ På Østlandet var landsdelen hovedsakelig inndelt i småkonedømmmer som underkastet seg de norsk overkongene og Viken som i lengre perioder ble styrt av danskekongene fra Danmark.⁷⁹⁷ Dette var som man har sett også situasjonen i Østfold og Vestfold. Fram til ca. 1100 e. Kr. måtte de norske kongene altså la jarler, småkonger og høvdinger utøve selvstendig myndighet da deres egen makt ikke strakk til for å kunne herske fullstendig over hele landet.⁷⁹⁸ Dette kunne de mest sannsynlig bare på Vestlandet. Overkongenes høvdinger, det vil si jarlene, småkongene og andre stormenn, hadde selv sine egne høvdinger under seg igjen, noe som viser hierarkiet i samfunnet og hvordan høvdinger hadde forskjellig sosial status og makt.

Det var vanlig at større riker i vikingtiden hadde en slik karakter av overherredømme der lokale makthavere anerkjente en overkonge og forpliktet seg til å følge ham i krig, gi ham skatter og tributt samt å underholde kongen og hans hird når de var på reise.⁷⁹⁹ Fostring av kongssønner hos disse underkongene var også vanlig, så også giftemål mellom disse slektene. Utviklingen mot et fast kongedømme førte også til en endring av høvdingenes status og rolle samt også av høvdingdømmesamfunnet selv som ble erstattet av et statssamfunn. De mindre høvdingene forsvant mens de store og mektige høvdingene som før kunne konkurrere med kongene i makt og anseelse enten ble slått i kamp mot kongene eller inngikk allianser med kongene og ble dermed kongenes menn i deres tjeneste.⁸⁰⁰ Rikskongedømmet har antakelig ved utgangen av 1000-tallet etablert kongelige støttepunkter over hele landet i form av

⁷⁹⁴ Krag 1995:59

⁷⁹⁵ Andersen 1977:276; Krag 1995:84. Jarler, småkonger og stormenn regnes alle som høvdinger.

⁷⁹⁶ Andersen 1977:278; Krag 1995:85; Skre 1998:327. Jarledømmene var ladejarlenes Trøndelag med Nord-Norge, Mørejarlene, Opplandene under Orm jarl og Håkon Ivarsson Jarl samt Viken under Erling Skakke.

⁷⁹⁷ Andersen 1977:100; Krag 1995:85; Skre 1998:327

⁷⁹⁸ Andersen 1977:93; Krag 1995:84-85

⁷⁹⁹ Krag 1995:85

⁸⁰⁰ Hovedoppgaven til Vidar Alne Paulsen (2006) og masteroppgaven til Thomas Næss Eriksen (2010) beskriver denne utviklingen veldig godt og kan anbefales. Begge finnes på internett, se litteraturlisten her for adressene.

kongsgårder med tilhørende jordegods.⁸⁰¹ Dette var sterkt til stede både i Østfold med Borg og i Vestfold med Tunsberg og Sem, i tillegg til Husebygårdene. I motsetning til tidligere da kongene var avhengig av lokale høvdinger og stormenn gjorde kongsgårdene og krongodset som kongene forlente til egne menn og allierte (lendmenn og årmenn) at rikskongedømmet nå fikk et stabilt økonomisk grunnlag som ga kongene makten til å styre hele landet.⁸⁰²

Høvdingenes makt og prestisje var avhengig av en jevn tilstrømning av prestisjevarer, våpen, mat og andre ressurser, som delvis måtte skaffes gjennom krigføring, plyndring og handel.⁸⁰³ Når man er inne på krigføring er det viktig å understreke at størstedelen av europeisk historie har dreid seg om krig. Det har blitt sagt at krig og krigføring var en like stor selvfølge som årstidene i det europeiske middelaldersamfunnet, så også vikingenes høvdingdømmesamfunn. Det er også feil å anta at freden var vanlig og konflikter sjeldne, det var nok heller omvendt. Norge var ikke noe unntak fra resten av Europa og vikingene var ikke mer krigerske enn andre folk på denne tiden. Den ustabile politiske situasjonen førte til at noen høvdinggårder var maktsentre i en kort periode mens andre klarte å beholde maktposisjonen sin gjennom flere hundre år. Det var selvfølgelig ikke nødvendigvis under ledelse av samme slekt hele tiden, men gården kan ha byttet eiere mangfoldige ganger og fremdeles hatt makten i et område.⁸⁰⁴ Dette ble også omtalt ved gjennomgangene av maktsentrene i Østfold og Vestfold. Begrepet patron-klientforhold er en god karakteristikk på forholdet mellom høvdinger og bønder i dette samfunnet. Bøndene var en del av høvdingenes nettverk som disse brukte for å utøve makt. Det er en klar sammenheng mellom høvdingenes innflytelse og størrelsen på nettverkene deres. De mektigste lederne hadde vanligvis de største nettverkene og de største nettverkene ga vanligvis beste beskyttelse både for høvdingen og for hans folk.⁸⁰⁵

Høvdingene hadde egne krigerfølger, eller egen personlige hird om man vil, menn som var profesjonelle krigere og hadde gått i høvdingenes tjeneste.⁸⁰⁶ Krigerne i ryttergravene har antakelig vært viktige personer i slike krigerfølger. Som eksempel på hvordan en mektig høvding burde være hvis han skulle være en fremgangsrik høvding på 800-tallet har Erling

⁸⁰¹ Andersen 1977:297

⁸⁰² Andersen 1977:297

⁸⁰³ Krag 1995:85; Sigurdsson 2008:23

⁸⁰⁴ Sigurdsson 2008:23

⁸⁰⁵ Sigurdsson 2008:24

⁸⁰⁶ Sigurdsson 2008:24-25, se også Andersen 1977:98; Solberg 2000:271

Skjalgsson blitt trukket frem som det beste eksempelet.⁸⁰⁷ Som Erling burde han være av fornem slekt, være vennsæl, gavmild, ha godt utseende, være stor, sterk, ha gode våpenferdigheter og være en god hærfører, i tillegg til å drive en storgård. Det norske samfunnet i vikingtid og tidlig middelalder var et typisk krigersamfunn.⁸⁰⁸ Et slikt samfunn var et samfunn der skillet mellom bønder og krigere var flytende, der herskeren var øverste militære leder og det tyngste ansvaret for krigføringen falt på samfunnets øvre sosiale sjikt.⁸⁰⁹ Rollen som militær leder med ansvar for krigføringen falt på høvdingene selv og hærførerrollen var derfor veldig viktig. Høvdingene over Østlandets maktsentre hadde selvfølgelig også en slik rolle, noe som kommer fram både gjennom Snorre og de arkeologiske kildene.

Siden høvdingenes makt var sentrert rundt deres egne gårder er det ikke overraskende at det viktigste fundamentet for deres økonomi var jordeiendommer, dette inkluderte selve godset som lå direkte under dem selv med sin hovedgård eller setegård (der høvdingenes hall var plassert) samt alle leiegårdene deres.⁸¹⁰ Mange høvdinggårder i tidlig vikingtid, der mange senere ble konfiskert av kongene, hadde ofte store jordegods knyttet til seg som mest sannsynlig var under drift av leilendinger som regnet seg som den enkelte høvdings menn og folk.⁸¹¹ Sett ut ifra dette må det ha eksistert et leilendingsvesen allerede i vikingtid, mens selveiende bønder må ha bodd lenger unna maktsentrene for ikke å bli slukt av høvdingene som ganske sikkert ville underlagt seg disse.⁸¹² I tillegg til jordegods var deres makt også basert på handel, erobring og som oftest en nedarvet sosial posisjon.⁸¹³

Høvdinggårdene var samfunnets naturlige maktsentre og på Østlandet utenom Vestfold og Østfold kan Vettaland i Båhuslen, Tingelstad i Brandbu på Hadeland, Stein i Hole på

⁸⁰⁷ Sigurdsson 2008:26. Dette blir også bekreftet av Olav den helliges skald Sigvat (Skald) som særlig fremhever Erlings skikkethet som høvding. Erling Skjalgsson levde fra ca. 963 til 1028 e. Kr. (for mer om Erling Skjalgsson se Titlestad 2002 og 2005). Dette burde bety at det samme gjelder gjennom hele vikingtiden.

⁸⁰⁸ Sigurdsson 2008:21, 48, 119

⁸⁰⁹ Halsall 2003:31; James 1997:19; Sigurdsson 2008:48. Dette bygger hovedsakelig på James 1997:19 som karakteriserer et krigersamfunn som "... a society in which there is no clear distinction between soldier and civilian, nor between military officer and government official; where the head of the state is also commander-in-chief of the army, where all adult free men have the right to carry weapons; where a certain group or class of people (normally aristocracy) is expected by reason of birth, to participate in the army; where the education of the young thus often involves a military element; where the symbolism of warfare is prominent in official and private life, and the warlike and heroic virtues are glorified; and where warfare is a predominant government expenditure and/or a major source of economic profit."

⁸¹⁰ Krag 1995:59; Røskaft 1996:39; Sigurdsson 2008:24-25; Solberg 2000:270-271

⁸¹¹ Skre 1998:51, 54

⁸¹² Sigurdsson 2008:24-25

⁸¹³ Krag 1995:57

Ringerike, Steig i Gudbrandsdalen og Ringnes i Hedmark nevnes som eksempler. På hele Østlandet hadde slike gårder dermed en rekke funksjoner av administrativ, økonomisk, religiøs og militær art. Høvdingen var avhengig av å vise sin makt og posisjon i samfunnet og dette gjorde han blant annet gjennom haller, store gårdsanlegg, store gravhauger og store naust til skip. Dette er godt belagt i arkeologiske kilder, i Snorre og i andre skriftlige kilder, som sett ved maktsentrene i Østfold og Vestfold. På høvdinggårdene ble alle de store beslutningene tatt og det var der det ble holdt store gjestebud og religiøse fester. Disse maktsentrene måtte ha en god beliggenhet i forhold til kommunikasjonslinjer og ha kort avstand til handelsplasser og tingsteder.⁸¹⁴ Høvdingdømmene var ofte så godt organisert at de med visse forbehold kan kalles for stater i miniatyr der hele samfunnet var avhengig av høvdingenes avgjørelser og handlinger.⁸¹⁵

Utover på 800- og 900-tallet gikk tallet på høvdinger i Norge ned mens noen få økte sin makt på bekostning av andre. Det ble færre og færre høvdingdømmer, men de som overlevde ble større og mektigere.⁸¹⁶ Samtidig skal forholdene for dannelsen av fastere og mer varig makt over større områder først ha ligget til rette på 900- og 1000-tallet.⁸¹⁷ De færre og mektigere høvdingene dannet et sosialt toppsjikt i landet.⁸¹⁸ Dette kan også karakteriseres ved maktkonsentrasjon.⁸¹⁹ Da de lokale høvdingene fikk ny rolle som kongelige ombudsmenn ble maktsentrenes betydning sterkt forminsket.⁸²⁰ De virkelige maktsentrene skulle nå bli byene der kongen og kirkens øverste ledere holdt til, slik det ble vist særlig var tilfellet i Vestfold med Tønsberg, men også delvis i Østfold med Borg. De andre på Østlandet var Oslo, Konghelle og Hamar. Med byene som de kongelige residensene mistet således de lokale maktsentrene det meste av sin makt og den makten disse maktsentrene fremdeles kan ha hatt, i tillegg til at de i så fall fremdeles eksisterte, var nok takket være kongen. Den makten noen av dem kanskje fremdeles hadde var nok i tillegg bare på et veldig lokalt nivå. Dette tapet av makt førte også til at sentrenes lange kontinuitet som maktsentre som oftest var brutt i middelalder. Det kan se ut som om de eneste unntakene er der byene lå like ved eller på et av de gamle maktsentrene, i hvert fall for Vestfolds og Østfolds del med Tønsberg og Borg.

⁸¹⁴ Sigurdsson 2008:26. Gjestebed var for øvrig selv et viktig virkemiddel for å skaffe og opprettholde makt.

⁸¹⁵ Sigurdsson 2008:27

⁸¹⁶ Sigurdsson 2008:26

⁸¹⁷ Krag 1995:95

⁸¹⁸ Andersen 1977:339

⁸¹⁹ Sigurdsson 2008:33

⁸²⁰ Sigurdsson 2008:118; Skre 1998:54

Den stadig økende maktkonsentrasjonen i Norge på 1000-, 1100- og 1200-tallet førte samtidig til at kongen ble stadig mer isolert fra størstedelen av befolkningen. Dette førte videre til at de menn, og i noen tilfeller kvinner, som var hans nærmeste fikk en nøkkelposisjon i samfunnet og stor makt.⁸²¹ Fra 1100-tallet ble vennskapsbånd mellom bønder og høvdinge sterkt redusert da høvdingene nå bare trengte vennskap med kongen for å få makt, rikdom og innflytelse. Høvdingmakten begynte antakelig og svekkes fra midten av 1000-tallet og man hører sjeldent om virkelig mektige høvdinge som Erling Skjalgsson, ladejarlene, Einar Tambarskjelve eller Håkon Ivarsson jarl lenger.⁸²² Disse høvdingene var såpass mektige at de kunne utfordre kongene og ble sett på som en trussel av kongene selv. De høvdingene som markerte seg senere, som Erling Skakke og Gregorius Dagsson, var alltid i kongenes tjeneste som deres fremste menn og rådgivere (i dette tilfellet for kong Inge Krokrygg, Erling Skakke senere også for sin egen sønn Magnus). Maktkampene i landet ført til at mange høvdingfamilier mistet sine lokale maktposisjoner og godsene deres ble konfiskert av kongen eller andre høvdinge (som antakelig var i kongens tjeneste), noe som igjen førte til en reduksjon i antallet høvdingfamilier.⁸²³ En slik konfiskasjon kan ha vært tilfelle med Linnestad. Med fremveksten av administrasjonen kom også en annen endring fra høvdingdømmesamfunnet til syne.

De sterke båndene som tidligere eksisterte mellom høvdingene og bøndene forsvant etter hvert helt slik at høvdingene fikk mindre makt og innflytelse lokalt. De tidligere høvdingene ble dermed mer og mer avhengige av kongstjeneste og vennskap med kongen for å opprettholde makt, for å få større makt eller for å skaffe seg makt. Samtidig som nettverkene til aristokratiet ble kraftig redusert ble kongens nettverk naturlig nok ikke bare opprettholdt, men styrket, særlig forbindelsene til aristokratiet.⁸²⁴ Kongens menn i middelalderen var ikke lenger lokale godseiere som sverget troskap til kongen, men hans egne menn som ble plassert i maktposisjoner slik at maktbasisen deres besto i kongstjeneste og ikke lokal myndighet.⁸²⁵ Fremveksten av kongemakten styrket bøndenes lokale organisasjon ovenfor høvdingene fordi kongemakten var mest opptatt av å redusere makten til det lokale aristokratiet. I tillegg mistet

⁸²¹ Sigurdsson 2008:122

⁸²² Sigurdsson 2008:127, se også Krag 1995:182-183

⁸²³ Sigurdsson 2008:127-128, Skre 1998:51

⁸²⁴ Sigurdsson 2008:135

⁸²⁵ Skre 1998:54

lokale høvdinger mye av sin makt ved selve rikssamlingen og koloniseringen av øyene i vest (Island, Orknøyene, Shetland og Færøyene, delvis bosetting på de britiske øyer).⁸²⁶

Ved svekkelsen av høvdingmakten og den påfølgende maktkampen mistet mange høvdingfamilier sine lokale maktposisjoner, både ved at kongene konfiskerte gårdene deres og at de kanskje ikke klarte å få sønner gode nok til å hevde seg i samfunnet.⁸²⁷ Noen høvdinger og høvdingsønner kan ha steget oppover i samfunnet gjennom kongstjeneste, men de alene kunne nok ikke fylle tomrommet etter alle høvdingene. Tallet på høvdingfamilier ble derfor sterkt redusert. Slaget ved Fimreite i 1184 mellom Kong Sverre Sigurdsson og Kong Magnus Erlingsson fikk for eksempel store konsekvenser for forholdet mellom aristokratiet og kongemakten. En stor del av det gamle aristokratiet hadde støttet kong Magnus mot Sverre og ble drept sammen med kong Magnus i slaget. Disse ble erstattet av Sverres menn, men siden de ikke hadde noen lokal samfunnsposisjon var de mer lojale mot kong Sverre, mannen de skyldte alt for sin opphevede status.⁸²⁸ Oppkomsten av de norske byene, blant dem Borg og Tønsberg, kan samtidig ha vært forårsaket av den beskrevne utviklingen av maktsentrene og av kongemakten. Urbaniseringen kan samtidig da ha påvirket hvordan maktstrukturene og maktsentrene i landet utviklet seg. Det samme gjelder for så vidt kristningen av Norge og kirkebyggingen. Kristendommens komme til landet påvirket maktstrukturene, men ble selv påvirket av kongemaktens utvikling, og var antakelig avhengig av denne for å kunne etablere seg. Som undersøkelsen av maktsentrene i Østfold og Vestfold viser hadde det nå skjedd en klar overgang fra høvdingmakt til kongemakt og kirkemakt.⁸²⁹ Det norske samfunnet hadde gått fra å være et krigersamfunn styrt av høvdinger i vikingtid til å være en kristen, europeisk middelalderstat styrt av en kongemakt.

⁸²⁶ Sigurdsson 2008:211

⁸²⁷ Sigurdsson 2008:228; Skre 1998:51, 54

⁸²⁸ Sigurdsson 2008:228

⁸²⁹ Norseng et al 2003:336; Sigurdsson 2008:229

4.4. Epilog

Undersøkelsens bruk av både historiske og arkeologiske kilder har vist nytten av å benytte begge typer kilder i undersøkelsen og samtidig har det vært nyttig med kjennskap til både arkeologifaget og historiefaget. Emnet har på den måten kunnet bli belyst mer inngående og helhetlig. Det har også vært nyttig og interessant med de forskjellige kildetyperne for å belyse emnet fra flere sider og å kunne forsterke inntrykket som den ene eller andre kilden bare gir alene. Samtidig fyller de ut hverandre på den måten at perioden blir tydeligere og klarere. Selv om studiet av maktsentrene hadde gitt interessante opplysninger selv med bare en av kildetyperne har det vært en klar fordel å benytte både skriftlige og arkeologiske kilder da dette har gjort at maktsentrene har kunnet bli belyst mye bedre. Snorres Heimskringla har belyst de arkeologiske kildene og samtidig har de arkeologiske kildene belyst det Snorre forteller om Østlandets maktsentre. Det har gitt et mye bedre bilde av maktsentrene når begge kildetyperne er brukt. I denne undersøkelsen selvfølgelig spesielt i Østfold og Vestfold. I denne oppgaven der begge kildetyper er brukt har det selvfølgelig vært en stor fordel med utdanning innen både arkeologi og historie og dermed også en bakgrunn fra begge fag. Med et hovedfag i arkeologi ble selvfølgelig den arkeologiske delen veldig mye lettere å skrive. Samtidig er det for så vidt en ulempe i at man gjerne skulle ha skrevet mer om den arkeologiske delen enn det her var mulig og det derfor måtte kuttes ned på opplysningene om de forskjellige arkeologiske kildene. Forhåpentligvis har i alle fall bruken av begge kilder hjulpet til å gi en god fremstilling og oversikt over maktsentre fra Østlandet i vikingtid og middelalder.

5. Litteraturliste

Primærkilder:

Codex Frisianus

1871 En samling af norske konge-sagaer. Udgiven efter offentlig foranstaltning. Christiania. Den eldste bevarte utgaven av de norske kongesagaene skrevet ca 1300-1330. Digitalisert av Riksarkivet <http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesbok&bokid=codexfris>

Edda

2002 *Edda*. Edda-kvede (Den eldre Edda) til nynorsk ved Ivar Mortensson-Egnund og Snorre-Edda (Den yngre Edda) til nynorsk ved Erik Eggen, Det Norske Samlaget, Oslo

Fagerskinna

2007 *Fagerskinna. Norges Kongers Ættetavle*. Oversatt av Edvard Eikill, Saga Forlag, Stavanger

Frostatingsloven

1994 *Frostatingslova*. Oversatt av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes, Norrøne Bokverk, Samlaget, Oslo

Gulatingsoven

1952 *Gulatingsovi*. Oversatt fra norrønt av Knut Robbestad, Norrøne Bokverk nr. 33, 2 utgave, Samlaget, Oslo

Hirdloven/Hirdskråen

2000 *Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn*. Etter AM 322 fol, ved Steinar Imsen, utgitt av Riksarkivet, Oslo, 2000

Historia Norvegia

1950 *Den eldste Noregs-Historia*, oversatt av Halvdan Koht, Norrøne Bokverk nr. 19, Samlaget, Oslo

Håkon Håkonssons saga

1963 *Soga om Håkon Håkonsson*. Skrevet av Sturla Tordsson, Oversatt av Kr. Audne, 2. utgave ved Knut Helle, Norrøne Bokverk nr. 22, Samlaget, Oslo

Islendingesagaene

1996 *Norrøn Saga*. Bind 1-5, Oslo

Jordanes

1997 *Getica*, Oversatt av Charles E. Mierow, <http://www.acs.ucalgary.ca/~vandersp/Courses/texts/jordgeti.html>, lest og lagret 15.07.2009

Landnåmabok

2002 *Landnåmabok*. Etter Hauksbok, oversatt av Jan Ragnar Hagland, Erling Skjalgssonselskapet, Hafrsfjord / Stavanger

Monachus, Theodoricus

1969 *Norges historie. Historien om de gamle norske kongene. Historien til danenes ferd til Jerusalem*. Oversatt av Astrid Salvesen, Thorleif Dahls kulturbibliotek, Aschehoug forlag, Oslo

Morkinskinna

2001 *Morkinskinna* : norske kongesoger 1030-1157, oversatt av Kåre Flokenes, Erling Skjalgssonselskapet, Hafrsfjord / Stavanger

Orknøysaga

1981 *Orkneyinga saga*. The history of the earls of Orkney. Oversatt av Hermann Pálsson og Paul Edwards, Penguin Classics, London

Snorre

2005 [1899] *Snorre*. Snorre Sturlason kongesagaer, oversat af Gustav Storm, J M Stenersen og co Forlag, Kristiania, <Stormutgaven>, oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip, redaktør Finn Hødnebo, J. M. Stenersen Forlag AS, Oslo

1994 *Snorre*. Snorres kongesagaer. Oversatt av Anne Holtmark og Didrik Arup Seip, redaktør Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo

Sturlungasaga

1904 *Sturlunga Saga*. Oversatt av Kristian Kålund og Olaf Hansen, utgitt av Det kongelige nordiske oldskriftselskab, første og andet bind, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, København og Kristiania

Sverressaga

1995 *Sverresoga*. Norrøne Bokverk, 6. utgave, oversatt av Halvdan Koht, Det Norske Samlaget, Oslo

Ågrip

1973 *Ågrip* or Norges kongesoger. Oversatt av Gustav Indrebø, 2. utgave, revidert av Arnt Løftingsmo, Norrøne Bokverk, Samlaget, Oslo

Sekundærkilder:

Andersen, Even Ballangrud

2004a Vikingtidens sverdtper. Deres sosiale og symbolske betydning. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo

2004b Vikingtidens sverdtper. Deres sosial og symbolsk betydning. *Middelalderforum*, nr. 2: 79-116, 2004, utgitt av Foreningen Middelalderforum, Universitetet i Oslo

2006 Vikingenes sverd og sverdtper. *Norsk Våpenhistorisk Selskap årbok* 2006:161-220, Oslo

Andersen, Per Sveaas

1977 *Samlingen av Norge og kristningen av landet. 800-1130*. Universitetsforlaget, Oslo

Andrén, Anders

1997 *Mellan ting och text: en introduktion till de historiska arkeologierna*. Kulturhistorisk bibliotek, Brutus Östlings bokförlag, Stockholm

Bagge, Sverre

1991 *Society and Politics in Snorri Sturlusons Heimskringla*. University of California Press, Berkley

2002 Mellom kildekritikk og historisk antropologi. Olav den hellige, aristokratiet og rikssamlingen. *Historisk Tidsskrift* nr 81: 173-212, Universitetsforlaget

Belsvik, Cato

1997 *Tønsberg – kongens by. Tønsberg som administrativt sentrum for kongedømmet i middelalderen*. Lillehammer

Berg, Johan

2000 Stormannamiljöer och Landskap. I Olausson, Michael (red) *En bok om husabyar*, side 151-165, Riksantikvarieämbetet, Uppsala

Bloch, Marc

1966 (1931) *French rural society-an essay on its basic characteristics*. Engelsk oversettelse av L. A. Manyon, London

Bintliff, John (red)

1991 *The Annales school and archaeology*. Leicester University Press, London

Blindheim, Charlotte og Birgit Heyerdahl-Larsen

1995 *Kaupang - funnene, bind II, del A*. Norske Oldfunn XVI, Oldsaksamlingen, Universitetet i Oslo

Blindheim, Charlotte, Birgit Heyerdahl-Larsen og Anne Sine Ingstad

1999 *Kaupang - funnene, bind II, del B*. Norske Oldfunn XIX, Universitetets Kulturhistoriske Museer, Oldsaksamlingen, Universitetet i Oslo

Blindheim, Charlotte, Birgit Heyerdahl-Larsen og Roar Tollnes

1981 *Kaupang - funnene, bind I*. Norske Oldfunn XI, Oldsaksamlingen, Universitetet i Oslo

Braudel, Fernand

1972-73 (1949) *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II*. Volum 1 og 2, engelsk oversettelse av Sian Reynolds, New York

Brendalsmo, Jan

1994 Tønsberg før år 1000. Fra gård til by. *Varia* nr. 28, finnes også elektronisk på http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?&urn=URN:NBN:no-nb_digibok_2008013100088#&struct=DIV144, Universitetets Oldsaksamling, UiO, Oslo

Brendalsmo, Jan, Marianne Selsjord og Unn Plather

2000 Hertug Skule til evig minne. *NIKU Temahefte* 33, finnes også elektronisk på <http://www.niku.no/filestore/Publikasjoner/NIKUTemahefte33.pdf>, NIKU, Oslo

Brink, Stefan

1996 Political and Social Structures in Early Scandinavia. *Tor* 28:235-281, Uppsala

1999 Social order in the early Scandinavian landskape. I Fabech, Charlotte og J. Ringtved (red) *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, Maj 4-7 1998*, s 423-439, Jutland Archaeological Society, Højbjerg.

2000 Nordens husabyar – unga eller gamla? I Olausson, Michael (red) *En bok om husbyar*, 65–73. Uppsala.

Broch, Theodor

1971 Drøm og virkelighet. I Theodor Broch og Erling Eriksen (red) *Gamle Tønsberg – Slottsfjellet, Gamle Tønsberg nr. 4*, utgitt av Stiftelsen Gamle Tønsberg, Tønsberg

1998. Drøm og virkelighet. I Theodor Broch og Erling Eriksen (red) *Gamle Tønsberg – Slottsfjellet, Gamle Tønsberg nr. 4*, utgitt av Stiftelsen Gamle Tønsberg, Tønsberg, Nettversjon redigert av Anita Gjessing, her lest og kopiert 08.01.2012, <http://www-bib.hive.no/tekster/tunsberg/slottsfjellet/slott3.html>

Brøgger, Anton Wilhelm

1916 *Borrefundet og Vestfoldkongernes graver*. Kristiania

1921 Rolvsøyætten. Et arkeologisk bidrag til vikingtidens historie. *Bergen Museums Aarbok* 1920-21, Hist.-antikv. Række, vol. 1:1-42, Bergen

Brøgger, Anton Wilhelm og Håkon Shetelig

1950 *Vikingskipene. Deres forgjengere og etterfølgere*. Dreyers forlag, Oslo

Braathen, Helge

1989 Ryttergraver. *Politiske strukturer i eldre rikssamlingstid*. *Varia* 19, KHM, Universitetet i Oslo

Bugge, Alexander

1909 Vestfold og Ynglingeætten. *Historisk Tidsskrift* 20:433-454

1910 Tidsrummet ca. 800-1030. I Bugge, Alexander, Ebbe Hertzberg, Oscar Albert Johnsen, Yngve Nielsen, Johan Ernst Sars og Abaslon Taranger (red) *Norges historie fremstillet for det norske folk*, Bind 1, Aschehoug, Kristiania

Bull, Edvard

1920 Studier over Norges administrative inndeling i middelalderen. *Historisk Tidsskrift* 25:257-282

Callmer, Johan

2002 Extinguished solar systems and black holes: traces of estates in the Scandinavian Late Iron Age. I Hårdh, Birgitta (red) *Centrum och sammanhang, Uppåkrastudier* 3:109–137, Lund

Carman, John (red)

1997 *Material Harm. Archaeological studies of war and violence*, Cruithne Press, Glasgow

Christensen, Arne Emil, Anne Stine Ingstad og Bjørn Myhre (red)

1992 *Oseberg - dronningens grav*. Schibstedt, Oslo

Christensen, Arne Emil og Eldrid Straume

1963 En gravhaug på Linnestad i Ramnes, Vestfold. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok* 1960-61

Clark, Stuart (red)

1999 *Fernand Braudel. The Annalèl school-critical assessments*. London og New York

Dørum, Knut

2004 *Romerike og riksintegreringen : integreringen av Romerike i det norske rikskongedømmet i perioden ca. 1000-1350*, Dr. avhandling, Acta Humaniora 183, Universitetet i Oslo

Eikill, Edvard

2007 Oversetterens forord. I *Fagerskinna. Norges Kongers Ættetavle*. Oversatt av Edvard Eikill, side 23-25, Saga Forlag, Stavanger

Ekman, Tomas

2000 Item Husaby in Niericia. I Olausson, Michael (red) *En bok om husbyar*, Riksantikvarieämbetet, side 9-38, Uppsala

Eliassen Sven G.

1978 Fra viking til industriarbeider. I Øy, Nils E. (red) *Østfold. Bygd og by i Norge*, side 145-183, Gyldendal norsk forlag, Oslo

Eriksen, Thomas Næss

2010 Konger, konflikter og konfliktløsning i Norge 1015-1157 med utgangspunkt i Heimskringla. Mangfoldiggjort masteroppgave, Universitetet i Oslo

Eriksson, Anna-Lena

1995 *Maktens boningar. Norska riksborgar under medeltiden*. Lund Studies in Medieval Archaeology 14, Lund Universitet, Lund og Stockholm

Eriksson, Jan E. G.

1993a Olavsklosteret i Tønsberg – en introduksjon. I Eriksson, Jan E. G. og Kari Schei (red) *Seminarer "Kloster og By" 11-13 november 1992 – omkring Olavsklosteret, premonstratenserordenen og klostervesenet i middelalderen*, side 5-8, Tverrfaglige Seminarer i Tønsberg, Rapport nr 1, Tønsberg bibliotek og Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Tønsberg, Tønsberg

1993b Tønsberg og omlandet – Olavsklosterets økonomiske grunnlag i Vestfold. I Eriksson, Jan E. G. og Kari Schei (red) *Seminarer "Kloster og By" 11-13 november 1992 – omkring Olavsklosteret, premonstratenserordenen og klostervesenet i middelalderen*, side 94-111, Tverrfaglige Seminarer i Tønsberg, Rapport nr 1, Tønsberg bibliotek og Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Tønsberg, Tønsberg

1997a Bosetningens forutsetninger. I Eriksson og Thoresen Gamle Tønsberg – middelalderbyen, nettversjon av Eriksson og Thoresen 1976, <http://www-bib.hive.no/tekster/tunsberg/middelalderbyen/index.html>

1997b Bebyggelsen før ca 1100. I Eriksson og Thoresen Gamle Tønsberg – middelalderbyen, nettversjon av Eriksson og Thoresen 1976, <http://www-bib.hive.no/tekster/tunsberg/middelalderbyen/index.html>

1997c Tønsberg formes. I Eriksson og Thoresen Gamle Tønsberg – middelalderbyen, nettversjon av Eriksson og Thoresen 1976, <http://www-bib.hive.no/tekster/tunsberg/middelalderbyen/index.html>

1997d Hus og gater. I Eriksson og Thoresen Gamle Tønsberg – middelalderbyen, nettversjon av Eriksson og Thoresen 1976, <http://www-bib.hive.no/tekster/tunsberg/middelalderbyen/index.html>

Eriksson, Jan E. G. og Per Thoresen

1976 Gamle Tønsberg – middelalderbyen. *Gamle Tønsberg nr. 5*, utgitt av Stiftelsen Gamle Tønsberg, Tønsberg

1997 Gamle Tønsberg – middelalderbyen. Nettversjon redigert av Lars Egeland og Kjell Ove Jahr, her lest og kopiert 18.08.2011, <http://www-bib.hive.no/tekster/tunsberg/middelalderbyen/index.html>

Ersland, Geir Atle

2000 Kongshird og leidangsbonde. I Ersland, Geir Atle og Terje H. Holm (red) *Norsk forsvarshistorie*, bind 1:11-154, krigsmakt og kongemakt 900-1814, Eide forlag, Bergen

Fabech, Charlotte

1997 Slöinge i perspektiv. I Callmer, Hoan og Erik Rosengren (red) "... *GICK GRENDEL ATT SÖKA DET HÖGA Huset*..."", side 145-160, Halmstad (16 s)

Fabech, Charlotte og Jytte Ringvedt

1995 Magtens geografi i sydkandianavia. *Varia 30*, Kulturhistorisk Museum,

Fischer, Gerhard

1950 *Oslo under Eikaberg. 1050 – 1624 – 1950*. Aschehoug, Oslo

1971 Berget-Borgen-Tunsberghus. I Theodor Broch og Erling Eriksen (red) *Gamle Tønsberg – Slottsfjellet, Gamle Tønsberg nr. 4*, utgitt av Stiftelsen Gamle Tønsberg, Tønsberg

1998 Berget-Borgen-Tunsberghus. I Theodor Broch og Erling Eriksen (red) *Gamle Tønsberg – Slottsfjellet, Gamle Tønsberg nr. 4*, utgitt av Stiftelsen Gamle Tønsberg, Tønsberg, Nettversjon redigert av Anita Gjessing, her lest og kopiert 07.01.2012, <http://www-bib.hive.no/tekster/tunsberg/slottsfjellet/index.html>

Forseth, Lars

1993 Vikingtid i Østfold og Vestfold: En kildekritisk granskning av regionale forskjeller i gravfunnene. Mangfoldiggjort magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Oslo

2003 Maktsentra og forskjeller mellom Østfold og Vestfold under jernalderen: en kildekritisk undersøkelse basert på de arkeologiske funnene og fornminnene. I Sigurdsson, Jon Vidar og Per G. Norseng (red) *Over grenser. Østfold og Viken i yngre jernalder og middelalder*. Occasional Papers Skriftrserie 5/2003:31-69, Senter for studier i vikingtid og nordisk middelalder, Universitetet i Oslo

Frost, Tore (red)

1997 *Gokstadhøvdningen og hans tid*. Sandefjordmuseene og Anders Jahres Humanitære Stiftelse, Sandefjord

Fuglesang, Signe Horn og David M. Wilson (red)

2006 The Hoen-hoard: a viking gold treasure of the ninth century. *Norske Oldsfunn* nr 20, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Fyllingsnes, Frode

1999 Jordegods og samfunnsstruktur – Nordhordland i yngre jernalder. I Fuglestad, Ingrid, Terje Gansum og Arnfrid Opedal (red) *Et hus med mange rom*. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen AmS-Rapport 11B:293-337, Arkeologisk museum i Stavanger

Gansum, Terje

1995 Jernaldergravskikk i Slagendalen: Oseberghaugen og storhaugene i Vestfold. Lokale eller regionale symboler? En landskapsarkeologisk undersøkelse. Mangfoldiggjort magistergradsavhandling i arkeologi ved Universitetet i Oslo, Oslo

1996 Borrehaugene på ny i støpeskjeen – tanker omkring storhaugene i Vestfold. *Borreminne* 1996:9-20, Borre Historielag

1997 Jernaldermonumenter og maktstrukturer. Vestfold som konfliktarena. I Fuglestad, Ingrid og Bjørn Myhre (red) *Konflikt og forhistorien, AmS-Varia 30*, s 27-40, Arkeologisk museum i Stavanger

2004 *Hauger som konstruksjoner – arkeologiske forventninger gjennom 200 år*. Dr. avhandling, Gotars Serie B, Gothenburg Archaeological Thesis No 33, Universitetet i Göteborg

Gansum, Terje og Bjørn Myhre

2003 *Skipshaugen. 900 E. Kr.* Borrefunnet 1852-2001, Midgard Historisk Senter, Vestfold Fylkeskommune, Tønsberg

Gjerpe, Lars Erik (red)

2005 Gravfeltet på Gulli. *Varia* nr 60, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Grieg, Sigurd

1943 *Vestfolds oldtidsminner*. Bearbeidet med bistand av Guttorm Gjessing og Sverre Marstrander, Arkeologiske landskapsundersøkelser i Norge, bind 2, utgitt av A. W. Brøgger, Oldsaksamlingen, Kristiania

1947 Gjermundbufunnet. *Norske Oldfunn* VIII, Universitetets Oldsaksamling, Universitetet i Oslo

Grimm, Oliver

2002 The military context of Norwegian boathouses AD 1-1500. I Jørgense, Anne Nørgård, John Pind, Lars Jørgensen og Birthe Clausen (red) *Maritime Warfare in Northern Europe*, Publications from the National Museum (PNM), Studies in Archaeology and History, Volume 6, side 105-123, Nationalmuseet, København

Gräslund, Anne-Sofie

2008 The material culture of old Norse religion. I Brink, Stefan og Neil Price (red) *The Viking World*, side 249-256, Routledge, London og New York

Gurevich, Aron

1995 The French Historical revolution. The Annales school. I Ian Hodder, Michael Shanks, Alexandra Alexandri, Victor Buhli, John Carman, Jonathan Last og Gavin Lucas (red) *Interpreting Archaeology. Finding meaning in the past*, side 158-169, Routledge, London and New York

Gustafson, Lil

2004 Jernalderlandskapet rundt Tyrifjorden. *UKM Skrifter* nr. 3:127-144, Universitetet i Oslo

Hagland, Jan Ragnar

2007 Innleing. I *Fagerskinna. Norges Kongers Ættetavle*. Oversatt av Edvard Eikill, side 15-22, Saga Forlag, Stavanger

Hagen, Anders

1992 Åkerfunnets arkeologi. *Universitetets oldsaksamlings skrifter. Ny rekke* 13, 155-179. Oslo.

Hallsall, Guy

2003 *Warfare and society in the barbarian west, 450-900*. Routledge, London and New York

Harrison, Dick

1997 Centralorter i historisk forskning om tidlig medeltid. I Callmer, Hoan og Erik Rosengren (red) "... GICK GRENDEL ATT SÖKA DET HÖGA HUSET..."", side 25-29, Halmstad

Harsson, Margit

2000 *Stein – en storgård på Ringerike*. Hole

2004 Ringerike og Stein – et landskap og en gård. *UKM Skrifter* nr. 3:113-125, Universitetet i Oslo

Hatleskog, Anne-Brith

1997 Samfunnsorganisatoriske endringer eller religionsskifte i yngre jernalder med utgangspunkt i gravmateriale fra Sunnhordland og Hardanger. *AmS-Varia* 31:7-36, Arkeologisk museum i Stavanger

Hedeager, Lotte

2002 Scandinavian "central places" in a cosmological setting. I Birgitta Hårdh og Lars Larsson (red) *Central Places in the Migration and Merovingian Periods*, Uppåkrastudier nr. 6, 3-18, Papers from the 52nd Sachsensymposium, Almqvist & Wiksell International, Lund.

Helle, Knut

1963 Innleing. I *Soga om Håkon Håkonsson*. Skrevet av Sturla Tordsson, Oversatt av Kr. Audne, 2. utgave ved Knut Helle, Norrøne Bokverk nr. 22, side 7-15, Det Norske Samlaget, Oslo

1996 *Norge blir en stat. 1130-1319*. Universitetsforlaget, Oslo

2006 Fra opphav til omkring 1500. Del 1 av Norsk byhistorie. I *Urbanisering gjennom 1300 år*, redigert av Knut Helle, Finn Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu, side 21-142, Pax forlag, Oslo

Hernæs, Per

1985 De østnorske sverdfunn fra yngre jernalder: en geografisk analyse. Mangfoldiggjort magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo

Hjardar, Kim og Vegard Vike

2011 *Vikinger i krig*. Spartacus forlag, Oslo

Hobæk, Halldis

2008 Kongsgården Sem i Vestfold. En arkeologisk analyse av hovedgård og gods i middelalder og yngre jernalder. Mangfoldiggjort masteroppgave i arkeologi, Institutt for arkeologi, historie, kulturvitenskap og religion, Universitetet i Bergen

Hodder, Ian

1982a *Symbols in action. Ethnoarchaeological studies of material culture*. Cambridge University Press, Cambridge

1982b Theoretical archaeology: a reactionary view. I Ian Hodder (red) *Symbolic and structural archaeology*, side 1-16, New Directions in Archaeology, Cambridge University Press, Cambridge

1987b The contribution to the long term. I Hodder, Ian (red) *Archaeology as long term history*, side 1-8, Cambridge University Press, Cambridge

Hodder, Ian (red)

1987a *Archaeology as long term history*. Cambridge University Press, Cambridge

Hofseth, Ellen Høigård

1982 Loven om våpenter sett i lys av arkeologisk materiale. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok* 1980/1981: 103-118, Oslo

Holck, Per

2008 Skjelettet fra Gokstadskipet – ny vurdering av et gammelt funn. *Michael* 2008 nr 5:292-304, Michael Quarterly, The Norwegian Medical Society / Det Norske medicinske Selskab, nettsversjon av det medisinske tidsskriftet lest 19.11.2011 på http://www.dnms.no/index.php?seks_id=72568&a=1

Holm-Olsen, Ludvig og Kjell Heggelund

1982 *Norges litteraturhistorie*. Bind 1, Fra runene til Norske Selskab, red. Edvard Beyer, J. W. Cappelen Forlag, 3. opplag, Bokklubben Nye Bøker, Oslo

Hødnebo, Finn

2005 [1899] Om Snorres kongesagaer. I *Snorre. Snorre Sturlason kongesagaer*, oversat af Gustav Storm, J M Stenersen og co Forlag, Kristiania, <Stormutgaven>, oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip, redaktør Finn Hødnebo, side XXI-XXXVI, J. M. Stenersen Forlag AS, Oslo

Hårdh, Birgitta

2002 The contacts of the central place. I Hårdh, Birgitta (red) *Centrality – Regionality*, *Uppåkrastudier* nr. 7:27-66, Lund

Iversen, Frode

1998 Godsdannelser på Vestlandet i vikingtid og middelalder – et eksempel fra Jølster. Samfunn i endring. I Øye, Ingvald (red) *Fra vikingtid til reformasjonen*, *Onsdagskvelder i Bryggens museum* XIII, 41–65. Bergen.

1999a *Var middelalderens lendmannsgårder kjerner i eldre godssamlinger? En analyse av romlig organisering av graver og eiendomsstruktur i Hordaland og Sogn og Fjordane*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen, nr. 4, Bergen

1999b Hva arvet Erlend? Om gods og godsproblematikk på Vestlandet i yngre jernalder og middelalder. Et eksempel fra Etne i Hordaland. I Fuglestvedt, Ingrid, Terje Gansum og Arnfrid Opedal (red) *Et hus med mange rom – vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*, AmS-Rapport 11b, 339–353, Stavanger

2002a Nye arkeologiske undersøkelser på kongsgården Seim i Nordhordland – på sporet av en indre omorganisering i vikingtid? *Arkeologiske skrifter fra Universitetet i Bergen* 11, 73–98, Bergen

2002b Seim og jordegodset. Et nytt forsøk på arkeologisk og historisk rekonstruksjon. *Heimen* 39, 175–212, Trondheim.

2004 *Eiendom, makt og statsdannelse : kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder*. Upublisert doktoravhandling, Universitetet i Bergen

2006 Veien gjennom Vestfold - E18. Arkeologiske registreringer 2005/2006 – delrapport Sky/Nøklegård, Vestfold Fylkeskommune, Tønsberg.

2008 *Eiendom, makt og statsdannelse : kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder*. Publisert doktoravhandling, UBAS 6, Universitetet i Bergen

Jacobsen, Kjersti

2010 Bakteppe for slagene på Re prosjektet. *Fortiden for fremtiden*, nyhetsmagasin for Norges metallsøkerforening, <http://fortidenforfremtiden.com/2011/10/25/bakteppe-slagene-pa-re/>

Jakobsen, Alfred og Jan Ragnar Hagland

1980 *Fagrskinna-studier*. Nordisk institutt, Skrifter no. 3, Universitetet i Trondheim (nå NTNU), Trondheim

Jakobsson, Mikael

1992 *Krigarideologi och vikingatida svärdstypologi*. Stockholm Studies in Archaeology, bind 11, Universitetet i Stockholm

James, Edward

1997 The militarisation of Roman Society, 400-700. I Anne Nørgard Jørgensen og Birthe L. Clausen (red) *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1-1300*, Publications from The National Museum (PNM), Studies in Archaeology and History, Volume 2:19-24, Nationalmuseet, København

Johansen, Erling, Lauritz Opstad og Martin Dehli

1976 *Olav Haraldssons by 1016-1567. Sarpsborg før 1839*. Bind 1 av Sarpsborg byhistorie, Sarpsborg

Johansen, Øystein Koch

1979 En ryttergrav fra vikingtid. *Nicolay* nr. 31:13-21, Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatikk, Universitetet i Oslo

Johnsen, Oscar Albert

1929 *Tønsbergs historie*. Bind 1 Middelalderen, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo

1945 *Sem og Slagen. En bygdebok*. Bind 1, utgitt av Sem og Slagens bygdebokkomite etter foranstaltning av Sem kommune, red. O. A. Johnsen, Tønsberg

Kjeldstadli, Knut

1994 *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Universitetsforlaget, Oslo

Kleivane, Kjell-Jørund

1981 Høvding, jordegodseier og kongelig ombudsmann – en studie av lendmannsinstitusjonen fra slutten av 1000-tallet til Magnus Lagabøters død. Mangfoldiggjort hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo

Knapp, A. Bernard (red)

1992 *Archaeology, Annales and ethnohistory*. Cambridge University Press, Cambridge

Koht, Halvdan

1995 [1968] Forord. I *Sverresoga*. Norrøne Bokverk, oversatt av Halvdan Koht, Det Norske Samlaget, Oslo

Krag, Claus

1990 Vestfold som utgangspunkt for den norske rikssamlingen. *Collegium Medievale* 3:179–195

1991a Ynglingatal og Ynglingatal. En studie i historiske kilder. *Studia Humaniora*, vol. 2, Universitetsforlaget, Oslo

1991b Ynglingekongene og Vestfold. *Vestfoldminne* 1991:3-11, Tønsberg

1993 Hvem var Harald Hårfagre. I Veia, Marit Synnøve (red) *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*, side 32-40, Historisk Seminar, Karmøy 10 og 11 juni 1993, Karmøy kommune

1995 *Vikingtid og rikssamling 800-1130*. Aschehougs Norgeshistorie, bind 2, Aschehoug, Oslo

2000 *Norges historie fram til 1319*. Universitetsforlaget, Oslo

2004 Halvdan Svarte i de eldste historiske kildene. *UKM Skrifter* nr. 3:183-191, Universitetet i Oslo

2005 *Sverre. Norges største middelalderkonge*. Aschehoug, Oslo

2010 Winner takes all. *Levende Historie* nr 1(2010):28-36

Kristiansen, Kristian

1984 Ideology and material culture: an archaeological perspective. I M. Spriggs (red) *Marxist perspectives in archaeology*, side 72-100, New Directions in Archaeology, Cambridge University Press, Cambridge

1999 The Emergence of Warrior Aristocracies in Later European Prehistory and Their Long-Term History. I Carman, John og Anthony Harding (red) *Ancient Warfare*. Archaeological Perspectives, side 175-189, Sutton Publishing, Gloucestershire

Lunde, Øivind

1987 Klosteranleggene. I *Klosteranlegg i Norge*. En oversikt. Fortidsminner nr. 68:85-119 (er også publisert i Fortidsminneforeningens årbok 1987), Oslo

1993 Premonstratensernes kloster i Tønsberg – kirken og klosteranlegget. I Eriksson, Jan E. G. og Kari Schei (red) *Seminarer "Kloster og By" 11-13 november 1992 – omkring Olavsklosteret, premonstratenserordenen og klostervesenet i middelalderen*, side 9-22, Tverrfaglige Seminarer i Tønsberg, Rapport nr 1, Tønsberg bibliotek og Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Tønsberg, Tønsberg

Lundqvist, Lars

1997 Central Places and central areas in the late iron age. I Andersson, Hans, Peter Carelli og Lars Ersgård (red) *Visions of the Past*, side 179-197, Riksantikvarieämbetet og Lund Universitet, Stockholm og Lund

Marstrander, Sverre

1976 Ynglingeætten og skipsgravene i Vestfold. *Norsk slektshistorisk tidsskrift*, s 263-276

1986 *De skjulte skipene. Tuneskipet, Gokstadskipet og Osebergskipet*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo

1999 *Tuneskipet*. Tidligere utgitt som eget kapittel i Sverre Marstrandens bok "De skjulte skipene" fra 1986, denne utgaven utgitt av Borgarsyssel Museum, med tillatelse fra Anne Thue Marstrander, julen 1999, Sarpsborg

Martens, Irmelin

1969 Gravfeltet på By i Løten, Hedmark. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok* 1965/1966: 11-148, Oslo

2003 Mestersmeden fra By: gammelt funn i ny sammenheng. *Lautin* 29 (2003):9-20, Lokalhistorisk årbok for Løten historielag, Løten/Flisa

Myhre, Bjørn

1985 Boathouses as indicators of political organization. *Norwegian Archaeological Review* 18(1-2):36-60

1987a Frå smårike til stat. I Rommetvedt, Hilmar (red) *Hafrsfjord. Fra rikssamling til lokalt selvstyre*, 111–125, Dreyer Bok, Stavanger

1987b Naust, skip og leidang. *Kystliv. Onsdagskvelder i Bryggen Museum* III:28-48

1991 Bosetning og politisk organisasjon i Vest-Norge før vikingtid.

I Joensen, Jóan Pauli, Ruth Johansen og Jan Kløvstad (red) *Nordatlantiske foredrag – seminar om nordatlantisk kulturforskning i Nordens hus på Færøerne* 27. –30. august 1990, Annales Societas scientiarum Færoensis. Supplementum 15:10–19. Torshavn.

1992 Borre – et merovingertidssenter i Øst-Norge. Økonomiske og politiske sentra i Norden ca 400–1000 e. Kr. *Universitetets oldsaksamlings skrifter. Ny rekke* 13, 155–179. Oslo.

1993 Rogaland forut for Hafrsfjordslaget. I *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*, side 41-64, Historisk Seminar, Karmøy 10 og 11 juni 1993, Karmøy kommune

1994 The Royal Cemetery at Borre, Vestfold: A Norwegian centre in a European periphery. I *The Age of Sutton-Hoo. The seventh century in North-Western Europe*, side 301-313, red. Martin O. H. Carver, The Boydell Press, 2. ed., Suffolk

1997 Boathouses and naval organization. I Jørgense, Anne Nørgård og Birthe L. Clausen (red) *Military Aspects of Scandinavian Society. In a European Perspective AD 1-1300*, Publications from The National Museum (PNM), Studies in Archaeology and History, Volume 2, side 169-183, Nationalmuseet, København

2003 Borregravfeltet som historisk arena. *Viking* 2003:49-77, Norsk Arkeologisk Selskap, Oslo

Nicolaysen, Nicolay

1854 Om Borrefunnet i 1852. *Foreningen til Norske Fortidsmindester Bevaring, Aarsberetning* 1852:25-32, Christiania

1882 *Langskibet fra Gokstad ved Sandefjord./The Viking Ship from Gokstad*. Alb. Cammermeyer forlag, Kristiania

Nilsen, Jan Otto

2008 Vikingtidsfunnene fra Rolvsøy. mangfoldiggjort masteroppgave i historie, Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo

Finnes også elektronisk på <http://www.duo.uio.no/sok/work.html?WORKID=74192>

Norseng, Per G, og Arnved Nedkvitne

2000 *Middelalderbyen ved Bjørvika. Oslo 1000-1536*. Cappelen forlag, Oslo

Norseng, Per G., Ellen Anne Pedersen og Frans Arne Stylegar

2003 *Øst for Folden*. Østfolds Historie, bind 1, Østfold fylkeskommune, Sarpsborg

Norseng, Per G. og Sven G. Eliassen

2005 *I Borgarsysle*. Østfolds Historie, bind 2, Østfold fylkeskommune, Sarpsborg

Nybruget, Per Oscar

1992 Åkerfunnet. Grav eller depot? *Universitetets oldsaksamlings skrifter. Ny rekke* 13:23–39, Oslo

Näsman, Ulf

1997 Från region til rike-från stamme til stad. Om danernas etnogenes och om den danska riksbildningen. I Krøger, Jens Flemming (red) *Rikssamlingen. Hovdingmakt og kongemakt*, side 46-65, Karmøyseminaret 1996. Karmøy kommune, Stavanger

1998 Sydiskandinavisk samhällsstruktur i ljust av merovingisk och anglosaxisk analogi eller vad är det som centralplatserna är centrala? I Larsson, Lars og Birgitta Hårdh (red) *Centrala Platser – Centrala Frågor. Uppåkrastudier* 1:1-26, Lund

Olausson, Michael

2000 Husabyar, krig och krigare under yngre järnålder och tidig medeltid. I Olausson, Michael (red) *En bok om husbyar*, Riksantikvarieämbetet, s 125–150, Uppsala

Olausson Michael (red)

2000 *En bok om husbyar* (red. Michael Olausson), Skrifter / Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar 33, Uppsala

Orning, Hans Jacob

2004 *Uforutsigbarhet og nærvær. En analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen*. Doktoravhandling, Acta Humaniora nr198, Universitetet i Oslo

Opedal, Arnfrid

1998 *De glemte skipsgravene – makt og myter på Avaldsnes* (med bidrag fra Arne Emil Christensen og Berit J. Sellevold). AmS-småtrykk 47. Stavanger.

1999 Forbundsfaller som byggesteiner for en tidlig riksdannelse. I Veia, Marit Synnøve og Helge Rolf Naley (red) *Fiender og forbundsfaller. Regional kontakt gjennom historien*. Side 71-80, Karmøyseminaret 1999, Vikingfestivalen, Karmøy kommune, HBO AS, Haugesund

2005 *Kongens død i et førstetlig rike : skipsgravritualer i Avaldsnes-området og aspekter ved konstituering av kongemakt og kongerike 700-950 e.Kr.* Acta humaniora 228. Avhandling for dr. philos., Universitetet i Oslo.

Paulsen, Vidar Alne

2006 Stormenn og elite i perioden 1030-1157. En undersøkelse av stormenns bakgrunn, matgrunnlag og strategier gjennom tre konflikter. Mangfoldiggjort hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen
Finnes også elektronisk på https://bora.uib.no/bitstream/1956/2024/1/Masteroppgave_Paulsen.pdf

Parker-Pearson, Mike

1984 Social change, ideology and the archaeological record. I M. Spriggs (red) *Marxist perspectives in archaeology*, side 59-71, New Directions in Archaeology, Cambridge University Press, Cambridge

Paasche, Knut

2010 Tuneskipet. Dokumentasjon og rekonstruksjon. Dr. avhandling, Universitetet i Oslo

Pedersen, Unn

2000 Vektlodd – sikre vitnesbyrd om handelsvirksomhet? Vektloddens funksjoner i vikingtid: en analyse av vektloddmaterialet fra Kaupang og Sørøst-Norge. Mangfoldiggjort hovedfagsoppgave, Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering (nå IAKH), Universitetet i Oslo

2001a Vektlodd - sikre vitnesbyrd om handelsvirksomhet? *Primitive Tider* nr 4(2001):19-36

2001b Nye vektlodd fra Kaupangs bosetningsområde. *Nicolay: Arkeologisk tidsskrift*. s 21- 28

Petersen, Jan

1916 *Gravplassen fra Store-Dal i Skjeberg*. Norske Oldfunn nr. 1, Universitetets Oldsaksamling, Kristiania

1919 *De Norske Vikingesverd. En typologisk – kronologisk studie over vikingetidens vaapen*. Videnskapsselskaps skrifter, 2. Hist. Filos. Klasse, No. 1, Kristiania

Pettersson, Jonatan

2000 Husabyarna-en kritisk forskningsöversikt. I Olausson, Michael (red) *En bok om husbyar*, Riksantikvarieämbetet, s 49–63, Uppsala

Price, Neil S.

2002 *The Viking Way. Religion and war in Late Iron Age Scandinavia*. Aun 31, Uppsala Universitet, Uppsala

Ringstad, Bjørn

1992 Økonomiske og politiske sentra på Vestlandet ca. 400–1000 e. Kr. *Universitetets oldsaksamlings skrifter. Ny rekke 13:107–128*, Oslo.

Risbøl, Ole

1997 Arkeologi i vegen - om de nyere arkeologiske undersøkelsene på Engelaug Østre og By i Løten. *Lautin* 1997:7-23, Lokalhistorisk årbok, utgitt av Løten historielag, Løten/Flisa

Roen, Knut

1978 Sarpsborg. I Øy, Nils E. (red) *Østfold. Bygd og by i Norge*, side 422-420, Gyldendal norsk forlag, Oslo

Rolfsen, Perry

1992 Åkernaustet. Åkerseminaret, Hamar, 1990. *Universitetets oldsaksamlings skrifter. Ny rekke 13:41-65*, Oslo.

Rolfsen, Perry og Jan Henning Larsen

2004 Hva skjuler Halvdanshaugen? I Rolfsen og Larsen (red) *Halvdanshaugen - arkeologi, historie og naturvitenskap. KHM Skrifter* nr. 3:23-78, Universitetet i Oslo

2005 Er det flere Halvdanshauger? *Viking* 2005:101-130, Norsk Arkeologisk Selskap, Oslo

Rolfsen, Perry og Jan Henning Larsen (red)

2004 Halvdanshaugen - arkeologi, historie og naturvitenskap. *KHM Skrifter* nr. 3, Universitetet i Oslo

Røskaft, Merete

1996 Høvdingmakt og lokale sentra. Brudd eller kontinuitet ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder? I Walberg, Øystein (red) *Før og etter Stiklestad*, side 37-46, Seminar på Stiklestad 1994, Stiklestad

2003 *Maktens landskap : sentralgårder i Trøndelag ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder, ca 800-1200*, Skriftserie fra Historisk institutt, bind 39

Samdal, Magne

2005 Båtgravene på Gulli. I Gjerpe, Lars Erik (red) 2005 *Gravfeltet på Gulli. Varia* nr 60:105-130, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Sawyer, Birgit og Peter Sawyer

1996 *Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation circa 800-1500*. Univeristy of Minnesota Press, Minneapolis and London

Sawyer, Peter

1988 *Da Danmark blev Danmark. Fra ca. år 700 til ca. 1050*. Danmarks Historie, bind 3, København

Schia, Erik

1991 *Oslo innterst i Viken*. Aschehoug forlag, Oslo

Schou, Terje

1993 *Onsøys historie*. Bind 1, Onsøy kommune (i dag i Fredrikstad kommune), Onsøy

Schnitler, Carl Wille

1920 *Norges kunstneriske oppdagelse*. Maleren Erik Pauelsens norske landskaper. Steenske forlag, Kristiania
Finnes også elektronisk på http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?&urn=URN:NBN:no-nb_digibok_2007042604024#&struct=DIVP3

Shetelig, Håkon

1917 Tuneskibet. *Norske Oldfunn* 2, Oldsaksamlingen, Universitetet i Kristiania, Kristiania

Sigurdsson, Jon Vidar

2003 Viken og fullføringen av rikssamlingen. I Sigurdsson, Jon Vidar og Per G. Norseng (red) *Over grenser. Østfold og Viken i yngre jernalder og middelalder*. Occasional Papers Skriftrserie 5/2003:7-29, Senter for studier i vikingtid og nordisk middelalder, Universitetet i Oslo

2008 *Det norrøne samfunnet*. Pax forlag, Oslo

2010 *Den vennlige vikingen*. Pax forlag, Oslo

Sjøberg, Bengt

2005 *Aristokratisk rum och gränsöverskridande*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter No. 62, Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm

Skeie, Tore

2009 *Alv Erlingsson. Fortellingen om en adelsmanns undergang*. Spartacus forlag AS, Oslo

Skre, Dagfinn

1996a Kristningsverk og politisk makt. I Walberg, Øystein (red) *Før og etter Stiklestad*, side 27-36, seminar på Stiklestad 1994, Stiklestad

1996b Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e. Kr. Upublisert doktoravhandling, Universitetet i Oslo

1998 *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e.Kr.* Acta Humaniora 32

2001 The Social Context of Settlement in Norway in the first Millenium AD. *Norwegian Archaeological Review* 34/1:1-12

2007a Introduction. I Skre, Dagfinn (red) Kaupang in Skiringssal. Kaupang excavation Project, Public Series, Volume 1, *Norske Oldfunn XXII*, side 13-24, Aarhus University Press og Kaupang-undersøkelsen, UiO, Oslo

2007b Exploring Skiringssal 1771-1999. I Skre, Dagfinn (red) Kaupang in Skiringssal. Kaupang excavation Project, Public Series, Volume 1, *Norske Oldfunn XXII*, side 27-42, Aarhus University Press og Kaupang-undersøkelsen, Universitetet i Oslo

2007c Preparing the New Campaign. I Skre, Dagfinn (red) Kaupang in Skiringssal. Kaupang excavation Project, Public Series, Volume 1, *Norske Oldfunn XXII*, side 43-51, Aarhus University Press og Kaupang-undersøkelsen, Universitetet i Oslo

2007d Excavations of the Hall at Huseby. I Skre, Dagfinn (red) Kaupang in Skiringssal. Kaupang excavation Project, Public Series, Volume 1, *Norske Oldfunn XXII*, side 223-246, Aarhus University Press og Kaupang-undersøkelsen, Universitetet i Oslo

2007e The Skiringssal Cemetery. I Skre, Dagfinn (red) Kaupang in Skiringssal. Kaupang excavation Project, Public Series, Volume 1, *Norske Oldfunn XXII*, side 363-383, Aarhus University Press og Kaupang-undersøkelsen, Universitetet i Oslo

2007f The Skiringssal Thing site Tjodalyng. I Skre, Dagfinn (red) Kaupang in Skiringssal. Kaupang excavation Project, Public Series, Volume 1, *Norske Oldfunn XXII*, side 385-406, Aarhus University Press og Kaupang-undersøkelsen, Universitetet i Oslo

2007g The Dating of Ynglingatal. I Skre, Dagfinn (red) Kaupang in Skiringssal. Kaupang excavation Project, Public Series, Volume 1, *Norske Oldfunn XXII*, side 407-429, Aarhus University Press og Kaupang-undersøkelsen, Universitetet i Oslo

2007h The Emergence of a Central Place: Skiringssal in the 8th Century. I Skre, Dagfinn (red) Kaupang in Skiringssal. Kaupang excavation Project, Public Series, Volume 1, *Norske Oldfunn XXII*, side 431-443, Aarhus University Press og Kaupang-undersøkelsen, Universitetet i Oslo

2007i Towns and Markets, Kings and Central Places in South-western Scandinavia c. AD 800-950. I Skre, Dagfinn (red) *Kaupang in Skiringssal*. Kaupang excavation Project, Public Series, Volume 1, *Norske Oldfunn XXII*, s 445-469, Aarhus University Press og Kaupang-undersøkelsen, Universitetet i Oslo

Skre, Dagfinn (red)

2007 Kaupang in Skiringssal. Kaupang excavation Project, Public Series, Volume 1, *Norske Oldfunn XXII*, Aarhus University Press og Kaupang-undersøkelsen, Universitetet i Oslo

Skre, Dagfinn (red)

2008 Means of Exchange. Kaupang excavation Project, Public Series, Volume 2, *Norske Oldfunn XXIII*, Aarhus University Press og Kaupang-undersøkelsen, Universitetet i Oslo

Skre, Dagfinn (red)

2011 Things from the town. Kaupang excavation Project, Public Series, Volume 3, *Norske Oldfunn XXIV*, Aarhus University Press og Kaupang-undersøkelsen, Universitetet i Oslo

Smyth, Alfred P.

1977 *Scandinavian Kings in the British Isles 850-880*. Oxford University Press, Oxford

Solberg, Bergljot

1984 Norwegian spear-heads from the merovingian and vikingperiods. Upubliserht doktorhavhandling, Universitetet i Bergen

1985 Social Status in the Merovingian and Viking Periods in Norway from Archaeological and Historical Sources. *Norwegian Archaeological Review*, bind 18:61-76, Universitetsforlaget i Oslo

1991 Weapon Export from the Continent to the Nordic Countries in the Carolingian Period. *Studien Zur Sachsenforschung*, band 7:241-259, Hildesheim

1994a Våpenfunnene fra yngre jernalder-avspeiler de urolige tider eller rangposisjoner i samfunnet? *Spor*, 1994 nr. 2:16-20, Trondheim

1994b Våpeneksport fra kontinentet til Norden i vikingetiden. Det Norske Videnskaps-Akademi, *Årbok* 1993:138-153, Oslo

1997 Vikingtidens sverd - en ettertraktet handelsvare. *Bergen Museum Årbok* 1996:47-50, Bergen

2000 *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo

Solhaug, Mona Bramer

2005 Borg-krusifikset og dets forunderlige historie. *Viking* 2005:137-150

Spriggs, Matthew (red)

1984a *Marxist perspectives in archaeology*. New directions in archaeology, Cambridge University Press, Cambridge

Spriggs, Matthew

1984b Another way of telling: Marxist perspectives in archaeology. I Spriggs, Matthew (red) *Marxist perspectives in archaeology*, side 1-9, New directions in archaeology, Cambridge University Press, Cambridge

Steinnes, Asgaut

1951 Alvim. *Historisk Tidsskrift* 35:353-404

1952 Utskyld. *Historisk Tidsskrift* 36:301-411

1955 *Husebyar*. Den norske historiske Forening, Oslo

Stenvik, Lars

1996 Gravminner som kilde til stormenn. I Walberg, Øystein (red) *Før og etter Stiklestad*, side 79-92, seminar på Stiklestad 1994, Stiklestad

Stylegar, Frans Arne

1998 Maktens strukturlandskap. Bidrag til den yngre jernalders kosmografi. Ekspemplet Tune i Østfold. I Østmo, Einar (red) *Fra Østfolds oldtid. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter* nr. 2:197-210, Universitetet i Oslo

2004 Mellom Stein og Gjermundbu: Makt og bebyggelse på Ringerike i vikingtid og middelalder. I Rolfsen, Perry og Jan H. Larsen (red) *Halvdanshaugen-arkeologi, historie og naturvitenskap*. UKM Skrifter nr. 3:145-182, Universitetet i Oslo

2007 The Kaupang Cemeteries Revisited. I Skre, Dagfinn (red) Kaupang in Skiringssal. Kaupang excavation Project, Public Series, Volume 1, *Norske Oldfunn* XXII, side 53-128, Aarhus University Press og Kaupangundersøkelsen, Universitetet i Oslo

Theliander, Claes

2000 "Huseby-problemet" – igen.... I Olausson, Michael (red) *En bok om husbyar*, Riksantikvarieämbetet, 167–176, Uppsala

Thoresen, Per

1997a Tønsberg er den ældste Kjøbstad i Norge, det maa da bevises" (Jens Müller). I Eriksson og Thoresen Gamle Tønsberg – middelalderbyen, nettversjon av Eriksson og Thoresen 1976, <http://www-bib.hive.no/tekster/tunsberg/middelalderbyen/index.html>

1997b "Der er også en sjette, Turesberga, som ligger i øst overfor mot danene ..." (Ordericus Vitalis). I Eriksson og Thoresen Gamle Tønsberg – middelalderbyen, nettversjon av Eriksson og Thoresen 1976, <http://www-bib.hive.no/tekster/tunsberg/middelalderbyen/index.html>

1997c Glanstid. I Eriksson og Thoresen Gamle Tønsberg – middelalderbyen, nettversjon av Eriksson og Thoresen 1976, <http://www-bib.hive.no/tekster/tunsberg/middelalderbyen/index.html>

1997d Viktig senter i høymiddelalderstaten. I Eriksson og Thoresen Gamle Tønsberg – middelalderbyen, nettversjon av Eriksson og Thoresen 1976, <http://www-bib.hive.no/tekster/tunsberg/middelalderbyen/index.html>

Titlestad, Torggrim

2002 *Erling Skjalgsson. Rygenes konge*. Erling Skjalgssonselskapet, Hafrsfjord

2005 *Vikingkongen. Erling Skjalgsson. 963-1028*. Erling Skjalgssonselskapet, Stavanger

2007 Fagerskinna som historie. En bakgrunn. I *Fagerskinna. Norges Kongers Ættetavle*. Oversatt av Edvard Eikill, side 7-14, Saga Forlag, Stavanger

Tsigaridas Glørstad, Ann Zanette

2010 Ringspennen og kappen. Kulturelle møter, politiske symboler og sentraliseringsprosesser i Norge ca. 800-950. Doktoravhandling, Universitetet i Oslo

Tøtlandsmo, Ole Steinar

1996 *Før Norge ble Norge. Politiske forhold på sørvestlandet i vikingtid*. Sola kommune

Ulriksen, Eli

2008 Tønsberg – bebyggelse og beboere fra 1000-tall til 1200-tall. *UBAS* nr. 5:93-108, Arkeologiske Skrifter, Nordisk serie, bind 5, 2008, Universitetet i Bergen

Westerdahl, Christer og Frans Arne Stylegar

2004 Husebyene i Norden. *Viking* 2004, Norsk Arkeologisk Selskap, Oslo

APPENDIX I

SNORRE

Benevnelser av Østlandsområder og østlandsstormenn i Snorre. Noen sentrale og interessante begivenheter og hendelser tas med i tillegg til dette. Forhåpentligvis er alle benevnelser med her, men det kan selvfølgelig ikke garanteres at noen ikke har blitt oversett. Steder i Snorre der noen personer er sentrale i handlingen har noen steder bare blitt nevnt kort og samlende på steder det er aktuelt da det ellers vil bli for langt. Kapitlene hvor de forskjellige hendelsene er i hver saga nevnes først, mens sidetallshenvisninger er etter Stormutgaven; 2005 [1899] *Snorre*. Snorre Sturlason kongesagaer, oversat af Gustav Storm, J M Stenersen og co Forlag, Kristiania, <Stormutgaven>, oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip, redaktør Finn Hødnebo, J. M. Stenersen Forlag AS, Oslo

Ynglingesaga (kapittel 1-50, side 5-40).

En kong **Åle** den opplandske. (kapittel 29, side 27)

Ynglingene ankommer Norge og Romerike. **Halvdan Kvitbein** på Romerike. (kapittel 43, side 36)

Øystein opplandskonge på Hedmark. (kapittel 44, side 37)

Halvdan tok mye av Hedmark, Toten, Hadeland og mye av Vestfold. Halvdan døde på Toten, men ble gravlagt på Skæreid i **Skiringssal** i Vestfold. (kapittel 44, side 37)

Øystein, sønn av Halvdan Kvitbein ble konge etter faren, på Romerike og i Vestfold. (kapittel 46, side 37)

En konge på **Varna** (Værne i Rygge, Østfold) ved navn **Skjold**. (kapittel 46, side 37)

Øystein gravlegges i **Borre**. (kapittel 46, side 37)

Halvdan, Øysteins sønn, arvet riket. Hadde hovedgård på Holtan i Vestfold og ble gravlagt i haug på Borre. (kapittel 47, side 38)

Halvdans sønn **Gudrød** (Veidekonge) arvet riket. (kapittel 48, side 38)

Gift med Alvhild, datter av en kong **Alvarin av Alvheim**, fikk halve Vingulmork (kapittel 48, side 38)

Deres sønn var **Olav Geirstadalv**. Alvheim var landet mellom Raumelv (nedre del av Glomma) og Göta elv. (kapittel 48, side 38)

Angrep og tok Agder. (kapittel 48, side 38-39)

Gudrøds sønn med Åsta, Agderkongen, het **Halvdan (Svarte)**. (kapittel 48, side 39)

Olav tok kongedømmet etter faren. (kapittel 49, side 39)

Olav (Geirstadalv) fikk bare Vestfold da kong Alvgeir tok hele Vingulmork og satte sønnesønnen Gandalf over det riket. Gandalf og faren angrep og tok mesteparten av Romerike. (kapittel 49, side 39)

Hogne, sønn av Øystein den mektige, opplandskongen, la under seg hele Hedmark, Toten og Hadeland. (kapittel 49, side 39)

Olav (Geirstadalv) var 20 da Gudrød døde. Han og broren Halvdan delte riket seg imellom. Olav fikk vestre del og Halvdan søndre. Olav bodde på **Geirstad**. (kapittel 49, side 39)

Ragnvald, Olavs sønn, ble konge i Vestfold etter faren. Kaltes Heidumhære. (kapittel 50, side 40)

Halvdan Svartes saga (kapittel 1-9, side 41-46).

Halvdan Svarte blir konge av Agder, halve Vestfold (Olav Geirstadalv har den andre halvdelen), halve Vingulmork og Romerike. Romerike tatt av kong Øystein senere. Halvdan vinner slag mot Øystein og legger igjen Romerike under seg. Han angriper deretter Hedmark. (kapittel 1 og 2, side 41)

Halvdan har halve Hedmark, tar Toten, Land og Hadeland. Ble en mektig konge. (kapittel 2, side 41)

Harald (merk: ikke Hårfagre) blir født, får Sogn som kongedømme da morfaren Harald Gullskjegg dør. (kapittel 3, side 42)

Denne sønnen dør og Halvdan Svarte tar Sogn. (kapittel 3, side 42)

Et slag i Askim/Trøgstad (Eid). (kapittel 4, side 42)

Halvdan legger hele Vingulmork under seg, Hake flykter til Alvheim. (kapittel 4, side 42)

Sigurd Hjort konge på Ringerike (side 42), drept av Hake (side 43). (kapittel 5, side 42-43)

Halvdan Svartes menn dreper Hake berserk på Hadeland og redder Sigurd Hjorts barn. (kapittel 5, side 43-44)

Halvdan Svarte gifter seg med Sigurd Hjorts datter Ragnhild. (kapittel 5, side 44) (Skal i ifølge et av de nyere tilleggene til Fagerskinna (2007:421) ha vært gården **Tingelstad** Ragnhild kom fra og det vil i så fall si at dette var Sigurd Hjorts **kongsgård**. Navnet står altså ikke i Snorre.

De får en sønn, **Harald** (den kommende Harald Hårfagre). (kapittel 7, side 45)

Halvdan Svarte drukner i Randsfjorden (i Ringerike). (kapittel 9, side 46)

Hodet gravlegges på Stein i Ringerike, Halvdanshaugen. (kapittel 9, side 46)

Harald Hårfagres saga (kapittel 1-44, side 47-75).

Mange kongssønner og lignende av konger som Halvdan Svarte slo i kamp forsøker å ta tilbake fedrenes riker etter dennes død. I Hedmark, Ringerike og Vestfold. (kapittel 1, side 47)

Kong Gandalv satt i **Londe** (dvs. Lande, Tune i Sarpsborg) og igangsatte et angrep mot Vestfold over fjorden. (kapittel 1, side 47)

Et kongestevne mot Harald Hårfagre på Ringsaker i Hedmark. (kapittel 1, side 47)

Harald Hårfagre vinner slag på Opplandene og legger under seg Ringerike, Hadeland, Toten, Hedmark, Gudbrandsdalen, Romerike og nordre del av Vingulmork. (kapittel 2, side 48)

Deretter slo han Gandalv og tok hele Vingulmork sør til Raumelv (nedre del av Glomma). (kapittel 2, side 48)

Harald Hårfagre lover å ta hele Norge. (kapittel 4, side 49)

Harald Hårfagre tar Orkdølafylke. (kapittel 5, side 50)

Harald tar folks odel. (kapittel 6, side 50)

Håkon jarl Grjotgardsson allierer seg med Harald Hårfagre og blir hans jarl. (kapittel 7, side 50)

Harald tar Gauldølafylke og Strindafylke (Håkon blir jarl over sistnevnte). Han tar Stjørdalen, Verdalen, Skogn, Sparbyggjafylke og Øynafylke. Hele Trøndelag blir nå Harald Hårfagres. (kapittel 7, side 50)

Harald tar Namdalen. Rollaug blir jarl over det. (kapittel 8, side 50-51)

Harald Hårfagre angriper og tar Møre samt Romsdal. (kapittel 8, side 51)

Ragnvald Mørejarl (far av norske Gange-Rolv, senere hertug Rollo av Normandie) blir Harald Hårfagres mann (side 51). Får styre over Nordmøre og Romsdal (side 52). (kapittel 10, side 51-52)

Harald Hårfagre drar mot Sunnmøre. (kapittel 11, side 52)

Kongene i Sunnmøre og Fjordane rådslår (side 52-53). Slått i **slag ved Solskjel**. (kapittel 11, side 53)

Harald Hårfagre legger Sunnmøre under seg. (kapittel 12, side 53)

Ragnvald jarl styrer over Nordmøre, Sunnmøre og Romsdal. (kapittel 12, side 53)

Ragnvald jarl dreper kongen av Firdafylke. Harald Hårfagre legger senere Firdafylke under seg. (kapittel 12, side 53)

Harald Hårfagre drar til Viken. (kapittel 13, side 54)

Håkon jarl får styre i Firdafylke. (kapittel 13, side 54)

Håkon jarl slåss mot Atle jarl (som også er Harald Hårfagres mann) og begge faller. (kapittel 13, side 54)

Harald Hårfagre må ta tilbake makten i Romerike, Vestfold og Vingulmork med områder lenger sørover. (kapittel 13, side 54)

Harald Hårfagre tar stevne med bøndene i Folden og med bøndene i Romerike. (kapittel 13, side 54)

Det opplyses at Harald Hårfagre var i Tønsberg (Det altså antakelig kongsgården ved navn Tunsberg som først senere, antakelig på 1000-tallet utviklet seg til en by). (kapittel 13, side 54 og kapittel 15, side 56)

Harald Hårfagre legger hele Vingulmork under seg. (kapittel 15, side 56)

Harald Hårfagre i hærferd i Götaland. (kapittel 16, side 56)

Legger unders seg landet nord for Elv og vest for Vänerne, i tillegg til hele Värmland. (kapittel 17, side 57)

Horder, ryger, egder og teler (dvs. folk fra Hordaland, Rogaland, Agder og Telemark) samlet seg mot Harald Hårfagre. (kapittel 18, side 57)

Blant annet Eirik Hordalandskonge, Sulke konge på Rogaland og broren Sote jarl, Kjøtve den rike, konge på Agder, fra Telemark brødrene Roald Rygg og Hadd den harde. (kapittel 18, side 57)

Slaget i Hafrsfjord. (kapittel 18, side 58)

Harald Hårfagre har nå lagt under seg hele Norge. (kapittel 20, side 59)

En av sønnene til Ragnvald jarl var Gange-Rolv. (kapittel 24, side 61-62)

Leidang nevnes som begrep allerede i denne sagaen. (kapittel 22, side 60)

Harald Hårfagres sønner med Snøfrid sendes til Ringerike og Hadeland. (kapittel 26, side 64)

Torv-Einar blir jarl over Orknøyene. (kapittel 27, side 64-65)

Guttorm Hertug (Haralds onkel) satt i Tønsberg og styrte hele Viken. Etter hans død satt Harald Hårfagre sin sønn Guttorm til å styre denne delen av riket. (kapittel 29, side 65)

Harald Hårfagre sender sønnen **Gudrød** til Agder. (kapittel 30, side 65)

Ragnvald Mørejarl blir drept av Harald Hårfagres sønner og Harald Hårfagre setter Ragnvalds sønn Tore til å styre over samme landområde som faren. (kapittel 30, side 65)

Torv-Einar dreper Halvdan Hålegg, farens drapsmann og Harald Hårfagres sønn. (kapittel 31, side 65-66)

Eirik (Blodøks) oppfostres og drar på vikingferd. (kapittel 33, side 67-68)

Harald Hårfagre gir sønnene kongsnavn og riker. (kapittel 34, side 68)

Vingulmork, Romerike, Vestfold og Telemark gikk til **Olav, Bjørn, Sigtrygg, Frode og Torgils**. (kapittel 34, side 68)

Hedmark og Gudbrandsdalen gikk til **Dag, Ring og Ragnar**. (kapittel 34, side 68)

Snøfridsønnene fikk Ringerike, Hadeland og Toten. (kapittel 34, side 68)

Guttorm hadde fått styre over Ranrike, fra Göta elv til Svinesund. (kapittel 34, side 68)

Harald Hårfagre var selv mest på Vestlandet. Eirik (Blodøks) var mest avholdt av alle sønnene. (kapittel 34, side 68)

Eirik (Blodøks) får Hålogaland og Nordmøre samt Sunnmøre. (kapittel 34, side 68)

Sønnene Halvdan Svarte, Halvdan Kvite og Sigrød får styre nord i Trondheimen. (kapittel 34, side 68)

Flere av sønnene faller på hærferder. (kapittel 34, side 69)

Harald Hårfagre ville ha Eirik (Blodøks) som overkonge. (kapittel 35, side 69)

Ragnvald Rettilbeine er på Hadeland, men driver med seid og blir drept av broren Eirik (Blodøks). (kapittel 35, side 69)

Bjørn (Farmann) var i Vestfold. Satt i Tønsberg. Bjørn rømmer til Sem om natta. Strid mellom Bjørn og Eirik (Blodøks). Bjørn blir drept av Eirik. Skal ha blitt gravlagt i haug på Sem. (kapittel 36, side 70-71)

På eldre dager satt Harald Hårfagre på gårdene Alrekstad (Årstad), Seim, Fitjar og Avaldsnes. (kapittel 38, side 71-72).

Håkon Adalsteinsfostre, Harald Hårfagre og Athelstan av England. (kapittel 40, side 72-73).

Harald Hårfagre er 80 år. (kapittel 42, side 74)

Strid om overkongemakten. (kapittel 42-43, side 74)

Harald Hårfagre blir 83 år og dør. (kapittel 42, side 74)

Bjørn Farmanns bror **Olav er overkonge i Viken**. (kapittel 42, side 74-75)

Eirik Blodøks er overkonge, slår brødrene Olav og Sigurd ved Tønsberg. (kapittel 42 og 44, side 75)

Eirik Blodøks legger hele Viken under seg. (kapittel 44, side 75).

Håkon den Godes saga (kapittel 1-32, side 76-97).

Hele landet slutter opp om Håkon. (kapittel 1, side 76-77)

Nevøene **Tryggve** og **Gudrød** fikk kongsnavn og henholdsvis Ranrike/Vingulmork og Vestfold. (kapittel 2, side 77)

Eirik Blodøks rømmer, får Northumbria av Athelstan og sete i York. (kapittel 3, side 78)

Eirik faller i slag i England. (kapittel 4, side 79)

Håkon legger hele Norge under seg. (kapittel 6, side 80)

Håkon herjer i Danmark (inkludert Skåne). (kapittel 7-8, side 80-81)

Håkon overvintrer i Viken. (kapittel 8, side 81)

Kong Tryggve Olavsson (far til Olav Tryggvasson) kommer fra vikingferd til Viken til Håkon. Håkon setter nevøen over Viken. (kapittel 9, side 81)

Harald Blåtann er konge i Danmark. (kapittel 10, side 81)

Harald Eiriksson (Gråfell) blir fostersønn til Harald Blåtann. (kapittel 12, side 10)

Eirikssønnene herjer i Viken. Tryggve går mot dem. (kapittel 11, side 82)

Håkon den Gode setter Gulatingsloven og Frostatingsloven. (kapittel 11, side 82)

Hunden Saur blir konge i Trondheimen. (kapittel 12, side 83)

Håkon forbereder strid mot Eirikssønnene. (kapittel 19, side 87)

Første strid vunnet. (kapittel 19, side 88)

Håkon organiserer leidangen. (kapittel 20, side 88)

Nye angrep av Eirikssønnene. (kapittel 23, side 89)

Håkon slår Eirikssønnene nok en gang. (kapittel 26, side 91)

Nye angrep av de gjenværende sønnene, 26 år etter at Eirik Blodøks rømte landet. (kapittel 28, side 92)

Mot Håkons siste slag. Harald Gråfell ledet hæren. (kapittel 28, side 93)

Slaget på Fitjar. (kapittel 29-32, side 93-96)

Håkon dør av sårene fra slaget. (kapittel 32, side 96)

Eirikssønnenes saga (kapittel 1-5, side 98-102).

Tryggve Olavsson styrer fortsatt i sørøst med Harald Gråfell som konge. (kapittel 1, side 98)

Gudrød Bjørnsson hersket i Vestfold. (kapittel 1, side 98)

Tryggve og Gudrød har Viken. (kapittel 3, side 100)

Håkon Jarls saga (kapittel 1-11, side 103-109).

Håkon drar til Opplandene. (kapittel 4, side 105)

Møter **Tryggve** og **Gudrød** til stevne i Hedmark. (kapittel 4, side 105)

Gudrød Eiriksson drar til Viken og over Folden for å møte **Tryggve**. Tilbys vikingferd. (kapittel 4, side 105)

I stedet dreper Gudrøds menn **Tryggve**. (kapittel 4, side 106)

Harald Gråfell kommer til Viken og Tønsberg (nok kongsgården Tunsberg i så fall). (kapittel 5, side 106)

Angriper og dreper Gudrød Bjørnsson. (kapittel 5, side 106)

Harald og Gudrød Eiriksson legger under seg hele Viken. (kapittel 5, side 106)

Gudrød Bjørnssons sønn Harald rømmer til Opplandene. (kapittel 6, side 106)

Han kalles **Harald Grenske** og var tidligere til oppfostring i Grenland (senere far til Olav "den hellige" Haraldsson). (kapittel 6, side 106)

Til oppfostring hos **Roe den Kvite**, en lendmann. Sønnen hans var **Rane** og ble Haralds fosterbror. Rane ble med til Opplandene. (kapittel 6, side 106)

Harald Grenske drar til Svitjod og på hærferd. (kapittel 6, side 106)

Eirikssønnene byr ut en stor hær i Viken. (kapittel 7, side 106)

Olav Tryggvassons saga (kapittel 1-113, side 110-188).

Gunnhild sender speidere til Opplandene og Viken for å lete etter Astrid og sønnen Olav Tryggvasson. (kapittel 3, side 111)

Astrid og Olav kommer til **Skaun**. (kapittel 3, side 111)

Bor på Vitskar i nærheten. (kapittel 3, side 111)

Sigurd er Astrids bror, sønn av Eirik Bjodaskalle (kapittel 6). (Østlandsforbindelsen kommer fram først senere i sagaen og de andre brødrene til Sigurd nevnes ikke i dette kapittelet.) Sigurd var en viktig mann hos den russiske storfyrste Vladimir den store av Novgorod. Det er Sigurd som oppdager Olav i fangenskap mens begge er i Estland og finner ut at det er nevøen hans. Han kjøper Olav ut av fangenskapet. Senere hjelper Sigurd Olav når denne hevner seg på en av de som eide ham som slave. (kapittel 6-8, side 113-114)

Harald Gråfell seiler fra Viken til Danmark. (kapittel 12, side 117)

Blir forrådt og drept der. (kapittel 13, side 118)

15 år etter Håkon den Godes fall (ca år 981). (kapittel 14, side 118)

Harald Blåtann og Håkon jarl legger Viken og resten av Norge under seg. (kapittel 15, side 119)

Harald Grenske er med i hæren. Hæren kommer til Tønsberg. Folk går over til Håkon jarl (kapittel 15, side 119)

Harald Grenske får Vingulmork, Vestfold og Agder til Lindesnes og får kongsnavn. (kapittel 15, side 119)

Harald Grenske var da 18 år (dvs født ca 963). (kapittel 15, side 119)

Kvad i Vellekla nevner at alt nord for Viken var Håkon jarls rike. (kapittel 16, side 120)

Harald Blåtann gir Eirik jarlsnavn over Vingulmork og Romerike. (kapittel 20, side 123)

Snorre legger keiser Ottos hærferd mot Danmark til 988, men egentlig var det i 974. (kapittel 24 pluss noter, side 125)

Snorre sier at Olav Tryggvasson var med Ottos hær (det kan ikke stemme da Olav var for ung. Spesielt siden angrepene var i 974 og Olav var født ca 970). (kapittel 26, side 126)

Olav Tryggvasson drar på vikingtokt til England, Skottland, Irland, med mer i 991 (muligens en av hærførerne for vikingene ved **slaget ved Maldon**). (kapittel 30, side 129)

Olav var på hærferd i 4 år. (kapittel 30, side 130)

Svein Tveskjegg dreper faren Harald Blåtann. (kapittel 34, side 134)

Jomsvikingene egger til strid mot Håkon jarl. (kapittel 34-39, side 134-138)

Slaget i Hjørungavåg. (kapittel 40-42, side 138-140)

Eirik Håkonsson sitter på Romerike, drar over Opplanda til Trøndelag for å advare faren om jomsvikingene. (kapittel 36, side 136)

I hæren sin i slaget har Eirik høvdingene **Gudbrand Kvite** fra Opplanda og **Torkjell Leira**, en vikværing. (kapittel 40, side 138)

Det er **Torkjell Leira** som prøver å hogge hodet av en mann når denne rykker hodet tilbake og han som holder håret mister hendene. (kapittel 41, side 140-141)

Vagn klarer å drepe **Torkjell Leira** og får grid. (kapittel 41, side 141)

Eirik jarl drar tilbake til Opplanda etter slaget og videre øst i riket sitt (Vingulmork?). (kapittel 42, side 141)

Harald Grenske var **konge i Vestfold** som før skrevet. (kapittel 43, side 143)

Blir drept på ordre av Sigrid (Storråde), hans fostersøster. (kapittel 43, side 143)

Åsta, Haralds kone, drar til faren i Opplanda og føder sønnen Olav (Haraldsson, den hellige) (ca 987 e. Kr.). (kapittel 44, side 144)

Harald Hårfagre hadde ordnet så det var en jarl i hvert fylke. (Kapittel 45, side 144)

Håkon jarl får høre om Olav Tryggvasson. (kapittel 46, side 146)

Olav Tryggvasson spør Håkons utsendte, Tore, om Opplandskongene. (kapittel 47, side 145)

Håkon jarl gjemmer seg i grisebingen. (kapittel 48, side 148)

Kark dreper Håkon jarl og Olav Tryggvasson dreper Kark. (kapittel 44, side 149)

Høvdingene i Oppland og Viken sverger troskap til Olav. (kapittel 51, side 150)

Lodin, en vikværing, kjøper fri Astrid, Olavs mor, og gifter seg med henne. (kapittel 52, side 150)

Lodin var av stor ætt og rik. (kapittel 52, side 151)

De fikk sønnen **Torkjell Nevja**, og døtrene Ingerid og Ingjerd. (kapittel 51, side 151)

Sønnene til Eirik Bjodaskalle, Olavs morfar, var **Sigurd, Karlshode, Jostein og Torkjell Dyrdit**. Alle var rike stormenn med gårder på Østlandet. (kapittel 52, side 151)

To brødre fra Viken, øst i Viken, **Torgeir** og **Hyrning** ble gift med Lodins døtre med Astrid. (kapittel 52, side 151)

Harald Blåtann hadde klart å kristne Viken, vha. to utsendte jarler. (kapittel 53, side 151)

Etter at Olav Tryggvasson var blitt konge satt han lenge i Viken om sommeren. (kapittel 53, side 152)

Mange av frendene hans kom dit til ham, flere slektninger samt venner av faren. (kapittel 53, side 152)

Olav rådslår med onklene (morens brødre), stefaren Lodin, og svogerne Torgeir og Hyrning (gift med halvsøstrene). (kapittel 53, side 152)

Alle mennesker i Viken blir døpt og kristnet (også i Agder). (kapittel 53, side 152)

Olav gifter bort søsteren Astrid til Erling Skjalgsson på Sola. (kapittel 56-58, side 154)

Erling blir heller fremste herse enn jarl. (kapittel 58, side 154)

Olav har stort følge fra østlige deler av landet. (kapittel 59, side 155)

Olav kommer helt øst i Viken sent på vinteren. (kapittel 59, side 155)

Olav kristner Ringerike. Åsta har giftet seg med Sigurd Syr (far til Harald Hardråde). Olav er fadder for Olav Haraldsson i dennes dåp. Olav drar så tilbake til Viken, vest i Viken denne gang. Tredje året hans som konge. (kapittel 60, side 156)

Olav dro til Tønsberg. (kapittel 62, side 156)

Om våren dro Olav vestover i Viken og **gjestet storgårdene sine**. Sendte bud over hele Viken (kanskje for eksempel Borre og Sem). (kapittel 65, side 159)

Olav beordrer kjøpstad ved Nidelva (Trondheim, 997 e. Kr.). (kapittel 70, side 161)

Leiv Eiriksson kommer til Olav. (kapittel 86, side 169)

Gudrød Eiriksson angriper og herjer i Viken. **Hyrning** og **Torgeir**, Olavs svogere, går mot ham og Gudrød blir drept. Nå var i hvert fall alle sønnene til Gunnhild og Eirik blodøks drept. (kapittel 87, side 170)

Ormen Lange blir bygd. (kapittel 88, side 171)

Utrustningen av hæren som slåss ved Svolder. (kapittel 93-94, side 175-176)

En stavnbu i Ormen Lange var **Trond Ramme** fra **Telemark** og en annen var **Vak Raumesson** fra **Elv** (dvs. Götaelv i Båhuslen). (kapittel 94, side 176)

Olavs halvbror **Torkjell Nevja** styrte Ormen stutte. Onklene hans **Torkjell Dyrdit** og **Jostein** hadde Tranen. (kapittel 94, side 176)

Kristendommen innføres ved lov på Island. (kapittel 95, side 176)

Leiv Eiriksson finner Vinland. (kapittel 96, side 177)

Olavs svogre **Hyrning** og **Torgeir** er med i hæren, styrte hvert sitt store skip. (kapittel 97, side 177)

Slaget ved Svolder. (kapittel 100-113, side 178-188)

Torkjell Nevja i Ormen Stutte. (kapittel 102, side 181)

Olavs svoger **Hyrning** trenger Eirik jarl tilbake fra Ormen Lange. (kapitte 110, side 184 samt kvad)

Halvbroren **Torkjell Nevja** er sistemann til å hoppe over bord. (kapittel 111, side 185 samt kvad)

Kong Sven Tveskjegg av Danmark får Viken. Gir Romerike og Hedmark til Eirik jarl. Svein jarl ble jarl for kong Olof Skøtkonung og får Ranrike. (kapittel 113, side 188)

Olav den helliges saga (kapittel 1-251, side 189-430).

Olav, sønn av Harald Grenske vokser opp hos stefaren **Sigurd Syr** og mora Åsta. (kapittel 1, side 189)

Olav vender tilbake til Norge fra vikingferd og drar til Viken, Vestfold omkring Folden og opp i landet til stefaren Sigurd og Mora Åsta. (kapittel 32, side 205)

Sigurd Syr vil finne ut hva de andre **opplandskongene** tenker. (kapittel 35, side 209)

På denne tiden var det mange opplandskonger, som styrte fylker og de fleste av dem var av Harald Hårfagres ætt. Brødrene **Rørek** og **Ring** på **Hedmark**, **Gudrød** i **Gudbrandsdalen**, en i **Toten** og **Hadeland** og en i **Valdres** (ikke senere nevnt, senere nevnes bare fem konger på Opplanda. Merknad av Storm). (kapittel 36, side 209)

Sigurd Syr og Olav har stevne med dem på Hadeland (kanskje Stein). (kapittel 36, side 209)

Olav blir tatt til konge på flere ting, bla på Opplandstinget (Eidsivating). (kapittel 37og 38, side 211)

Olav drar sørover gjennom Gudbrandsdalen til Hedmark. På veitsler om vinteren, til Viken om våren. Hær fra Hedmark, gitt Olav av kongene. Mange **lendmenn**, blant annet **Kjetil Kalv fra Ringnes**. Også hær med fra Romerike. Sigurd Syr kom med stor styrke. Dro så til Viken og til Tønsberg. (kapittel 45, side 216)

Mange mektige lendmenn fra hele Norge rådde for bondehæren. (kapittel 46, side 216)

Svein jarl drar med sin hær til Viken, til gården **Nesjar** (i Brunlanes). (kapittel 46, side 216)

Olav styrer sin flåte ut Viken mot Nesjar. (kapittel 47, side 216)

Slaget ved Nesjar. (kapittel 49-51, side 217-220)

Svein jarl trekker seg tilbake og seiler over Folden. (kapittel 51, side 220)

Sigurd Syr (Snorre sier kong Sigurd Syr) oppfordrer Olav til å angripe Svein jarl, men Olav vil vente). Opplendingene og Hedmarks bønder i Sigvat skalds kvad. Olav ga gaver til Sigurd Syr og Kjetil Kalv fra Ringnes da de skiltes. Kjetil fikk et skip, en femtenseters skute. (kapittel 52, side 220-221)

Olav seiler vestover i Viken, til Lindesnes, er i Nord-Agder. Tas til konge på tingene. (kapittel 53, side 221)

Olav har 60 hirdmenn og 30 gjester hos seg, samt 30 huskarer. (kapittel 57, side 222)

Olav drar til Viken. Danene med sysler for danekongen drar bort. Olav drar innover Viken, blir i Viken gjennom sommeren. Styrer fra Tønsberg øst over Folden helt til Svinesund. (kapittel 61, side 226)

Olav er i Ranrike (dvs. Båhuslen) og har møte med bønder der, bla. om grenser. Olav drar så østover i Viken. (kapittel 61, side 227)

Olav er i Marker (dvs. Aremark, Øymark og Rødenes, samt Nordmarka i Sverige). Møter svensk sysselmann (Eiliv) som har len av svenskekongen. (kapittel 61, side 227)

Olav får troskap av bøndene i Marker. (kapittel 61, side 228)

På sommeren drar Olav nordover i Viken, opp gjennom Glomma til en stor foss kalt **Sarp**. Ved et nes ut i elva ved fossen grunlegger Olav en kjøpstad (1016 e. Kr.), kalt **Borg** (dvs. **Sarpsborg**). Bygger jordvoll og jordborg, kongsgård og Mariakirke. (kapittel 61, side 228)

Olav overvintrer i **Borg**. (kapittel 61, side 228)

En mann som het **Øyvind Urarhorn** (oksehorn) hadde ætt på Aust-Agder, han var gjev mann og av god ætt. Han dro på hærferd hvert år og hjalp Olav ved Nesjar. Han fikk kong Olavs vennskap og fikk gaver av ham under et gjestebud i Borg. (kapittel 62, side 228)

Storbonden **Brynjolv Ulvalde** får gullinnlagt sverd og en stor **høvdinggård** kalt **Vettaland** (i Skee i Båhuslen) under et gjestebud i Borg. Blir lendmann og kongens nære venn. (kapittel 62, side 229, Brynjolv nevnes også i kapittel 61).

Olav byr kristen lov, og det går lett igjennom da vikværingene var godt kjent med kristendommen. (kapittel 64, side 229)

Mange kjøpmenn i Viken både vinter og sommer (antakelig bla. i Borg og Oslo), både daner og saksere. Vikværingene er mye på handelsferder, til England, Saksland, Flandern og Danmark. Noen var i viking og overvintret i kristne land. (kapittel 64, side 229)

Øyvind Urarhorn drar i viking, seiler sørover langs Viken til Båhuslen. (kapittel 65, side 229)

Olav sender menn for å kreve veitsler i Opplanda. Dro først til Vingulmork fra **Borg**. (kapittel 73, side 240)

Tar også veitsler i Vingulmork og sørger for riktig kristendom og tvanskristner andre. Kommer til Romerike med styrke på 300 mann. Sørger for kristendom der også. (kapittel 73, side 240)

Kongen over Romerike blir bekymret. Drar til **Hedmark** og **kong Rørek**. (kapittel 74, side 240)

Rørek og romerikskongen sender bud på kong **Gudrød i Gudbrandsdalen** og **kongen på Hadeland**. De møttes, fem konger, på Ringsaker på Hedmark. **Ring** var den femte kongen, bror av Rørek (valdreskongen nevnes altså ikke her). Mange mektige menn på Romerike hadde rømt fra odelen sin på grunn av Olav. (kapittel 74, side 240-241)

Gudrød Dalekonge vil kjempe mot Olav. Kongen holder gjestebud på Ringsaker. (kapittel 74, side 242)

Olav Haraldsson fortsetter reisen gjennom Romerike og tar veitsler. Kommer til Mjøsa. Opplandskongene har lendmenn som sendes ut for å samle hær. (kapittel 74, side 242)

Kjetil fra Ringnes er på møtet, drar for å advare Olav. (kapittel 75, side 242)

Olav var da på Eid øverst på Romerike (Eidsvoll). Omringer og overvinner opprørskongene. Omtales også i kvad av Ottar Svarte. (kapittel 75, side 243)

Alle fem konger tas til fange av Olav. Rørek blir blindet og holdt i fangenskap, Gudrød Dalekonge får tunga skåret ut, mens Ring og de to andre kongene blir landsforvist og må gi løfter om aldri mer å komme til Norge. (kapittel 75, side 243)

Olav legger nå under seg disse kongenes riker. Tar skatt i stedet for veitsler. Sigurd Syr dør. (kapittel 75, side 244)

Olav møter halvbroren Harald (Hardråde) da denne er 3 år. (kapittel 76, side 244)

Olav har som sagt kong Rørek med seg i fangenskap, men Rørek underkaster seg ikke frivillig og forsøker gjentatte ganger å drepe Olav. Til slutt må Olav sende Rørek ut av landet, først forsøker han å sende Rørek til Grønland, men han ender på Island og hos Gudmund den Mektige der han dør. Rørek er antakelig den eneste kongen som er gravlagt på Island sier Snorre. (kapittel 81-85, side 251-258)

Olav seiler ut gjennom Viken via Lindesnes og til Hordaland. (kapittel 81, side 251)

Finn Lite, en opplending av mulig finsk ætt nevnes. Han var kong Røreks mann. (kapittel 82, side 253)

Kong Olav drar til Viken igjen. (kapittel 82, side 253)

Olav kom til Tønsberg før påske og sitter der lenge utover våren. Et av drapsforsøkene på Olav skjer her (kapittel 83, side 253)

Flere av Røreks menn rømmer med Rørek, men blir tatt igjen og fanget for så å bli bragt tilbake til Tønsberg. (kapittel 83, side 255)

Isleendingen Torarin Nevjolvsson (med stygge føtter) er i Tønsberg hos Olav når hendelsene med Rørek finner sted. Det er Torarin som bringer Rørek til Island. (kapittel 85, side 256-258)

Øyvind Urarhorn drar i vesterviking. (kapittel 86, side 259)

Olav drar nord i Viken og slår seg ned i **Borg** om høsten. (kapittel 90, side 262)

Sigvat Skald og to andre drar til **Borg**, østover Marker til Sverige, på sendeferd for Olav. (kapittel 91, side 263)

Sigvat kommer tilbake til **Borg** like før jul. (kapittel 91, side 263)

Olav har en stor og velutsmykket hall i **Borg**. (kapittel 91, side 265)

Ragnvald jarl av Götaland og Astrid kongsdatter (av Olav/Olof Skøtkonung) kommer til **Sarpsborg** (i denne utgaven av Snorre brukes hele navnet her). (kapittel 91, side 266)

Olav holder bryllup med Astrid i **Borg**. (kapittel 92, side 266-267)

Ingjerd får gjort Ragnvald jarl til jarl over Ladoga (Aldeigjuborg). (kapittel 93, side 268)

Etter forlik med kong Olof av Sverige drar Olav tilbake til Viken med hæren, til Tønsberg. Litt etter videre til Trondheim. (kapittel 95, side 274)

Snorre nevner **slaget ved Clontarf** (Snorre feildaterer det til 1004/1005 da det egentlig var i 1014 e. Kr.). (kapittel 96, side 276)

Øyvind Urarhorn blir drept av Einar jarl av Orknøyene. (kapittel 98, side 278)

Om Orknøyene og Olav Haraldsson. (kapittel 96-103, side 275-285)

Om Hårek på Tjøtta, Olavs ferd dit og Tore Hund på Bjarkøy. Hårek var den mektigste mannen i Hålogaland, mens Tore var den mektigste mannen der i nord. Begge to blir Olavs lendmenn. (kapittel 104-106, side 285-287)

Østlandet og Opplandet har godt med korn. (kapittel 106, side 287)

Om Olve på Egge. Olav dreper Olve og gifter enken med sin mann Kalv Arnesson. (kapittel 107-110, side 287-290)

Olav drar til Opplandene. (kapittel 111, side 290)

Noen rømmer fra Olav ned i Gudbrandsdalen. (kapittel 111, side 291)

Dale-Gudbrand i **Gudbrandsdalen**, nesten som konge her, men var herse i navnet. Sigvat skald sammenligner ham med Erling Skjalgsson i makt og store landeiendommer. (kapittel 112, side 291)

Samler folk på **Hundorp**. 700 mann går mot Olav. De kommer til en gård kalt **Hove**. (kapittel 112, side 291)

Et slags **slag på Selsvollene**. (kapittel 112, side 291)

Olav og Gudbrand møtes på gården **Listad**, lengst sør i Sør-Fron. (kapittel 112, side 293)

Gudbrand blir døpt. (kapittel 113, side 295)

Olav drar til Hedmark og kristner det området, deretter Toten og Hadeland, så Ringerike. Derfra videre til Romerike. (kapittel 114, side 295)

Bøndene går mot Olav på Romerike, men blir slått raskt. Olav kristner på nytt her også. (kapittel 114, side 296)

Olav drar derfra østover til Solør og kristner der, deretter tilbake til Romerike og stevner til ting, Heidsævisting (Eidsivating), tinget opplendingene skulle sogne til. Eidsivatinger lover skulle gjelde alle fylker på Opplanda. Olav drar til Tønsberg og det var godt år i Viken. (kapittel 114, side 296)

Olav sender bud vest over Agder. Ble i Viken om sommeren. Einar Tambarskjelve får grid og får dra til eiendommene sine i Trøndelag. Olav ble i Viken og blir lenge i **Borg**, hele høsten og begynnelsen av vinteren. (kapittel 115, side 296)

Olav kaller til seg Erling Skjalgsson i Tønsberg. (kapittel 116, side 297)

Om Asbjørn Selsbane, Olav og Erling Skjalgsson. (kapittel 115-121, side 296-307)

Olav drar til Voss, holder ting med bøndene på **Vang** og drar gjennom Valdres. (kapittel 121, side 307)

Olav brenner Valdresbygdene. (kapittel 121, side 307-308)

Olav kristner bøndene her. Drar lenger opp i landet, til Toten, så nordover til Gudbrandsdalen og helt til Dovre. Drar helt til Trondheim. Det var den tiende vinter Olav var konge i Norge. (kapittel 121, side 308)

Magnus (den Gode) blir født. (kapittel 122, side 309)

Olav drar inn i Viken, opp i Opplanda og tok veitsler der om vinteren. (kapittel 128, side 314)

Kjetil Kalv på **Ringnes** gifter seg med Olavs søster Gunnhild. (kapittel 128, side 314-315)

Tord Guttormsson, på gården **Steig** (i Sør-Fron) var den mektigste mannen i nordre del av Gudbrandsdalen. Tord ber Olav om å få gifte seg med Olavs tante Isrid Gudbrandsdotter. (kapittel 128, side 315)

Tord gifter seg med Isrid og blir Olavs fulltro venn. Mange av Tords frender ble derfor også Olavs menn. (kapittel 128, side 315)

Olav drar sørover igjen over Toten og Hadeland, videre over Ringerike til Viken. Kommer til Tønsberg og blir der lenge. (kapittel 128, side 315)

Om Knut den Mektige og Norge. (kapittel 130-131, side 316-319)

Knuts sendemenn kommer til Olav i Tønsberg. (kapittel 131, side 317)

Olav er i Viken om sommeren og overvintrer i **Sarpsborg**. (kapittel 132, side 319)

Olav er vinteren over i **Sarpsborg**. (kapittel 133, side 319)

Olav sender Karl den håloygske gjennom Opplanda over fjellet til Nidaros. Sendes på Bjarmelandsferd. (kapittel 133, side 319)

Som sagt satt Olav i **Sarpsborg** om vinteren da Knuts sendemenn kom. (kapittel 134, side 324)

Møte mellom Olav, Knut den Mektige og Anund Jakob i Konghelle. (kapittel 134, side 324-325)

Islendingen Gjelle kommer til Olav øst i Viken etter sendeferd til Island. Det er den trettende vinter Olav var konge, og overvintrer i Trondheim. (kapittel 136, side 329)

Her nevnes igjen hunden Saur som konge. (kapittel 137, side 329)

Olav kommer gjennom Sverige ned i Viken, drar nordover i Viken til **Sarpsborg**. Overvintrer der. (kapittel 159, side 361)

Sigvat skald, som også var Olavs stallare, kommer til Olav i **Borg**. (kapittel 160, side 361)

Olav har julegjestebud (i **Borg**), gir Sigvat et sverd med gulltråd rundt grepet og gullinnlagte hjalter. (kapittel 162, side 362-363)

Olav drar rundt på Opplanda på veitsler og samler hær. Lendmenn og mektige bønder ber ham hjem til seg. (kapittel 162, side 363)

En mann, Bjørn, hadde fått årmannembete av dronning Astrid på Hedmark og hadde oppsyn med Østerdalen. (kapittel 163, side 364)

En mann Raud bor i Østerdalen. (kapittel 164, side 364)

Bjørn er en tyv og Olav forviser ham fra landet. (kapittel 164, side 364-365)

Tore, sønn av Olve på Egge og stesønn av Kalv Arnesson, samt søstersønn av Tore Hund, har fått bra gifte på Hedmark og store rikdommer. (kapittel 165, side 365)

Olav får vite at Tore har fått gull av Knut den Mektige. (kapittel 165, side 365)

Olav lar Tore drepe, stort hat vokser mot Olav på Opplandene og Trondheimen. Kalv Arnesson blir også sint. (kapittel 165, side 366)

Tores bror Gjotgard var også på Hedmark da. Angriper kongens menn og eiendomer. Olav får drept ham også. (kapittel 155, side 366-367)

Olav drar tilbake til Viken (side 366) og kommer til Tønsberg (side 367). (kapittel 167, side 366-367)

Olav krever leidang fra Viken. (kapittel 167, side 367)

Bøndene og andre unnlater dette da Knut den Mektige ryktes å komme med stor hær. (kapittel 168, side 367)

Knut den Mektiges flåte til Viken. Legger ikke til land øst for fjorden. Seiler over Folden til Agder. Knut kaller til ting og bøndene tar ham til konge over hele landet. Olav er i Tønsberg da Knut seilte forbi utenfor Folden. Erling Skjalgsson ble Knuts mann igjen. Skal styre landet mellom Stad og Rygjardit (Gjermestangen ved Risør, mellom Agder og Telemark). (kapittel 170, side 368)

Knut tas til rikskonge i Nidaros. (kapittel 170, side 369)

Tore Hund og Einar Tambarskjelve blir Knuts menn og Håkon jarl Eiriksson får styringen over Norge. (kapittel 171, side 369)

Snorre sier at Torarins kvad til Knut blir kalt Hovudlausn (akkurat som Egil Skallagrims dikt til Eirik Blodøks). (kapittel 172, side 370)

Olav får skip til Viken, i Tønsberg. Styrte inn i Oslofjorden opp i sjøen Dramn (innerste delen av Drammensfjorden). (kapittel 173, side 370)

Knut drar sørover igjen og er også øst over Folden i **Borg**. Der blir han også tatt til konge. (kapittel 173, side 370)

Olav styrer ut til Tønsberg og ut etter Viken. (kapittel 174, side 371)

Olav til strid med Erling Skjalgsson. Erling har størst hær, men Olav lokker hans skip frem. Sigvat skald ble igjen i Viken. Var 21.12.1028. (kapittel 176, side 372)

Erling står som siste mann og kjemper godt. (kapittel 176, side 373)

Alsak Fitjaskalle angriper Erling etter at denne har gitt seg og setter øksa i hodet på ham. (kapittel 176, side 378)

Egder nevnes i kvad av Bjarne Gullbråskald. (kapittel 177, side 376)

Olav rømmer over land, til Gudbrandsdalen og så til Hedmark. (kapittel 180, side 378)

Olav merker hatet til opplendingene for drapet på Tore. Olav drar til Sveavelde, over Eidskogen. Sønnen Magnus er med. (kapittel 180, side 379)

Harald Sigurdsson (Hardråde) drar til Olav i Sverige med hær. (kapittel 196, side 391)

Harald (15 år da) reiser fra Opplanda øst over Eidskogen til Värmland og så til Svitjod der Olav er. (kapittel 196, side 391)

Olav møter Harald på Jarnberaland (Dalarna). De har til sammen 1200 mann. (kapittel 198, side 392)

Dag Ringsson kommer til Olav med 1200 mann. (kapittel 199, side 392)

Olav kommer til Sul i Verdalen. (kapittel 203, side 394)

Olav har 3000 mann. (kapittel 205, side 396)

Olav lar styrken fra Opplanda stille opp sammen med hirden og gjestene under sitt merke. (kapittel 205, side 396)

Olav kommer til Stiklestad. (kapittel 209, side 401)

Olav setter opp fylkinger, også opplendingene. Olav vil ikke at Harald deltar i slaget, men Harald insisterer. (kapittel 209, side 401)

Slaget ved Stiklestad. (kapittel 209-238, side 401-420)

Sigvat kaller Olav for Ringerikskongen i et minnekvad. (kapittel 212, side 403)

Olav har sverdet "Neite" av godt stål og med gullomviklet grep. (kapittel 213, side 403)

Knuts biskop Sigurd nevner i tale til motstanderhæren hvordan Olav jaget bort opplandskongene. (kapittel 218, side 405)

Olav blir drept. (kapittel 228, side 412)

Kong Olav falt onsdag den 29 juli (1030). (kapittel 235, side 417)

Svein Alfivasønn (sønn av Knut den Mektige) hadde kommet østfra til Viken da slaget ved Stiklestad sto. (kapittel 239, side 421)

Snorre sier (i kapittel 241) at Einar Tambarskjelve var den første av stormennene som hevdet at Olav var hellig (side 423) (i kapittel 230 sier Snorre at Tore Hund var den første stormannen i flokken mot Olav (noe Einar ikke var) som hevdet at Olav var hellig) (side 414).

Trønderne sender bud på biskop Grimkjell på Opplanda. Han hadde vært på Opplanda siden Olav dro til Gardarike. (kapittel 243, side 423)

Det står at et kvad er diktet om Svein Alfivason, men er vitterlig om Olav. (kapittel 245, side 425-426)

Snorre minner om Olavs kongeperiode, fra han ble tatt til konge av opplendingene. (kapittel 246, side 427)

En påstått sønn av Olav Tryggvasson, Tryggve, ventes å ankomme Norge og da først til Viken. (kapittel 248, side 428)

Olav den Helliges saga slutt. (kalittel 251, side 430)

Magnus den Godes saga (kapittel 1-37, side 430-458).

Her nevnes ikke Viken, Folden eller annet med Østlandet eller stormenn herfra.

Harald Hardråde saga (kapittel 1-101, side 459-528).

Tore fra **Steig**, sønn av Tord fra Steig, er den som først utroper Harald til konge (i 1046). (kapittel 24, side 474 og 475)

Harald og Magnus er på veitsle og gjestebud på Opplanda. (kapittel 25, side 476)

Magnus den Gode dør (1047), har gitt Danmark til Svein Ulvsson og Norge til Harald. (kapittel 28, side 477)

Harald drar til Viken, deretter nordover langs kysten og tas til konge. (kapittel 29, side 478)

Harald beholder bondehæren som bodde nærmest danene (antakelig menn fra Østfold og Båhuslen). (kapittel 34, side 481)

Leidangs bønder, antakelig fra Østfold, tas til fange av Svein Ulvssons hær. (kapittel 35, side 483)

Ivar Kvite, en gjev lendmann som bodde på Opplanda. Hans sønn het **Håkon** (senere **Håkon Ivarsson jarl**), skal ha stått over alle menn i Norge på den tid, i styrke, mot og dyktighet. Vår på hærferder og fikk et stort navn. (kapittel 39, side 485)

Harald får Einar Tambarskjelve drept, eventuelt er med og gjør det selv. Einars sønn Eindride blir også drept. (kapittel 44, side 487)

Bergljot, Einars konge, savner at **Håkon Ivarsson** kunne hevne Einar. (Dette er stormannen fra Opplanda, sønn av Ivar Kvite og senere jarl). (kapittel 44, side 487)

Håkon Ivarsson nevnes igjen, har vært på hærferd med slektninger av Harald. (kapittel 45, side 488)

Harald Hardråde ”bekrefter” at det er **Håkon Ivarsson** fra Opplanda. Håkon er sentral i saken rundt drapet på Einar Tambarskjelve. Harald frykter at **Håkon** skal samle hær mot ham og får slektningen Finn Arnesson til å megle for seg. (kapittel 45-50, side 488-491)

Orm jarl, som holder til øst over Dovrefjell, er stoppested for Finn på reisen til **Håkon** (Orm var svigersønn av Finn). (kapittel 46, 488)

Orm er med Finn til **Håkon**. (kapittel 47, side 489)

Orm jarl dør og **Håkon** blir jarl. (kapittel 47, side 490)

Guttorm, sønn av **Kjetil Kalv** og Gunnhild på **Ringnes**, søstersønn av Olav den Hellige og Harald Hårfagre. 1052 e. Kr. (nevnes i kapittel 54 og 55, side 494 og 495)

Her er det Snorre påstår at Harald grunnla by i **Oslo**. Harald var ofte der, godt plassert for å verge landet og utføre hærferder til Danmark. (kapittel 58, side 495)

Harald styrer sør i Viken. (kapittel 58, side 495)

Haralds flåte i øst mot Viken. (kapittel 60, side 497)

Håkon Ivarsson jarl (etternavnet brukes i Snorre, evnt. i oversettelsen) antakelig for å skille ham fra ladejarlen Håkon jarl) er med i stor hær til Danmark. (kapittel 61, side 499)

Harald kalles opplandsk konge i et kvad om et stort slag mot danekongen Svein Ulvsson. (kapittel 61, side 500)

Håkon Ivarsson jarl og hans skip er løse og angriper danske skip i sjøslaget (**slaget i Nissan** (kan også skrives Nissån)). (kapittel 63, side 500)

Håkon Ivarsson jarl og Vandråde. (kapittel 64, side 501-502)

Vandråde er kong Svein. (kapittel 67, side 503)

Harald Hardråde drar til **Oslo**. (kapittel 66, side 503)

Harald sitter i **Oslo** vinteren etter Nissan-slaget. (kapittel 68, side 503)

Håkon Ivarsson jarl får skryt etter slaget. (kapittel 68, side 504)

Håkon Ivarsson jarl er i Opplanda i riket sitt. (kapittel 69, side 504)

Håkon Ivarsson jarl får beskjed av noen menn på vei til Oslo at Harald Hardråde har fått greie på at han hjalp kong Svein å rømme. Håkon rømmer. (kapittel 69, side 505)

Harald drar tilbake til Oslo, drar til Trondheim og senere tilbake til Viken. (kapittel 69, side 505)

Håkon Ivarsson jarl drar tilbake til Opplanda mens Harald Hardråde er i Trondheim, for å dra til Värmland igjen da Harald kommer sørover igjen. På vinteren drar han til Romerike og tar inn skatter. Harald var i Oslo om vinteren, mennene hans nektes skatt fra folk på Opplanda. (kapittel 70, side 505)

Harald var i Viken sommeren etter forlik med kong Svein. (kapittel 72, side 506). Sender menn til Opplanda. **Håkon Ivarsson jarl** er i Götaland, og Harald drar mot ham opp Göta elv. Slag mellom Harald og **Håkon Ivarsson jarl**. (kapittel 72, side 507)

Jarlen lever fremdeles etter slaget. (kapittel 72, side 508)

Om vinteren drar Harald til Romerike og straffer bøndene for at de nekter ham skatt. (kapittel 73, side 509)

Harald herjer og brenner også på Hedmark, Hadeland og Ringerike. (kapittel 73, side 509)

Herjingen nevnes i et kvad av Tjodolv, og så gjør også heiner (hedmarkinger) og ringerikinger. (kapittel 73, side 510)

Etter at Magnus den Gode døde (i 1047 e. Kr.) var det 15 år etter det at Nissan-slaget sto og to nye år til forliket mellom Harald og Svein (dvs. 1064/1065 e. Kr.). (kapittel 74, side 510)

Det fortelles om Harald Godwinsson og hans fangenskap hos hertug Vilhelm av Normandie. (kapittel 75-76, side 510-511)

Edward forkynneren ("the Confessor") dør 5. januar 1066 (konge 1042-1066). Harald Godwinsson tas til konge av England 6. januar 1066. (kapittel 77, side 511)

Toste, jarl og Harald Godwinssons bror, drar til kong Harald i Viken. (kapittel 79, side 513)

Slaget ved Fulford (20.09.1066). (kapittel 84-85, side 516-517)

Slaget ved Stamford Bridge (24.09.1066). (kapittel 87-94, side 518-523)

Harald faller. (kapittel 92, side 522)

Vilhelm Erobreren (etter Hastings, men Krag sier i Levende Historie nr 1, 2010 at han alt hadde fått kallenavnet) innvaderer England. (kapittel 96, side 524)

Slaget ved Hastings (14.10.1066). (kapittel 96, side 525)

Vilhelm blir konge av England. (kapittel 97, side 524)

Haralds sønn Olav drar tilbake til Norge. Blir tatt til konge sammen med broren Magnus. (kapittel 98, side 525)

Skule kongsfostre, sønn av Toste jarl og forfar til kong Inge Bårdsson og hertug Skule Bårdsson, ber om eiendommer i de byene Olav sitter, får jordeiendommer i **Konghelle, Oslo, Borg, Tønsberg**, Bergen og Nidaros. Eiendommene var av de beste som var, og gikk i arv til Skules etterkommere (kapittel 98, side 525)

Magnus var konge to år etter Haralds fall. Han styrte norddelen av riket og Olav **østdelen**. (kapittel 101, side 527)

Olav Kyrres saga (kapittel 1-8, side 529-531).

Olav konge alene etter brorens død. (kapittel 1, side 529)

Olav grunnlegger Bergen. (kapittel 5, side 529)

Svein Ulvsson dør sottedød i 1076. (kapittel 5, side 530)

Olav Kyrre dør i 1093 under et besøk på gården sin i Ranrike, **Haukbø** (Håkeby i Tanum, nord i Båhuslen). Gravlagt i Nidaros. (kapittel 8, side 531)

Magnus Berrføtts saga (kapittel 1-26, side 532-546).

Opplendingene tar Håkon Toresfostre (fostret opp av Tore på Steig, sønn av Magnus, sønn av Harald Hardråde) til konge i stedet for Magnus Berrføtt. (kapittel 1, side 532)

Håkon Toresfostre tenker seg øst i Viken. Håkon dør på ferd over Dovrefjell. (kapittel 2, side 534)

Magnus seiler om vinteren til Viken (o. Februar 1094) og videre til Halland og herjer der (muligens med Viken-leidang). (kapittel 3, side 534)

Svein og Tore samler hær på Opplanda mot kong Magnus. (kapittel 4, side 535)

Opprøret til Svein og Tore mislykkes og mens Svein flykter til Danmark blir Tore tatt til fange og hengt. Skalden Bjørn Krepphendt gjorde et kvad om hengen. (kapittel 5-7, side 535-537)

Magnus kalles grenlandskongen i et kvad. (kapittel 8, side 537)

Og i et annet. (kapittel 10, side 539)

Etter hærtokt i Skottland og muligens Irland drar Magnus med hæren sin øst til Norge. (kapittel 11, side 539)

En Håkon konge i Sverige etter kong Steinkjells død. (Det er antakelig ikke Håkon Ivarsson jarl det dreier seg om (Jon Vidar Sigurdsson personlig kommentar høsten 2010, men det er en interessant tanke som også har blitt fremsatt tidligere.). (kapittel 12, side 539)

Magnus krever vestlige områder i Sverige; Vedbo, Valbo og Marker (her Värmland). (kapittel 12, side 539-540)

Magnus rir fra Viken opp til Götaland. Etter herjing og borgbygging drar han tilbake til Viken. (kapittel 12, side 540)

Magnus herjer på nytt i Vest-Sverige. (kapittel 14, side 541)

Etter det drar Magnus tilbake nord til Viken. (kapittel 14, side 541)

Kongestevne i Konghelle. (kapittel 15, side 541)

Magnus får tilnavnet Berrføtt. (kapittel 16, side 542)

Magnus herjer i Irland. (kapittel 23-25, side 543-546)

Magnus har et sverd kalt Leggbit, med gulltråd rundt grepet. (kapittel 24, side 545)

Torggrim Skinnlue er Magnus sin lendmann på Opplanda og er med i hans siste slag. Han rømmer fra slaget. (kapittel 25, side 545)

Magnus blir drept. (kapittel 25, side 546)

Magnussønnes saga (kapittel 1-33, side 547-569).

Øystein fikk norddelen av landet og Sigurd sørdelen. De styrte begge Olavs del mens han var for ung. (kapittel 1, side 547)

Sigurd drar på jorsalferd fire år etter Magnus Berrfötts fall, i 1107 (egentlig i 1108 ifølge notat og varte til 1111). Kapittel 3, side 548)

Sigurd kalles dølenes konge (folk fra Gudbrandsdalen) i et kvad. (kapittel 11, side 553)

Mange av Sigurds menn går inn i væringegarden. (kapittel 13, side 555)

Øystein satt lenge i **Sarpsborg** vinteren da broren Olav døde (22.02.1115). (kapittel 18, side 557)

En mektig bonde, **Olav i Dal**, var en rik mann og bodde på **Store-Dal** i Åmord (Borge, Østfold). Har sønnen **Håkon Faulk** og datteren Borghild. Olav med kone og barn er lenge i **Borg** om vinteren. Borghild blir god venn men kong Øystein. (kapittel 19, side 557)

Om sommeren drar Øystein nord i landet mens Sigurd drar øst. Sigurd satt lenge i Konghelle og hjalp byen frem, han bygde en borg og en kirke der. (kapittel 19, side 557)

Borghild forsvarer sitt rykte fra sladder om henne og Øystein. Bærer jernbyrd i **Borg**. Sigurd drar til **Store-Dal** og gjør henne til sin frille. De får sønnen Magnus (Blinde), som oppfores hos Vidkunn Jonsson på Bjarkøy. (kapittel 19, side 557)

Øystein og Sigurd er begge på veitsler på Opplanda. **Hadde hver sin gård**. (kapittel 21, side 558)

En annen gang er Sigurd igjen på veitsle på Opplanda. (kapittel 22, side 560)

Øystein dør 29.08.1123. (kapittel 23, side 561)

Sigurd kaller ut allmenning (leidang). (kapittel 24, side 561)

Snorre forteller om solformørkelsen 11.08.1124. (kapittel 24, side 560)

Harald Gille kommer til Norge. (kapittel 26, side 562-563)

Harald Gille og Magnus (Blinde) krangler i **Oslo**. (kapittel 27, side 563)

Magnus rir opp i gatene i **Oslo** (veien mellom Halvardskirken og Galgeberg). Harald kommer også dit. (kapittel 27, side 564)

Sigurd er også i **Oslo**, da han kjefter på Magnus for å presse Harald til utfordring. (kapittel 27, side 264)

Sigurd gjør **Konghelle** til den mektigste byen i Norge. (kapittel 32, side 569)

Sigurd dør 26.03.1130 i **Oslo**. Gravlagt i Hallvardskatedralen. (kapittel 33, side 569)

Magnus Blindes saga (kapittel 1-16, side 570-587).

Magnus tas til konge i **Oslo**, for hele landet. (kapittel 1, side 570)

Harald Gille er i **Tønsberg** og tas også til konge, på Haugarting (kapittel 1, side 570)

Tre år etter, Harald tar over Opplanda til Viken. Er øst i fjorden, i **Fors**, Foss i Tunge herred i Båhuslen. (kapittel 2, side 571)

Slag mellom Harald og Magnus i Fyrilev, dvs. Färlev i Stångenens herret, Båhuslen. (kapittel 2-3, side 571-572)

Lendmannen **Ingemar Sveinsson** fra **Ask** på **Ringerike** blir drept i slaget (lendmann for Harald Gille). (kapittel 3, side 572-573)

Harald flykter øst i Viken (sannsynligvis da langt øst, i Båhuslen) til skipene sine, og videre til Danmark. (kapittel 3, side 573)

Magnus vil ikke la hæren bli værende i Viken. (kapittel 3, side 573)

Harald kommer til **Konghelle**. Drar vest gjennom Viken, til **Sarpsborg**. Tar Magnus` to **lendmenn** der til fange. Dette er brødrene **Asbjørn og Nereid**. Harald henretter dem, en av dem må hoppe i **Sarpsfossen** og Asbjørn tar dette på seg. Nevnes også i kvad. (kapittel 4, side 573)

Etter dette drar Harald til **Tønsberg**. (kapittel 4, side 573)

Sigurd Sigurdsson argumenterer for Magnus hvorfor hæren burde ha blitt værende i Viken. (kapittel 5, side 574)

Store ting skjer i **Konghelle**, mange jærtegn og lignende o. 14.04.1135. Angrep fra vendene. (kapittel 5-11, side 578-583).

Sysselmennene her da var **Guttorm Haraldsson** og **Sæmund Husfrøy**. (kapittel 9, side 578)

Sigurd Slembe gjør seg til kjenne. (kapittel 13, side 584-585)

Sigurd Slembe får drept Harald Gille. (kapittel 16, side 587)

Inges saga (kapittel 1-32, side 588-615).

Merknad: I en annen utgave av Snorre heter sagaen "Haraldsønnenes saga". Magnus Blindes saga har for øvrig i samme utgave navnet "Magnus Blindes og Harald Gilles saga". Dette er: "Snorre. Snorres kongesagaer 1994 Snorre. Red. Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy, oversettere: Anne Holtmark og Didrik Arup, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo". I den eldste bevarte utgaven av Snorres kongesagaer, Codex Frisianus, heter de "Magnus Blindes og Harald Gilles saga" ("Magnúss saga blinda ok Haralds gilla") og "Inges og hans brødres saga" (Inga sag ok bræðra hans). Det tilsier at det egentlig er dette som er de mest riktige navnene å bruke.

Dronning Ingerid drar øst til Viken for å få gjort sønnen med Harald Gille til konge. Dette er Inge, til fostring hos Åmunde. Inge tas til konge på **Borgarting**. (kapittel 1, side 588)

Sigurd Slembe henter Magnus Blinde fra kloster på Munkholm. (kapittel 2, side 589)

Magnus Blinde drar til Opplanda og får stor hær der. Kong Inge "drar" med hær mot ham og de har **slag på Minne** (sørenden av Mjøsa, begynnelsen av 1138). Inge er bare 2-3 år. (kapittel 2, side 589)

Magnus taper slaget og rømmer via Götaland til Danmark. (kapittel 2, side 589)

Jarlen Karl Sonesson i Götaland angriper Viken, nesten på oppfordring fra Magnus Blinde. (kapittel 2, side 590)

Kong Inges hær går mot ham og vinner. Slaget var øst i Krokaskogen i Sörbygden i Båhuslen. (kapittel 2, side 590)

Det fortelles om sønnen til **Orm jarl** (jarlen på Opplanda under Harald Hardråde), **Ogmund**. (kapittel 2, side 590)

Magnus Blinde får hær fra Danmark og Eirik Eimune av Danmark er med. Flåten kommer til Viken, først til **Tønsberg**, blir drevet bort derfra og drar til **Oslo**. En hær seiler mot Hovedøya. (kapittel 3, side 591)

Det blir slag inne i **Oslo**. Skrinet til St. Hallvard flyttes til Romerike. Hær mot Magnus og Eirik samles på Romerike. (kapittel 4, side 591)

Eirik brenner Hallvardskatedralen og mye rundt der. Danehæren seiler bort når **Tjostolv Ålessen** kommer fra Romerike med stor hær. (kapittel 4, side 591)

Motstand mot Eirik over hele fjorden. Drar tilbake til Danmark. (kapittel 4, side 591)

Sigurd Slembe kommer vestfra over havet til Norge igjen. Angriper Inges menn i **Konghelle**, blir drevet bort, drar videre nord i Viken og herjer flere steder. **Tønsbergmennene** samler folk mot ham. (kapittel 5, side 592)

Sigurd Slembe kommer uventet over Inges hirdmann Bentein Kolbeinsson på Lista. (kapittel 6, side 592)

Sigurd Slembe herjer langs kysten og dreper kong Inges og broren Sigurds menn. (kapittel 7, side 594-595)

Sigurd Slembe fortsetter til Viken, helt øst til Kville (nord i Båhuslen) der han henger Finn Sauda-Ulvsson som samler landskyld for kong Inge. (kapittel 7, side 595)

Vikværingene og Bergensmenn synes det er skammelig at Sigurd Haraldsson sitter rolig, mens Inge og hans menn verger landet fra øst i Viken. (kapittel 8, side 595)

I 1139 er Inge 3 år og Sigurd 5 år. (kapittel 8, side 595)

Sigurd reiser øst i Viken til broren Inge. (kapittel 9, side 596)

Slag mellom brødrene Inge og Sigurd på den ene siden og Sigurd Slembe og Magnus Blinde på den andre ved **Holmengrå** ved **Hvaler**. (sjøslag, 12.11.1139). (kapittel 10, side 596)

Lodin Sauprud fra **Linnestad** (i Ramnes i Vestfold) faller på skipet til Magnus Blinde. (kapittel 10, side 596)

Magnus Blinde blir drept. (kapittel 10, side 596)

En mengde av Magnus' og Sigurd Slembes menn faller i slaget (kapittel 10, side 596-597).

Sigurd Slembe tas til fange. (kapittel 11, side 597-598)

Sigurd Slembe tortureres og drepes. (kapittel 12, side 598-599)

Magnus Blinde gravlegges i **Oslo** ved Hallvardskatedralen. **Lodin Sauprud** gravlegges i **Tønsberg** (kapittel 12, side 599)

Øystein, bror av Inge og Sigurd, kommer til Norge fra Skottland. Tas til konge på Ørating 25-27 mai 1142. Inge og Sigurd var da øst i landet. (kapittel 13, side 599)

Erling Skakke er etterkommer av **Orm jarl Eilivsson**. Blir gift med Kristin, Sigurd Jorsalfares datter. (kapittel 17, side 601)

Kong Sigurd Haraldsson rir på veitsler øst i Viken. Får barn med en tjenestekvinne og sønnen får navnet Håkon (Herdebrei). (kapittel 18, side 602)

Kong Øystein Haraldsson var en gang øst i Viken, ved landegrensa. Konflikt med bøndene i Ranrike og Hisingen. Herjer på **Hisingen** (også et slag her) og området rundt. Vikværingene nevnes her i et kvad. (kapittel 19, side 602)

Gregorius Dagsson blir Inges nære rådgiver. (kapittel 21, side 605)

Sigurd Haraldsson kalles raumekonge i et kvad. (kapittel 21, side 605)

Nikolas Breakespear, kardinal i Roma, kommer til Norge. Trondheim får erkebiskopssete (1152/53). Jon Birke-sson blir første erkebiskop i Norge. (kapittel 23, side 607)

To brødre på Opplanda, ættestore og rike, **Einar** og **Andres**, sønner av **Guttorm Gråbarde** og onkler til Sigurd Haraldsson. (kapittel 25, side 607)

De dreper en prest på stranda av Rond (Randsfjorden). En gård nevnes, **Sæheimrud** (visstnok **Askjum** i **Brandbu**). En mirakelhistorie om Olav den hellige (kapittel 25, side 608-609)

Kong Sigurd har drept en av Øysteins hirdmenn, Harald den vikværske. (kapittel 26, side 609)

De to har forliksstevne på Oppland og plotter mot kong Inge. Alle tre brødre møtes i Bergen. Øystein kom øst fra Viken til møtet (ca. 1155). (kapittel 26, side 609)

Konflikt og strid mellom Inge og brødrene. (kapittel 27-28, side 610-611)

Sigurd blir omringet og slått. Står alene igjen utenom en hirdmann Tord Husfrøya, en vikværsk mann. Begge blir drept der. (kapittel 28, side 611)

Dette slaget sto 10.06.1155. (kapittel 28, side 612)

Gregorius Dagsson drar øst i Viken. Er på gården sin **Bratsberg** på **Hovund** (nå Gjerpen),. Kong Øystein var i **Oslo** mens det var mye is i Viken, drar mot **Hovund**. Gregorius trekker seg tilbake til Telemark, deretter over fjellet til Etne via Hardanger og så til Bergen. (kapittel 29, side 612)

Øystein brenner Gregorius Dagssons gård og dreper buskapen hans. (kapittel 30, side 612)

Inge drar øst til Viken og var der. Videre konflikt mellom Inge og Øystein. (kapittel 31, side 613)

To år etter Sigurds fall (1155) møtes Inge og Øystein til slag (da i 1157). Inge fikk hær østfra. (kapittel 31, side 613)

De fleste av Øysteins menn forlater ham. (kapittel 32, side 613)

Øystein tar landveien øst til Viken. Inge tok sjøveien til Viken. Da var Øystein **øst for Folden**. (kapittel 32, side 614)

Inges menn fanger Øystein. (kapittel 32, side 614)

De dreper Øystein der. (kapittel 32, side 614-615)

Vikværingene forteller om jærtegn ved Øysteins grav i Fors (Båhuslen). (kapittel 32, side 615)

Håkon Herdebreis saga (kapittel 1-21, side 616-633).

Håkon Sigurdsson (Herdebrei) tas til konge. Med ham er storbonden **Sigurd** på **Rør** (Ringsaker, Hedmark). (kapittel 1, side 616)

Kong Inge var i Viken og Gregorius Dagssons i **Konghelle**. (kapittel 1, side 616)

Håkon drar mot **Konghelle**, Gregorius Dagssons drar unna for å dra til Inge lenger inn i Viken (antakelig i Borg eller Oslo), men treffer flere av Inges menn og returnerer med dem til **Konghelle**. (1159 e. Kr.). (kapittel 2, side 616)

Kamp mellom disse to hærene. (kapittel 2-3, side 617)

Gregorius Dagsson slår Håkons menn tilbake. Inge kommer like etter. De er i Viken om vinteren. Håkon er i Trondheim. (kapittel 3, side 617)

Håkon reiser sørover om høsten. Vikværingene i hæren hans er fortropp. (kapittel 4, side 617)

Håkon reiser øst i Viken. (kapittel 4, side 618)

Inge drar etter dem og de møtes i Göta elv. (kapittel 5, side 618)

Sigurd fra **Rør** nevnes, og holder tale. (kapittel 7-8, side 620-621)

Slaget ved Hisingen starter. (kapittel 7, side 620)

Inges hær vinner og Håkon drar opp i landet. Inge drar nord i Viken med hæren. Han og Gregorius overvintrer der. (kapittel 11, side 624)

Sigurd er innimellom hjemme på **Rør**. (kapittel 11, side 624)

Gregorius Dagsson har fått Inge til å gi Sigurd (fra Rør) grid. (kapittel 11, side 624)

Gregorius sender bud til Erling Skakke fra **Konghelle**. (kapittel 11, side 624)

Våren 1160 drar Håkon til Viken når Inge og Gregorius drar derfra til Bergen. (kapittel 12, side 625)

Vikværingene skal ha banket opp huskarene til Bjørn Nikolasson Bukk. (kapittel 12, side 625)

Konflikt mellom Gregorius Dagsson og Erling Skakke. (kapittel 12, side 625)

Kong Inge og hæren får vite at Håkon er i Viken. Inge og Gregorius drar østover. (kapittel 12, side 625)

Håkon drar unna. Inge drar til **Oslo** og Gregorius blir i **Konghelle**. (kapittel 12, side 626)

Gregorius Dagsson angriper Håkon i **Saurbø** ved **Marker** (Sörbo i Krokstad sokn, Sörbygdens herred, Båhuslen). (kapittel 13, side 626)

Gregorius drar tilbake til **Konghelle**. Håkon angriper gården til Brynjolv Ulvaldes sønn **Halldor Brynjolvsson** på **Vettaland**. (kapittel 13, side 627)

Gregorius samler stor hær i Konghelle og drar mot Håkon og **Sigurd** fra **Rør** trettendags jul 1161. (kapittel 14, side 627)

Gregorius faller på elva (på isen) Bevja (Bäveån). Blir gravlagt i **Gimsøy (ved Skien)** etter å ha blitt ført til **Hovund**. Han hadde vært den største høvding av alle lendmenn i Norge frem til da. (kapittel 14, side 627)

To årmenn drar til **Oslo** for å fortelle det til Inge. (kapittel 15, side 628)

Kristin, datter av kong Sigurd (Jorsalfare) og kusine av kong Inge er også i **Oslo**. (kapittel 15, side 628)

Den 03.02.1161 får Inge bud om at Håkon er i nærheten (av Oslo). Inge fører hæren på ca. 4000 mann ut av byen. (kapittel 16, side 528)

Inge fylker hæren utenfor byen. (kapittel 16, side 629)

Inge rådes til å rømme til Romerike, men nekter. (kapittel 17, side 629)

Kong Inge faller 04.02.1161. Broren Orm kjemper videre, men må til slutt flykte. Inge gravlegges i Hallvardskatedralen. (kapittel 18, side 630)

Håkon legger hele landet under seg. Kristin sender bud til mannen Erling Skakke. (kapittel 19, side 631)

Magnus Erlingssons saga (kapittel 1-44, side 634-663).

Erling Skakke og Valdemar av Danmark allieres. Valdemar skal ha hele Viken nord til Rygjjarbit (Gjærnestangen mellom Agder og Telemark) (16.04.1164). (kapittel 2, side 635)

Sigurd fra **Rør** blir gjort til **jarl** av Håkon Herdebrei. Håkon drar til **Tønsberg** og Sigurd til Konghelle. (kapittel 3, side 636)

Erling med hær drar til Agder og videre til Bergen. (kapittel 3, side 636)

Drar sørover mot Håkon. **Sigurd jarl** er øst ved **Elv** og Håkon i **Tønsberg**. Erling la seg til ved Rossanes (nordodden av Nøtterøy). Erling Skakke røyklegger **Tønsberg**. Håkon trekker seg ut av Tønsberg. (kapittel 3, side 636)

Erling tar alle Håkons skip i **Tønsberg** og legger hele Viken under Magnus. (kapittel 4, side 637)

Våren 1162 har **Sigurd Jarl** kommet til Håkon i Trondheim. De drar mot Erling. (kapittel 4, side 637)

Håkon dør i slag 07.07.1162. (kapittel 7, side 640)

Sigurd jarl og en del andre drar til Opplandene. (kapittel 8, side 641)

Magnus ble konge over hele landet. (kapittel 8, side 641)

Markus på **Skog** (i **Brøttum** på **Ringsaker**) var en opplending og slektning av Sigurd jarl. Han fostret en sønn av kong Sigurd (Slembe). Han het også **Sigurd (Markusfostre)** og ble tatt til konge av opplendingene. Hold til på Opplanda i Viken. (kapittel 9, side 641)

Erling, Magnus og hæren drar til Tønsberg i Viken. Tar skatter i Viken. (kapittel 9, side 641)

Sigurd jarl må ty til ulovlige metoder for å skaffe forskjellige forsyninger, blant annet ran. (kapittel 9, side 641)

Vikværingene er gode venner av Erling og Magnus. De hadde alltid gitt Inge støtte og hærstyrker. (kapittel 10, side 641)

Sigurd jarl og hans folk blir dømt fredløse (o. 02.02.1163). (kapittel 10, side 642)

Sigurd jarl herjer rundt Viken. (kapittel 11, side 642)

Erling får bud om at **Sigurd** vil gå mot ham. Erling samler hæren hver dag utenfor byen (Tønsberg). Erling får høre at **Sigurd** er på **Re** på en gård som het **Ramnes** (tidligere Ramnes kommune, nå Re kommune) og drar for å møte ham. (kapittel 12, side 642)

Hærene fylker seg mot hverandre. (kapittel 13, side 644)

Slaget på Re (27.02.1163). (kapittel 13-14, side 644-645)

Sigurd jarl faller. (kapittel 14, side 645)

Erling vender tilbake til Tønsberg og slår seg ned der. (kapittel 14, side 646)

Markus fra **Skog** og **Sigurd Markusfostre** drar til Viken og møter så Erling ved Hisingen / Konghelle. Flere småtreffninger. (kapittel 15, side 646)

Sigurd og Markus drar tilbake til Opplanda og videre til Trondheim der Sigurd tas til konge på Ørating. (kapittel 17, side 646)

Erling Skakke seilte nord til Viken og hadde en veldig hær der, samlet folk. Seilte utover i Viken og lå i havnene rundt fjorden. Sigurd og Markus tas til fange. Sigurd ble halshogd og Markus hengt (29.09.1163). (kapittel 18, side 647)

Erling seiler øst over Folden til **Konghelle** (14.10.1163). (kapittel 19, side 647)

Erling straffer bønder på Hisingen og drar tilbake til **Konghelle**. (kapittel 19, side 647-648)

Våren 1164 drar Erling fra **Konghelle** og nord i Viken der tidligere følgesmenn av Markus herjet. Tar flere i en havn. (kapittel 20, side 648)

De få som slipper unna er både i Danmark, Götaland og Viken. (kapittel 20, side 649)

Erling drar til **Tønsberg** og blir der lenge om våren. (kapittel 21, side 649)

Magnus salves til konge av erkebiskop Øystein. (kapittel 22, side 650)

Valdemar av Danmark krever Viken som avtalt. Erling vil rådføre seg med menn i Viken. (kapittel 23, side 650-651)

Erling reiser om høsten øst i Viken til **Tønsberg**. Sender menn over til **Borg** og stevner fire fylkesting i **Borg**. (kapittel 24, side 651)

Bøndene der nekter å bli dansk område eller bli danekongens menn så lenge en vikkværing er i live. (kapittel 24, side 651-652)

Vinteren 1165, 14 februar til 4 april. (kapittel 25, side 652)

Kong Valdemar styrer nord i Viken med en stor hær. (kapittel 27, side 653)

Kommer til **Tønsberg** og stevner ting på Haugar (Møllebakken). Ingen møter opp. (kapittel 27, side 653)

Erling hører om den danske hæren i Viken og kaller ut leidang. (kapittel 28, side 653)

Hører på Lindesnes at danehæren har dratt hjem, men drevet ran i Viken. Sender hjem leidangshæren. (kapittel 28, side 653)

Erling og noen lendmenn med hær seiler etter danene. (kapittel 28, side 653-654)

Erling nevner **jarlen Håkon Ivarsson**. (kapittel 30, side 655)

Erling vil ha Viken for å bli Valdemars mann. Valdemar gir **Erling jarls** navn og Viken som len (dvs **jarl av Viken**). (kapittel 30, side 655)

Ny motstandsgruppe på Opplanda, ledet av Olav (sønn av Gudbrand Skavhoggsson). Denne reiser rundt på Opplanda og Viken, og Marker. Erling jarl drar da til Viken. Er på skipene om sommeren og i Oslo om høsten og i jula. (kapittel 31, side 656)

En messe i **Ryðjokul** (Rjodokul) (02.02.1167), en forsvunnet gård på Romerike. En prest planlegger å ta Erling i en felle. (kapittel 32, side 656)

Erling drar til Viken og ble i Viken om sommeren. Olav og hans menn var på Opplanda og noen i Marker. (kapittel 33, side 657)

Om våren reiser Olav ut til Viken. Erling drar mot ham og de møtes i slag på Stanger (Våler i Østfold). Mange av Olavs menn faller. (kapittel 34, side 657).

Olav dør senere i Danmark. (kapittel 34, side 658)

Øystein, mulig sønn av Øystein Haraldsson, får hjelp av Birger Brosa (dvs Birger jarl) i Sverige og kommer til Viken (1174). Folk tar ham til konge. Øysteins menn blir kalt **birkebeinere**. Var i Viken i to år. (kapittel 36, side 658)

Magnus hadde vært konge i 13 år da **birkebeinerne** reise seg. (kapittel 37, side 658)

Det tredje året (1176) er de fremdeles i Viken, men drar nordover om sommeren. Har menn fra Marker, Elv og Telemark. (kapittel 38, side 658-659)

Øystein Møyla tas til konge i Trondheim etter at birkebeinerne angriper byen. (kapittel 41, side 661)

Kong Magnus reiser øst til Viken om høsten. **Orm kongsbror** (bror av Inge Krokrygg) er med. De slår seg ned i Tønsberg. (kapittel 42, side 661)

Magnus hører at birkebeinerne er på **Re**. Magnus og Orm drar opp til **Re**. (kapittel 42, side 661)

Slaget på Re (januar 1177) (kapittel 42-43, side 661-663)

Magnus holder til på gården **Ramnes** både før og etter slaget. (kapittel 42, side 661 og 662)

En bonde drar til gården Ramnes og forteller Magnus at han har drept kong Øystein. (kapittel 42, side 662)

Resterende birkebeinere drar til Telemark og Marker. (kapittel 43, side 663)

Magnus drar tilbake til Tønsberg og blir æret av alle. (kapittel 44, side 663)

Her slutter Snorre.

(Fortsettelse følger i Sverres saga og videre i Håkon Håkonssons saga)

Appendix II

Snorre og Viken

I dette vedlegget blir Vikenområdet i Snorre undersøkt for å belyse hvilke regioner som Snorre har sett på som sentrale deler av denne regionen. Østfold og Vestfold har allerede blitt gjennomgått og diskutert i kapittel 2 og 3 slik at det ikke tas opp igjen her. Først vil Snorres Båhuslen gås igjennom. For å undersøke om Agder kan ha vært en del av Snorres Viken vil deretter denne regionen belyses ut ifra Snorre. Til slutt vil bruken av Viken selv bli satt i søkelyset. For å få med betegnelsen Vingulmork tas også denne med her da hele Vingulmork selvfølgelig var en del av Viken, men bare Østfold ble behandlet i kapittel 2.

Båhuslen hos Snorre

Ut ifra Snorre var det ganske klart at han så på Båhuslen som en viktig del av Viken. Regionen het for øvrig som kjent Ranrike i vikingtid og middelalder. Båhuslen nevnes ikke i Ynglingesaga eller i Halvdan Svartes saga, men i Harald Hårfagres saga får vi vite at Harald Hårfagre var på hærferd i Götaland før han la under seg landet nord for Elv (Götaelv) og vest for Väneren, i tillegg til hele Värmland.⁸³⁰ Senere får man vite at Guttorm, Haralds onkel, hadde fått styre over Ranrike, fra Göta elv til Svinesund.⁸³¹ Som man så i kapittel 2 var muligens ikke Guttorm Haralds onkel, men det skal det ikke spekuleres mer i her. I Håkon den Godes saga får man vite at Håkons nevøer Tryggve og Gudrød fikk kongsnavn og mens førstnevnte fikk Ranrike og Vingulmork fikk Gudrød Vestfold.⁸³² I Olav Tryggvassons saga kommer Olav helt øst i Viken sent på vinteren, noe som nok betyr Båhuslen.⁸³³ En av Olavs stavnbuer i Ormen Lange var Vak Raumesson fra Elv.⁸³⁴ Navnet Elv for Götaelv er forresten et av de hyppigst brukte stedsangivelsene til Snorre herfra. Etter slaget ved Svolder ble Svein Håkonsson gjort til jarl over Ranrike av Olof Skøtkonung.⁸³⁵

Olav den helliges saga forteller at Olav er i Ranrike og har møte med bønder der om blant annet grenser.⁸³⁶ Storbonden Brynjolv Ulvalde får senere et gullinnlagt sverd og en stor høvdinggård kalt Vettaland (i Skee i Båhuslen). Han blir lendmann og kongens nære venn.⁸³⁷

⁸³⁰ Harald Hårfagres saga, kapittel 16-17 (Snorre 2005:56-57)

⁸³¹ Harald Hårfagres saga, kapittel 34 (Snorre 2005:68)

⁸³² Håkon den Godes saga, kapittel 2 (Snorre 2005:77)

⁸³³ Olav Tryggvassons saga, kapittel 59 (Snorre 2005:155)

⁸³⁴ Olav Tryggvassons saga, kapittel 94 (Snorre 2005:176)

⁸³⁵ Olav Tryggvassons saga, kapittel 113 (Snorre 2005:188)

⁸³⁶ Olav den helliges saga, kapittel 61 (Snorre 2005:227)

⁸³⁷ Olav den helliges saga, kapittel 62 (Snorre 2005:229). Brynjolv Ulvalde nevnes også i kapittel 61.

Øyvind Urarhorn drar i viking like etter dette og seiler sørover langs Viken til Båhuslen.⁸³⁸ Ved en senere anledning ble det holdt et møte mellom Olav, Knut den Mektige og Anund Jakob i Konghelle.⁸³⁹ Man kan kanskje her ane hvordan Konghelle skulle begynne å bli et stadig viktigere maktsenter for de norske kongene mot slutten av vikingtid og utover i middelalderen.

Konghelle i Båhuslen er også med når Snorre i Harald Hardrådes saga forteller at Skule kongsfostre får eiendommer i de byene Olav Kyrre sitter.⁸⁴⁰ Dette viser at Konghelle som de andre byene har blitt de viktigste stedene for kongene og også for hans fremste menn. Olav Kyrres saga forteller at Olav Kyrre dør i 1093 under et besøk på gården sin i Ranrike, Haukebø (Tanum, nord i Båhuslen) og blir gravlagt i Nidaros.⁸⁴¹ Opplysningen er veldig interessant da man får kjennskap til en norsk kongsgård i Båhuslen. Gårdsnavnet blir for øvrig skrevet på mange forskjellige måter, som Håkeby, Hakeby, Hakebø, Haukbø, Haukebo og sikkert flere andre, uten at akkurat det har noe å si for gården som kongsgård. Magnus Berrføtts saga forteller om et kongestevne i Konghelle.⁸⁴²

Etter at Sigurd Jorsalfare har overtatt styret av sørdelen av Norge, slik man hører i Magnussønnes saga, satt han en gang lenge i Konghelle og hjalp byen frem, og han skal ha bygd både en borg og en kirke der.⁸⁴³ Sigurd Jorsalfare gjør deretter Konghelle til Norges mektigste by.⁸⁴⁴ Disse opplysningene forteller i ganske klare ordelag hvor viktig Konghelle ble som by og maktsenter for de norske kongene. I Magnus Blindes saga fortelles det at Harald Gille er øst i fjorden på gården Fors.⁸⁴⁵ Dette er Foss i Tunge herred i Båhuslen. Det kommer deretter til slag mellom Harald og Magnus Blinde i Fyrilev.⁸⁴⁶ Fyrilev er Färlev i Stången herred i Båhuslen. Harald flykter øst i Viken til skipene sine og videre til Danmark.⁸⁴⁷ Dette bør helst da være langt øst i Båhuslen, kanskje til gården sin Fors. Harald Gille kommer senere til Konghelle før han drar nordover og blant annet henretter lendmennene Asbjørn og Nereide i Borg.⁸⁴⁸ Store ting skjer senere i Konghelle, mange

⁸³⁸ Olav den helliges saga, kapittel 65 (Snorre 2005:229)

⁸³⁹ Olav den helliges saga, kapittel 134 (Snorre 2005:324-325)

⁸⁴⁰ Harald Hardrådes saga, kapittel 98 (Snorre 2005:525)

⁸⁴¹ Olav Kyrres saga, kapittel 8 (Snorre 2005:531).

⁸⁴² Magnus Berrføtts saga, kapittel 15 (Snorre 2005:541)

⁸⁴³ Magnussønnes saga, kapittel 1, 19 (Snorre 2005:547, 557)

⁸⁴⁴ Magnussønnes saga, kapittel 32 (Snorre 2005:569)

⁸⁴⁵ Magnus Blindes saga, kapittel 2 (Snorre 2005:571)

⁸⁴⁶ Magnus Blindes saga, kapittel 2-3 (Snorre 2005:571-572)

⁸⁴⁷ Magnus Blindes saga, kapittel 3 (Snorre 2005:573)

⁸⁴⁸ Magnus Blindes saga, kapittel 4 (Snorre 2005:573)

jærtegn og andre hendelser (14.04.1135), som angrep fra vendene. Sysselmennene her da var Guttorm Haraldsson og Sæmund Husfrøy.⁸⁴⁹

Den nå startede borgerkrigen fortsetter i Inges saga. Jarlen Karl Sonesson i Götaland angriper Viken, så godt som på oppfordring fra Magnus Blinde. Kong Inge Krokryggs hær går mot ham og vinner. Slaget var øst i Krokaskogen i Sörbygden i Båhuslen.⁸⁵⁰ Sigurd Slembe kommer vestfra over havet til Norge igjen. Han angriper Inges menn i Konghelle, men blir drevet bort og drar videre nord i Viken og herjer flere steder. Han herjer langs kysten her og dreper hirdmennene til kongsbrødrene Inge og Sigurd.⁸⁵¹ Sigurd Slembe seiler så øst til Kville, som er nord i Båhuslen, der han henger Finn Sauda-Ulvsson som samler landskyld for kong Inge.⁸⁵² Kong Øystein Haraldsson var en gang øst i Viken, ved langdegrensa forteller Snorre. Det var en konflikt med bøndene i Ranrike og Hisingen og Øystein herjer derfor på Hisingen og området rundt.⁸⁵³ Det sto også et slag her på Hisingen. Senere når det er full strid mellom brødrene Inge og Øystein rømmer Øystein og tar landveien øst til Viken. Mens Inge tok sjøveien til Viken var Øystein øst for Folden. Inges menn fanger Øystein og dreper ham der. Vikværinger forteller senere om jærtegn ved Øysteins grav i Fors.⁸⁵⁴ Siden Øystein ble gravlagt på farens gård Fors kan det ha vært i Båhuslen han ble drept, men det kan også som nevnt tidligere ha vært i Østfold.

Håkon Herdebreis saga forteller at kong Inge var i Viken mens Gregorius Dagssons var i Konghelle.⁸⁵⁵ Håkon Herdebrei drar så mot Konghelle og Gregorius Dagssons trekker seg unna for å dra til Inge lenger inn i Viken. Dette var antakelig Borg eller Oslo. Underveis treffer han flere av Inges menn og returnerer med dem til Konghelle (1159 e. Kr.).⁸⁵⁶ Det kommer til kamp mellom hæren til Gregorius og hæren til kong Håkon.⁸⁵⁷ Gregorius Dagsson slår Håkons menn tilbake. Inge kommer like etter og de er i Viken om vinteren.⁸⁵⁸ Konghelle er veldig sannsynlig når man ser hvor viktig denne byen er under dette stadiet av borgerkrigen, men de kan også ha trukket seg helt opp til Oslo. Håkon reiser senere øst i

⁸⁴⁹ Magnus Blindes saga, kapittel 5-11 (Snorre 2005:578-583)

⁸⁵⁰ Inges saga, kapittel 2 (Snorre 2005:590)

⁸⁵¹ Inges saga, kapittel 7 (Snorre 2005:594-595)

⁸⁵² Inges saga, kapittel 7 (Snorre 2005:595)

⁸⁵³ Inges saga, kapittel 19 (Snorre 2005:602)

⁸⁵⁴ Inges saga, kapittel 32 (Snorre 2005:614-615)

⁸⁵⁵ Håkon Herdebreis saga, kapittel 1 (Snorre 2005:616)

⁸⁵⁶ Håkon Herdebreis saga, kapittel 2 (Snorre 2005:616)

⁸⁵⁷ Håkon Herdebreis saga, kapittel 2-3 (Snorre 2005:617)

⁸⁵⁸ Håkon Herdebreis saga, kapittel 3 (Snorre 2005:617)

Viken og siden Inge drar etter dem møtes de i Göta elv.⁸⁵⁹ Slaget ved Hisingen står og kong Inge vinner.⁸⁶⁰ Gregorius sender så bud til Erling Skakke fra Konghelle.⁸⁶¹ Mens kong Inge drar til Oslo blir Gregorius værende i Konghelle.⁸⁶² Gregorius Dagsson angriper Håkon Herdebrei i Saurbø ved Marker, som er Sörbo i Krokstad sokn, Sörbygdens herred, Båhuslen.⁸⁶³ Gregorius drar deretter tilbake til Konghelle. Håkon Herdebrei angriper så gården til Halldor Brynjolvsson på Vettaland (Vättland i Skee sokn i Båhuslen).⁸⁶⁴ Dette er sønnen til Brynjolv Ulvalde som nå har tatt over gården etter faren. Som svar på angrepet samler Gregorius en stor hær i Konghelle og drar mot Håkon og Sigurd fra Rør trettendags jul 1161.⁸⁶⁵ Gregorius faller på den islagte elva Bevja (Bäveån). Han hadde vært den største høvding av alle lendmenn i Norge til da sier Snorre.⁸⁶⁶

Magnus Erlingssons saga forteller at Sigurd fra Rør ble gjort til jarl av Håkon Herdebrei mens Håkon var konge alene i Norge. Mens Håkon dro til Tønsberg dro Sigurd jarl til Konghelle.⁸⁶⁷ Erling Skakke drar senere sørover fra Bergen mot Håkon Herdebrei. Sigurd jarl er da øst ved Elv (Götaelv i Båhuslen) og Håkon i Tønsberg. Erling tar alle Håkons skip i Tønsberg og legger hele Viken under Magnus, så også Båhuslen.⁸⁶⁸ Markus fra Skog og Sigurd Markusfostre drar senere, etter at Håkon Herdebrei har falt, til Viken og møter så Erling ved Hisingen / Konghelle. Det blir flere småtrefninger her.⁸⁶⁹ Erling Skakke seilte nord til Viken og samlet en veldig hær. De seilte utover i Viken og lå i havnene rundt fjorden. Sigurd og Markus tas til fange og mens Sigurd blir halshogd blir Markus hengt (29.09.1163).⁸⁷⁰ Det er umulig å si hvor dette fant sted, men Båhuslen er en god kandidat. Erling seiler siden øst over Folden til Konghelle (14.10.1163).⁸⁷¹ Han straffer bønder på Hisingen og drar tilbake til Konghelle.⁸⁷² Våren 1164 drar Erling fra Konghelle og nord i Viken der tidligere følgesmenn av Markus herjet. De få som slipper unna er både i Danmark, Götaland og Viken.⁸⁷³

⁸⁵⁹ Håkon Herdebreis saga, kapittel 5 (Snorre 2005:618)

⁸⁶⁰ Håkon Herdebreis saga, kapittel 7-8 (Snorre 2005:620-621)

⁸⁶¹ Håkon Herdebreis saga, kapittel 11 (Snorre 2005:624)

⁸⁶² Håkon Herdebreis saga, kapittel 12 (Snorre 2005:626)

⁸⁶³ Håkon Herdebreis saga, kapittel 13 (Snorre 2005:616). Her ser man at noe av Marker også er i Sverige.

⁸⁶⁴ Håkon Herdebreis saga, kapittel 13 (Snorre 2005:627)

⁸⁶⁵ Håkon Herdebreis saga, kapittel 14 (Snorre 2005:627)

⁸⁶⁶ Håkon Herdebreis saga, kapittel 14 (Snorre 2005:627)

⁸⁶⁷ Magnus Erlingssons saga, kapittel 3 (Snorre 2005:636)

⁸⁶⁸ Magnus Erlingssons saga, kapittel 4 (Snorre 2005:637)

⁸⁶⁹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 15 (Snorre 2005:646)

⁸⁷⁰ Magnus Erlingssons saga, kapittel 18 (Snorre 2005:647)

⁸⁷¹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 19 (Snorre 2005:647)

⁸⁷² Magnus Erlingssons saga, kapittel 19 (Snorre 2005:647-648)

⁸⁷³ Magnus Erlingssons saga, kapittel 20 (Snorre 2005:649)

Ut ifra Snorre fortellinger om hendelser i Båhuslen er det noen forhold som peker seg ut. Først og fremst er det Konghelle som viktig maktsenter og by og hvor viktig denne ble særlig i middelalderen og spesielt i løpet av borgerkrigen. I tillegg peker fire andre maktsentre seg ut, kanskje spesielt høvdinggården Vettaland siden man hører mest om den, men også de tre kongsgårdene Haukebø, Fors og Saurbø som man dessverre ikke får vite mer om i Snorre.

Agder hos Snorre – en del av Viken?

Det er egentlig usikkert hvor stort område Snorre selv regnet som Viken. Det synes klart at både Østfold og Vestfold var regioner av Viken, så også resten av Vingulmork eller da indre deler av Oslofjorden. Like klart virker Båhuslen å ha inngått i hans Viken, noe som kommer fram ved at han ofte forteller om konger og stormenn som drar helt øst i Viken og like etter nevner steder i Båhuslen. Det er derimot et mer åpent spørsmål om også Agder kanskje kan ha vært en region han tenkte på som del av Viken. Agder figurerer ikke så veldig mye i Snorre i det store og hele. I Ynglingesaga fortelles det at Olav Geirstadalv angrep og tok Agder.⁸⁷⁴ Senere i dette kapittelet blir Halvdan kalt for Agderkongen når Snorre forteller at han var sønn av Gudrød og Åsta.⁸⁷⁵ Agder bør ha vært med i fordelingen av riket etter Gudrød når Olav Geirstadalv og Halvdan arvet riket etter faren.⁸⁷⁶

I Halvdan Svartes saga blir Halvdan konge av Agder i tillegg til halve Vestfold (Olav Geirstadalv har den andre halvdelen), halve Vingulmork og Romerike.⁸⁷⁷ Folk fra Agder nevnes i Harald Hårfagres saga i opptakten til slaget i Hafrsfjord når horder, ryger, egder og teler samlet seg mot Harald Hårfagre.⁸⁷⁸ Dette var altså folk fra Hordaland, Rogaland, Agder og Telemark. Ifølge Snorre var en av lederne for Haralds motstandere i slaget ved Hafrsfjord kong Kjøtve den rike av Agder.⁸⁷⁹ Senere når Harald Hårfagre har blitt overkonge over hele landet sender han sønnen Gudrød til Agder for å styre det området på sine vegne.⁸⁸⁰ I Olav Tryggvassons saga fortelles det at kong Olav dro utover i Viken og dro der vest til Agder og fikk alle menneskene døpt.⁸⁸¹

⁸⁷⁴ Ynglingesaga, kapittel 48 (Snorre 2005:38-39)

⁸⁷⁵ Ynglingesaga, kapittel 48 (Snorre 2005:39)

⁸⁷⁶ Ynglingesaga, kapittel 49 (Snorre 2005:39)

⁸⁷⁷ Halvdan Svartes saga, kapittel 1 og 2 (Snorre 2005:41)

⁸⁷⁸ Harald Hårfagres saga, kapittel 18 (Snorre 2005:57)

⁸⁷⁹ Harald Hårfagres saga, kapittel 18 (Snorre 2005:57)

⁸⁸⁰ Harald Hårfagres saga, kapittel 30 (Snorre 2005:65)

⁸⁸¹ Olav Tryggvassons saga, kapittel 54 (Snorre 2005:152)

I Olav den helliges saga er det denne Olav sin tur til å seile vestover i Viken. På denne ferden ble han tatt til konge på tingene i området, og holdt fram med denne ferden helt til Lindesnes. Mens han er i Nord-Agder, som her betyr den vestlige delen av Agder, hører han at Erling Skjalgsson har samlet en stor hær mot ham og Olav seiler raskt derfra til Trondheim.⁸⁸² Det er også i Olav den helliges saga man blir kjent med stormannen Øyvind Urarhorn fra Agder. Snorre forteller at han hadde ætt på Aust-Agder, at han var en gjev mann og var av god ætt. Ut ifra dette kan man si at han var stormann og høvding på Agder, men hva hovedgården hans het får man ikke vite. Han skal ha dratt på hærferd hvert år og hjalp Olav ved slaget ved Nesjar. Han fikk kong Olavs vennskap og fikk gaver av ham under et gjestebud i Borg.⁸⁸³ Øyvind Urarhorn nevnes noen flere ganger av Snorre i samme saga. Han drar først en gang i viking, og seiler sørover langs Viken til Båhuslen, senere drar han igjen i vesterviking før han til slutt blir drept av Einar jarl på Orknøyene.⁸⁸⁴ Kong Olav sender en gang bud vest over Agder mens han selv ble i Viken om sommeren.⁸⁸⁵ Knut den Mektiges flåte ankommer en annen gang Viken, men i stedet for å legge til land øst for fjorden seiler den over Folden til Agder.⁸⁸⁶

I det hele tatt fortelles det lite om Agder i Snorre og stedet virker mest å ha vært som en mellomstasjon mellom Viken og Vestlandet, selv om stedet har hatt sine småkonger. Ingen ting høres om Agder igjen før i Magnus Erlingssons saga da Snorre forteller at kong Valdemar av Danmark skal ha Viken nord til Rygjarbit når han inngår en allianse med Erling Skakke og dennes sønn Magnus Erlingsson.⁸⁸⁷ Den avtalen skal ha blitt gjort 16. april 1164. Erling Skakke drar senere med en hær til Agder og videre til Bergen før han igjen drar sørover mot kong Håkon Herdebrei forteller Snorre.⁸⁸⁸

Det er særlig opplysningen om at Erling skal få landet helt til Rygjarbit som er interessant når det gjelder muligheten for Snorres forståelse av Viken. Siden Rygjarbit er Gjærmestangen mellom Agder og Telemark, i dagens Risør kommune i Aust-Agder, kan kanskje særlig dette tyde på at Snorre også regnet Agder som del av Viken. Erling Skakke ble jo jarl av Viken og dette kunne tyde på at også Agder var ment som en del av hans jarledømme Viken. I tillegg er

⁸⁸² Olav den helliges saga, kapittel 53 (Snorre 2005:221)

⁸⁸³ Olav den helliges saga, kapittel 62 (Snorre 2005:228)

⁸⁸⁴ Olav den helliges saga, kapittel 65, 86, 98 (Snorre 2005:229, 259, 278)

⁸⁸⁵ Olav den helliges saga, kapittel 115 (Snorre 2005:296)

⁸⁸⁶ Olav den helliges saga, kapittel 170 (Snorre 2005:368)

⁸⁸⁷ Magnus Erlingssons saga, kapittel 2 (Snorre 2005:635)

⁸⁸⁸ Magnus Erlingssons saga, kapittel 3 (Snorre 2005:636)

opplysningene om at både Olav Tryggvasson og Olav den hellige seilte helholdsvis vest i Viken og kom til Agder interessant da også dette faktisk kan indikere at Agder regnes som del av Viken hos Snorre. Det kan faktisk også virke som om både budet Olav den hellige sendte til Agder og den danske flåten som seilte over Folden til Agder indikerer at Snorre regnet Agder som en del av Viken.

Viken hos Snorre

Viken blir først nevnt i Harald Hårfagres saga når Snorre forteller at Harald etter at han var blitt konge måtte dra til Viken for å gjenvinne kontrollen i Vingulmork, Vestfold og Romerike.⁸⁸⁹ Senere i sagaen fortelles det at Bjørn Farmanns bror Olav var overkonge i Viken (begge altså sønner av Harald Hårfagre).⁸⁹⁰ Haralds favorittsønn Eirik Blodøks legger etter farens død hele Viken under seg etter å ha slått brødrene sine.⁸⁹¹ En direkte benevnelse av Viken kommer også i Håkon den Godes saga når det sies at Håkon overvintre i Viken.⁸⁹² En annen er når kong Tryggve Olavsson (far til Olav Tryggvasson og fungerende småkonge) kommer fra vikingferd til Viken der Håkon er. Snorre forteller videre at Håkon setter nevøen som konge over Viken.⁸⁹³ Eirikssønnene herjer senere i Viken og Tryggve går mot dem.⁸⁹⁴

I Eirikssønnenes saga får man deretter vite at Tryggve Olavsson fortsatt styrer i sørøst med Eirik Blodøks' sønn Harald Gråfell som konge.⁸⁹⁵ Harald Hårfagre er altså overkonge mens Tryggve fungerer som en småkonge. Tryggve og Gudrød styrer nå Viken sammen.⁸⁹⁶ Senere legger Harald Gråfell og Gudrød Eiriksson under seg hele Viken fortelles det i Håkon jarls saga.⁸⁹⁷ Eirikssønnene byr så ut en stor hær i Viken.⁸⁹⁸ I Olav Tryggvassons saga sender Gunnhild kongsmor (Eirik Blodøks' enke og mor til sønnene hans) speidere til Opplandene og Viken for å lete etter Astrid og sønnen Olav (Tryggvasson).⁸⁹⁹ Harald Gråfell seiler ved en senere anledning fra Viken til Danmark.⁹⁰⁰ Harald Blåtan og Håkon jarl (Håkon jarl Sigurdsson av Lade) la Viken og resten av Norge under seg etter at de dreper Harald

⁸⁸⁹ Harald Hårfagres saga, kapittel 13 (Snorre 2005:54)

⁸⁹⁰ Harald Hårfagres saga, kapittel 42 (Snorre 2005:74-75)

⁸⁹¹ Harald Hårfagres saga, kapittel 44 (Snorre 2005:75)

⁸⁹² Håkon den Godes saga, kapittel 8 (Snorre 2005:81)

⁸⁹³ Håkon den Godes saga, kapittel 9 (Snorre 2005:81)

⁸⁹⁴ Håkon den Godes saga, kapittel 11 (Snorre 2005:82)

⁸⁹⁵ Eirikssønnenes saga, kapittel 1 (Snorre 2005:98)

⁸⁹⁶ Eirikssønnenes saga, kapittel 3 (Snorre 2005:100)

⁸⁹⁷ Håkon jarls saga, kapittel 5 (Snorre 2005:106)

⁸⁹⁸ Håkon jarls saga, kapittel 6 (Snorre 2005:106)

⁸⁹⁹ Olav Tryggvassons saga, kapittel 3 (Snorre 2005:111)

⁹⁰⁰ Olav Tryggvassons saga, kapittel 12 (Snorre 2005:117)

Gråfell.⁹⁰¹ Et kvad i Vellekla nevner at alt nord for Viken var Håkon jarls rike.⁹⁰² Ved slaget ved Hjørungavåg i 986 e. Kr. har Eirik jarl (Håkon jarls sønn) blant annet vikværingen Torkjell Leira i hæren.⁹⁰³ Det er Torkjell Leira som prøver å hogge hodet av Vagn, men mislykkes når Vagn rykker hodet tilbake, noe som fører til at han som holder håret til Vagn i stedet mister hendene. Videre klarer Vagn å drepe Torkjell Leira og får grid av Eirik.⁹⁰⁴ Høvdingene i Oppland og Viken sverger troskap til Olav Tryggvasson når han kommer til landet.⁹⁰⁵

Det var en vikværing ved navn Lodin som kjøpte fri, Olavs mor Astrid fra slaveri og giftet seg med henne. Lodin var av stor ætt og rik. De fikk sønnen Torkjell Nevja, og døtrene Ingerid og Ingjerd.⁹⁰⁶ Sønnene til Eirik Bjodaskalle, brødrene til Astrid og dermed Olavs morfar, var Sigurd, Karlshode, Jostein og Torkjell Dyrdit. Alle fire var rike stormenn med gårder på Østlandet.⁹⁰⁷ Dette kan være Viken, kanskje Østfold eller Vestfold, men det er så klart usikkert. Om Eirik Bjodaskalle, hans gård på Obrestad på Jæren og om hans barn og forfedre nevner Snorre også andre steder i samme saga og i Olav den helliges saga.⁹⁰⁸ Her må det skytes inn at det i det nyere historieverket om Østfold er foreslått at Obrestad, eller Oprestad, faktisk kan ha vært Opstad eller Upstadir i Tune.⁹⁰⁹ Her sies også at Snorre kan ha ment at Olav Tryggvassons morsætt kom fra Nordre Båhuslen eller Østfold og at det er størst sjanse for at det er her Eirik Bjodaskalles gård lå. Geografisk hadde plasseringen passet bedre siden Astrid flyktet via Skaun og Vitskar i Østfold, men forfatterne i Øst for Folden mener det passer hvis Opstad i Tune var neste stoppested etter Skaun.⁹¹⁰ Ifølge Snorre er det riktignok først på Obrestad Astrid og Olav skjuler seg, før de drar videre til Skaun og Vitskar før Sverige.⁹¹¹ Siden dette er uvisst vil denne undersøkelsen gå ut ifra at det er Obrestad på Jæren siden det synes som om det er flertall for den meningen.⁹¹² Likevel kan man selvfølgelig ikke avvise muligheten for at det likevel er Opstad i Tune. Plasseringen hadde så klart også passet

⁹⁰¹ Olav Tryggvassons saga, kapittel 13 og 15 (Snorre 2005:118, 119)

⁹⁰² Olav Tryggvassons saga, kapittel 16 (Snorre 2005:120)

⁹⁰³ Olav Tryggvassons saga, kapittel 40 (Snorre 2005:138)

⁹⁰⁴ Olav Tryggvassons saga, kapittel 41 (Snorre 2005:140-141)

⁹⁰⁵ Olav Tryggvassons saga, kapittel 51 (Snorre 2005:50)

⁹⁰⁶ Olav Tryggvassons saga, kapittel 51-52 (Snorre 2005:50-51)

⁹⁰⁷ Olav Tryggvassons saga, kapittel 52 (Snorre 2005:151).

⁹⁰⁸ Olav Tryggvassons saga, kapittel 1-4, 81; Olav den helliges saga, kapittel 69 (Snorre 2005:110-112, 167, 233)

⁹⁰⁹ Norseng et al 2003:428

⁹¹⁰ Norseng et al 2004:428

⁹¹¹ Olav Tryggvassons saga, kapittel 1-3 (Snorre 2005:110-111)

⁹¹² Se for eksempel Andersen 1977:103, 368; Krag 1995:102, Snorre 2005:677. Gjennom den moderne nettsøkemotoren Google finner man også mange resultater som sier at Obrestad var på Jæren og at det var gården til Eirik Bjodaskalle. Her trengs det ikke gå inn på noen nettsteders mindre troverdighet som kilde.

best siden brødrene til Astrid var stormenn med gårder på Østlandet. Dette behøver som nevnt heller ikke bety noe. Et eksempel fra Snorre på hvordan stormannssønner kunne bli giftet bort til jenter i andre deler av landet er Tore Olvesson, sønn av Olve på Egge i Nord-Trøndelag og stesønn av Kalv Arnesson. Han fikk seg et godt gifte og store rikdommer på Hedmark.⁹¹³

Mens Olavs onkel Sigurd er sentral i befrielsen av Olav fra slaveri i egenskap av sin høytstående stilling hos den russiske storfyrsten Vladimir den Store i Novgorod hører man først om de tre andre brødrene til Astrid når Olavs onkler nevnes.⁹¹⁴ Mens faren Eirik Bjodaskalle hadde gård på Jæren var altså alle disse fire sønnene stormenn på Østlandet ifølge Snorre. Dette kan antakelig ha skjedd gjennom giftemålsallianser. To brødre fra Viken, øst i Viken, Torgeir og Hyrning ble gift med Lodins døtre med Astrid.⁹¹⁵ Kanskje hadde de storgårder i Østfold, mens Lodin og sønnen Torkjell kanskje hadde det i Vestfold.

Harald Blåtann hadde klart å kristne Viken ved hjelp av to utsendte jarler forteller Snorre videre.⁹¹⁶ Etter at Olav Tryggvasson var blitt konge satt han lenge i Viken om sommeren.⁹¹⁷ Mange av frendene hans kom dit til ham, flere slektninger samt venner av faren.⁹¹⁸ Olav rådslår med onklene (morens brødre, i hvert fall Torkjell og Torstein), stefaren Lodin, og svogerne Torgeir og Hyrning (gift med halvsøstrene).⁹¹⁹ Alle mennesker i Viken blir døpt og kristnet.⁹²⁰ Siden Harald Blåtann allerede hadde gjort dette så var nok ikke det veldig vanskelig selv om en god del mennesker ganske sikkert hadde falt tilbake til hedendom. Olav har senere stort følge fra østlige deler av landet.⁹²¹ Olav kommer så helt øst i Viken sent på vinteren.⁹²² Med helt øst i Viken menes nok egentlig Båhuslen. Gudrød Eiriksson angriper senere Viken og herjer der. Hyrning og Torgeir går mot ham og Gudrød blir drept.

Før og under slaget ved Svolder (år 1000 e. Kr.) styrte Olavs halvbror Torkjell Nevja Ormen stutte. Onklene hans Torkjell Dyrdit og Jostein hadde Tranen.⁹²³ Begge disse onklene kan nok regnes for å ha falt i slaget. Mens Sigurd nok hadde fortsatt karrieren i Russland og ikke var

⁹¹³ Olav den helliges saga, kapittel 165 (Snorre 2005:365). Se også appendix I og II.

⁹¹⁴ Olav Tryggvassons saga, kapittel 6-8 (Snorre 2005:113-114)

⁹¹⁵ Olav Tryggvassons saga, kapittel 52 (Snorre 2005:151)

⁹¹⁶ Olav Tryggvassons saga, kapittel 53 (Snorre 2005:151)

⁹¹⁷ Olav Tryggvassons saga, kapittel 53 (Snorre 2005:152)

⁹¹⁸ Olav Tryggvassons saga, kapittel 53 (Snorre 2005:152)

⁹¹⁹ Olav Tryggvassons saga, kapittel 53 (Snorre 2005:152)

⁹²⁰ Olav Tryggvassons saga, kapittel 53 (Snorre 2005:152)

⁹²¹ Olav Tryggvassons saga, kapittel 59 (Snorre 2005:155)

⁹²² Olav Tryggvassons saga, kapittel 59, (Snorre 2005:155).

⁹²³ Olav Tryggvassons saga, kapittel 94 (Snorre 2005:176).

med i slaget, og kan være død før dette også, nevnes ikke den siste onkelen Karlshode. Hvis han hadde vært med i slaget ville nok Snorre ha nevnt det og man kan kanskje regne ham for død før Svolder. Olavs svogere Hyrning og Torgeir er med i hæren og kommanderte hvert sitt store skip.⁹²⁴ De kan nok også regnes med å ha falt i slaget. Torkjell Nevja hadde som nevnt Ormen Stutte.⁹²⁵ Olavs svoger Hyrning trenger Eirik jarl tilbake fra Ormen Lange etter at jarlen hadde bordet skipet.⁹²⁶ Torkjell Nevja er sistemann som hopper over bord etter at alle Sverres skip er ryddet. Kong Sven Tveskjegg av Danmark får Viken etter seieren.⁹²⁷ I kvadet fortelles det også at både Ormen Lange, Ormen Stutte samt Tranen var tomme for folk, slik at Olavs onkler nok har falt. Torkjells skjebne sies det ikke noe om, men å hoppe i vannet med ringbrynje og annet stridsutstyr vil gjerne føre til at man synker rett til bunns. Hvis han derimot tok av seg denne og unngikk å bli tatt til fange og/eller drept kan han nok også ha kommet seg unna.

Olav den helliges saga forteller at Olav byr kristen lov og at det går lett igjennom da vikkværingene var godt kjent med kristendommen.⁹²⁸ Folk fra Viken var som nevnt godt kjent med kristendommen, som Snorre også sier og de fleste var nok kristne allerede lenge før Olav kom. Mange kjøpmenn var i Viken både vinter og sommer (antakelig bla. Borg og Oslo som nevnt i kapittel 2) og vikkværingene er mye på handelsferder, til England, Saksland, Flandern og Danmark. Noen var i viking og overvintret i kristne land.⁹²⁹ En av gangene Øyvind Urarhorn drar i viking seiler han først sørover langs Viken til Båhuslen.⁹³⁰ Kong Olav seiler selv ut gjennom Viken til Hordaland.⁹³¹ Han drar inn i Viken, opp i Opplanda og tok veitsler der om vinteren.⁹³² Olav krever deretter leidang fra Viken.⁹³³ Bøndene og andre unnlater dette da Knut den Mektige ryktes å komme med stor hær.⁹³⁴ Knut den Mektiges flåte ankommer Viken, legger ikke til land øst for fjorden, men seiler over Folden til Agder. Knut kaller til ting og bøndene tar ham til konge over hele landet. Olav er i Tønsberg ifølge Snorre da Knut seilte forbi utenfor Folden.⁹³⁵ Olav får skip til Viken, i Tønsberg og styrte ifølge Snorre inn i

⁹²⁴ Olav Tryggvassons saga, kapittel 97 (Snorre 2005:177).

⁹²⁵ Olav Tryggvassons saga, kapittel 102 (Snorre 2005:181)

⁹²⁶ Olav Tryggvassons saga, kapitte 110 (Snorre 2005:184). Nevnes også i et kvad samme sted.

⁹²⁷ Olav Tryggvassons saga, kapittel 111 (Snorre 2005:185). Dette nevnes også i et kvad her.

⁹²⁸ Olav den helliges saga, kapittel 64 (Snorre 2005:229)

⁹²⁹ Olav den helliges saga, kapittel 64 (Snorre 2005:229)

⁹³⁰ Olav den helliges saga, kapittel 65 (Snorre 2005:229)

⁹³¹ Olav den helliges saga, kapittel 81 (Snorre 2005:251)

⁹³² Olav den helliges saga, kapittel 128 (Snorre 2005:314)

⁹³³ Olav den helliges saga, kapittel 167 (Snorre 2005:367)

⁹³⁴ Olav den helliges saga, kapittel 168 (Snorre 2005:367)

⁹³⁵ Olav den helliges saga, kapittel 170 (Snorre 2005:368)

Oslofjorden opp i sjøen Dramn (innerste delen av Drammensfjorden).⁹³⁶ Olav styrer ut til Tønsberg og ut etter Viken fortsetter Snorre.⁹³⁷ Mens Olav er i strid med Erling Skjalgsson ble Sigvat skald igjen i Viken.⁹³⁸ Svein Alfivasønn, Knut den Mektiges sønn, hadde kommet østfra til Viken da slaget ved Stiklestad sto.⁹³⁹ En mann som kalte seg Tryggve og påsto han var sønn av Olav Tryggvasson ble ventet å ankomme Viken tre år etter Olav den helliges fall (1033 e. Kr).⁹⁴⁰ Dette skjedde ikke, men han skal ha ankommet Vestlandet og ble slått i et slag der. Om han faktisk var sønn av Olav Tryggvasson er en annen sak og kanskje tvilsom.

I Magnus den Godes saga mangler den minste hentydning til Viken eller noen av regionene her og det samme gjelder det øvrige Østlandet. Dette er den eneste sagaen i Snorre som ikke nevner noen av regionene på Østlandet. I Harald Hardrådes saga er det bedre stilt for alle regionene på Østlandet. Harald drar til Viken, deretter nordover langs kysten og tas til konge.⁹⁴¹ Harald beholder bondehæren som bodde nærmest danene.⁹⁴² Denne bondehæren må ganske sikkert være menn fra Østfold og Båhuslen, eventuelt rundt hele Viken. Harald styrer senere sør i Viken.⁹⁴³ Første betegnelse av Oslo, som altså lå i datidens Vingulmork og i Viken, er når Snorre påstår at Harald grunnla by i Oslo.⁹⁴⁴ Oslo var allerede grunnlagt, antakelig av Harald Blåtann av strategiske årsaker for å kontrollere både vestsiden og østsiden av Oslofjorden (og dermed hele Viken). Det er belagt arkeologisk at et eldre Oslo enn Harald Hardrådes Oslo lå her alt rundt 1000 e. Kr.⁹⁴⁵ Det som Harald Hardråde derimot sikkert har gjort har vært å revitalisert byen hvis den har kommet i bakevjen og/eller forsterket byens betydning. I tillegg var det bedre at en norsk konge heller enn en dansk skulle ha grunnlagt byen ut ifra den politiske situasjonen på Snorres tid.

Harald var ofte i Oslo forteller Snorre, godt plassert for å verge landet og utføre hærferder til Danmark. Dette viser jo også Oslos strategiske beliggenhet og hvordan byen begynte å bli et viktig og sentralt maktsenter. Haralds flåte drar senere øst mot Viken.⁹⁴⁶ Harald Hardråde drar

⁹³⁶ Olav den helliges saga, kapittel 173 (Snorre 2005:370)

⁹³⁷ Olav den helliges saga, kapittel 174 (Snorre 2005:371)

⁹³⁸ Olav den helliges saga, kapittel 176 (Snorre 2005:372). Slaget der Erling Skjalgsson falt sto 21.12.1028.

⁹³⁹ Olav den helliges saga, kapittel 239 (Snorre 2005:421)

⁹⁴⁰ Olav den helliges saga, kapittel 248 (Snorre 2005:428). Kom i stedet til Vestlandet og ble drept der.

⁹⁴¹ Harald Hardrådes saga, kapittel 29 (Snorre 2005:478)

⁹⁴² Harald Hardrådes saga, kapittel 34 (Snorre 2005:481)

⁹⁴³ Harald Hardrådes saga, kapittel 58 (Snorre 2005:495)

⁹⁴⁴ Harald Hardrådes saga, kapittel 58 (Snorre 2005:495)

⁹⁴⁵ Schia 1991, for mer om Oslo se Fischer 1950; Norseng og Nedkvitne 2000

⁹⁴⁶ Harald Hardrådes saga, kapittel 60 (Snorre 2005:497)

ved en anledning igjen til Oslo og sitter der vinteren etter Nissan-slaget.⁹⁴⁷ Håkon Ivarsson jarl får beskjed av noen menn på vei til Oslo at Harald Hardråde har fått greie på at han hjalp kong Svein av Danmark å rømme under dette slaget og rømmer derfor selv. Harald drar da tilbake til Oslo, deretter Trondheim og senere tilbake til Viken.⁹⁴⁸ På vinteren drar Håkon Ivarsson jarl til Romerike og tar inn skatter. Harald var imens i Oslo om vinteren, men mennene hans nektes skatt fra folk på Opplanda.⁹⁴⁹ Harald var i Viken sommeren etter forliket med kong Svein.⁹⁵⁰ Etter et slag med Håkon Ivarsson jarl drar Harald til Romerike og straffer bøndene fordi de nektet å gi ham skatt.⁹⁵¹ Som man ser var Harald Hardråde ganske mye i Viken og kanskje spesielt Oslo. Dette kan man kanskje regne med var på grunn av stridighetene med Danmark og setet i Oslo passer godt med at Snorre gir ham om enn feilaktig bygrunnleggerstatus der. Harald Hardråde synes å ha vært den første norske kongen som brukte Oslo som residensby og som gjorde at byen begynte å vokse i betydning og skulle bli den viktigste byen i Viken i middelalderen fra Håkon 5 (konge 1299-1219).

Skule kongsfostre ber som tidligere fortalt om eiendommer i de byene kong Olav Kyrre sitter. I tillegg til Sarpsborg og Tønsberg får han jordeiendommer i Oslo, Konghelle, Bergen og Nidaros. Eiendommene var av de beste som var, og gikk i arv til Skules etterkommere.⁹⁵² Man må så helt til Magnussønnes saga for å finne neste nevning, om enn indirekte, av Viken som ikke kan knyttes til en spesifikk region. Det fortelles at Øystein fikk norddelen av landet og Sigurd (Jorsalfare) sørdelen etter faren Magnus Berrfötts død (i 1103 e. Kr).⁹⁵³ Sigurd Jorsalfare skulle altså styre hele Vikenområdet så vel som resten av Østlandet. Oslo komme igjen inn i bildet i denne sagaen. Harald Gille har nå kommet til Norge, og Sigurds sønn Magnus Blinde krangler med ham i Oslo.⁹⁵⁴ Magnus rir opp i gatene i Oslo (veien mellom Halvardskirken og Galgeberg). Harald kommer også dit. Sigurd er også i Oslo og han kjefter på Magnus for å presse Harald til utfordring.⁹⁵⁵ Sigurd Jorsalfare dør i Oslo og blir

⁹⁴⁷ Harald Hardrådes saga, kapittel 66 og 68 (Snorre 2005:503)

⁹⁴⁸ Harald Hardrådes saga, kapittel 69 (Snorre 2005:505)

⁹⁴⁹ Harald Hardrådes saga, kapittel 70 (Snorre 2005:505)

⁹⁵⁰ Harald Hardrådes saga, kapittel 72 (Snorre 2005:506)

⁹⁵¹ Harald Hardrådes saga, kapittel 73 (Snorre 2005:509)

⁹⁵² Harald Hardrådes saga, kapittel 98 (Snorre 2005:525)

⁹⁵³ Magnussønnes saga, kapittel 1 (Snorre 2005:547)

⁹⁵⁴ Magnussønnes saga, kapittel 27 (Snorre 2005:563). Magnus Blinde fikk først tilnavnet Blinde etter at han ble blindet og gjellet av Harald Gilles menn når borgerkrigen har begynt for fullt etter kong Sigurds død.

⁹⁵⁵ Magnussønnes saga, kapittel 27 (Snorre 2005:264)

gravlagt i Hallvardskatedralen.⁹⁵⁶ Fra og med Sigurd Jorsalfare blir mange norske konger gravlagt i denne katedralen.

Magnus Blindes saga forteller at Magnus tas til konge i Oslo som konge for hele landet.⁹⁵⁷ Inges saga (evnt. Haraldsønnenes saga) forteller hvordan Magnus Blinde får hær fra Danmark og kong Eirik Eimune av Danmark er med. Flåten kommer til Viken, først til Tønsberg, blir drevet bort derfra og drar til Oslo. En hær seiler mot Hovedøya.⁹⁵⁸ Det blir slag inne i Oslo og skrinet til St. Hallvard flyttes til Romerike for å unngå ødeleggelse eller å bli stjålet. Hær mot Magnus og Eirik samles deretter på Romerike mens Eirik brenner Hallvardskatedralen og mye rundt der. Danehæren seiler bort når stormannen Tjostolv Åleson kommer fra Romerike med stor hær. Det blir motstand mot Eirik over hele fjorden og han drar tilbake til Danmark.⁹⁵⁹ Magnus Blinde gravlegges i Oslo ved Hallvardskatedralen etter å ha blitt drept i slaget ved Holmengrå.⁹⁶⁰

Kong Sigurd Munn Haraldsson rir en gang på veitsler øst i Viken. Der får han barn med en tjenestekvinne og sønnen får navnet Håkon.⁹⁶¹ I den stadig eskalerende konflikten mellom brødrene forteller Snorre at kong Sigurd har drept en av Øysteins hirdmenn, Harald den vikværske.⁹⁶² Etter Sigurds og Øysteins forliksstevne på Oppland møtes alle tre brødre i Bergen. Øystein kom til møtet øst fra Viken (ca. 1155).⁹⁶³ Det utvikler seg til full konflikt mellom Inge og brødrene. Når Sigurd til slutt blir drept har han en eneste hirdmann med seg, Tord Husfrøya, en vikværsk mann, som blir drept sammen med ham.⁹⁶⁴ Inge drar øst til Viken og var der. I Snorre leser man at han gjerne satt i Oslo og at Gregorius Dagsson ofte var i Konghelle så det er nok stor sjanse for at det var i en av disse byene han satt ved sluttstadiet av konflikten. Kong Øystein, Inges andre bror, var en gang i Oslo mens det var mye is i Viken og drar derfra mot Gregorius Dagssons gård Bratsberg i Telemark.⁹⁶⁵ To år etter Sigurds fall (1155) møtes Inge og Øystein til slag (i 1157) og Inge fikk hær østfra.⁹⁶⁶ Antakelig kalte han

⁹⁵⁶ Magnussønnenes saga, kapittel 33 (Snorre 2005:569). Sigurd Jorsalfare døde 26.03.1130 Hodeskallen ligger i dag innmurt i Akershus festning, sammen med kong Håkon V's og dronning Eufemias hodeskaller.

⁹⁵⁷ Magnus Blindes saga, kapittel 1 (Snorre 2005: 570)

⁹⁵⁸ Inges saga, kapittel 3 (Snorre 2005:591)

⁹⁵⁹ Inges saga, kapittel 4 (Snorre 2005:591)

⁹⁶⁰ Inges saga, kapittel 12 (Snorre 2005:599)

⁹⁶¹ Inges saga, kapittel 18 (Snorre 2005:602)

⁹⁶² Inges saga, kapittel 26 (Snorre 2005:609)

⁹⁶³ Inges saga, kapittel 26 (Snorre 2005:609)

⁹⁶⁴ Inges saga, kapittel 27-28 (Snorre 2005:610-611)

⁹⁶⁵ Inges saga, kapittel 29 (Snorre 2005:612)

⁹⁶⁶ Inges saga, kapittel 31 (Snorre 2005:613)

ut leidangen rundt hele Viken. Øystein tar landveien øst til Viken da han må rømme etter at mennene hans har forlatt ham. Inge tok sjøveien til Viken. Da var Øystein øst for Folden. Inges menn fanger Øystein og dreper ham. Vikværingene forteller senere om jærtegn ved Øysteins grav i Fors (Båhuslen).⁹⁶⁷

I Håkon Herdebreis saga fortelles det at kong Inge var i Viken mens Gregorius Dagssons var i Konghelle.⁹⁶⁸ Håkon drar mot Konghelle, Gregorius Dagssons drar unna for å dra til Inge lenger inn i Viken (antakelig i Borg eller Oslo), men treffer flere av Inges menn og returnerer med dem til Konghelle (1159 e. Kr.).⁹⁶⁹ De er i Viken om vinteren. Håkon Herdebrei reiser sørover om høsten og vikværingene i hæren hans er fortropp.⁹⁷⁰ De reiser øst i Viken.⁹⁷¹ Inge drar etter dem. Etter slaget utenfor Hisingen (i Båhuslen, det var et sjøslag) som Inges hær vinner drar Inge drar nord i Viken med hæren. Han og Gregorius overvintrer der.⁹⁷² Kong Inge og hæren får senere vite at Håkon er i Viken og Inge og Gregorius drar derfor østover for å konfrontere ham.⁹⁷³ Inge drar senere til Oslo mens Gregorius blir i Konghelle.⁹⁷⁴ To år menn drar til Oslo for å fortelle Inge at Gregorius har falt.⁹⁷⁵ Kristin, datter av kong Sigurd Jorsalfare, gift med Erling Skakke og kusine av kong Inge er også i Oslo.⁹⁷⁶ Den 03.02.1161 får Inge bud om at Håkon er i nærheten (av Oslo). Inge fører hæren ut av byen og fylker hæren utenfor byen. Inge rådes til å rømme til Romerike, men nekter.⁹⁷⁷ Kong Inge faller 04.02.1161 og gravlegges i Hallvardskatedralen.⁹⁷⁸

Den første benevnelsen av Viken i Magnus Erlingssons saga er i forbindelse med alliansen mellom Erling Skakke og kong Valdemar av Danmark. I denne avtalen skal som nevnt Valdemar ha hele Viken nord til Rygjarbit.⁹⁷⁹ Etter å ha slått Håkon Herdebrei i Tønsberg, trengt ham bort derfra og beslaglagt skipene hans legger Erling Skakke hele Viken under sønnen Magnus.⁹⁸⁰ Erling, Magnus og hæren drar senere igjen til Tønsberg i Viken og tar

⁹⁶⁷ Inges saga, kapittel 32 (Snorre 2005:614-615)

⁹⁶⁸ Håkon Herdebreis saga, kapittel 1 (Snorre 2005:616)

⁹⁶⁹ Håkon Herdebreis saga, kapittel 2 (Snorre 2005:616)

⁹⁷⁰ Håkon Herdebreis saga, kapittel 4 (Snorre 2005:617)

⁹⁷¹ Håkon Herdebreis saga, kapittel 4 (Snorre 2005:618)

⁹⁷² Håkon Herdebreis saga, kapittel 11 (Snorre 2005:624)

⁹⁷³ Håkon Herdebreis saga, kapittel 12 (Snorre 2005:625)

⁹⁷⁴ Håkon Herdebreis saga, kapittel 12 (Snorre 2005:626)

⁹⁷⁵ Håkon Herdebreis saga, kapittel 15 (Snorre 2005:628)

⁹⁷⁶ Håkon Herdebreis saga, kapittel 15 (Snorre 2005:628)

⁹⁷⁷ Håkon Herdebreis saga, kapittel 16, 17 (Snorre 2005:628, 629)

⁹⁷⁸ Håkon Herdebreis saga, kapittel 18 (Snorre 2005:630)

⁹⁷⁹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 2 (Snorre 2005:635). Avtalen skal ha blitt gjort 16.04.1164.

⁹⁸⁰ Magnus Erlingssons saga, kapittel 4 (Snorre 2005:637)

skatter i hele Viken.⁹⁸¹ Vikværingene er gode venner av Erling og Magnus. De hadde alltid gitt Inge støtte og hærstyrker forteller Snorre.⁹⁸² Erling seiler øst over Folden til Konghelle.⁹⁸³ Våren 1164 drar Erling fra Konghelle og nord i Viken der tidligere følgesmenn av Markus herjet.⁹⁸⁴ De få som slipper unna er både i Danmark, Götaland og Viken.⁹⁸⁵

Valdemar av Danmark krever Viken som avtalt. Erling vil rådføre seg med menn i Viken.⁹⁸⁶ Han reiser om høsten øst i Viken til Tønsberg og sender der menn over til Borg og stevner fire fylkesting der. Bøndene der nekter å bli dansk område eller bli danekongens menn så lenge en vikværing er i live.⁹⁸⁷ Tidlig i 1165 styrer kong Valdemar av Danmark nord i Viken med en stor hær. Erling Skakke hører om den danske hæren i Viken og kaller ut leidang. Mens han er på Lindesnes får han vite at danehæren har dratt hjem, men at de har drevet ran i Viken. Han sender hjem leidangshæren mens han og noen lendmenn seiler etter danene med en hærstyrke.⁹⁸⁸ Erling vil ha Viken for å bli Valdemars mann. Valdemar gir Erling jarls navn og Viken som len.⁹⁸⁹ Det vil altså si at det er som jarl av Viken Erling Skakke blir jarl. Mens Erling dro til Viken og ble der om sommeren var Olav og hans menn på Opplanda og noen i Marker.⁹⁹⁰ Om våren reiser tronpretendenten Olav ut til Viken, men blir slått i slaget på Stanger i Østfold og dør senere i Danmark.⁹⁹¹ Dette er Snorre siste betegnelse av Viken.

Snorres Viken

Alt i alt er Viken slik Snorre kjenner det et ganske stort område bestående av både Østfold, Vestfold, Båhuslen, deler av dagens Akershus og Oslo (eller innerste delen av Oslofjorden om man vil) samt muligens Agder. Ut ifra det Snorre skriver kan det altså godt hende at han med Viken også regnet sistnevnte, om enn dette fremdeles er noe usikkert.

⁹⁸¹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 9 (Snorre 2005:641)

⁹⁸² Magnus Erlingssons saga, kapittel 10 (Snorre 2005:641)

⁹⁸³ Magnus Erlingssons saga, kapittel 19 (Snorre 2005:647). Det minnes om at Folden er Oslofjorden.

⁹⁸⁴ Magnus Erlingssons saga, kapittel 20 (Snorre 2005:648)

⁹⁸⁵ Magnus Erlingssons saga, kapittel 20 (Snorre 2005:649)

⁹⁸⁶ Magnus Erlingssons saga, kapittel 23 (Snorre 2005:650-651)

⁹⁸⁷ Magnus Erlingssons saga, kapittel 24 (Snorre 2005:651)

⁹⁸⁸ Magnus Erlingssons saga, kapittel 27- 28 (Snorre 2005:653-654)

⁹⁸⁹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 30 (Snorre 2005:655)

⁹⁹⁰ Magnus Erlingssons saga, kapittel 33 (Snorre 2005:657)

⁹⁹¹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 34 (Snorre 2005:657-658)

Appendix III

Snorres benevnelser fra Opplandene og Telemark

Her skal de øvrige regionene på Østlandet og hva Snorre forteller fra disse gjennomgås. Som for Østfold og Vestfold i selve undersøkelsen har Snorre blitt dissekert og opplysninger om forskjellige regioner samt gårder og personer fra disse trukket frem. Hele hendelsesforløpet bli ikke gjengitt. Ofte må det for kontekstens skyld tas med andre regioner som eventuelt nevnes samtidig med den som egentlig skal vektlegges. For en mer kronologisk gjennomgang henledes oppmerksomheten på Appendix I, der alle benevnelsene og hvor de finnes i Snorre er oppført. Utenom det er Snorre selv fremdeles en enda bedre kilde til handlingen.

Opplandene hos Snorre

Fra Ynglingesaga fortelles det om en kong Åle den opplandske.⁹⁹² Hogne, sønn av Øystein den mektige, opplandskongen, la under seg hele Hedmark, Toten og Hadeland forteller Snorre.⁹⁹³ Harald Hårfagres saga forteller at Harald Hårfagre vinner slag på Opplandene, og legger etter hvert under seg Ringerike, Hedmark, Gudbrandsdalen, Hadeland, Toten, Romerike og nordre del av Vingulmork.⁹⁹⁴ I Håkon jarls saga drar Håkon jarl til Opplandene.⁹⁹⁵ Gudrød Bjørnssons sønn Harald rømmer til Opplandene.⁹⁹⁶ Snorre forteller deretter at Harald Grenske var til oppfostring hos Roe den Kvite, en lendmann. Sønner hans het Rane og ble Haralds fosterbror. Rane ble med til Opplandene.⁹⁹⁷ Olav Tryggvassons saga forteller at dronning Gunnhild sender speidere både til Opplandene og Viken for å lete etter Astrid og sønnen Olav Tryggvasson.⁹⁹⁸ Et kvad i Vellekla nevner at alt nord for Viken var Håkon jarls rike.⁹⁹⁹ Dette betyr selvfølgelig også Opplandene. Eirik Håkonsson sitter på Romerike, men drar over Opplanda til Trøndelag for å advare faren Håkon jarl om angrepet til jomsvikingene.¹⁰⁰⁰ I hæren sin i slaget ved Hjørungavåg har Eirik også høvdingen Gudbrand Kvite fra Opplanda.¹⁰⁰¹ Eirik jarl drar tilbake til Opplanda etter slaget og videre øst i riket

⁹⁹² Ynglingesaga, kapittel 29 (Snorre 2005:27)

⁹⁹³ Ynglingesaga, kapittel 49 (Snorre 2005:39)

⁹⁹⁴ Harald Hårfagres saga, kapittel 2 (Snorre 2005:48)

⁹⁹⁵ Håkon jarls saga, kapittel 4 (Snorre 2005:105)

⁹⁹⁶ Håkon jarls saga, kapittel 6 (Snorre 2005:106)

⁹⁹⁷ Håkon jarls saga, kapittel 6 (Snorre 2005:106)

⁹⁹⁸ Olav Tryggvassons saga, kapittel 3 (Snorre 2005:111)

⁹⁹⁹ Olav Tryggvassons saga, kapittel 16 (Snorre 2005:120)

¹⁰⁰⁰ Olav Tryggvassons saga, kapittel 36 (Snorre 2005:136)

¹⁰⁰¹ Olav Tryggvassons saga, kapittel 40 (Snorre 2005:138)

sitt.¹⁰⁰² Åsta, Harald Grenskes kone, drar til faren i Opplanda og føder sønnen Olav (Haraldsson, den hellige).¹⁰⁰³ Olav Tryggvasson spør Håkons utsending Tore om Opplandskongene.¹⁰⁰⁴ Høvdingene i Oppland og Viken sverger troskap til Olav.¹⁰⁰⁵ Sønnene til Eirik Bjodaskalle var Sigurd, Karlshode, Jostein og Torkjell Dyrdit. Alle var rike stormenn med gårder på Østlandet.¹⁰⁰⁶ Her står det altså Østlandet, men det passet best å ta det med her da det nok er størst sannsynlighet for at disse var på Opplandene da dette er det største området. Olav har senere stort følge fra østlige deler av landet får man også vite.¹⁰⁰⁷

Olav den helliges saga forteller første gang fra Opplandene om Sigur Syr som vil finne ut hva de andre opplandskongene tenker.¹⁰⁰⁸ På denne tiden var det mange opplandskonger som styrte fylker og de fleste av dem var av Harald Hårfagres ætt, noe Snorre passer på å nevne. Dette var brødrene Rørek og Ring på Hedmark, Gudrød i Gudbrandsdalen, en i Toten og Hadeland og en i Valdres.¹⁰⁰⁹ Olav blir tatt til konge på flere ting, blant annet Opplandstinget (Eidsivating).¹⁰¹⁰ Opplendingene nevnes i Sigvat Skalds kvad.¹⁰¹¹ Olav sender menn for å kreve veitsler i Opplanda¹⁰¹². Kongen over Romerike blir bekymret og drar til Hedmark og kong Rørek. De sender bud på kong Gudrød i Gudbrandsdalen og kongen på Hadeland. Fem konger møttes på Hedmark, på Ringsaker. Ring var den femte kongen, bror av Rørek. Gudrød Dalekonge vil kjempe mot Olav. Kongene holder gjestebud på Ringsaker. Opplandskongene sender ut lendmenn for å samle hær.¹⁰¹³ Olav den hellige omringer og overvinner dem, noe som også omtales i kvad av Ottar Svarte og legger nå under seg disse kongenes riker.¹⁰¹⁴ I denne fortellingen nevnes hver av regionene på Opplandene, men det syntes riktig å ta med her da alle sammen var opplendingskonger og de samarbeidet med hverandre. Finn Lite, en opplending av mulig finsk ætt nevnes, han var kong Rørek av Hedmarks mann.¹⁰¹⁵

¹⁰⁰² Olav Tryggvassons saga, kapittel 42 (Snorre 2005:141)

¹⁰⁰³ Olav Tryggvassons saga, kapittel 44 (Snorre 2005:144). Dette er Olav "den hellige", født ca 987 e. Kr.

¹⁰⁰⁴ Olav Tryggvassons saga, kapittel 47 (Snorre 2005:145)

¹⁰⁰⁵ Olav Tryggvassons saga, kapittel 51 (Snorre 2005:150)

¹⁰⁰⁶ Olav Tryggvassons saga, kapittel 52 (Snorre 2005:151)

¹⁰⁰⁷ Olav Tryggvassons saga, kapittel 59 (Snorre 2005:155)

¹⁰⁰⁸ Olav den helliges saga, kapittel 35 (Snorre 2005:209)

¹⁰⁰⁹ Olav den helliges saga, kapittel 36 (Snorre 2005:209). Kongen av Valdres blir ikke nevnt senere av Snorre, bare de fem andre kongene blir deretter nevnt som (notat av Gustav Storm i Snorre 2005:209).

¹⁰¹⁰ Olav den helliges saga, kapittel 37-38 (Snorre 2005:211)

¹⁰¹¹ Olav den helliges saga, kapittel 52 (Snorre 2005:220-221)

¹⁰¹² Olav den helliges saga, kapittel 73 (Snorre 2005:240)

¹⁰¹³ Olav den helliges saga, kapittel 74 (Snorre 2005:240-242)

¹⁰¹⁴ Olav den helliges saga, kapittel 75 (Snorre 2005:243-244)

¹⁰¹⁵ Olav den helliges saga, kapittel 82 (Snorre 2005:253)

Olav drar en annen gang til Opplanda.¹⁰¹⁶ Olav stevner til ting, Heidsævisting (Eidsivating), tinget opplendingene skulle sogne til. Eidsivatings lover skulle gjelde alle fylker på Opplanda.¹⁰¹⁷ Olav drar inn i Viken, opp i Opplanda og tok veitsler der om vinteren.¹⁰¹⁸ Olav sender Karl den håloygske gjennom Opplanda over fjellet til Nidaros.¹⁰¹⁹ Olav drar en annen gang igjen rundt på Opplanda på veitsler og samler hær. Lendmenn og mektige bønder ber ham hjem til seg.¹⁰²⁰ Olav lar Tore, Kalv Arnessons stesønn, drepe og stort hat vokser mot Olav på Opplandene og Trondheimen. Olav merker hatet til opplendingene for drapet på Tore forteller Snorre videre.¹⁰²¹ Harald Sigurdsson (senere kong Harald Hardråde, og Olavs 15 år gamle halvbror) reiser fra Opplanda med en hær, øst over Eidskogen til Värmland og så til Svitjod der Olav har flyktet.¹⁰²² I opptakten til slaget på Stiklestad nevnes særlig opplendinger som krigere i Olavs hær og Olav lar styrken fra Opplanda stille opp sammen med hirden og gjestene under sitt merke.¹⁰²³ Det må her kunne sies å være noe merkelig at Olav skulle få hærstyrker fra Opplandene når man nettopp har blitt fortalt at stort hat vokste mot Olav nettopp på Opplandene. Olav kommer til Stiklestad og setter opp fylkinger, deriblant opplendingene.¹⁰²⁴ Knut den Mektiges biskop Sigurd nevner i sin tale til motstanderhæren hvordan Olav slo opplandskongene.¹⁰²⁵ Fem år etter Olavs fall på Stiklestad sender trønderne bud på biskop Grimkjell som holdt til på Opplanda. Han hadde vært på Opplanda siden Olav dro til Gardarike.¹⁰²⁶ Snorre minner om Olavs kongeperiode, fra han ble tatt til konge av opplendingene.¹⁰²⁷

Harald Hardrådes saga forteller at Harald og Magnus den Gode en gang er på veitsler og gjestebud på Opplanda.¹⁰²⁸ Ivar Kvite var ifølge Snorre en gjev lendmann som bodde på Opplanda. Sønnen hans het Håkon (senere Håkon Ivarsson jarl) og skal ha stått over alle menn i Norge på den tid, både i styrke, mot og dyktighet.¹⁰²⁹ Etter at kong Harald får Einar Tambarskjelve og dennes sønn Eindride drept vil Einars kone Bergljot at Håkon Ivarsson

¹⁰¹⁶ Olav den helliges saga, kapittel 111 (Snorre 2005:290)

¹⁰¹⁷ Olav den helliges saga, kapittel 114 (Snorre 2005:296)

¹⁰¹⁸ Olav den helliges saga, kapittel 128 (Snorre 2005:314)

¹⁰¹⁹ Olav den helliges saga, kapittel 133 (Snorre 2005:319)

¹⁰²⁰ Olav den helliges saga, kapittel 162 (Snorre 2005:363)

¹⁰²¹ Olav den helliges saga, kapittel 165 (Snorre 2005:366)

¹⁰²² Olav den helliges saga, kapittel 196 (Snorre 2005:391)

¹⁰²³ Olav den helliges saga, kapittel 205 (Snorre 2005:396)

¹⁰²⁴ Olav den helliges saga, kapittel 209 (Snorre 2005:401). For en full fortelling om slaget ved Siklestad i Snorre, se Olav den helliges saga, kapittel 209-238 (Snorre 2005:401-420).

¹⁰²⁵ Olav den helliges saga, kapittel 218 (Snorre 2005:405)

¹⁰²⁶ Olav den helliges saga, kapittel 243 (Snorre 2005:423)

¹⁰²⁷ Olav den helliges saga, kapittel 246 (Snorre 2005:427)

¹⁰²⁸ Harald Hardrådes saga, kapittel 25 (Snorre 2005:476)

¹⁰²⁹ Harald Hardrådes saga, kapittel 39 (Snorre 2005:485)

hevner Einar.¹⁰³⁰ Håkon Ivarsson nevnes igjen i forbindelse med at han har vært på hærferd med slektninger av Harald Hardråde.¹⁰³¹ Harald Hardråde ”bekrefter” at det er Håkon Ivarsson fra Opplanda. Håkon er sentral i saken rundt drapet på Einar Tambarskjelve. Harald frykter at Håkon skal samle hær mot ham og får slektningen Finn Arnesson til å megle for seg.¹⁰³² Orm jarl, som var svigersønn av Finn, er første stoppested for Finn når han drar øst over Dovre på vei til Håkon Ivarsson.¹⁰³³ Orm er med Finn til Håkon.¹⁰³⁴ Når Orm jarl dør blir Håkon jarl.¹⁰³⁵

Håkon Ivarsson jarl er med i en stor hær til Danmark.¹⁰³⁶ Det er her noe usikkert om etternavnet Ivarsson ble brukt av Snorre selv eller bare i oversettelsene av Snorre for å skille ham fra ladejarlen Håkon jarl. Harald kalles opplandsk konge i et kvad om et slaget ved Nissan mot danekongen Svein Ulvsson.¹⁰³⁷ Håkon Ivarsson jarl og hans skip er løse og angriper danske skip i slaget ved Nissan.¹⁰³⁸ Snorre forteller om Håkon Ivarsson jarl og Vandråde, sistnevnte er kong Svein av Danmark.¹⁰³⁹ Håkon Ivarsson jarl får skryt etter slaget ved Nisså.¹⁰⁴⁰ Håkon Ivarsson jarl er deretter i Opplanda i riket sitt.¹⁰⁴¹ Håkon Ivarsson jarl får beskjed av noen menn på vei til Oslo at Harald Hardråde har fått greie på at han hjalp kong Svein å rømme. Håkon rømmer unna Harald.¹⁰⁴² Håkon Ivarsson jarl drar tilbake til Opplanda mens Harald Hardråde er i Trondheim, for å dra til Värmland igjen da Harald kommer sørover igjen. På vinteren drar han til Romerike og tar inn skatter. Harald var i Oslo om vinteren, mennene hans nektes skatt fra folk på Opplanda.¹⁰⁴³ Harald var i Viken sommeren etter forliket med kong Svein og sender derfra menn til Opplanda. Håkon Ivarsson jarl er i Götaland, og Harald drar mot ham opp Göta elv. Et slag sto mellom Harald og Håkon Ivarsson jarl, men jarlen overlevde slaget og kom seg unna.¹⁰⁴⁴

¹⁰³⁰ Harald Hardrådes saga, kapittel 44 (Snorre 2005:487)

¹⁰³¹ Harald Hardrådes saga, kapittel 45 (Snorre 2005:488)

¹⁰³² Harald Hardrådes saga, kapittel 45-50 (Snorre 2005:488-491)

¹⁰³³ Harald Hardrådes saga, kapittel 46 (Snorre 2005:488)

¹⁰³⁴ Harald Hardrådes saga, kapittel 47 (Snorre 2005:489)

¹⁰³⁵ Harald Hardrådes saga, kapittel 47 (Snorre 2005:490)

¹⁰³⁶ Harald Hardrådes saga, kapittel 61 (Snorre 2005:499)

¹⁰³⁷ Harald Hardrådes saga, kapittel 61 (Snorre 2005:500)

¹⁰³⁸ Harald Hardrådes saga, kapittel 63 (Snorre 2005:500)

¹⁰³⁹ Harald Hardrådes saga, kapittel 64-68 (Snorre 2005:501-503)

¹⁰⁴⁰ Harald Hardrådes saga, kapittel 68 (Snorre 2005:504)

¹⁰⁴¹ Harald Hardrådes saga, kapittel 69 (Snorre 2005:504)

¹⁰⁴² Harald Hardrådes saga, kapittel 69 (Snorre 2005:505)

¹⁰⁴³ Harald Hardrådes saga, kapittel 70 (Snorre 2005:505)

¹⁰⁴⁴ Harald Hardrådes saga, kapittel 72 (Snorre 2005:506-508)

Magnus Berrfötts saga forteller at opplendingene tar Håkon Toresfostre til konge i stedet for Magnus Berrfött.¹⁰⁴⁵ Håkon var sønn av Magnus, sønn av Harald Hardråde og dermed Magnus Berrfötts fetter. Fostret opp av Tore på Steig og dermed tilnavnet Toresfostre. Tore samler hær på Opplanda mot kong Magnus.¹⁰⁴⁶ Senere i sagaen hører man om Torgrim Skinnlue som er Magnus sin lendmann på Opplanda og er med i hans siste slag. Han rømmer fra slaget.¹⁰⁴⁷ I Magnussønnes saga hører man at Øystein fikk norddelen av landet og Sigurd sørdelen etter faren Magnus sin død.¹⁰⁴⁸ Øystein og Sigurd er ved en annen anledning begge på veitsler på Opplanda, der de hadde hver sin gård.¹⁰⁴⁹ En annen gang er Sigurd igjen på veitsle på Opplanda.¹⁰⁵⁰ Magnus Blindes saga forteller at Harald Gille drar over Opplanda til Viken.¹⁰⁵¹ Inges saga (evnt. Haraldsønnes saga) forteller at etter at Sigurd Slembe har hentet Magnus Blinde ut av Munkholmen kloster drar Magnus Blinde til Opplanda og får stor hær der. Kong Inge drar med hær mot ham og de har slag på Minne.¹⁰⁵² Det fortelles om Ogmund, sønn av Orm jarl, jarlen på Opplanda under Harald Hardråde.¹⁰⁵³ To brødre ved navn Einar og Andres, sønner av Guttorm Gråbarde og onkler til Sigurd Haraldsson, bodde på Opplanda og var ættestore og rike.¹⁰⁵⁴ Kong Sigurd og kong Øystein Haraldssønner har et forliksstevne på Oppland og plotter mot broren kong Inge.¹⁰⁵⁵

Magnus Erlingssons saga forteller at etter kong Håkon Herdebreis nederlag og død drar Sigurd jarl og en del andre drar til Opplandene.¹⁰⁵⁶ Markus på Skog var en opplending og slektning av Sigurd jarl. Han fostret en sønn av kong Sigurd, som også het Sigurd (derav tilnavnet Markusfostre), og ble tatt til konge av opplendingene. Han hold til på Opplanda i Viken.¹⁰⁵⁷ Siden det står Opplanda i Viken kan man med stor sannsynlighet regne det for innerst i Oslofjorden og om kanskje ikke Oslo så kanskje et sted på Romerike. På den måten passer i alle fall betegnelsen Opplanda i Viken. Markus fra Skog og Sigurd Markusfostre drar til Viken og møter så Erling ved Hisingen / Konghelle. Det kommer til flere

¹⁰⁴⁵ Magnus Berrfötts saga, kapittel 1 (Snorre 2005:532)

¹⁰⁴⁶ Magnus Berrfötts saga, kapittel 4 (Snorre 2005:535)

¹⁰⁴⁷ Magnus Berrfötts saga, kapittel 25 (Snorre 2005:545)

¹⁰⁴⁸ Magnussønnes saga, kapittel 1 (Snorre 2005:547)

¹⁰⁴⁹ Magnussønnes saga, kapittel 21 (Snorre 2005:558)

¹⁰⁵⁰ Magnussønnes saga, kapittel 22 (Snorre 2005:560)

¹⁰⁵¹ Magnus Blindes saga, kapittel 2 (Snorre 2005:571)

¹⁰⁵² Inges saga, kapittel 2 (Snorre 2005:589)

¹⁰⁵³ Inges saga, kapittel 2 (Snorre 2005:590)

¹⁰⁵⁴ Inges saga, kapittel 25 (Snorre 2005:607)

¹⁰⁵⁵ Inges saga, kapittel 26 (Snorre 2005:609)

¹⁰⁵⁶ Magnus Erlingssons saga, kapittel 8 (Snorre 2005:641). Håkon Herdebrei falt i slag 07.07.1162 e. Kr..

¹⁰⁵⁷ Magnus Erlingssons saga, kapittel 9 (Snorre 2005:641)

småtreffninger.¹⁰⁵⁸ Sigurd og Markus drar tilbake til Opplanda og videre til Trondheim der Sigurd tas til konge på Ørating.¹⁰⁵⁹ I forbindelse med konflikten med kong Valdemar av Danmark og hans angrep på Norge nevner Erling Skakke jarlen Håkon Ivarsson.¹⁰⁶⁰ Ny motstandsgruppe på Opplanda, ledet av Olav (sønn av Gudbrand Skavhoggsson). Denne reiser rundt på Opplanda, Viken og Marker. Erling jarl drar da til Viken. Mens Erling dro til Viken og ble der om sommeren var Olav og hans menn på Opplanda og noen i Marker.¹⁰⁶¹

Romerike hos Snorre

Ynglingesaga forteller om Ynglingene som ankommer Norge og Romerike. Halvdan Kvitbein satt på Romerike.¹⁰⁶² Øystein, sønn av Halvdan Kvitbein, ble konge etter faren på Romerike og i Vestfold.¹⁰⁶³ Halvdan Svartes saga har med at Halvdan Svarte blir konge av Romerike og i tillegg Agder, halve Vestfold og halve Vingulmork. Romerike blir senere erobret av kong Øystein. Halvdan vinner deretter slag mot Øystein og legger dermed hele Romerike under seg igjen.¹⁰⁶⁴ I Harald Hårfagres saga vinner Harald Hårfagre slag på Opplandene og legger under seg Romerike, Ringerike, Hedmark, Gudbrandsdalen, Hadeland, Toten og nordre del av Vingulmork.¹⁰⁶⁵ Harald Hårfagre må senere ta tilbake makten i Romerike, Vestfold og Vingulmork med områder lenger sørover. Harald tar deretter stevne med bøndene i Folden og i Romerike.¹⁰⁶⁶ Vingulmork, Romerike, Vestfold og Telemark gikk senere til Olav, Bjørn, Sigtrygg, Frode og Torgils.¹⁰⁶⁷ Olav Tryggvassons saga har med at Harald Blåtann gir Eirik jarlsnavn over Vingulmork og Romerike.¹⁰⁶⁸ Eirik Håkonsson sitter på Romerike når han må dra for å advare faren om jomsvikingene.¹⁰⁶⁹ Etter slaget ved Svolder i 1000 e. Kr. gir Sven Tveskjegg Romerike og Hedmark til Eirik jarl.¹⁰⁷⁰

I Olav den helliges saga kommer Olav til Romerike med en styrke på 300 mann.¹⁰⁷¹ Kongen over Romerike blir bekymret og drar til Hedmark og kong Rørek. De sender bud på kong

¹⁰⁵⁸ Magnus Erlingssons saga, kapittel 15 (Snorre 2005:646)

¹⁰⁵⁹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 17 (Snorre 2005:646)

¹⁰⁶⁰ Magnus Erlingssons saga, kapittel 30 (Snorre 2005:655)

¹⁰⁶¹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 33 (Snorre 2005:657)

¹⁰⁶² Ynglingesaga, kapittel 43 (Snorre 2005:36)

¹⁰⁶³ Ynglingesaga kapittel 46 (Snorre 2005:37)

¹⁰⁶⁴ Halvdan Svartes saga, kapittel 1-2 (2005:41)

¹⁰⁶⁵ Harald Hårfagres saga, kapittel 2 (Snorre 2005:48)

¹⁰⁶⁶ Harald Hårfagres saga, kapittel 13 (Snorre 2005:54)

¹⁰⁶⁷ Harald Hårfagres saga, kapittel 34 (Snorre 2005:68)

¹⁰⁶⁸ Olav Tryggvassons saga, kapittel 20 (Snorre 2005:123)

¹⁰⁶⁹ Olav Tryggvassons saga, kapittel 36 (Snorre 2005:136)

¹⁰⁷⁰ Olav Tryggvassons saga, kapittel 113 (Snorre 2005:188)

¹⁰⁷¹ Olav den helliges saga, kapittel 73 (Snorre 2005:240)

Gudrød i Gudbrandsdalen og kongen på Hadeland. Fem konger møttes på Hedmark, på Ringsaker. Ring var den femte kongen, bror av Rørek. Mange mektige menn på Romerike hadde rømt fra odelen sin på grunn av Olav. Gudrød Dalekonge vil kjempe mot Olav. Olav Haraldsson fortsetter reisen gjennom Romerike og tar veitsler. Opplandskongene har lendmenn som sendes ut for å samle hær. Olav var da på Eid øverst på Romerike (Eidsvoll). Han omringer og overvinner opprørskongene. Olav legger nå under seg disse kongenes riker. Romerikskongen er en av kongene som landsforvises.¹⁰⁷² Olav kristner Romerike etter å ha kristnet Hedmark, Toten, Hadeland og Ringerike.¹⁰⁷³ Bøndene går mot Olav på Romerike, men blir slått raskt. Olav kristner området på nytt.¹⁰⁷⁴ Olav drar derfra østover til Solør og kristner der, deretter tilbake til Romerike og stevner til ting, Heidsævisting (Eidsivating), tinget opplendingene skulle sogne til. Eidsivatingss lover skulle gjelde alle fylker på Opplanda.¹⁰⁷⁵

I Harald Hardrådes saga sitter Harald i Oslo vinteren etter Nissan-slaget.¹⁰⁷⁶ Håkon Ivarsson jarl får beskjed av noen menn på vei til Oslo at Harald Hardråde har fått greie på at han hjalp kong Svein og må rømme.¹⁰⁷⁷ På vinteren drar Håkon Ivarsson jarl til Romerike og tar inn skatter. Harald var i Oslo om vinteren, men mennene hans nektes skatt fra folk på Opplanda.¹⁰⁷⁸ Harald drar derfor til Romerike og straffer bøndene for at de nekter ham skatt.¹⁰⁷⁹ Romerike hører også med til Sigurd Jorsalfares landsdel når han får sørdelen av landet etter faren Magnus Berrfötts død.¹⁰⁸⁰

Inges saga (evnt. Haraldsønnenes saga) forteller om slaget inne i Oslo mellom kong Inges menn og hæren til kong Eirik Eimune av Danmark og kong Mangus Blinde. Skrinet til St. Hallvard flyttes til Romerike. Hær mot Magnus og Eirik samles på Romerike. Danehæren seiler bort når stormannen Tjostolv Åleson kommer fra Romerike med stor hær. Det blir motstand mot kong Eirik over hele fjorden og han drar tilbake til Danmark.¹⁰⁸¹ Sistne nevning om Romerike hos Snorre er i Magnus Erlingssons saga der Snorre forteller om en gang det

¹⁰⁷² Olav den helliges saga, kapittel 74-75 (Snorre 2005:240-243)

¹⁰⁷³ Olav den helliges saga, kapittel 114 (Snorre 2005:295)

¹⁰⁷⁴ Olav den helliges saga, kapittel 114 (Snorre 2005:296)

¹⁰⁷⁵ Olav den helliges saga, kapittel 114 (Snorre 2005:296)

¹⁰⁷⁶ Harald Hardrådes saga, kapittel 68 (Snorre 2005:503)

¹⁰⁷⁷ Harald Hardrådes saga, kapittel 69 (Snorre 2005:505)

¹⁰⁷⁸ Harald Hardrådes saga, kapittel 70 (Snorre 2005:505)

¹⁰⁷⁹ Harald Hardrådes saga, kapittel 73 (Snorre 2005:509)

¹⁰⁸⁰ Magnussønnenes saga, kapittel 1 (Snorre 2005:547)

¹⁰⁸¹ Inges saga, kapittel 4 (Snorre 2005:591)

skal holdes messe i Rydjokul (02.02.1167), en nå forsvunnet gård på Romerike. En prest planlegger å ta Erling i en felle, men mislykkes.¹⁰⁸²

Ringerike og Hadeland hos Snorre

Fra Ynglingesaga får man vite at Halvdan tok mye av Hedmark, Toten, Hadeland og mye av Vestfold.¹⁰⁸³ Hogne, sønn av Øystein den mektige, opplandskongen, la under seg hele Hadeland samt Toten og Hedmark.¹⁰⁸⁴ Halvdan Svartes saga forteller at Halvdan har halve Hedmark, men erobrer Hadeland, Toten og Land og ble derfor en mektig konge.¹⁰⁸⁵ Sigurd Hjort var konge på Ringerike.¹⁰⁸⁶ Halvdan Svartes menn dreper Hake berserk på Hadeland og redder Sigurd Hjorts barn.¹⁰⁸⁷ Halvdan Svarte gifter seg med Sigurd Hjorts datter Ragnhild.¹⁰⁸⁸ De får sønnen Harald (den kommende Harald Hårfagre).¹⁰⁸⁹ Halvdan Svarte drukner senere i Randsfjorden i Ringerike og hodet gravlegges på Stein i Ringerike.¹⁰⁹⁰

Fra Harald Hårfagres saga fortelles at mange kongssønner og andre slektninger av konger som Halvdan Svarte slo i kamp forsøker å ta tilbake fedrenes riker etter dennes død. Det skjedde i Ringerike, Hedmark og Vestfold.¹⁰⁹¹ Harald Hårfagre vinner slag på Opplandene og legger under seg Ringerike, Hadeland, Hedmark, Gudbrandsdalen, Toten, Romerike og nordre del av Vingulmork.¹⁰⁹² Harald Hårfagres sønner med Snøfrid sendes til Ringerike og Hadeland.¹⁰⁹³ Snøfridsønnene fikk senere styre over Ringerike, Hadeland og Toten.¹⁰⁹⁴ Ragnvald Rettilbeine er på Hadeland, men driver med seid og blir drept av broren Eirik (Blodøks).¹⁰⁹⁵ Olav Tryggvassons saga forteller at Olav Tryggvasson spør Håkons utsendte, Tore, om Opplandskongene.¹⁰⁹⁶ Høvdingene i Oppland og Viken sverger troskap til Olav.¹⁰⁹⁷ Olav

¹⁰⁸² Magnus Erlingssons saga, kapittel 32 (Snorre 2005:656)

¹⁰⁸³ Ynglingesaga, kapittel 44 (Snorre 2005:37)

¹⁰⁸⁴ Ynglingesaga, kapittel 49 (Snorre 2005:39)

¹⁰⁸⁵ Halvdan Svartes saga, kapittel 2 (Snorre 2005:41)

¹⁰⁸⁶ Halvdan Svartes saga, kapittel 5 (Snorre 2005:42-43)

¹⁰⁸⁷ Halvdan Svartes saga, kapittel 5 (Snorre 2005:43-44)

¹⁰⁸⁸ Halvdan Svartes saga, kapittel 5 (Snorre 2005:44). Ifølge Per Sveaas Andersen 1977 var det gården Tingelstad Ragnhild kom fra og det vil i så fall si at dette var Sigurd Hjorts kongsgård. Navnet på gården står ikke i Snorre, som allerede nevnt flere ganger, men står som nevnt i hvert fall i et av de nyere tilleggene til Fagerskinna (2007:421), om enn med andre navn både på far og datter.

¹⁰⁸⁹ Halvdan Svartes saga, kapittel 7 (Snorre 2005:45)

¹⁰⁹⁰ Halvdan Svartes saga, kapittel 9 (Snorre 2005:46)

¹⁰⁹¹ Harald Hårfagres saga, kapittel 1 (Snorre 2005:47)

¹⁰⁹² Harald Hårfagres saga, kapittel 2 (Snorre 2005:48)

¹⁰⁹³ Harald Hårfagres saga, kapittel 26 (Snorre 2005:64)

¹⁰⁹⁴ Harald Hårfagres saga, kapittel 34 (Snorre 2005:68)

¹⁰⁹⁵ Harald Hårfagres saga, kapittel 35 (Snorre 2005:69)

¹⁰⁹⁶ Olav Tryggvassons saga, kapittel 47 (Snorre 2005:145)

¹⁰⁹⁷ Olav Tryggvassons saga, kapittel 51 (Snorre 2005:150)

kristner Ringerike. Åsta har senere eller i mellomtiden giftet seg med Sigurd Syr (far til Harald Hardråde). Olav er fadder for Olav Haraldsson i dennes dåp.¹⁰⁹⁸

Det fortelles i Olav den helliges saga at Olav, sønn av Harald Grenske vokser opp hos stefaren Sigurd Syr og moren Åsta.¹⁰⁹⁹ Harald Grenske hadde gård på Hadeland/Ringerike. Dette kan ha vært gården Stein. Olav vender mye senere tilbake til Norge fra vikingferd og drar til gården til stefaren Sigurd Syr og Mora Åsta.¹¹⁰⁰ Sigurd Syr vil finne ut hva de andre opplandskongene tenker.¹¹⁰¹ Det var på denne tiden mange opplandskonger forteller Snorre, som brødrene Rørek og Ring på Hedmark, Gudrød i Gudbrandsdalen, en i Toten og Hadeland og en i Valdres.¹¹⁰² Sigurd Syr og Olav har stevne med dem på Hadeland.¹¹⁰³ Kanskje var dette på gården Stein. Kong Sigurd Syr, som Snorre kaller ham her, oppfordrer Olav til å angripe Svein jarl, men Olav vil vente. Olav ga gaver til Sigurd Syr og Kjetil Kalv fra Ringnes da de skiltes.¹¹⁰⁴ Olav sender menn for å kreve veitsler i Opplanda. Når han kommer til Romerike med en styrke på 300 mann og kristner også det riket blir kongen over Romerike bekymret. Han drar til kong Rørek av Hedmark. De sender deretter bud på Gudrød i Gudbrandsdalen og kongen på Hadeland. De fem kongene møttes på Hedmark, på Ringsaker. Ring var den femte kongen, bror av Rørek. Gudrød Dalekonge vil kjempe mot Olav. Kongene holder gjestebud på Ringsaker. Olav Haraldsson fortsetter reisen gjennom Romerike og tar veitsler mens opplandskongene sender ut lendmenn for å samle hær.¹¹⁰⁵ Kjetil fra Ringnes er på møtet og drar for å advare Olav.¹¹⁰⁶

Olav omringer og overvinner opprørskongene, noe som også omtales i kvad av Ottar Svarte. Olav legger nå under seg disse kongenes riker, også Ringerike og Hadeland. Kongen på Hadeland er en av kongene som landsforvises av Olav.¹¹⁰⁷ Olav møter halvbroren Harald (Hardråde) da denne er tre år, dette skjer på Sigurd Syrs gård.¹¹⁰⁸ Olav drar senere til Hedmark og kristner det området, deretter Toten, Hadeland og så Ringerike.¹¹⁰⁹ Olav stevner

¹⁰⁹⁸ Olav Tryggvassons saga, kapittel 60 (Snorre 2005:156)

¹⁰⁹⁹ Olav den helliges saga, kapittel 1 (Snorre 2005:189)

¹¹⁰⁰ Olav den helliges saga, kapittel 32 (Snorre 2005: 205)

¹¹⁰¹ Olav den helliges saga, kapittel 35 (Snorre 2005:209)

¹¹⁰² Olav den helliges saga, kapittel 36 (Snorre 2005:209)

¹¹⁰³ Olav den helliges saga, kapittel 36 (Snorre 2005:209)

¹¹⁰⁴ Olav den helliges saga, kapittel 52 (Snorre 2005:220-221). Svein Jarl var som nevnt Håkon Ladejarl sønn.

¹¹⁰⁵ Olav den helliges saga, kapittel 73-74 (Snorre 2005:240-242)

¹¹⁰⁶ Olav den helliges saga, kapittel 75 (Snorre 2005:242)

¹¹⁰⁷ Olav den helliges saga, kapittel 75 (Snorre 2005:243)

¹¹⁰⁸ Olav den helliges saga kapittel 76 (Snorre 2005:244)

¹¹⁰⁹ Olav den helliges saga, kapittel 114 (Snorre 2005:295)

til ting, Heidsævisting (Eidsivating), tinget opplendingene skulle sogne til. Eidsivatings lover skulle gjelde alle fylker på Opplanda.¹¹¹⁰ Sigvat Skald kaller Olav for Ringerikskongen i et minnekvad etter slaget på Stiklestad.¹¹¹¹

Harald Hardrådes saga forteller om Harald som drar til Romerike og straffer bøndene for at de nekter ham skatt og deretter herjer og brenner han også på Hadeland, Ringerike og Hedmark.¹¹¹² Herjingen nevnes i et kvad av Tjodolv og folk fra Ringerike (”ringerikinger”) og Hedmark (”heiner”) nevnes spesielt.¹¹¹³ Magnussønnes saga vitner om at også Ringerike og Hadeland ble styrt av Sigurd Jorsalfare da den forteller at Øystein fikk norddelen av landet og Sigurd sørdelen etter faren Magnus sin død.¹¹¹⁴ I Magnus Blindes saga hører man om en lendmannen Ingemar Sveinsson fra Ask på Ringerike som blir drept i slaget ved Fyrilev i Båhuslen.¹¹¹⁵ Magnus Blinde og Sigurd Slembe har nok hærfolk også fra Ringerike og Hadeland når det fortelles i Inges saga at Magnus Blinde drar til Opplanda og får stor hær der før slaget på Minne.¹¹¹⁶ To brødre på Opplanda het Einar og Andres, de var ættestore og rike, sønner av Guttorm Gråbarde og onkler til Sigurd Haraldsson. De dreper en prest på stranda av Rond (Randsfjorden). En gård nevnes, Sæheimrud (visstnok Askjum i Brandbu).¹¹¹⁷ Dette er en mirakelhistorie om Olav den hellige så sannhetsgehalten er diskutabel.

Hedmark og Toten hos Snorre

Fra Ynglingesaga fortelles det om en Øystein opplandskonge på Hedmark. Halvdan tok mye av Hedmark, Toten, Hadeland og mye av Vestfold.¹¹¹⁸ Hogne, sønn av Øystein den mektige, opplandskongen, la under seg hele Hedmark, Toten og Hadeland.¹¹¹⁹ I Halvdan Svartes saga angriper Halvdan Svarte Hedmark. Halvdan har halve Hedmark, tar Toten, Land og Hadeland og ble en mektig konge.¹¹²⁰ Fra Harald Hårfagres saga fortelles at mange kongssønner Halvdan Svarte slo i kamp forsøker å ta tilbake fedrenes riker etter dennes død. Dette gjaldt

¹¹¹⁰ Olav den helliges saga, kapittel 114 (Snorre 2005:296)

¹¹¹¹ Olav den helliges saga, kapittel 212 (Snorre 2005:403). Kvadet er altså gjort etter Olavs død, men Snorre har plassert det der det gjorde mest nytte som del av fortellingen opp mot slaget på Stiklestad.

¹¹¹² Harald Hardrådes saga, kapittel 73 (Snorre 2005:509)

¹¹¹³ Harald Hardrådes saga, kapittel 73 (Snorre 2005:510)

¹¹¹⁴ Magnussønnes saga, kapittel 1 (Snorre 2005:547)

¹¹¹⁵ Magnus Blindes saga, kapittel 3 (Snorre 2005:572-573)

¹¹¹⁶ Inges saga kapittel 2 (Snorre 2005:589)

¹¹¹⁷ Inges saga kapittel 25 (Snorre 2005:607-609)

¹¹¹⁸ Ynglingesaga, kapittel 44 (Snorre 2005:37)

¹¹¹⁹ Ynglingesaga, kapittel 49 (Snorre 2005:39)

¹¹²⁰ Halvdan Svartes saga, kapittel 1-2 (Snorre 2005:41)

særlig Hedmark, Ringerike og Vestfold.¹¹²¹ Et kongestevne mot Harald Hårfagre sto på Ringsaker i Hedmark.¹¹²² Harald Hårfagre vinner slag på Opplandene og legger under seg Hedmark, Toten, Ringerike, Gudbrandsdalen, Hadeland, Romerike og nordre Vingulmork.¹¹²³ Hedmark og Gudbrandsdalen gikk senere til Haralds sønner Dag, Ring og Ragnar mens Snøfridsønnene fikk Ringerike, Hadeland og Toten.¹¹²⁴ I Håkon jarls saga møtes Tryggve og Gudrød til stevne i Hedmark.¹¹²⁵ Også kongen på Hedmark er med når Olav Tryggvasson i Olav Tryggvassons saga spør etter Opplandskongene.¹¹²⁶ Høvdingene i Oppland og Viken sverger troskap til Olav.¹¹²⁷ Dette betyr også de fra Hedmark. Etter slaget ved Svolder gir Sven Tveskjegg Romerike og Hedmark til Eirik jarl.¹¹²⁸

I Olav den helliges saga vil fremdeles Sigurd Syr vil finne ut hva de andre opplandskongene tenker.¹¹²⁹ Blant de mange opplandskongene som fantes på denne tiden var det brødrene Rørek og Ring på Hedmark, Gudrød i Gudbrandsdalen, en konge i Toten og Hadeland og en i Valdres.¹¹³⁰ Olav drar sørover gjennom Gudbrandsdalen til Hedmark. Det blir samlet hær fra Hedmark, gitt til Olav av kongene. Mange lendmenn var med, blant annet Kjetil Kalv fra Ringnes. Sigurd Syr kom med stor styrke. Opplendingene og Hedmarks bønder nevnes i Sigvat skalds kvad. Olav ga gaver til Sigurd Syr og Kjetil Kalv da de skiltes. Kjetil fikk et skip, en femtenseters skute.¹¹³¹ Kongen over Romerike blir bekymret over Olavs tvangskristing og drar til Hedmark og kong Rørek. De sender bud på kong Gudrød i Gudbrandsdalen, kongen på Hadeland og kong Ring, Røreks bror. De møttes og holdt seg samlet på Ringsaker i Hedmark. Gudrød Dalekonge vil kjempe mot Olav. Kongene holder gjestebud på Ringsaker.¹¹³² Olav Haraldsson fortsetter reisen gjennom Romerike før han kommer til Mjøsa. Opplandskongenes lendmenn sendes ut for å samle hær.¹¹³³ Kjetil fra Ringnes er på møtet og drar for å advare Olav.¹¹³⁴ Olav var da på Eid øverst på Romerike (Eidsvoll). Han omringer og overviner opprørskongene og dette omtales også i et kvad av

¹¹²¹ Harald Hårfagres saga, kapittel 1 (Snorre 2005:47)

¹¹²² Harald Hårfagres saga, kapittel 1 (Snorre 2005:47)

¹¹²³ Harald Hårfagres saga, kapittel 2 (Snorre 2005:48)

¹¹²⁴ Harald Hårfagres saga, kapittel 34 (Snorre 2005:68)

¹¹²⁵ Håkon jarls saga, kapittel 4 (Snorre 2005:105)

¹¹²⁶ Olav Tryggvassons saga, kapittel 47 (Snorre 2005:145)

¹¹²⁷ Olav Tryggvassons saga, kapittel 51 (Snorre 2005:150)

¹¹²⁸ Olav Tryggvassons saga, kapittel 113 (Snorre 2005:188)

¹¹²⁹ Olav den helliges saga, kapittel 35 (Snorre 2005:209)

¹¹³⁰ Olav den helliges saga, kapittel 36 (Snorre 2005:209)

¹¹³¹ Olav den helliges saga, kapittel 52 (Snorre 2005:220-221)

¹¹³² Olav den helliges saga, kapittel 74 (Snorre 2005:240-242)

¹¹³³ Olav den helliges saga, kapittel 74 (Snorre 2005:242)

¹¹³⁴ Olav den helliges saga, kapittel 75 (Snorre 2005:242)

Ottar Svarte.¹¹³⁵ Olav legger nå under seg disse kongenes riker, også Hedmark og Toten. Mens Rørek blir blindet og holdt i fangenskap av Olav blir Ring landsforvist.¹¹³⁶ Snorre gjentar at Olav har Rørek med seg i fangenskap. Rørek underkaster seg ikke frivillig og forsøker gjentatte ganger å drepe Olav. Til slutt må Olav sende Rørek ut av landet, først forsøker han å sende Rørek til Grønland, men han ender på Island og hos Gudmund den Mektige der han dør. Rørek er antakelig den eneste kongen som er gravlagt på Island.¹¹³⁷

Olav drar til Hedmark og kristner området, deretter Toten, Hadeland og Ringerike.¹¹³⁸ Olav drar derfra østover til Solør og kristner der, deretter tilbake til Romerike og stevner til ting, Heidsævisting (Eidsivating), tinget opplendingene skulle sogne til. Eidsivatingss lover skulle gjelde alle fylker på Opplanda.¹¹³⁹ Han drar deretter opp til Toten, deretter nordover til Gudbrandsdalen og helt til Dovre.¹¹⁴⁰ Olav drar senere sørover igjen over Toten og Hadeland, videre over Ringerike til Viken. Kjetil Kalv på Ringnes gifter seg med Olavs søster Gunnhild.¹¹⁴¹ En mann, Bjørn, hadde fått årmannebetet av dronning Astrid på Hedmark og hadde oppsyn med Østerdalen.¹¹⁴² Tore, sønn av Olve på Egge og stesønn av Kalv Arnesson, samt søstersønn av Tore Hund, har fått bra gifte på Hedmark og store rikdommer. Olav får vite at Tore har fått gull av kong Knut den Mektige.¹¹⁴³ Olav lar Tore drepe og stort hat vokser mot Olav på Opplandene og Trondheimen.¹¹⁴⁴ Tores bror Gjetgard var også på Hedmark da dette skjedde. Han angriper kongens menn og eiendommer, men Olav får drept ham også.¹¹⁴⁵ Olav må senere rømme over land, til Gudbrandsdalen og så til Hedmark.¹¹⁴⁶

Harald Hardrådes saga forteller at Harald om vinteren drar til Romerike og straffer bøndene der for at de nekter ham skatt og han herjer og brenner også på Hedmark, Hadeland og Ringerike.¹¹⁴⁷ Herjingen nevnes også i et kvad av Tjodolv, samt ”heiner” (hedmarkinger) og ”ringerikinger”.¹¹⁴⁸ Som resten av Østlandet er også Hedmark og Toten med i Sigurd

¹¹³⁵ Olav den helliges saga, kapittel 75 (Snorre 2005:243)

¹¹³⁶ Olav den helliges saga, kapittel 75 (Snorre 2005:244)

¹¹³⁷ Olav den helliges saga, kapittel 81-85 (Snorre 2005:251-258)

¹¹³⁸ Olav den helliges saga, kapittel 114 (Snorre 2005:295)

¹¹³⁹ Olav den helliges saga, kapittel 114 (Snorre 2005:296)

¹¹⁴⁰ Olav den helliges saga, kapittel 121 (Snorre 2005:308)

¹¹⁴¹ Olav den helliges saga, kapittel 128 (Snorre 2005:314-315)

¹¹⁴² Olav den helliges saga, kapittel 163 (Snorre 2005:364)

¹¹⁴³ Olav den helliges saga, kapittel 165 (Snorre 2005:365)

¹¹⁴⁴ Olav den helliges saga, kapittel 165 (Snorre 2005:366)

¹¹⁴⁵ Olav den helliges saga, kapittel 155 (Snorre 2005:366-367)

¹¹⁴⁶ Olav den helliges saga kapittel, 180 (Snorre 2005:378)

¹¹⁴⁷ Harald Hardrådes saga, kapittel 73 (Snorre 2005:509)

¹¹⁴⁸ Harald Hardrådes saga, kapittel 73 (Snorre 2005:510)

Jorsalfares herskerområde etter Magnussønnes saga.¹¹⁴⁹ Håkon Herdebreis saga forteller at da Håkon ble tatt til konge var en storbonde ved navn Sigurd på Rør (Ringsaker, Hedmark) en av hans støttespillere.¹¹⁵⁰ Sigurd fra Rør er holder tale før slaget på Hisingen.¹¹⁵¹ Inges hær vinner og Håkon drar opp i landet. Mens Inge og Gregorius er nord i Viken med hæren er Sigurd hjemme på Rør. Gregorius Dagsson har fått Inge til å gi Sigurd grid.¹¹⁵²

I Magnus Erlingssons saga blir Sigurd fra Rør gjort til jarl av Håkon Herdebrei. Sigurd jarl og en del andre drar til Opplandene etter at Håkon Herdebrei er drept.¹¹⁵³ Markus på Skog (i Brøttum på Ringsaker) var en opplending og slektning av Sigurd jarl. Han fostret en sønn av kong Sigurd. Han het også Sigurd (Markusfostre) og ble tatt til konge av opplendingene. Sigurd jarl må ty til ulovlige metoder for å skaffe forsyninger og lignende, blant annet ran.¹¹⁵⁴ Sigurd jarl og hans folk blir dømt fredløse (ca. 02.02.1163).¹¹⁵⁵ Sigurd jarl herjer rundt Viken.¹¹⁵⁶ Erling får bud om at Sigurd vil gå mot ham. Erling samler hæren hver dag utenfor byen (Tønsberg). Erling får høre at Sigurd er på Re og drar for å møte ham.¹¹⁵⁷ Hærene fylker seg mot hverandre og utkjemper det første slaget på Re (27.02.1163). Sigurd jarl faller der.¹¹⁵⁸ Markus fra Skog og Sigurd Markusfostre drar til Viken og møter så Erling ved Hisingen / Konghelle. Flere småtreffninger finner sted.¹¹⁵⁹ Sigurd og Markus drar tilbake til Opplanda og videre til Trondheim der Sigurd tas til konge på Ørating¹¹⁶⁰. Sigurd og Markus tas til fange av Erling Skakke. Sigurd halshogges og Markus blir hengt.¹¹⁶¹

Gudbrandsdalen, Dovre og Hardanger hos Snorre

Gudbrandsdalen nevnes første gang i Snorre i Harald Hårfagres saga når han forteller at Harald vinner slag på Opplandene og legger under seg Gudbrandsdalen, Ringerike, Hedmark, Hadeland, Toten, Romerike og nordre del av Vingulmork.¹¹⁶² Hedmark og Gudbrandsdalen

¹¹⁴⁹ Magnussønnes saga, kapittel 1 (Snorre 2005:547)

¹¹⁵⁰ Håkon Herdebreis saga, kapittel 1 (Snorre 2005:616)

¹¹⁵¹ Håkon Herdebreis saga, kapittel 7-8 (Snorre 2005:620-621)

¹¹⁵² Håkon Herdebreis saga, kapittel 11 (Snorre 2005:624)

¹¹⁵³ Magnus Erlingssons saga, kapittel 8 (Snorre 2005:641)

¹¹⁵⁴ Magnus Erlingssons saga, kapittel 9 (Snorre 2005:641)

¹¹⁵⁵ Magnus Erlingssons saga, kapittel 10 (Snorre 2005:642)

¹¹⁵⁶ Magnus Erlingssons saga, kapittel 11 (Snorre 2005:642)

¹¹⁵⁷ Magnus Erlingssons saga, kapittel 12 (Snorre 2005:642)

¹¹⁵⁸ Magnus Erlingssons saga, kapittel 13-14 (Snorre 2005:644-645)

¹¹⁵⁹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 15 (Snorre 2005:646)

¹¹⁶⁰ Magnus Erlingssons saga, kapittel 17 (Snorre 2005:646)

¹¹⁶¹ Magnus Erlingssons saga, kapittel 18 (Snorre 2005:647)

¹¹⁶² Harald Hårfagres saga, kapittel 2 (Snorre 2005:48)

gikk senere til sønnene Dag, Ring og Ragnar.¹¹⁶³ I Olav den helliges saga må det også her tas med at Sigurd Syr vil finne ut hva de andre opplandskongene tenker, noe som inkluderer Gudbrandsdalen.¹¹⁶⁴ På denne tiden var det mange opplandskonger, som styrte fylker og de fleste av dem var av Harald Hårfagres ætt. Dette var Gudrød i Gudbrandsdalen, Brødrene Rørek og Ring på Hedmark, en i Toten og Hadeland og en i Valdres.¹¹⁶⁵ Sigurd Syr og Olav har stevne med dem på Hadeland.¹¹⁶⁶ Olav blir tatt til konge på flere ting, blant annet på Opplandstinget (Eidsivating).¹¹⁶⁷ Olav drar sørover gjennom Gudbrandsdalen til Hedmark.¹¹⁶⁸ Kong Rørek av Hedmark og kongen på Romerike sender bud på kong Gudrød i Gudbrandsdalen og kongen på Hadeland.

Fem konger møttes på Ringsaker i Hedmark. Gudrød Dalekonge (det vil si konge over Gudbrandsdalen) vil kjempe mot Olav. Kongene holder gjestebud på Ringsaker.¹¹⁶⁹ Olav omringer og overviner opprørskongene, noe som også fortelles i et kvad av Ottar Svarte. Olav legger nå under seg disse kongenes riker, og det inkluderer selvfølgelig Gudbrandsdalen. Gudrød Dalekonge får tunga skåret ut.¹¹⁷⁰ Olav drar til Opplanda og noen rømmer fra Olav ned i Gudbrandsdalen.¹¹⁷¹ Deretter kommer den mest kjente fortellingen fra Gudbrandsdalen i Snorre, nemlig den om Dale-Gudbrand. Dale-Gudbrand bodde i Gudbrandsdalen og var nesten som en konge her, men var herse i navnet forteller Snorre. Sigvat skald sammenligner ham med Erling Skjalgsson i makt og landeiendommer.¹¹⁷² Dale-Gudbrands samler folk på Hundorp¹¹⁷³ og 700 mann går mot Olav. De kommer til en gård kalt Hove.¹¹⁷⁴ Et slags slag står på Selsvollene, det vil si at man knapt kan kalle det et slag.¹¹⁷⁵ Olav og Gudbrand møtes på gården Listad, lengst sør i Sør-Fron.¹¹⁷⁶ Gudbrand blir døpt.¹¹⁷⁷ Olav drar senere til Voss der han holder ting med bøndene på Vang og drar gjennom Valdres. Valdresbygdene blir

¹¹⁶³ Harald Hårfagres saga, kapittel 34 (Snorre 2005:68)

¹¹⁶⁴ Olav den helliges saga, kapittel 35 (Snorre 2005:209)

¹¹⁶⁵ Olav den helliges saga, kapittel 36 (Snorre 2005:209). Kongen av Valdres nevnes som sagt ikke igjen senere.

¹¹⁶⁶ Olav den helliges saga, kapittel 36 (Snorre 2005:209)

¹¹⁶⁷ Olav den helliges saga, kapittel 37-38 (Snorre 2005:211)

¹¹⁶⁸ Olav den helliges saga, kapittel 52 (Snorre 2005:220-221)

¹¹⁶⁹ Olav den helliges saga, kapittel 74 (Snorre 2005:242)

¹¹⁷⁰ Olav den helliges saga, kapittel 75 (Snorre 2005:243)

¹¹⁷¹ Olav den helliges saga, kapittel 111 (Snorre 2005:290-291)

¹¹⁷² Olav den helliges saga, kapittel 112 (Snorre 2005:291)

¹¹⁷³ Det er gården Hundorp det menes, men det står ikke direkte i Snorre at det faktisk er det.

¹¹⁷⁴ Olav den helliges saga, kapittel 112 (Snorre 2005:291)

¹¹⁷⁵ Olav den helliges saga, kapittel 112 (Snorre 2005:291). Hvis det foregikk slik Snorre beskriver det kan det knapt kalles et egentlig slag.

¹¹⁷⁶ Olav den helliges saga, kapittel 112 (Snorre 2005:293)

¹¹⁷⁷ Olav den helliges saga, kapittel 113 (Snorre 2005:295)

brent av Olav for å kristne bøndene her.¹¹⁷⁸ Olav drar deretter lenger opp i landet, til Toten, nordover til Gudbrandsdalen og over Dovre til Trondheim. Det var den tiende vinter Olav var konge i Norge.¹¹⁷⁹ Senere fortelles det om Tord Guttormsson på gården Steig (i Sør-Fron) og som nå var den mektigste mannen i nordre del av Gudbrandsdalen. Tord ber Olav om å få gifte seg med Olavs tante Isrid Gudbrandsdotter. Tord gifter seg med Isrid og blir Olavs fulltro venn. Mange av Tords frender ble derfor også Olavs menn.¹¹⁸⁰ En mann som het Bjørn hadde fått årmanembete av dronning Astrid på Hedmark og hadde oppsyn med Østerdalen.¹¹⁸¹ En mann Raud bor i Østerdalen.¹¹⁸² Olav rømmer over land, til Gudbrandsdalen og så til Hedmark.¹¹⁸³

Harald Hardrådes saga forteller at Tore fra Steig, sønn av Tord fra Steig, er den som først utroper Harald til konge.¹¹⁸⁴ Vi får vite mer om Tore på Steig i Magnus Berrføtts saga, hovedsakelig i forbindelse med den konflikten han startet med kong Magnus. Snorre forteller at opplendingene tok Håkon Toresfostre (fostret opp av Tore på Steig) til konge i stedet for fetteren Magnus Berrføtt. Håkon Toresfostre tenker seg øst i Viken, men dør på ferd over Dovrefjell. Svein og Tore av Steig samler hær på Opplanda mot kong Magnus. Opprøret til Svein og Tore mislykkes og mens Svein flykter til Danmark blir Tore tatt til fange og hengt. Skalden Bjørn Krepphendt gjorde et kvad om dette.¹¹⁸⁵ Magnussønnenes sags fortelling om delingen av landet mellom Sigurd Jorsalfare, Øystein og Olav må med her også. Sigurd Jorsalfare skulle som nevnt flere ganger ovenfor styre hele Østlandet.¹¹⁸⁶ Sigurd Jorsalfare kalles dølenes konge (det vil si folk fra Gudbrandsdalen) i et kvad.¹¹⁸⁷ Øystein og Sigurd er begge på veitsler på Opplanda og hadde hver sin gård her.¹¹⁸⁸ Skåle og Tofte skal ha vært kongsgårder og det er en mulighet for at det kan være snakk om disse to gårdene. De andre storgårdene man kjenner navnene på fra Opplandene tilhørte stort sett navngitte stormenn så det kan godt ha vært disse to gårdene Snorre sikter til.

¹¹⁷⁸ Olav den helliges saga, kapittel 121 (Snorre 2005:307-308)

¹¹⁷⁹ Olav den helliges saga, kapittel 121 (Snorre 2005:308)

¹¹⁸⁰ Olav den helliges saga, kapittel 128 (Snorre 2005:315)

¹¹⁸¹ Olav den helliges saga, kapittel 163 (Snorre 2005:364)

¹¹⁸² Olav den helliges saga, kapittel 164 (Snorre 2005:364)

¹¹⁸³ Olav den helliges saga, kapittel 180 (Snorre 2005:378)

¹¹⁸⁴ Harald Hardrådes saga, kapittel 24 (Snorre 2005:474-475)

¹¹⁸⁵ Magnus Berrføtts saga, kapittel 1-7 (Snorre 2005:532-537)

¹¹⁸⁶ Magnussønnenes saga, kapittel 1 (Snorre 2005:547)

¹¹⁸⁷ Magnussønnenes saga, kapittel 11 (Snorre 2005:553)

¹¹⁸⁸ Magnussønnenes saga, kapittel 21 (Snorre 2005:558)

Telemark hos Snorre

Harald Hårfagres saga og opptakten til slaget i Hafs fjord gir det første vitnemål om Telemark og dets innbyggere. Snorre forteller at horder, ryger, egder og teler samlet seg mot Harald Hårfagre. Dette var folk fra henholdsvis Hordaland, Rogaland, Agder og Telemark. Blant de navngitte mennene herfra var brødrene Roald Rygg og Hadd den Harde fra Telemark.¹¹⁸⁹ De to brødrene fra Telemark kan nok ganske sikkert regnes til høvdingsjiktet siden de nevnes ved navn. Vingulmork, Romerike, Vestfold og Telemark gikk senere til Hårfagresønnene Olav, Bjørn, Sigtrygg, Frode og Torgils.¹¹⁹⁰ To nye personer fra Telemark har man vitne om i Olav Tryggvassons saga. Her fortelles at det i slaget ved Svolder var to stavnbuer i Ormen Lange ved navn Trond Ramme og Utyrme fra Telemark.¹¹⁹¹ Siden stavnbuene var plassen til de dyktigste krigerne kan man nok regne dem for to av Olav Tryggvassons beste krigere, spesielt siden det var i selveste Ormen Lange de var i.

Den eneste benevnelsen fra Telemark i Olav den helliges saga er når Erling Skjalgsson igjen ble Knuts den Mektiges mann i Norge. Han skal styre landet mellom Stad og Rygjard for Knut.¹¹⁹² Det er Gjermestangen ved Risør, mellom Agder og Telemark og på den måten nevnes Telemark bare indirekte. I Magnus Berrføtts saga kalles Magnus for grenlandskongen i to kvad.¹¹⁹³ Grenland ligger jo som kjent i Telemark og skalden bevitner altså at Magnus Berrføtt også var konge over Telemark. I Magnussønnes saga skal Sigurd Jorsalfare også styre Telemark som resten av sørdelen av landet, mens broren Øystein Magnusson styrer norddelen.¹¹⁹⁴ Mest aktuell blir Telemark faktisk fra Inges saga med stormannen Gregorius Dagsson som blir kong Inges nærmeste rådgiver.¹¹⁹⁵ Gregorius Dagsson var en gang på gården sin Bratsberg på Hovund (nå Gjerpen). Kong Øystein Haraldsson var i Oslo mens det var mye is i Viken og drar mot Hovund. Gregorius trekker seg tilbake til Telemark, deretter over fjellet til Etne via Hardanger og så til Bergen. Kong Øystein brenner Gregorius Dagssons gård etter at denne har rømt og dreper buskapen hans.¹¹⁹⁶

¹¹⁸⁹ Harald Hårfagres saga, kapittel 18 (Snorre 2005:57)

¹¹⁹⁰ Harald Hårfagres saga, kapittel 34 (Snorre 2005:68)

¹¹⁹¹ Olav Tryggvassons saga, kapittel 94 (Snorre 2005:176)

¹¹⁹² Olav den helliges saga, kapittel 170 (Snorre 2005:368)

¹¹⁹³ Magnus Berrføtts saga, kapittel 8 og 10 (Snorre 2005:537, 539)

¹¹⁹⁴ Magnussønnes saga, kapittel 1 (Snorre 2005:547)

¹¹⁹⁵ Inges saga, kapittel 21 (Snorre 2005:605)

¹¹⁹⁶ Inges saga, kapittel 29-30 (Snorre 2005:612)

Fortellingen om Gregorius fortsetter i Håkon Herdebreis saga. Her fortelles først at kong Inge var i Viken og Gregorius Dagssons i Konghelle.¹¹⁹⁷ Håkon Herdebrei drar mot Konghelle og Gregorius Dagsson trekker seg tilbake til Inge lenger inn i Viken (antakelig i Borg eller Oslo). På veien treffer han flere av Inges menn (i skip) og returnerer med dem til Konghelle (1159 e. Kr.). Det kommer til kamp mellom disse to hærene.¹¹⁹⁸ Gregorius Dagsson slår Håkons menn tilbake. Inge kommer like etter og de er i Viken om vinteren. Slaget ved Hisingen starter.¹¹⁹⁹ Inges hær vinner og Håkon drar opp i landet. Inge og Gregorius overvintre i Viken sammen med hæren.¹²⁰⁰ Gregorius sender bud til Erling Skakke fra Konghelle.¹²⁰¹ Våren 1160 drar Håkon Herdebrei til Viken når Inge og Gregorius drar derfra til Bergen. Håkon drar unna Inge og hans menn. Inge drar til Oslo og Gregorius blir i Konghelle.¹²⁰² Gregorius angriper Håkon i Saurbø ved Marker.¹²⁰³ Gregorius faller på på isen elva Bevja (Bäveån). Han blir gravlagt i Gimsøy (ved Skien i Telemark) etter å ha blitt ført til Hovund. Han hadde vært den største høvding av alle lendmenn i Norge frem til da sier Snorre.¹²⁰⁴

I Magnus Erlingssons saga allieres Erling Skakke og Valdemar av Danmark (16.04.1164). Valdemar skal ha hele Viken nord til Rygjarn (altså Gjærmestangen mellom Agder og Telemark).¹²⁰⁵ Det tredje året etter at birkebeinerne først dukket opp (1176) er de fremdeles i Viken, men drar nordover om sommeren. De ledes av Øystein Møyla og har menn fra blant annet Telemark.¹²⁰⁶ Etter det andre slaget på Re i 1177 rømmer noen av de tapende birkebeinerne til Telemark.¹²⁰⁷

¹¹⁹⁷ Håkon Herdebreis saga, kapittel 1 (Snorre 2005:616)

¹¹⁹⁸ Håkon Herdebreis saga, kapittel 2-3 (Snorre 2005:617)

¹¹⁹⁹ Håkon Herdebreis saga, kapittel 7 (Snorre 2005:620)

¹²⁰⁰ Håkon Herdebreis saga, kapittel 11 (Snorre 2005:624)

¹²⁰¹ Håkon Herdebreis saga, kapittel 11 (Snorre 2005:624)

¹²⁰² Håkon Herdebreis saga, kapittel 12 (Snorre 2005:625)

¹²⁰³ Håkon Herdebreis saga, kapittel 13 (Snorre 2005:626)

¹²⁰⁴ Håkon Herdebreis saga, kapittel 14 (Snorre 2005:627)

¹²⁰⁵ Magnus Erlingssons saga, kapittel 2 (Snorre 2005:635)

¹²⁰⁶ Magnus Erlingssons saga, kapittel 38 (Snorre 2005:658-659)

¹²⁰⁷ Magnus Erlingssons saga, kapittel 43 (Snorre 2005:663)

Appendix IV

Ryttergraver fra Østlandet i Norge

Engelaug Østre, Løten k., Hedmark (C 38620)
Braathens nr. 1, Skjerven, Lardal k., Vestfold (C 1415, 1420-1430)
Braathens nr. 3, Kaupang S., Tjølling (Larvik) k., Vestfold (C 4293-4315)
Braathens nr. 4, Fevang N., Sandar (Sandefjord) k., Vestfold (C 6461-6493)
Braathens nr. 5, Allum, Hedrum (Larvik) k., Vestfold (C 13458-13478)
Braathens nr. 6, Odberg, Hedrum (Larvik) k., Vestfold (C 13698-13715)
Braathens nr. 7, Grevet, Hedrum (Larvik) k., Vestfold (C 20955)
Braathens nr. 9, Nannestad prestegård, Nannestad k., Akershus (C 1196-1202)
Braathens nr. 10, Sørums S., Gjerdrum k., Akershus (C 2102-2105)
Braathens nr. 11, Asak, Skedsmo k., Akershus (C 3786-3802, 7049, 8797)
Braathens nr. 12, Drognes, Nes k., Akershus (C 6861-6876)
Braathens nr. 14, Arnestad, Nes k., Akershus (C 15835-15846)
Braathens nr. 15, Garder, Ullensaker k., Akershus (C 15916-15920)
Braathens nr. 16, Gystad, Ullensaker k., Akershus (C 15935-15958)
Braathens nr. 17, Fonbekk, Ullensaker k., Akershus (C 15973-15979)
Braathens nr. 18, Horgen, Nes k., Akershus (C 24071)
Braathens nr. 19, Holkeby, Nannestad k., Akershus (C 34251)
Braathens nr. 20, Gardermoen (Garder), Ullensaker k., Akershus (C 1361-1393)
Braathens nr. 21, Hershaug, Ringsaker k., Hedmark (C 657-663)
Braathens nr. 22, Ophus, Vang (Hamar) k., Hedmark (C 1977-1994)
Braathens nr. 23, Alm Ø., Stange k., Hedmark (C 3866-3875, 3933)
Braathens nr. 24, Åker, Vang (Hamar) k., Hedmark (C 4690-4723)
Braathens nr. 25, Homerstad, Stange k., Hedmark (C 4979-4999)
Braathens nr. 26, Hammerstad, Stange k., Hedmark (C 5593-5599)
Braathens nr. 27, By, Løten k., Hedmark (C 9527-9600)
Braathens nr. 28, Finstad S., Romedal (Stange) k., Hedmark (C 11318-11324, 13219)
Braathens nr. 29, Galgum N., Romedal (Stange) k., Hedmark (C 13906-13911)
Braathens nr. 30, Farmen, Vang (Hamar) k., Hedmark (C 16023-16030)
Braathens nr. 31, Sterud Ø., Nes k., Hedmark (C 21398)
Braathens nr. 32, Bryni Mellom, Romedal (Stange) k., Hedmark (C 21812)
Braathens nr. 33, Vesterhaug, Løten k., Hedmark (C 22138)
Braathens nr. 34, Vikar, Furnes (Ringsaker) k., Hedmark (SHM 1955-1962)
Braathens nr. 37, Koll, Vardal (Gjøvik) k., Oppdal (C 21662)
Braathens nr. 38, Hennum, Lier k., Buskerud (C 4620-4631)
Braathens nr. 39, Hundstad, Hole k., Buskerud (C 16699-16700)
Braathens nr. 40, Gjermundbu, Norderhov (Ringerike) k., Buskerud (C 27317)
Braathens nr. 48, Hunn, Borge (Fredrikstad) k., Østfold (C 28969)
Braathens nr. 49, Mysen, Eidsberg k., Østfold (C 34980)
Torshaug, Vang (Hamar) k., Hedmark: (Nationalmuseet i København; 780, 809, 811, 813, 829, 830)
Fløgstad, Frogner (Frogn) k., Akershus: (Nat. Mus.; 589, 763, 766, 798, 803, 804, 806, 809, 821, 829)
Asak, Skedsmo k., Akershus: (Nat. Mus.; 764, 805, 820, 826, 829, 830, 863 b+c, 772, 774, 775, 780, 796, 797, 809, 813)

Denne tabellen ble laget i forbindelse med en studie av vikingtidens sverdttyper (Andersen, E. B. 2004a) og viser alle ryttergravene som er funnet på Østlandet i Norge. Den øverste ryttergraven i tabellen er fra Engelaug Østre (Risbøl 1997) og ble altså funnet etter Braathens undersøkelse (Braathen 1989, nummereringene av disse i tabellen er Braathens egne) og de tre siste ble det skaffet informasjon om gjennom Nationalmuseet i København. Kodene i parentes, hovedsakelig de såkalte C-numrene, er Kulturhistorisk Museums koder for funnene.

Appendix V

Maktsentre, gårder og stormenn i Snorre

Nedenfor følger først en kronologisk liste over maktsentre og gårder som Snorre navngir fra Østlandet. Deretter følger en lignende kronologisk liste over de stormennene som navngis fra den samme landsdelen. Noen ganger vil deres gårder ha blitt nevnt i listen over, men ikke alltid. I listen over stormenn er det heller ikke tatt med Ynglingekonger, rikskonger fra Østlandet (Harald Hårfagre, Olav Haraldsson og Harald Hardråde) og heller ikke tronpretendenter verken før eller under borgerkrigstiden fra Østlandet. Dette for å gi et klarere bilde av stormennene alene. De er derimot med i Appendix I, II og III slik at man får sett hvilke regioner de hersket i og hadde som støtteområder. I tillegg er småkongene fra Østlandet med i oversikten.

Maktsentrene og gårdene som Snorre nevner fra Østlandet

- * **Holtan** og **Borre**¹²⁰⁸ i Vestfold
- * **Geirstad** i Vestfold¹²⁰⁹
- * **Stein**¹²¹⁰ i Ringerike
- * **Alvheim**¹²¹¹ i Tune, Østfold
- * **Londe**¹²¹² Lande i Tune, Østfold
- * **Tønsberg**¹²¹³ i Vestfold
- * **Sem**¹²¹⁴ i Vestfold
- * **Skaun**¹²¹⁵ i Østfold
- * **Vitskar**¹²¹⁶ i Østfold
- * **Borre**¹²¹⁷ i Vestfold
- * **Ringnes**¹²¹⁸ i Hedmark

¹²⁰⁸ Ynglingasaga, kapittel 47 (Snorre 2005:38)

¹²⁰⁹ Ynglingasaga, kapittel 49 (Snorre 2005: 39)

¹²¹⁰ Halvdan Svartes saga, kapittel 9 (Snorre 2005:46)

¹²¹¹ Ynglingesaga, kapittel 48, 49 (Snorre 2005:39, 48), Halvdan Svartes saga, kapittel 4 (Snorre 2005:42), Harald Hårfagres saga, kapittel 2, 13 (Snorre 2005:48, 55)

¹²¹² Harald Hårfagres saga, kapittel 1 (Snorre 2005:47)

¹²¹³ Harald Hårfagres saga, kapittel 13, 15, mfl (Snorre 2005:56, 56, med mer)

¹²¹⁴ Harald Hårfagres saga, kapittel 36 (Snorre 2005:70-71)

¹²¹⁵ Olav Tryggvassons saga kapittel 3 (Snorre 2005:111)

¹²¹⁶ Olav Tryggvassons saga kapittel 3 (Snorre 2005:111)

¹²¹⁷ Olav Tryggvasson gjesten storgårdene sine, kanskje Borre, Sem og Tønsberg (sistnevnte da bare en storgård)

¹²¹⁸ Olav den Helliges saga, kapittel 45, 75, 128 (Snorre 2005:216, 242, 314-315) og Harald Hardrådes saga, kapittel 54 og 55 (Snorre 2005:494-495)

- * **Borg**¹²¹⁹ (Sarpsborg) i Østfold
- * **Vettaland**¹²²⁰ i Båhuslen
- * **Hundorp** og **Hove**¹²²¹ i Gudbrandsdalen
- * **Listad**¹²²² i Sør-Fron, Gudbrandsdalen
- * **Vang**¹²²³ i Hedmark
- * **Steig**¹²²⁴ i Gudbrandsdalen
- * **Haukebø**¹²²⁵ i Tanum, Båhuslen
- * **Dal**¹²²⁶ (Store-Dal) i Østfold
- * **Ask**¹²²⁷ i Ringerike, Buskerud
- * **Linnestad**¹²²⁸ i Ramnes, Vestfold
- * **To kongsgårder** på Opplanda¹²²⁹
- * **Fors**¹²³⁰, Foss i Tunge Herred, Båhuslen
- * **Sæheimrud**¹²³¹, Askjum i Brandbu, Buskerud
- * **Bratsberg**¹²³² på Hovund, nå Gjerpen, i Telemark
- * **Rør**¹²³³ i Hedmark
- * **Saurbø**¹²³⁴ ved Marker, i Sørbo, Krokstad sokn, Sørbygdens herred, Båhuslen
- * **Skog**¹²³⁵ i Brottum i Ringsaker
- * **Rydjokul**¹²³⁶, en ukjent gård på Romerike
- * **Ramnes**¹²³⁷ i Vestfold

¹²¹⁹ Olav den Helliges saga, kapittel 61, 91-92, 115, 132-134, 159-160 (Snorre 2005:228, 262-267, 296, 319, 324, 361). Er også med i andre senere sagaer i Snorre.

¹²²⁰ Olav den H. saga, kapittel 61-62 (Snorre 2005:229), Håkon Herdebreis saga, kapittel 12 (Snorre 2005:627)

¹²²¹ Olav den Helliges saga, kapittel 112 (Snorre 2005:291)

¹²²² Olav den Helliges saga, kapittel 112 (Snorre 2005: 293)

¹²²³ Olav den Helliges saga, kapittel 121 (Snorre 2005:307)

¹²²⁴ Olav den Helliges saga, kapittel 128 (Snorre 2005:315), Harald Hardrådes saga, kapittel 24 (Snorre 2005:474-475)

¹²²⁵ Olav Kyrres saga, kapittel 8 (Snorre 2005: 531)

¹²²⁶ Magnussønnes saga, kapittel 19 (Snorre 2005:557)

¹²²⁷ Magnus Blindes saga, kap 3 (Snorre 2005:572-573)

¹²²⁸ Inges saga kapittel 10 (Snorre 2005:596)

¹²²⁹ Magnussønnes saga, kapittel 21, side 558. To kongsgårder i kongene Øystein og Sigurd Magnussons eie.

¹²³⁰ Magnus Blindes saga, kapittel 2 (Snorre 2005:571)

¹²³¹ Inges saga, kapittel 25 (Snorre 2005:608-609)

¹²³² Inges saga kapittel 29 (Snorre 2005:612) og Håkon Herdebreis saga kapittel 13 (Snorre 2005:626)

¹²³³ Håkon Herdebreis saga, kapittel 1, 7-8, 11, mfl (Snorre 2005:616, 620-621, 624, mfl)

¹²³⁴ Håkon Herdebreis saga, kapittel 13 (Snorre 2005:626)

¹²³⁵ Magnus Erlingssons saga, kapittel 9 (Snorre 2005:641)

¹²³⁶ Magnus Erlingssons saga, kapittel 32 (Snorre 2005:656)

¹²³⁷ Magnus Erlingssons saga, kapittel 42 (Snorre 2005:661-662)

Stormenn fra Østlandet som Snorre nevner

- * **Kong Sigurd Hjort**, en konge på Ringerike. Ifølge Snorre morfar til Harald Hårfagre.¹²³⁸
- * **Kong Alvgeir og kong Gandalv** på Alvheim, konger av Vingulmork.¹²³⁹
- * **Lodin**, en rik vikkværing av god ætt, blir Olav Tryggvassons stefar.¹²⁴⁰
- * **Torkjell Nevja**, Olav Tryggvassons halvbror, sønn av Lodin og Olavs mor Astrid.¹²⁴¹
- * **Sigurd, Karlshode, Jostein og Torkjell Dyrdit**, Østlandet, Olav Tryggvassons onkler.¹²⁴²
- * **Torgeir og Hyrning**, to brødre øst i Viken, svogere av Olav Tryggvasson.¹²⁴³
- * **Kjetil Kalv** på Ringnes, en stormann i Hedmark¹²⁴⁴
- * **Øyvind Urarhorn**, stormann og venn av Olav den hellige med gård i Aust-Agder.¹²⁴⁵
- * **Brynjolv Ulvalde**, lendmann og hovedgård i **Vettaland** i Båhuslen.¹²⁴⁶
- * **Kong Rørek** på Hedmark (Ringsaker), **kong Gudrød** i Gudbrandsdalen, **kongen på Romerike, kongen i Hadeland og kong Ring**, bror av Rørek.¹²⁴⁷
- * **Dale-Gudbrand** på **Hundorp** og **Hove**, Gudbrandsdalen.¹²⁴⁸
- * **Tord Guttormsson** på **Steig** i Gudbrandsdalen.¹²⁴⁹
- * **Tore Tordsson**, også kalt **Tore på Steig** eller **Steigar-Tore**, Tords sønn.¹²⁵⁰
- * **Tore**, bror av Magnus den Gode.¹²⁵¹
- * **Ivar Kvite**, lendmann på Opplandene. Sønnen Håkon er også stormann.¹²⁵²
- * **Orm jarl** på Opplandene¹²⁵³
- * **Håkon Ivarsson jarl** på Opplandene¹²⁵⁴
- * **Guttorm Kjetilsson**, sønn av Kjetil Kalv på Ringnes.¹²⁵⁵

¹²³⁸ Halvdan Svartes saga, kapittel 5-6 (Snorre 2005:42-44)

¹²³⁹ Ynglingesaga, kapittel 48, 49 (Snorre 2005:39, 48), Halvdan Svartes saga, kapittel 4 (Snorre 2005:42), Harald Hårfagres saga, kapittel 2, 13 (Snorre 2005:48, 55)

¹²⁴⁰ Olav Tryggvassons saga, kapittel 52-53 (Snorre 2005:150-152)

¹²⁴¹ Olav Tryggvassons saga, kapittel 51, 94, 111 (Snorre 2005:171, 181, 185)

¹²⁴² Olav Tryggvassons saga, kapittel 6-8, 52, 53, 87, 94 (Snorre 2005:151-152, 170, 176). Hvis Obrestad faktisk er Opstad i Tune i Østfold skulle også Erik Bjodaskalle vært med på denne listen, men siden det kan være på Jæren tas han ikke med her.

¹²⁴³ Olav Tryggvassons saga, kapittel 52-53, 87, 197 (Snorre 2005:150-152, 170, 197)

¹²⁴⁴ Olav den helliges saga, kapittel 45, 75 og 128 (Snorre 2005:216, 242-243, 314-315)

¹²⁴⁵ Olav den helliges saga, kapittel 62, 65 og 259 (Snorre 2005:228-229, 259)

¹²⁴⁶ Olav den helliges saga, kapittel 61-62 (Snorre 2005:229)

¹²⁴⁷ Olav den helliges saga, kapittel 74 (Snorre 2005:240-241). Noen av dem blir også nevnt noe senere i sagaen.

¹²⁴⁸ Olav den helliges saga, kapittel 112-113 (Snorre 2005:291-295)

¹²⁴⁹ Olav den helliges saga, kapittel 128 (Snorre 2005:315)

¹²⁵⁰ Harald Hardrådes saga, kapittel 24 og Magnus Berrfötts saga kapittel 1-6 (Snorre 2005:532-537, 474-475)

¹²⁵¹ Harald Hardrådes saga, kapittel 28 (Snorre 2005:477). Tore nevnes verken før eller senere av Snorre.

¹²⁵² Harald Hardrådes saga, kapittel 39 (Snorre 2005:485)

¹²⁵³ Harald Hardrådes saga, kapittel 41, 46 og 47 (Snorre 2005:484, 488-489)

¹²⁵⁴ Harald Hardrådes saga, kapittel 44-47, 50, 61-64, 69-72 (Snorre 2005:487-508)

¹²⁵⁵ Harald Hardrådes saga, kapittel 54 (Snorre 2005:493). Søstersønn av Olav den hellige og Harald Hardråde.

- * **Torgrim Skinnlue**, lendmann for Magnus Berrføtt på Opplanda.¹²⁵⁶
- * **Olav på Dal**, en rik storbonde på Store-Dal i Østfold. Blir morfar til Magnus Blinde.¹²⁵⁷
- * **Ingemar Svensson fra Ask** på Ringerike, lendmann hos Harald Gille.¹²⁵⁸
- * **Asbjørn og Nereid**, to brødre og lendmenn i Sarpsborg for Magnus Blinde.¹²⁵⁹
- * **Lodin Saupprud fra Linnestad**, Ramnes i Vestfold.¹²⁶⁰
- * **Einar og Andres**, to ættestore og rike brødre fra Opplanda, rundt Randsfjorden et sted.¹²⁶¹
- * **Gregorius Dagsson** på Bratsberg i Telemark.¹²⁶²
- * **Halldor Brynjolvsson**, arvet Vettaland i Båhuslen etter faren Brynjolv Ulvalde.¹²⁶³
- * **Sigurd fra Rør**, senere **Sigurd jarl**, storbonde og høvding på Ringsaker i Hedmark.¹²⁶⁴
- * **Markus på Skog**, i Brøttum på Ringsaker, opplending og slektning av Sigurd jarl.¹²⁶⁵

¹²⁵⁶ Magnus Berrføtts saga kapittel 25 (Snorre 2005:545)

¹²⁵⁷ Magnussønnenes saga, kapittel 19 (Snorre 2005:side 557)

¹²⁵⁸ Magnus Blindes saga, kapittel 3 (Snorre 2005:572-573)

¹²⁵⁹ Magnus Blindes saga, kapittel 4 (Snorre 2005:575)

¹²⁶⁰ Inges saga, kapittel 10 (Snorre 2005:596)

¹²⁶¹ Inges saga kapittel 25 (Snorre 2005:607-609). Nevnes i et Olavsmirakel og har nok ikke eksistert.

¹²⁶² Inges saga kapittel 29 (Snorre 2005:612). Figurerer i resten av Inges saga og mye Håkon Herdebreis saga.

¹²⁶³ Håkon Herdebreis saga kapittel 13 (Snorre 2005:627). Hans sønn het også Brynjolv Ulvalde, ble lendmann og giftet seg med Magnus Berrføtts mor (Krag 1995:184).

¹²⁶⁴ Magnus Erlingssons saga, kapittel 3 (Snorre 2005:636). Er med i hele hele Håkon Herdebreis saga og det meste av Magnus Erlingssons saga.

¹²⁶⁵ Magnus Erlingssons saga kapittel 9 (Snorre 2005:641)

